



MEVLÂNA CELÂLEDDİN

Prof. B. Fûrûzanfer

B İ Y O G R A F İ



KONYA VALİLİĞİ İL KÜLTÜR ve
TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

B İ Y O G R A F İ



**MEVLÂNÂ
CELÂLEDDİN**

PROF. B. FÜRÜZANFER

BİYOGRAFİ
MEVLÂNA CELÂLEDDİN

PROF. B. FÜRÖZANFER

ÇEVİREN
PROF. DR. FERİDUN NAFİZ UZLUK

KİTAP ve KAPAK TASARIMI
ENES TESLİM
HÜSEYİN BAŞ

BASKI
Damla Ofset
www.damlaofset.com.tr

BASKI TARİHİ
ARALIK 2005

ISBN
975-585-523-8

YAYINLAYAN
T.C. KONYA VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR ve TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ
Yayın No: 110

Tel: 0 332 353 40 20
Fax: 0 332 353 23 43
www.konya.com.tr

I Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ / 9

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ / 13

İKİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ / 23

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ / 35

I. BÖLÜM

Çocukluk Çağı / 49

Mevlana'nın Adı, Lâkapları / 49

Doğum Yeri, Nesebi / 51

Bahaeddin Veled / 52

Bahaeddin Veled'in Belh Şehrinden Göç Etmesi / 54

Mevlâna'nın Şeyh Attar ile Görüşmesi / 62

Baha-i Veled'in Bağdat'a Gelişi / 63

Mustansırıyye Medresesi / 64

Fahredden Behramşah / 65

Alâeddin Keykubat / 68

Baha-i Veled'in Eseri Maarif / 75

II. BÖLÜM

Öğretim Günleri / 79

Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmîzi / 79

Mevlâna Halep'te / 82

Halâviyye Medresesi / 83

Adım Oğlu Kemaleddin / 83

Mevlâna Şam'da / 85

Mevlâna'nın Anadolu'ya Dönüşü, Burhan-ı Muhakkık'ın Ölümü / 87

Burhan-ı Muhakkık'ın Ölümünden Sonra Mevlâna / 89

III. BÖLÜM

Devrim, Coşkunluk Günleri / 91

Tebriz'li Şemseddin / 92

Kirman'lı Evhadeddin'in Tebrizli Şems'le Görüşmesi / 95

Şems'in Konya'ya Gelişi ve Mevlâna ile Görüşmesi / 97

Eflakî'nin Rivayeti / 97

El-Cevher-ül Mudia Yazarı Muhyeddin'in Rivayeti / 98

Devletşah'ın Rivayeti / 99

İbni Batuta'nın Rivayeti / 100

- Tebriiz'li Şems'in Şam'a Gitmesi / 107
Şemseddin'in Konya'ya Tekrar Dönüşü / 111
Şemseddin'in Gizlenmesi ve Kayıp Olması / 114
Şems'i Aramak İçin Mevlâna'nın Şam'a Yaptığı Seyahatler / 121
Şems'in Eserleri / 125

IV. BÖLÜM

- Eğitim ve Uyarıcılık Günleri / 129
Konya'lı Kuyumcu Şeyh Selâhaddin / 130
Şeyh Selâhaddin'in Ölümü / 137
Hüsameddin Hasan Çelebi / 138
Mesnevi'yi Yazmaya Başlaması / 142

V. BÖLÜM

- Hayatının Son Günleri / 145
Mevlâna'nın Ölümü / 145

VI. BÖLÜM

- Mevlâna'nın Çağdaşı Tasavvuf Şeyhleri, Bilginler, Edipler / 151
İshak Oğlu Konya'lı Sadreddin Muhammed / 152
Şiraz'lı Kutbeddin Mahmut / 154
Fahredden-i İrakî / 156
Şeyh Necmeddin-i Bazî / 157
Tuslu Bahaddin-i Kani'i / 158
Hint'li Safiyettin / 159
Şeyh Sa'dî / 160

VII. BÖLÜM

- Çağdaşı Padişahlar, Emirler / 167

VIII. BÖLÜM

- Mevlâna'nın Sûreti, İç Âlemi / 173

IX. BÖLÜM

- Mevlâna'nın Eserleri / 179
Gazelleri / 179
Mesnevi / 186
Rubailer / 194
Fihî - Mafih / 194
Mektuplar / 196
Mecâlis-i Seb'a "Yedi Öğüt" / 199

X. BÖLÜM

- Mevlâna Hanedanı / 201
Eklemeler, Katkılar, Açıklamalar / 209



Mevlâna Celâleddin Hazretleri
(Minyatür, Belediye Müzesi)

ÖNSÖZ

Çağımızda Bediuzzaman ünvanına hak kazanmış değerli üstad İranlı Sayın Fûrûzanfer, Mevlâna'nın hayatı ve eserleri hakkında evvelce yazmış olduğu monografiyi yeni baştan birçok ilâveler ve düzeltmelerle zenginleştirmiş, ikinci baskısını tekrar Mevlevî irfanî âşıklarının istifadesine sunmuştur. Üstadın şu yüce himmetini cidden takdir ve şükrana layık bulduk.

Türk yurdunun ölümsüz varlığı, maneviyat âleminin ulu sultanı Mevlâna hakkında kılı kırk yararcasına derin ve ince tetkiklerle dolu olan bu eser, denilebilir ki aynı konu hakkında daha önce yazılmış olan emsali arasında eşsizdir. Görüyoruz ki sayın Furuzanfer bu konu ile ilgili bütün sanat ve vesikaları gözden geçirmekle beraber bu bâbdaki geniş tetkiklerini Mevlâna'nın kendi eserlerinin şahadetyile de kuvvetlendirmiş, bütün eski kaynakları karıştırmıştır. Bu bakımdan eserin muhtevası sağlam ve îtimada değer bir mahiyet kazanmıştır.

Mevlâna'nın hayat tarihçesi uzun yıllardan beri yüz türlü efsane perdeleriyle örtülmüş olduğu için bu güzel eser gerçek tetkik ve tahlillerle o uydurma rivayetleri tasfiye etmiş, bu konuyu aydınlatmış, yani yüce Mevlâna'yı hakiki çehresi ile tarih sahnesine çıkarmaya çalışmıştır. Her ne kadar Cenab-ı Mevlâna:

“Herkes kendi zannınca oldu gönlümün yarı; Âramadı hiç kimse içimdeki esrarı”, buyurmuştu. İşte Bediuzzaman'ın kitabı bu sitem dolu beyitin mazmununa haklı bir cevap oldu. Öyle sanıyoruz ki, aziz müellif bu nefis eseryile Mevlâna'mızın kutlu esrarına erebilmiş, ona eşsiz bir mahrem olmuştur. Gerçi birçok vesikalarla kaynaklar bizim kütüphanelerimizde de saklı kalmış, zamanın tahriplerinden kurtulmuştur, ama bu malzeme ve eski vesikaları ince bir tetkik süzgecinden geçirmek, bunların karşılaştırılması neticesinde böyle latif ve şirin bir sentez meydana getirerek böyle olgun bir esere vücut vermek kolay bir iş değildir. Bu türlü arifâne eserler, Mevlevî irfanına aşına olmakla beraber geniş ölçüde tetebbu ve tahlillere de ihtiyaç gösterir.

Sayın üstad Furuzanfer ki, nefsinde birçok meziyetleri toplamış, bu konuda tam yetkili bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Ne mutluluk ki bu kitabıyla bir yandan Mevlana'mızın hayal ve hâaturalarını dile getirmiş, öte yandan da kendi adını ebedileştirmiştir.

Sayın müellifin eseri yalnız Mevlâna Celâleddin'in hayatını tasvir ile de yetinmemiştir. Üstad, Mevlâna ile çağdaş bulunan bazı sayılı âriflerin hayat ve eserlerini de incelemiş, onlardan da bize topluca bilgiler vermiştir. Bilhassa Şemsi Tebrizi ile Mevlâna'nın buluşmaları ve dostluk münasebetleri hakkında birbirini tutmayan rivayetlerden ve bu bahiste o devrin tezkürecileri ile tarihçileri arasındaki ihtilâtlardan da söz açmış, bu özellikleri eserin değerini bir kat daha artırmıştır.

Bugün işaret edelim ki Mevlâna konusunda tetkikçilerin başvurdukları en eski mehaaz ve vesikalar şu birkaç kaynaktan ileri geçmemektedir:

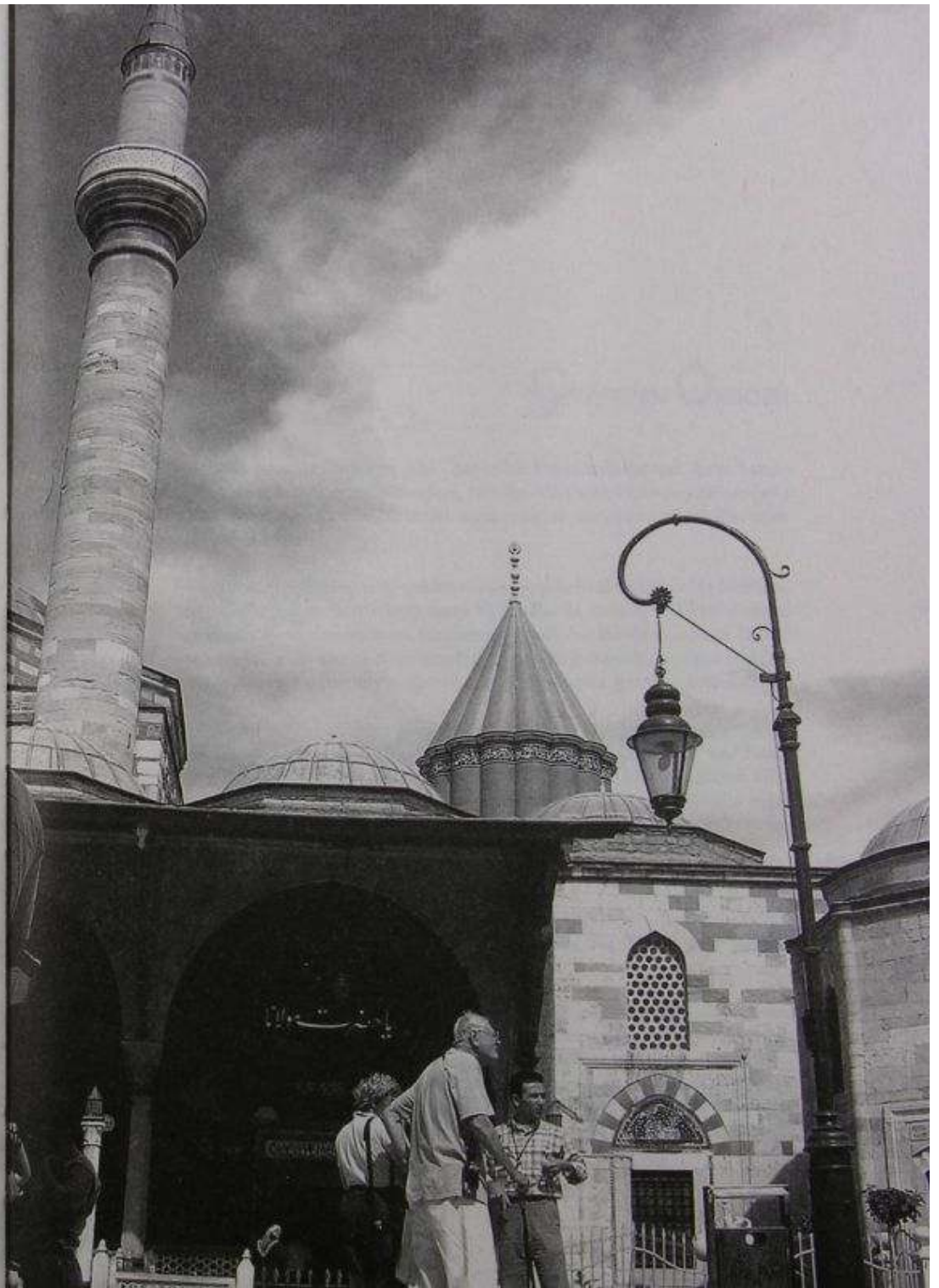
- 1- Eflâki Ahmet dedenin Menâkıb-ul Ârifin adlı eseri (Müellifi Sultan Velet ve Ulu Arif Çelebi ile muasır).
- 2- Feridun Ahmet Sipehsâlâr'ın risalesi (Mevlana ve Sultan Velet'le çağdaş).
- 3- Muhyiddin Abdulkadir'in El cevahir-ul Mudia adlı eseri (Sultan Veletle çağdaş).
- 4- Alâeddin Bahtîşah bin Devletşah'ın Tezkire-i Devletşahî adlı kitabı.
- 5- İbn-i Batuta'nın Rihla (seyahatname) adlı eseri.

Yukarıda gösterdiğimiz kaynaklardan dördüncü ve beşincisinin yazarları Kısmen Eflâki ve Sipehsâlâr'ın sözü geçen risalelerinden, kısmen de halk arasında dolaşan söylentilerden faydalanmış olduklarından fazla bir değerleri yoktur.

Saydığımız kaynaklar dışında elde en eski bir vesikamız daha var ki, bütün kaynaklardan üstün bir değer taşımaktadır. Bu da Sultan Veledin İbtida-Nâme adlı mesnevisidir. İbtida-Nâme her cihetten güvenilebilir, aslı esaslı belli olan bilgilerle dolu olması bakımından en muteber bir vesika sayılabilir. İşte fazıl müellif Furuzanfer, bütün bu materyalleri gözden geçirmiş, taramış, incelemiş, kendine has olan ilmi bir metot ve dürüst bir tenkid ile o zamanki dervişlerin, Mevlana âşıklarının hayallerinden doğmuş efsane bulutları arasından hakikati görmeye çalışmış, rivayetlerin doğrusunu eğrisinden, sağlamını çürüğünden ayırmaya uğramıştır. Bu yüzden Bediuzzaman'ın eseri çok üstün bir değer kazanmıştır.

Eseri dilimize çevirirken her bakımdan metne sadık kalan sayın Mütercim Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un bu tercümeyle aslına uygun bir itina ile başardığını söylemek de bizim için bir kadirşinaslık borcudur.

M. Nuri GENÇOSMAN



ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

788 yıl önce bir güneş gibi - başka bir âlemi aydınlatmak üzere batan-Mevlâna; kitapları, düşünceleri, kendisinden sonra izinde yürüyenlerle 700 yıldan beri Türklük, İslâmlık hattâ insanlık dünyasına büyük hizmetler ifa etmektedir¹.

Türk büyüklerinden birçoklarının yaşayışı belli olmadığı halde Mevlâna, başta oğlu Sultan Veled olmak üzere Sipehsâlar ile onun oğlu, Eflâki dedenin Âriflerin Menkabeleri, onun kısaltılmışı Sevâkıb-ı Menâkıb, bunun Türkçe tercemesi, daha sonraları bu temel kitapları örnek tutarak meydana getirilen diğer eserler dolayısıyla Mevlâna'nın yaşayışını genişçe bilmekteyiz.

Daha sonraları doğu dillerinde yazılan bu kitaplar Batı dilerine de çevrilmiş, bilhassa CI. Huart tarafından Ariflerin Menkabeleri "Les Saints des Derviches Toumeure" adı ile 1918'de birinci, 1922'de ikinci cildi yayımlanmak suretiyle Batı dünyası Mevlâna'yı iyice tanıdığı gibi diğer bir eserimizde bu konuda geniş bilgi verdiğimiz diğer Avrupalı yazarlar Mevlâna'yı kendi hemşehrilerine tanıtmışlardır.

Mevlâna XIII. Yüzyılda bir Türk hükümetinin, Harzemşahlar ülkesinin Başşehri Belh'de doğmuştur. Babası, annesi ve kardeşi ile beraber uzun bir yolculuktan sonra Konya'ya gelip yerleşmiş; 50 yıla yakın bir müddet kaldığı Konya'da çevresine ışık saçmıştır.

Kara taassup içinde kıvranan batılılar, haçlı seferleri adı ile kurdukları birçok uluslardan toplanmış orduları ile Küçük Asya topraklarından geçerken buralardaki Türk halk ile ekinlere, hatta yapılara büyük zarar vermişlerdir. Halk bu acıları henüz unutmamışken Mevlâna'nın bütün insanları kardeşliğe çağıran manzumeleri, önce Camilerde verdiği öğütlerde - ki bunlar "Mecâlis-i Seb'a" Mevlana'nın Yedi Öğüdü adıyla tarafımdan bastırılmıştır - bulunmuş,

böylelikle halka kin, intikam duyguları değil, kardeşlik, barış içinde yaşama usullerini anlatmıştır. Mesela bir gazelinde şöyle der:

هفتاد دو ملت شود سرخود از ما
دوازده صد کیش بیک پرده چو نایم

Yetmiş iki millet kendi sırrını bizden dinler, Biz iki yüz millet ve mezhebi tek perdede birleştiren ney gibiyiz.

Yine bir başka gazelinde şöyle söyler:

همچو پرکاریم در پا در شریعت استوار
پای دگر سیر هفتاد و دو ملت می کند

Pergel gibi bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum halde, diğer ayağımla yetmiş iki milleti dolaştırıyorum.

Bu cümleler, onun ne kadar evrensel bir düşünceye sahip olduğunu gösterir.

Mevlâna'nın bu inancı, dünya işlerine değer vermekle beraber ondan kaçınması, para gibi insanları küçülten şeylerden tertemiz kalışı, ona karşı beslenen sevgiyi, saygıyı artırmıştır.

Mevlâna'nın büyük değer verdiği şeylerin başında akıl gelmektedir. Mesnevi C.5

بس نیکو گفت آن رسول خوش جواز
ذرة عقلت به از صوم و نماز

454. *İyi şeyleri câiz gören o peygamber ne güzel buyurdu; bir zerre aklın, oruçtanda, namazdanda iyidir.*

Mevlâna'nın diğer değer verdiği bir şey de edep ile terbiyedir. Daha Mesnevisi'nin başında Tanrı'dan edep, terbiye isteyelim, edebi olmayan kişi, Tanrı'nın inayetlerinden mahrum kalır, dediği gibi bilhassa şu beyit ne kadar güzeldir C.II.

ای خنک جانی که عیب خویش دید
هر که عیبی گفت آن بر خود خرید

3034. *Ey kendi ayıbını gören mutlu can; kim bir ayıptan bahsetse onu kendi üstüne alan mübarek kimse!*

Mevlâna kendi yaşayışı ile de bütün insanlara örnek olacak bir durumda idi. O derecede şöhreti, ünü yayılmıştı ki o artık yalnız Selçuklu devletinin sınırları arasında kalmayarak Bizanstan tâ Semerkand'a kadar bütün islâm memleketlerinde biliniyor, seviliyordu. Zaten o tarihte Asya saltanatlarının başında Türkler bulunuyordu. Farsça yazmış olmasına rağmen bütün aydınlar bu dili iyi bildikleri için Mevlâna'nın eserlerini asıl kaynağından okuyabiliyorlar; ondan zevk, şevk, şetaret duyuyorlardı. Farsça bilmeyen asıl halk tabakasına ise Mesnevihan, (Mesnevi okuyan) adındaki Türk bilginleri onu kürsülerden, minberlerden halka anlatıyorlardı.

Mevlâna koyu bir müslüman olup, Hanefî mezhebinde idi. Gerçi bu büyük insan başkaları gibi taklit derecesinde kalmayarak tahkik, yani bir sorunun tâ içine kadar inmiş bir kişi idi. Nitekim el-Cevâhiru'l Mudi'a fi Tabakâti'l-Hanefiyye ile Tâcü't-Terâcîm gibi Hanefî mezhebinde Fakih olan kişilerin adlarını bildiren kitaplarda Mevlâna ile oğlu bu meslekteki yücelerin önemlileri arasında sayılmaktadır.

Mevlâna'nın eserleri arasında en önemlisi şüphe yok ki Mesnevidir². Yazıldığı günden beri bütün insanlığı ilgilendiren, hattâ aradan 700 yıl geçmiş olmasına, bütün dünyada birçok büyük filozoflar, ahlâkçılar, şâirler gelmiş olmasına rağmen Mevlâna'nın fikirleri, eserleri, etkilerinin hâlâ tazeliğini korumuş olması, bu büyük insan için daha fazla söz söylemekten bizi alıkoymaz.

Mevlâna'nın kişiliğinden başka diğer bir niteliği de onun adına kurulmuş olan Mevlevîlik denilen bir yol, eski deyiimi ile Mevlevî tarikatı, incelemeye hak kazanmış önemli bir Türk tasavvuf yoludur. *Sema'* denilen, özel bir giysisi giyerek dönmekten ibaret olan dönüş, aslında Şaman inancındaki Türklerin âyininin ibarettir. Arapça sözlüklerde çalgı çalarak dönme anlamına gelmeyen bu kelimeyi; Anadolu'da halk, "*samah*" şeklinde söylemektedir. Eskiden Çarşamba günleri Güveynin evinde gece yapılan çalgılı, oyunlu eğlenceye *samah* dedikleri gibi Medreselerde dere kesiminde gece yapılan çalgılı, oyunlu eğlenceye de *samah* denilirdi. İbn-i Batuta'nın *Gezi kitabında* gördüğümüz gibi *sema'* yalnız Mevlevîlere ait olmayıp belki Türklerin geliştirdikleri *Âhilikte* de mevcut idi. Türk ülkelerinde yapılan *sema'*ın Türklere ait olduğunu açıkça gösterir. İşte Mevlana *sema'*, musiki, şiir gibi 3 esaslı terbiye yolu ile kendi yoluna girmiş olanların eğitimini yapmıştır.

Çille denilen 1001 gün, zahmetli işler görmek daha doğrusu çok zengin, yahut çok yüksek bir kişinin oğlu olduğu halde soyunup derviş olmak isteyen, can tâbir edilen aday, her sabah abdesthaneleri yıkayıp temizlemek, bahçeyi süpürmek, bulaşıkçılık yapmak, dergâha ait odun ve kömür, su gibi şeyleri sırtında taşımak suretiyle gerektiğinde bir insanın zahmetli bir işi bile yaparak hayatını kazanabileceğini göstermesi bakımından

dikkatimizi çekmektedir. Böyle zahmetlerle yetişmekte olan can, yani aday, okuyup yazma bilmiyorsa bunu öğrenmeye, biliyorsa ilerletmeye çalışır; kendisine ezan okutturularak sesi öğrenilir; eğer sesi güzel, musikiye kabiliyeti varsa Mevlevî âyinlerini Neyzen başı, Kudumzen başı denilen üstadlardan sırası ile eğitim yapar. Bugün radyolarımızda çalındığından gönüllerimize ferah, sevinç, bazen hüznü veren parçalar, işte bu Mevlevî ocaklarından yetişen dervişlerin eseridir.

Mevlevî tekkelerinde, yani mevlevilere mahsus ocaklar iki ana bölüme ayrılırdı. Birisinde çille çıkarılır, diğesinde bu yapılamazdı. Birincisine *Âsitane* yani *Ulu Tekke*; diğesine *Zâviye*, *Bucak* denilirdi. Sofî tekkesi denilen diğere tarikatların dergâhlarında devamlı oturan derviş olmadığı halde Mevlevî dergâhlarında kışla gibi daima derviş bulunurdu. Tekkede kaldığı müddetçe bekâr yaşamaya mecbur olan bu ince ruhlu insanlar, boş vakitlerinde kitap yazmak, resim yapmak, cilt, tezhip, saatçilik, minyatürcülük gibi güzel sanatların türlü dallarında, kollarında uzmanlık derecesine yükselirdi. Doğu, Batı müzeleri ile kitaplıklarını dolduran, Mevlevî adını kendi adlarına ekleyen büyük sanatçılarımız hep bu yuvalardan, bu ocaklardan, bu bucaklardan yetişmişlerdir. Eğer onların adlarını burada sayacak olsak sayfalar yetişmez. Hattâ bunlar arasında açık altın renkli sikke, külâhı ile tarihte ün salmış hekimlerimiz vardır. Bursa'daki Yıldırım Bayezid Genel Hastahanesi'nin Başhekimî Ömer Şifai Dede, XVI ncı yüzyılın İatrochemie denilen bugünkü sentetik ilaçların müjdecisi olan *Paracelsus*'un kitaplarını -dilimize çeviren bu büyük hekim- Mürşidü'l-Muhtar fi İlmi'l Esrâr adlı kimyaya dair kitabının başında Konya Mevlevihanesinde Çille çıkardığını övünerek yazar³.

Osmanlı padişahlarının saraylarında Musâhib, Nedim gibi adlarla gece, gündüz devrin hükümdarı ile birlikte bulunan Mevleviler vardır. Müneccim başı Ahmet dede, ki Camiüddüvel isimli Arapça olup aslından şair Nedim ile arkadaşlarının Sahaiful Ahbar diye Türkçeye çevirdiği ünlü tarihin yazarı olan Lütfullah oğlu Konya Ereğlîli Ahmet dede, başındaki Mevlevî külâhını çıkartmadan IV. Sultan Mehmet'in sarayında musâhiplik etmiştir⁴.

Gerek Selçuklular zamanında, gerek onlardan sonra hemen bütün Anadoludaki padişahlar, Mevlâna'ya bende olmakla kıvanç duymuşlardır. Eğer bunları bir bir yazacak olsam başlı başına bir kitap olur⁵.

Bir zamanlar başına yemin edilecek kadar Anadolu gazileri arasında şöret almış bulunan büyük Alp Gazi Aydınoğlu Bahaeddin Umur Paşa, Ege denizinde düşman donanması ile savaşırken düştüğü girdabın alaboranın içinden Mevlâna'nın kutsal elle kadırgayı selâmet kıyasına çevirdiğini görmüş, bunları bütün yiğit savaş arkadaşlarına söylemiştir.

İşte büyüklüğünü, yaygın ününü birazcık anlattığımız Mevlâna, bütün

ülkeler arasında İran'da daha ziyade sevilmiştir. Henüz yurdumuzun başkentinde Mevlâna'nın adına açılmış bulvar olmadığı halde Tahran'ın büyük, geniş caddelerinden birisi Hıyabanı Mevlâna, Mevlâna bulvarı diye adlandırılmıştır.

Çocukluğumda dinlemiştim, İran'ın Farsça konuşan kasabalarında, köylerinde hemen her evde Kur'an-ı Kerim'le birlikte Mesnevi bulunması kutsal bir gelenek olarak devam etmekte imiş.

Hindistan ile bilhassa Pakistan'da Mevlâna sevgisi kendi memleketimizden daha ilerde dersem, benim —işî lüzumudan ziyade— üstün tuttuğumu sanmayın.

Hindistan Devletinin kurucusu Mahatma Gandhi her zaman büyük uyarıcının Mesnevisinden ما برای وصل کردن آمدیم
نی برای فصل کردن آمدم

Biz birleştirmek için geldik, ayırmak için gelmedik

beytinin aslı olan Farsçasını dilinden hiç düşürmezmiş.

Pakistan hükümetinin kurulmasında önemli işler yapan Şair Muhammed İkbâl, Rumî yani Anadolu dediği Mevlâna'yı kendisine mürşit-uyarıcı olarak kabul etmiş, bütün eserlerinde onun kutsal düşüncelerini ya Farsça yahut Urdu dili ile yaymaya çalışmıştır.

İngilizler, Avrupa memleketleri arasında Mevlana ile içten ilgilenen bir ulustur. Mesela Tıp Dr. E. G. Browne (1862-1926) ile Mr. A. R. Nicholson o şerefli insanların başında gelmektedir. Mesneviyi en eski, en doğru yazmalardan karşılaştırmak suretiyle büyük zahmetlerle metin halinde 3 büyük cilt (Her birinde 2 defter olmak üzere 6 cilt) bastığı gibi gene 26 bin beyitli olan bu göklere nisbeti olan bittiği zaman İngilizceye döndüren Reynold Alleyne Nicholson (1868-1945) bu büyük işi başarı ile sona erdirdiği gibi ayrıca her defterde bulunan anlaşılması güç kelimeleri türlü kaynaklara baş vurarak açıklamak suretiyle iki cilt daha yayınlayarak 8 büyük cilt halinde Mevlâna'nın eserini Batı dünyasına, özel olarak dünya yüzünde batı dillerinden en çok konuşulan İngiliz dilini bilenlere Mevlâna'nın hazinelerini açmış, o kutsal kaynaktan herkesin kana kana, doya doya içmesini sağlamıştır.

Bundan sonraki sayfalarda Türkçesini okuyacağımız kitap 1315/1936 yılında Tahran'da güzel kağıt üstüne resimli olarak İran Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayınları arasında çıkmıştır. "Risale der Tahkik ahvali Zindegân-i Mevlana meşhur be Mevlevi" adını taşıyan kitap Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, o Fakültenin İran Edebiyat Tarihi Profesörü Bediuzzaman Fırûzanfer tarafından büyük emeklerle yazılıp ortaya konulmuştur.

Daha o zaman Almanya'dan getirdiğim eseri dikkatle okumuştum. Sakladığı bilgiler, yazarının tarafsızlığı bütün kaynakları inceden inceye okuyup birbirleriyle kıyaslaması kitabın değerini bir kat daha artırmıştı.

Mevlana'yı sevenlerin ülkesi olan İran'ın aydınları, kitabı kısa zamanda kapışırcaasına almışlar, böylelikle ondan bir sayısını bile bulmak imkansız olmuştur.

Değerli yazarı, tükenmiş olan kitabı hakkında birçok dostları tarafından teşvikler gördüğü için 1333/1954 yılında ikinci bir baskısını yayın alanına çıkardı.

YAZARI KİMDİR.

Kalkuta Üniversitesi Farsça Dil ve Edebiyatı Profesörü M. İshak 1351/1933 yılında *Sukhanvaran-ı İran Dar'Asr-ı Hazır "Poets and Poetry of Modern Persia"* adı altında iki büyük ciltten meydana gelen resimli güzel basılmış kitabın C. 1, S. 32 sinde değerli yazarı bize şöyle anlatır: *Horasan'lı Bediuzzaman Fırûzanfer Büşreviyyeli Şeyh Ali'nin oğlu olup 1318/1899 yılında adı söylenen yerde doğmuştur. Öğrenimini Gramer, Syntax, Maani, Beyan, Lojik, Sages, Filozofi gibi önemli bilgileri Meşhed ile Tahran'da Nişabur'lu Edip, Necm Abatlı Şeyh Hüseyin, Mirza Tahir, Seyit Kâzım gibi devrinin büyük üstadları yanında yapmış, sona erdirmiştir. 1342/1922 yılında Meşhet'ten Tahran'a gelerek Milli Eğitim Bakanlığı'nın hizmetine girmiş, yüksek öğretmen okulunun Fars edebiyatı üstadlığına atanmıştır. Bediuzzaman, İran'ın seyrek yetiştirdiği değerli bilginlerden birisi olup hafızasının kuvveti, zekâsı, ince anlayışı, ana dilinden başka Arapçaya olan derin vukufu, bu güzel dili sür'atle konuşması yanında hitabet denilen güzel söz söylemek gibi Tanrı'nın herkese vermediği büyük bir kudrete sahiptir. Onun yazdığı eserler arasında basılmış olanları şunlardır:*

- 1) Tercüme ettiğimiz Mevlana'nın hayatı hakkındaki kitabı.
- 2) Hülâse-i Mesnevi

"Mesnevi'nin özeti" Notlar, katkılar ile hazırlanmış Mesneviden seçme beyitler. Tahran 1321/1942, 301 sayfadır.

3) Fihi Mâfih

Mevlâna'nın daha ziyade Muinettin Pervaneye karşı söylediği sözlerinden meydana gelen bölüm bölüm yazılmış bu çok değerli eseri 1330/1952 yılında Tahran'da bastırmıştır. 386 büyük sayfadan ibarettir. Yazar en eski yazmalarla karşılaştığı metni büyük bir anlayışla meydana getirmiştir.⁶

4) Maârif-i Sultanu'l-Ulema

Mevlâna'nın babası bilginlerin sultanı M. Bahaeddin Veled'in meclislerinde, topluluklarında söylediği sözlerin yazılmasından meydana gelmiştir. Eski yazmaların da incelenmesi ile hazırlanan Maarif, değerli bir önsözle birlikte birinci Fasikülü 123, ikinci Fasikülü 124-501 büyük sayfa halinde Tahran'da güzel bir kâğıt üzerine İran Milli Meclisi Basımevinde bundan önceki kitaplar gibi gönül çekici şekilde bastırılmıştır.

5) Meahiz-i Kasas-u Temsilâtı Mesnevi.

"Mesnevi'deki mesellerin, hikâyelerin kaynakları" 1333/1954 yılında* Tahran'da diğerleri'nin basıldığı yerde 266 büyük sayfa halinde bastırılmıştır. 4 sayfalık bir önsözden sonra yazar 6 cilt Mesnevideki hikâyelerin kaynaklarını cilt cilt göstermeye çalışmış, bu konuda büyük emekler harcamıştır. Birinci defterde 84-135, dördüncüde 135-182, beşincide 182-223, altıncı defterde 223-264, hikâyenin bulunduğunu meydana koymuştur. Ancak içerisinde 26 bin beyit bulunan Mesnevi'nin birinci defterinde 176, ikincisinde 111, üçüncüsünde 230, dördüncüsünde 138, beşincisinde 176, altıncısında 134, toplamı 965 konu vardır. Bu sayıdan 264 ünü çıkarırsak 701 konu açıkta kalır ki Mevlâna'nın bunları nereden aldığı bilinmemektedir. Hemen şunu söyleyelim ki Mesnevide Türk âdetleri bilhassa Anadolu'da o çağlarda geçen birçok olaylar bu hikâyelerde yazılmıştır. Hattâ o kadar ki üzümünü ye bağını sorma, yahut çocuklara büyük babalarının Hacı yahut Gazi gibi adlarının verildiğini beyitler arasında görmekteyiz. Bundan ötürü Mesnevi bir de bu yönden incelenmeye hak kazanmıştır. Bu vesile ile şunu belirtmek yerinde olur ki Mevlâna başka kaynaklardan aldığı hikâyeler arasında Ulu Şeyh Muhiddin-i Arabi'nin eserlerinden hiçbir göçürmede bulunmamış olması dikkatimizi çekmektedir.

Genişçe yazılması icabeden bu konuyu Mevlâna'nın eserleri hakkında hazırladığımız eserimizde etraflıca anlattık.

6) Ehâdis-i Mesnevi.

Tahran Üniversitesi Basım evinde 226 + 50 + 14 = 290 büyük sayfa halinde güzel bir şekilde basılmıştır. Yazar, Mevlâna'nın beyitleri arasında işaret ettiği Hadisleri eski anlamı ile Tahric yani kaynaklarını bulmak suretiyle bize bildirmiştir. Bu esere göre birinci defterde 102, ikinci defterde 102-191, üçüncü defterde 194-314, dördüncü defterde 315-447, beşinci defterde 448-586, altıncı defterde 587-745 beyitin hangi Hadislere delâlet ettiğini geniş bir görüşle topladığı gibi kitabın sonunda, metinde geçen Hadisleri hece harfleri ile sıralamış, karşılıklarına bu Hadislerin kitabının kaçınca sayfasında geçtiğini işaret etmek suretiyle okura büyük kolaylık göstermiştir.

Bu çizelgeyi incelediğimizde Mevlâna'nın 745 beyiti içerisinde 661 kutsal Hadisle 6 âyeti kerimeye işaret ettiği görülmüştür⁷.

7) Külliyat-ı Şems, Ya Divan-ı Kebir.

Divan-ı Kebir yahut ulu Divan diye Şöhret bulan Mevlâna'nın bu ünlü gazellerinin mecmuası en eski yazmaları karşılaştırmak suretiyle birinci cilt 1337/1957 senesinde 521 gazeli toplayan 306 folio sayfa halinde Tahran Üniversitesi basım evinde bütün meraklıları imrendirecek, sevindirecek bir kılıkta basılmıştır. Divanın ikinci cildi 1337/1958 yılı sonunda 523-1081 gazeli saklamak üzere 303 folio sayfadan ibaret olmak üzere adı söylenen basım evinde çok güzel bir şekilde basılmıştır.

8) Hayy İbn Yakzan.

Aslı İbni Sina'nın bir hikâyesi olan bu eser Endelüslü İbn Tufeyl'in kalemi ile bu şekle getirilmiştir. Birçok dünya dillerine de çevrilen *Hayy İbn Yakzan* Arapçasından Füzûzanfer'in *Zinde-i Bidar* adıyla 1956 yılında Tahran'da Millî Bank Basım evinde kitap sevenleri imrendirecek bir güzellikte basılmış olup sonuna ayrıca İbni Sina'nın Kıssai Hayy İbn Yakzanı ile *Sühreverdî*'nin yine Hayy İbn Yakzan hakkındaki bir eseri ilâve edilmek suretiyle 183 sayfa halinde basılmış sayın tercümcisi tarafından bu yoksula bir nüshası armağan edilmiştir⁸.

Kitabın başında saygı değer üstad Füzûzanfer'in hal tercemesinden resmi ile birlikte bahsedilmiş, bu arada *Sukhan ve Sukhanveran* ismi ile 1309-1312/1933 ile *Ferhang-i Tazi be Farisi*, yani Farsçaya çevrilmiş Arapça sözlük eseri 1319/1940 yılında bastırıldığı görülmektedir.

1937 de yayınladığım *Mevlâna'nın Mektupları* adlı kitabımın önsözünde Füzûzanfer'in Risalesini, Otto Harrasowitz'in kataloğunda görerek ısmarlayıp getirmiştim. Kitabı kısa günler içerisinde dikkatle okuyunca onun değerine iyiden iyiye vâkıf oldum. Gerçi o zaman yazarımız başta Sultan'ül-Ulema olmak üzere Mevlevî ulularının eserlerini görmemiş, elinde bulunan eksik

yazmalardan iyi sonuçlar çıkaramamış ise de İran diline olan büyük vukufu, olayları incelemekte tuttuğu yol, onun hiç sürçmelere, düşmelere meydan vermeden kutsal yolunda rahatlıkla yürümesini sağlamıştır.

Türk Millî Eğitim Bakanlığı kitabın Türkçeye çevrilmesini bana buyurmuştu.

Oldukça ağdalı bir dille yazılan, bundan başka noktalama usulü de henüz kabul edilmemiş olan Farsça kitaplarda çevirme işi pek kolay olmamıştır.

İran ırfan dünyasının sayılı başlarından birisi olan Füzûzanfer, Mevlâna konusu ile çok uğraşmış, ilk baskısında bulamadığı yazmaları İran Millî Eğitim Bakanlığının bilgi severliği ile Mikrofilmlerini elde ederek onları yeniden büyük ilgi ile incelemiş olduğu için ikinci baskısı birinciye göre pek büyük bir özellik, olağanüstü güzellik taşımaktadır. Bununla beraber yazarımızın Türkiye'deki bütün eski yazmaları görmesine elbette imkân yoktur.

Bundan ötürü Mesnevi'nin dünya kitaplıklarından Türkiye'deki nüshaları - her yönden- bir üstünlük taşımaktadır.

Biz bunları gözönünde tutarak en eski yazmaların beyit sayılarını bir çizelge halinde sıralamayı, 7'nci cilt Mesnevi diye 1035/1626 yılında İsmail Rusuhi dedenin ortaya çıkardığı Apocryphe yalancı Mesnevi nüshası hakkında türlü yönlerden açıklamalar yapmış idim. Ankaralı'nın Mesnevi'yi neden dolayı 7 cilt yapmak istediğini, *Adliye Nâzın Cevdet Ahmet Paşanın 'Mektep'* adlı derginin 1312/1894 yılı 33 üncü sayısındaki *Abidin Paşaya* cevap olarak yazdığı makale ile o zaman dergi idaresince yazıdan çıkarılıp bu defa Cevdet Paşa için yayımlanan kitaba konulmuş olan makalenin tamamını fakat dizgi yanlıştan olduğunu belirtmiştim.

7'nci cilt denilen bu yazmada Mevlâna'nın 6 cilt Mesnevi'de söylemediği şeyleri müdafaa ettiğini gördüğümüzü, bunların neden dolayı Mevlâna'nın fikirleri olamayacağını uzun uzadıya anlatmışım. Meselâ *Fahreddin-i Raziye Mesnevi*'nin 3 yerinde adı açıklayarak şiddetle çatan Mevlâna'nın 7'nci defterde o zatı pek ziyade övmesinin imkânsız olacağını tanıkları ile belirtmişim.

* *

İslâm dünyasında Kur'andan, Hadisten sonra hakkında en çok şerh yazılan kitaplardan birisi Mesnevi olduğunu bildiğim için Doğuda, Batıda

Mesnevi hakkında yazılmış Türkçe, Arapça, Farsça, Urdu dilinde, Fransızca, İngilizce, Almanca, Hollandaca Kommentareleri sıralanmış, bunlar hakkında bibliyografya usulüne göre bilgiler vermiş, kitaplıklarımızdan hangilerinde yazmalarının bulunduğunu numaraları ile birlikte göstermişim.

Mevlâna'nın hayatı hakkında yazılmış eserler dahi büyük bir sayı tuttuğundan bunları da doğu, batı kaynaklarına göre birer birer anlatmışım. Mevlânanın son senelerde bütün dünyada yeniden aktualite haline geldiğini, bunun için bazı büyük adamların neler söylediklerini yazmışım.

Son yıllarda Mevlâna'nın 6 Rebiülevvel 604/30 Eylül 1207'de doğmadığını, belki bu tarihten 20 yıl önce dünyaya geldiğini iddia eden birisinin bu fikrinin hiçbir dayanağa dayanmadığını elimizde bulunan en eski kaynakları tanımlamak suretiyle uzun uzadıya anlatmışım.

Mevlâna'nın yaşayışında büyük bir devrim yapan Tebriz'li Şems'in Konyaya gelişi ile son ayrılışı tercümemizde genişçe anlatılmış olmakla beraber Eflâkî'nin hiçbir asla dayanmadan ileri sürdüğü, fakat sonra içinden çıkamayacağımlı anlıyarak "bu bir sırdır ki ona kimsenin vukufu yoktur" cümlesi ile kendi söylediğini kendisi çürüttüğünü gözönüne alıp bütün belgeleri söyletmek, Şems'in yalnız Konya'da bugün 3 tane makamı olduğunu, bunlardan şimdiki Şems Türbesi denilen yeri Eflâkî'nin Menakıbını yazdığı zaman Şems'in kaybolmasının üstünden 110 sene geçmesine rağmen bilinmediğini, buna karşılık Niğde'de Kesikbaş Türbesi, Tebriz'de Geçil denilen Mezarlıkta Şems makamı, Hoy'da Kanuni Süleyman'ın ziyaret ettiği Sadrazam Lûtfi Paşanın kendi adıyla anılan tarihinde bilhassa kaydettiğini bundan başka Hindistanın Multan şehrinde Şems Türbesi olduğunu göstermek suretiyle bu konuyu da genişçe inceleyip bu olayları kendi gözü ile gören Sultan Veled'le Mevlâna'ya 40 yıl hizmet eden Sipehsalar'ın sözlerini kesin senet gibi kabul ederek Şems'in kaybolduğunu yazmış; Mevlâna'nın ortanca oğlu olup Şems'le araları iyi olmıyan Alâeddin Çelebi'nin Şems'in kaybolmasından hemen sonra Eflâkî'nin yazdığı gibi ölmeyip belki daha 15 yıl yaşayıp sonra vefat ettiğini, çocukları olduğunu, Mevlâna'nın bu dedikodulardan sonra kendisine yazdığı, benim bastırduğum Mevlâna'nın Mektupları içerisinde bulunan mektuplara dayanarak Alâeddin Çelebi'nin bu işte eli olmadığını, karısının Sahip Ata Fahrettin Ali'nin kızı olduğunu, Mevlâna'nın türbesi avlusunda yattığını kabir taşının resmini koymak suretiyle anlatmışım.

Aşağı yukarı 140 daktilo sayfası tutan bu resimli eserin yayınlanması ile yaptığımız tercümenin daha iyi anlaşılacağı kanısındayım.

Kitabın içerisinde geçen Mesnevi beyitlerini Nicholson tarafından basılmış Mesnevi metni temel tutulmak üzere beyitlerin hangi cildin kaçınca sayısında olduğunu elimdeki Keşfülbyat denilen beyitlerin ilk 3 kelimesini

bildiren cetvellerden bulup yazdım. Molla Cami'nin Nefâhatü'l-Üns'ü ile İbn-i Bibi'nin kısaltılmış Selçuklu tarihi, İbni Batuta Seyahat kitabının adları geçtikçe onları memleketimizde yayınlanmış tercümelerini işaret ettim.

Kitabımızın içerisinde Mürit, Murat, Pir, Kutup, Evtad, Ebdal, Seyir, Sulûk, Sem'a, daha buna benzer birçok terimler geçmektedir. Bunları tek kelime ile Türkçeye çevirmek mümkün değildir. Onun için tercümemizin sonuna bu sözleri açıklamak için bir sözlük eklemeyi doğru bulduk.

* *

Mevleviliğin temeli hakkında da birçok söz yazmak yerinde olur. Sultan Veled bir gazelinde;

بگذر از تکرار و درس و لب بند زانکه فهم این طریق از صحبت

Tekrardan, dersten vaz geç, çünkü bu yolun anlaşılması sohbet iledir, der

İptidamesinde de şöyle der:

Şeyhin sohbeti ibâdetlerden daha iyidir, onun sıkıntıları altında rahatlıklar gizlidir.

Elbette bu sözümüzle ibadetleri yapmayalım, Tanrının buyruklarını yerine getirmeyelim gibi yanlış bir anlam anlaşılmalıdır, ancak günlerce oruç tutmaktan, sabahlara kadar namaz kılmaktan daha önemli olanı kâmil bir insanın konuşmasında hazır bulunmak lâzımdır.

İşte Şems Mevlâna'ya bilhassa bu fikirleri aşıladı. Şems Konya'ya geldiği zaman Mevlâna kırkına yaklaşmış, büyük bir profesördü. 4 Medresede "Fakülte" ders okutuyordu. Sabahlara kadar namaz kılıyor, günlerce oruç tutuyordu. Şems'le görüştüğten sonra bunları bıraktı.

Sultan Veled İptidânâmede diyor ki: Musa Peygamber, Ulülazim denilen Altı Yüce Peygamber'den birisi idi. Böyle olduğu halde Hızır Peygamberle buluşmak istedi. Onunla beraber geziye çıktı, ondan gördüğü olağanüstü hallere önce itiraz etti, fakat sonra bunları kabul eyledi. İşte Mevlâna, Musa gibi yüce bir kişi olduğu halde Hızır yerinde olan Şems'in sohbetini canına en büyük nimet bildi. Esasen Şems herkes tarafından anlaşılacak da bir kimse değildi. Onu ancak Tanrının has kullan tanıyabilirdi. İşte Mevlâna'yı yanmaya hazırlanmış bir lâmba olarak düşünürsek Şems buna bir kibrit çakmıştır.

Bundan ötürü Mevleviler arasında Şems, Mevlâna'nın mürşidi değil

sohbet, konuşma şeyhidir.

Gerçi sonraları, yani Mevlâna'dan sonra Çille denilen, 1001 gün süren bir usul konulmuş ise de Mevlâna bunun Hazreti Muhammed'in dininde olmadığını gerek Mesnevisinde, gerek Eflâkî Menkabelerinde açıkça bildirmektedir. Netekim şu beyiti okuyalım:

مصلحت در دین ما جنک و شکوه مصلحت در دین عیسی غار و کوه

Bizim dinimizin usulü nefisle, savaş etmektir, halbuki İsa peygamber'in dininde ki esas dağlara, mağaralara çekilerek halktan kaçarak oralarda bir parça zeytin ekmek ile tesbih çekip ibadet etmektir, diyor.

Umarım ki bu sözlerimi bazı kimseler yanlış anlamazlar. Çalışmayı emreden bir dinin temeli de bundan başka birşey olamaz. Mevlâna, en çok olgunlaşmış, erginleşmiş insanlarla görüşmeyi, onların sohbetlerinde bulunmayı öne sürmektedir. Elbette yukarıda da dediğimiz gibi farz namazları, yahut farzları kaldırmaya hiç kimsenin yetkisi yoktur. Müslüman kaldığımız müddetçe Kur'an'ın buyruklarına riayet etmeliğimiz bize borçtur. Ancak Peygamber'in kutsal hadisleri arasında olan "İslâm'da rahiplik yoktur" yüce sözünü asla unutmamak lâzımdır.

Hemen 45 yıldan beri uğraştığım Mevlâna konusu hakkında bu tercümeyi meydana getirirken istifade ettiğim değerli kişileri, bunlar arasında İranın Madrit Büyük Elçiliği Baş Kâtibi Dr. Emir Halil Yahyavi ile bazı belgelerin elde edilmesinde yardımını gördüğüm Mehmet Ceylâmî teşekkürle anarım.

Yazarın fikirlerini doğru olarak çevirmeye çabaladım, kendimden bir şeyler katmaya uğraşmadım, bununla beraber belki iyi anlatamadığım cümleler, fikirler vardır. Kitabın yüksek konusu, okuyanların dikkatini çekecektir. Görülen yanlışların hoş görülmesini, hattâ bana haber verilmesini niyaz ederim.

20-6-1961
Prof. Dr. F. N. UZLUK

DİPNOTLAR

1. آفتابا ترك اين كلشن كنى تاكه تحت الارض را روشن كنى

42-Ey güneş! Sen, yer altını "başka bir âlemi" aydınlatmak üzere bu gül bahçesini bırakıp gidiyorsun.

2- Doğuda yazılan eserler arasında Mevlâna'nın bu kitabına Mesnevi Şerif denilmiştir. Sadî'nin Gülistan, Bostan gibi kitaplarına bu yücelik söylenmemiştir. Gülistan, Bostan Medreselerinde, Mekteplerde Farsça öğrenmek üzere bizlere okutturulduğu halde, Mesnevi Şerif Mevlevî dergâhları ile camilerde, Mesneviyan, Mesnevi okuyan denilen özel eğitimle yetişmiş insanlar tarafından okutturulmuştur. İstanbul'daki padişah camilerinde bu okutma için özel vakıflar kurulmuştu.

III. Selim'in annesi tarafından Galata Mevlevihanesinde ayrıca bir Mesneviyanlık kurulmuş olup Galata, Kasımpaşa, Yenikapı, Beşiktaş Mevlevihanelerinde bulunan dervişlerle diğer istekliler oradaki Menevihaneninde Mesnevi okuyacaklardır. Hüsnü Aşk şairi Galip Dede'nin ilk defa başladığı Mesnevi okuması, yüzlerce yıl sürmüş, bizim zamanımızda Galata Şeyhi Ahmet Celledin Baykara bu dersi sona erdirmişti.

Sultan Mecit zamanında, İstanbul'un Çarşamba semtinde Darül Mesnevi Yurdu diye özel bir yer açılmış, buranın kurucusu Şeyh Mehmet Murat öğrencilerine Mesnevîden diploma "icazetname" dağıtma töreni yaparken Sultan Mecit de dergâha gelmiş, dervişler için pişen yemekten yemek suretiyle demokrat olduğunu göstermek istemiştir. Diploma alanlar arasında sonra vezir olan ünlü tarihçimiz Cevdet Ahmet Paşa var idi.

Mesnevi okutmak için ya Konya'da Mevlâna'nın kutsal postunda oturan Çelebi Eflendiden, yahut diğer ünlü bir Mesneviyandan icazetname almak gerekirdi. Herkes kendi keyfiyle istediği yerde Mesnevi okutamazdı.

3- Aslı Sinop'un Kumle köyünden olan Ömer Şifâî dede, Şeyh Hasan adında birsinin oğludur, kâf ilmi denilen Kimya ile uğraşmıştır. Uzun seneler Bursa Yıldırım Beyazıt Darüşşifasında başhekim sıfatı ile çevresine hizmetler etmiş, 1159/1746 yılında ölmüş. Bursa'da pınarbaşındaki Mevlevihane karşısında bulunan mezarlıktaki kümbetin yanına gömülmüştür.

Sağlığında dede ile görüşüp değerini beğenen bir Frenk tabibi —anlatıldığına göre— kabrini kendi kesesinden yaptırmıştır.

Son yıllarda öğrenilen kabrini, Bursa Türk Hekimler Birliği onarmış, eski mezar taşı dahi yeni kabrin ayak ucuna - yazısı dışı gelmek üzere, tavsiyem üzerine konulmuştur.

Dedenin tıbbî kitapları Veliyüddin kitaplığı ile Yıldızdan gelen Üniversite kitapları arasında Avrupa kitaplıklarında vardır.

Manzum mührünün basılı olduğu bir eser dahi Ankara Tıp Fakültesi Tıp Tarihi kitaplığında, Londra'daki British Museum kitaplığında, İbnü'l Emin Mahmur Kemal Murakka'at mecmuasında vardır.

4- Müneccim Başı Ahmet dedenin Mevlevî Kılığını değiştirmedeğini, Sefine C.2, s. 168-73 de Sakıp dede yazar.

5- Eflakî Dede'nin Ariflerin Menkıbelerinde Selçuklu padişahları ile büyük Vezirlerinden, Ulu beylerinden, Kadılarından, Ahilerinden, Hekimlerinden, Büyük bilginlerinden bir çokları Mevlâna'ya bende, mürtî oldukları gibi sonraları Valilerden, Beylerden cami, tekke gibi hayır kurulları yapanlarda onların üstüne koydukları Arapça kitabelerde kendi adlarından sonra Mevlevî olduklarını açıkça bildirmişlerdir.

Samsun şehrinde Ebu Sayit Bahadır han zamanında Noyan Timurtaş çağında Mevlevî Mehmet oğlu Evhat 723/1323 yılında yaptırdığı Cami'nin üstünde 4 satırlık Arapça kitabesinde bunu belirtmiştir.

Bor kasabasında Kale mahallesindeki Mevlevihanesinin kapısında 3 satırlık bir kitabede Mevlevihanesinin Eretna oğlu Mehmet zamanında Sultan Şahül Mevlevî tarafından 760/1359 yılında yaptırıldığı gösterilmiştir.

Alaiyye'de Alaiyye Kalesinin Ahmedek'inde bulunan bir kitabede Saveciyül Mevlevî oğlu Yüce Emir Karaman sözü geçmekte olup 827/1423'dür. Alaiyye tarihi S. 91.

Mevlâna'ya nisbeti olan sanatçılar hakkında bilgi almak için yüksek Mimar Şahabettin Uzluğ tarafından yazılıp 1957 yılında İş Bankası'na bastırılan Mevlevilikte Resim, Resimde Mevleviler adlı 154 resmi toplayan kitabı önerme tavsiye ederim.

Şairler için, tezkere denilen hal tercemesi eserlerine Mevlevî Sefinesi adlı 3 ciltlik kitap ile Esrar dedenin Mevlevî şairlerine ait tezkeresine bundan özetlenmiş 1309/1892'de basılmış olan Semahaneî Edep adlı kitap ile Osmanlı müelliflerine, diğer hal tercemesine ait kitaplara bakılmalıdır.

6- Discourses of Rumi. Londra Üniversitesi doğu dilleri üstadı A. J. Arberry tarafından Fûrûzanfer'in bastırıldığı "Fini Mafih" in İngilizceye yapılan tercemesi olup 1961 yılında John Murray, Fifty Albemarle Street, London, firmasınınca güzel bir kâğıt üzerine 276 = IX + 285 sayfa olarak basılmış. İngilizlerin kendilerine mahsus cildi ile ciltlenmiş, dışına sema' eden bir mevlevî resmi konulmuştur. Kitap büyük üstad Nicholson'un yüce hâtrısına armağan edilmiş, başında Arberry, 9 sayfalık bir önsözle eseri okurlara takdim etmiştir. Kitabın sonunda 245 - 276 arasında Arberry tarafından konulmuş mühim açıklamalar vardır. Bizim paramızla 50 liraya satılmakta olan eseri İngilizce bilenlere tavsiye ederim.

7- Ankaralı olup Galata Mevlevihanesinde Şeyhlik eden Ulu Mevlevî bilginlerinden İsmail Rusuhi dede Camiülayat adlı kitabında, Mevlâna'nın Mesnevi'sindeki Âyetleri, Hadisleri toplamış, bunlar üstüne değerli bilgiler vermiştir. İstanbul Hamidiye kitaplığında No: 173, Selimiye Pertev Paşa —şimdi Millet Kütüphanesi— kitaplığında 239 numarada Camiülayat yazmalan vardır. İsmail Rusuhinin ölümü bazı kaynaklarda Osmanlı müellifleri C. I, S. 25 de 1041 olarak gösterilmiş ise de yanlıştır. Nettekim Dedenin çağdaşı Medhi adlı şair Camiülayatı 1055/1645 yılında kopya edip sonunda şu tarihi yazmıştır.

ایدوب روح روانه دنا بیک جان ایله مدسی
دیدم تاریخی « اسمعیل اقدی به اوله رحمت »

İçip Ruhu revanına dua bincan ile Medhi
Didim tarihi "İsmail efendiye ola rahmet" 1052/1642-43.

Tophanede gömülü olan Tosyanın Bapsa köyü ahalisinden, Kadiri tarikatının ulularından bulunan İsmail Rumi'nin ölümüne ise,

سویندی جاممک روشن جی اغی

Söyündü Cami'n ruen perâği

tarihini söylemişlerdi ki 1041/1632 yılına rastlar. Bu ulu kişinin ölümünde,

قدی اسمعیل اقدی نقل کازار جان

Kıldı İsmail efendi nakil gözâr-ı cinan,
mısraı da tarihtir.

İzzet Moila'nın Mısır'da 1255/1839 da basılan Divanında:

درون خانقاهه دفن اولتشدن او کنجینه
ده مزلگهمن اقدی قرب یزدانی

Deruni hanikahe defn olunmuştur o gencine
1052 de menzigehin itdi Kurbi yezdani

Beyti dahi sözümlü kuvvetlidir. Galata dergâhında şeyhlik edenlerin manzum tarihini İzzet Moila söylemiş, kendisi ile çağdaş olan Galata Dergâhı Şeyhi Kudretullah dede (ölümü 1288/1871) bu manzumeyi kendi zamanına kadar getirerek yazmıştır. Onun eliyle yazdığı manzum tarih, özel kitaplığımdadır.

8- İbni Sina'nın Selâman-Ebsal'den ilham alarak Hayy İbni

Yakzan'ı yazmış olası söylenmektedir.

İbni Sina'nın bu Hayy b. Yakzan'ını İbni Tuleyi (Hicri 531/1137 de ölmüştür.) takip etmiş, İbni Sina'dan ilham alarak kendisi de bir Hayy b. Yakzan yazmıştır.

حاصل عمرم سه سخن پیش نیست
خام بدم بخفته شدم سوختم

ÖMRÜMÜN MAHSULÜ ÜÇ SÖZDÜR HEMAN
HÂM İDİM, PİŞDİM VE YANDIM EL'AMAN

BU TERCEME,
BEREKETLİ ÖMRÜNÜ MEVLÂNA KONUSUYLA
UĞRAŞMAYA AYIRAN,
MESNEVÎ SAHİBİNİN KONYADAKİ MAKAMINDA
9 YIL FEYİZ SAÇAN, MESNEVÎ'NİN TÜRKÇE
TERCEMESİNİ MEYDANA GETİREN
M. BAHAEDDİN VELED ÇELEBİ İZBUDAK'IN
KUTSAL HATIRASINA
ARMAĞAN EDİLDİ.

MEVLÂNA'NIN
HAL TERCEMESİ



MEVLÂNA
CELÂLEDDİN

33

2. BASKININ ÖNSÖZÜ

BAŞLARIM TANRI ADI İLE SÖZE
NURUNU VERSİN OKUYAN HER GÖZE

Bu okuduğunuz eser 18 yıl önce basıldı, kısa zaman içinde nüshaları azaldı, belki de bulunmaz oldu. Mevlâna'nın aziz dostları, gönüllerini onun eserlerine, hallerine kaptıranlar birçok vakitten beri, bu kitabın basılmasını istiyorlardı. Bendeniz ise malî durumumun iyi olmaması hasebiyle, aynı zamanda Divan-ı Kebir'in karşılaştırılması, Mesnevî'nin şerh veya tahlili, Fihi Mâfih ile Baha-i Veled Maarifinin düzeltilmesi ile uğraştığım için bu hizmete fırsat bulamıyordum. Şimdiye kadar Mevlâna'nın, eserlerinin ve hâl tercemesinin mütalâasında bilgili dostların kılavuzluğu sayesinde yeni belgeler elde etmiş olduğumdan, Mevlâna hakkındaki yeni görüşleri, vesikalara dayanan hal tercemesini daha izahlı olarak anlatan müstakil bir telif eser meydana getirme hevesini hep düşünmekte idim. Fakat bu arzu gerçek alanına çıkamıyordu. Çünkü o ulunun ateşli hayatı ve idealinin beyanı için bir türlü fırsat bulamıyordum. Külfetli sözlerle, süslü ibarelerle bu gibi yanıp, yakılma halinin izahı kolay değildir. Bu eserin ilk telifindeki ibareler arasında görülen güzellik, müellifin kendinden olmayıp, o devrin olgun Pirlерinin sohbeti bereketinden, annesinin iç duyularını besleyen himmeti sayesinde elde edilmişti.

Şimdi annemin lekesiz lütuf, inayet eli, yıllar var ki başımdan uzaklaşmış, buna karşılık mâna incileri, içi yakan ateş önümde belirmişti. Büyüklerin nurundan feyz



alan, göğsünde taşıdığı ateş ocakları da, halk ile soğuk düşüp kalkmalar ile dünya işlerinin kar parçalan altında söniş toprak olmuştu. Böyle donmuş bir gönül ile susmak daha iyi olur. Nihayet geçen yılın Haziran ayında, Mevlâna'nın eserlerine âşık olan aziz dostum Dr. Seyyit Gevher bu hususta çok ısrar etti, hiç özür dinlemedi. Aynı zamanda Züvvâr kütüphanesi sahibi sayın Ekber-i Züvvar dahi bilhassa arzu eylediler ve bu kitabın yeniden basılmasına himmet buyurdular. Böylelikle maddî güçlükler ortadan kalkmış oldu. Bahane için de yer kalmadı. Müellif geçen tatlı günlerin hâtırası ile "Risaleyi" yeniden gözden geçirdi, bazı konuları düzeltti, fakat kitabın eski metnini olduğu gibi bıraktı. Onun terkîp tılsımını bozmadı. Çünkü yukarda da geçtiği gibi o eser annesinin lütfu, iyi bakışı, şefkatli günlerinin bir andacı idi. Gerçekte de o yazılar annesinin gizli ışınlarının demetleri idi. Yazarın yaşayışı ile halleri üzerine nur saçmış, onun sözlerine aydınlık vermiştir. Lâkin bütünlemek amacı ile faydalı sanılan bazı konuları kitabın sonuna katkılar, açıklamalar diye ekledim. Fihristlerinin hazırlanmasını da Dr. Gevher'e bıraktım. O bilgili dost bendenizin ricasını kabul ederek eksikliği ortadan kaldırdı. İşte Mevlâna'nın hal tercemesi hakkındaki kitap, katkılar, açıklamalar, fihristlerle beraber okurların önüne sunuldu.

Umulur ki bu hizmet, Mevlâ ve Mevlâna'nın dergâhında makbule geçer.

Bu yoksul B. Fûruzanfer'in (Tanrı onun halini, isteklerini daha iyi etsin) kalemi ile 2'nci baskısının ön sözü, 1373 yılı Ramazanının 19'una rastlayan Hicri Güneş aylarından 1333 (1955) senesi Hordat / Haziranın 1'inci günü olan Cumartesinde sona erdi.

FÜRÜZANFER



1. BASKININ ÖNSÖZÜ

Çocuktum, babamla amcamın sohbet sırasında gönüle ferah veren şiirleri -mesel yoluyla- okuduklarını, bu beyitlerin âhenginden, anlamından sarhoşluk, sevinç gösterdiklerini görürdüm. Bu şiirlerin kime ait olduğunu sorduğum zaman, Mevlâna'nın diye söylediklerini hatırlıyorum.

Babamla o vilâyetin diğer âlim, vâızları aynı üslupla kürsüler üstünden şiirler inşad ederlerdi. Dinleyicilerden hâl sahibi veya bu çığırdan az çok haberi olan bazıları, hoşlandıklarından başlarını sallarlardı. Evde beyitlerin nereden alındığını sorduğumda aldığım cevap, Mesneviden idi. Ailemizin ihtiyarları, akrabasının yaşlıları hikâyeler arasında naklederlerdi ki, büyük babamla ninem, Mesneviden birçok beyitleri ezberlemişler, onları kürsülerde, mev'izelerde okumuşlardır.

Rivayet ederler ki, büyük babam bu sebepten dolayı halkın, dar beyinli fakihlerin yanında o derece makbul ve itibarlı değildi. Böyle kimseler daima, onu mesnevi beyitlerini okumasına, gizli veya aşıkâr olarak mırıldanıp söylenirlerdi. Fakat, dedem, bu sözlere asla kulak asmaz, bazen de inkâr edenleri doğru yola getirmeye çabalar, onların hiçten ibaret olan delilleri üstüne yanlışır çizgisini çekerdi.

İşittim ki büyük babam, tahsilini sona erdirdiğinde üstadından içtihat vesikası istemiş, hocası da —dedemin ilim ve hünerini imtihan ve içtihat derecesine erişmesi maksadıyla— Mesneviden bu beyiti şerh etmesini ve bir Risale hazırlamasını buyurmuştu. Mesnevi C. IV.



حیرت اندر حیرت آمد زین قصص
زیبوشی* خالصکان اندر اخس

"Bu hikâyeler hayret içinde hayrettir. Tanrı'nın has kulları, daha has olan kulların halini görünce, kendilerinden geçerler."

Bu rivayetlerin benliğimde az çok etkisi olmuş, o beyitler hafızamda nakşolup kalmıştı. Fakat henüz Mevlâna'nın kim, Mesnevi'nin ne olduğunu bilmiyordum.

Tahsil derecem oldukça ilerlemiş, Farsça yazıyı öğrenmiş, Kur'anı bitirmiş, Arapçanın ilk kısımlarına başlayıp ilerlermişim. Beni başka mektebe verdiler ki muâllim veya Ahund tabir edilen oradaki kişi, 80 yaşında -birçok ulu kişilerin huzuruna erişmiş, gönül gözü açılmış, anlayışta kemal bulmuş- bir ihtiyardı.

Okul öğretmeni bir müddet sonra başından geçenlerden bize şunları anlattı! Sebzvarlı hakim Hacı Molla Hadi'nin şöhretini işiterek Büşreviyeden Sebzvara gelmişim. O zaman Günabadlı Hacı Sultan Ali de (son çağın ulu şeyhlerinden) hikmet tahsil etmek, hâkimin sohbet ve huzurunu idrâk eylemek maksadıyla Sebzvarda yaşıyor, Mugnî dersi veriyordu. Ben Arapçanın (Mukaddimat) başlangıcını o ulunun yanında okuyor, Hacı'nın derslerinde hazır bulunuyordum. O kişi, Hacı'nın öğrencilerinin başından geçenlerini anlatır, bizim için Mesnevi beyitleri okurdu. Okurken de kendisinde büyük neş'eler hasıl olurdu.

Bu ihtiyar okul öğretmeni, Sebzvarlı hakim'in meclisini idrak ettiği gibi Tahran'da dahi rahmetli Cilve, Aka Mehmet Rıza'yı Kumşei gibi birçok bilginlerin kutlu huzurlarında bulunmuş, kendisinde coşkun haller zuhura gelmişti. Mesneviye karşı sevgisi artmış, dünyayı görmüş, tecrübe edinmişti. Hür yaratılışlı olmakla bizi de açık fikirliliğe ve iç hürriyetine teşvik ederdi. Onun sohbeti bana, Mesneviyi ele geçirip okumak, babamı, dedelerimi taklit ile o Asumana (göklere) mensup olan hazineyi, manevî gıda edinmek, kendi sözlerimi -meclislerde o değerli gevherlerle- süslemek isteğini vermişti.



Her yönden fakir olan köyümüzde okur yazar kimseler parmakla sayılırdı. Mesnevi kitabını elde etmek imkânsızdı. Ancak üç basma nüsha vardı, sahipleri de aşk surları gibi, gizli tutarlardı. Ailemize ait olan nüsha ise emanet olarak alanların elinde kayıp olmuştu. Zaman geçti, Acı, tatlı günlerin geçişinden sonra Meşhed şehrine gitmeyi kurdum. Orada üstadım rahmetli Abdülcavad Edib-i Nişaburî (1281/1864 -1344/1925) nin huzuruna çıkmaya muvaffak oldum. Onun güzel sözlerine, tatlı diline kapıldım. Adetâ büyülendim. Tek üstadın derslerinden faydalanayım diye ailemin, dostlarımın hasretine tahammül ettim, orada oturmaya karar verdim. Rahmetli üstad, Belâgat ilimleri ile Edebiyat fenlerinde büyük kudrete sahip, onların inceliklerini anlamak hususunda sabah rüzgârından daha letafetli bir zevke mâlikti. Eski Arap, İran şairlerinin birçok şiirlerini açık fikri, karihasının letâfetiyle seçip hafızasında saklamak suretiyle hikâye ederdi. Meclisinde vakit vakit o beyitleri okuyarak, yazdırarak, feyz saçar, derslerini cennet bahçeleri haline getirirdi. İlim isteklerinin daima artan istekleri karşısında o seçme şiirleri yazıp ezberlemeleri hususunda ısrar ederdi.

O zamanın âdeti gereğince aydın fikirli öğrencilere verdiği umumi feyz, irfan dışında da ayrıca kabiliyetli, kabiliyetsiz kimselere de ilim nimetleri saçardı. Üstadın gece gündüz oturduğu hususi odasında kaba kuşluk vaktinde hazır olanlar, orada sunacakları, bilgileri yazıp getirirler, seçilmiş Arapça, Farsça beyit, kasideleri defterlerine yazarlar, ertesi gün ezberleyerek düzeltilmek amacı ile üstada okurlardı.

Üstadın hafızasındakiler eskilerin -Arapça, Farsça- sözleri idi. Kahramanlığa, lirik beyitlere meyli fazla olduğundan çok okurdu. Son devir şairlerinin ince, nazik şiirlerinden tat duymaz, öğrencilerini de kendi zevkine uygun gelen Horasan şairleri divanlarıyla meşgul eder, diğer şairlerin sözlerini mütalâa ettirmezd.

Bendeniz de üstada karşı sabit bir inanç olması dolayısıyla doğrusu onun zihninin açıklığına, anlayışının genişliğine hayrette kalmış, şahsi faziletlerine aşık



olmuştum. Bazen saçma sapan manzumeler, kırık dökük beyitler söyledim. O melek huylu, faziletli kişinin kılavuzluğu ile eskilerin Divanlarını okumaya vakit harcardım. Onları tekrar etmekten kendimi alamazdım. Şehname'yi, Ferruhî, Mesud Sa'd, Menuçehri divanlarını ezberlemekten geri kalmazdım. Üstadımın zevkine uyarak Mevlâna Celâleddin'in eserlerini okuma fırsatını bulamaz, fakat o sevdadan da vaz geçmezdim.

1303/1924 yılı başında Tahran'a geldim. Bir müddet geçtikten sonra yine aynı şii'leri okumaya başladım. Divanları okumaktan içimde bir sıkıntı hâsıl oldu. Fazla bir istek, arzu kalmadı. Bu arada dostlardan birisi (Hacı Melikül Kelâm) bana Senâî'nin eserlerini, bilhassa Hadikâ'yı okumayı tavsiye etti. Ben onun tavsiyesi üzere Hadikâ'yı ahp büyük istekle okumaya başladım. Fakat çok geçmemişti ki kendimde gönül hoşluğu, şâirlerin sözüne karşı yeniden meserret husule gelmiş, sanırsın ki bir rahmet kapsu yüzüme açılmıştı.

Hep kendimden bahsedip baş ağrısı vermeyeyim. Hadikâ ile Senâî'nin diğer eserleri, başka bir saadet kilidini daha elime verdi: Mevlâna Celâleddin'in eserlerine rehberlik etti. Beni, Mesnevi'nin âşığı, müptelâsı kıldı. Bütün zevkle gönlümü o eserin mütaleasına bağladım. Gözüme hoş gelen, gönül çekici her beyti ezber ediyordum. Fakat henüz bilmiyordum ki Mevlâna Celâleddin kimdir, hangi devirde yaşamıştır, onun hakkında ne gibi bilgiler vardır?

Mevlâna'nın biyografisini incelemeye başlamaklığımın gerçek sebebi şu oldu: Ma'rifet sahiplerinden birisi 1308/1929 yılı yaz mevsiminde Mevlâna'nın Şeyh Sadi ile mülakatı "konuşması" hakkında şâirlerin hal tercemesinden bahseden kitaplar ile tarihi kaynaklara başvurarak bu iki ulunun hallerine dair bilgi edinmekliğimi bana emretti. Ben de meselenin değeri karşısında gayretimi toplayarak, bu konunun derinliğine ermek, bu karanlık noktayı aydınlatmak istedim. Sanıyordum ki eski müellifler, Mevlâna'nın hal tercemesine ait kısımları açık bir şekilde yazmışlardır.

Bu bahisle ilgili olan şâirler tezkerelerini, tarih



kitaplarını okudum; uzun müddet haberleri, rivayetleri tartmaya, kıyaslamaya emek sarfettim. Doğrusu her gün gördüğüm rivayet maksattan uzak düşmüştü. Ne kadar çok okudumsa o derece az öğrendim. Sözü'nün kisası bu iş usanç veriyor, gayretlerim boşa çıkıyordu. Nihayet başka bir iş tutayım derken o yılın Eylül ayında yüksek öğretmen okulunda İran edebiyat tarihinin okutulması bana verilmiş idi. Çaresiz olarak İran ülkesinde yetişen ulu kişilerin tarihlerini - öğrencilerin yanında küçük düşmemek için tamamlamaya koyuldum. Yine eskilerin eserleriyle Divanlarının mütalâaya giriştim. Asıl maksadım olan işi de yapmaktan geri kalmıyordum. Yani birçok ünlü şâir ve ediplerin hayatını inceliyordum. Mevlâna'nın eserlerinin incelenmesine gelinceye kadar zaman zaman elde ettiklerimi kâğıt parçaları üstüne yazıyor bir köşeye koyuyordum. Bütün bunları birbirleriyle karıştırıp akıl terazisinde tarttım. Hemen pek çoğu; zayıf, birbirini tutmuyordu. Netice itibariyle doğruluğunu düşünüp taşınmadan, eserlerine yazmışlardı. Ayrıca hüner göstermiş olmak için Seci sanatına da başvurmuşlar, böylece işin tadını tuzunu kaçırmışlardır. Bildim ki yazdıkları, benim topladığım masaldan farksız, hakikat ile tarih ilmi ile bir alâkası yoktu.

Üzülüyordum, üstelik ömrümün telef olmasına da esefleniyordum. Yolu bir türlü bulamıyordum. Zaman da hayli daralmıştı. Bu sırada Eflâki Menakıbından bir yazma nüshasının dostum Seyyit Abdurrahim Khalkhali de bulunduğunu haber aldım. O nüshayı emanet suretiyle tarafıma göndermesini rica ettim. Eski müelliflere ait eserlerin yayınlanması hususunda çok ihtimam gösterdiğinde o değerli yazma kitabı, bendenizden esirgemedi. Bir aya yakın kitabı geceli gündüzlü okudum. Bir kaç kere başından sonuna kadar okudum. Gerçek haberleri, tarihi bahisleri, hiçbir şey katmadan, olduğu gibi göçürdüm.

Gerçi bu kitap her ne kadar Mevlâna'nın biyografisi hakkındaki kaynakların en eskilerinden ise de müellifin kendisi dahi Mevlâna'nın kutlu türbesinde Mesnevihanlık etmiş, hattâ Sultan Veled hazretleriyle Mevlâna'nın yüzünü görmek saadetini idrak eden dostlardan



birçoklarına tesadüf etmiştir. Bütün bu meziyetleriyle beraber, inancının temizliğinden yahut Mevlâna hanedanına olan saygısından ötürü birçok rivayetleri, hikâyeleri kerametlerle karıştırmış, seneleri, tarihleri naklederken gereği nisbette dikkat göstermediğinden haberlerin doğrusunu yanlışından ayırdetmek güçleşmiştir.

Lâkin bütün kusurları ile birlikte bir başka değeri vardır ki Mevlâna'nın, babası Sultanu'l-Ulema'nın biyografisi ile Mevlâna'nın seçkin dostlarından Seyyit Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi, Şemseddin-i Tebrizî, Salâhaddin-i Zerküb-ı Kunevî, Çelebi Hüsameddin ile Sultan Veled'in, Mevlevi oymağından daha birkaç zatın hayatından bahseden en mükemmel kitaptır. Mevlâna'yı tanıtmak isteyenlere, onun yetişmesine, mânevî olgunlaşmasına dair bilgiler vermektedir. Bu itibarla bu kitap onlar için zaruridir. Tezkerelerde görülen rivayetlerin çoğu bu kitaptan alınmıştır.

Şurasını açıkça itiraf etmeliyim ki bu rivayetlerle diğer kitaplardan elde ettiklerim karşılaştırıldığında Mevlâna'nın biyografisini inceleyen İranlı tezkere muharrirleri "edebiyat tarihi müellifleri" için çok güç çok müşkül olmuştur. Nasıl ki Mevlâna daha coşkunkluk çağında öz yurdundan uzaklaştığından onun yurttaştan, bu ulu kişinin hayatına ait hadisleri öğrenmek hususunda çok az bilgiye sahiptirler. Onun hayatı sırlar ile dolu olduktan başka sözünün, gidişinin muvafık ve muhalif taraflarını kendi görüş ve düşüncelerine göre tevîl etmişlerdir. Bundan dolayı haberler, kerametlerle inanılması güç hikâyelerle karışmış, o ulu zatın hayatına - akla sığmayan- efsaneler ilâve etmişlerdir.

Mevlâna'nın temiz ruhundan himmet istedim. O mânalar âleminin sarrafı olan kişinin eserleri hakkındaki notalarını toplayarak Mevlâna hakkında bir biyografi kaleme aldım. Bu işten haberi olan dostlarım, beni teşvik ettiler, gayretlendirdiler. Emeklerimin -konferanslarla yayınlanmasını teklif ettiler. Onların isteğine uyarak 1311/1932 kışında Mevlâna'nın hayatı ile eserleri hakkında edebiyat encümeninde 6 konferans verdim.



İran Millî meclisi zabıt kâtipleri idaresinin yardımı ile (Hemdemî ve Safakîş) adındaki kâtipler sözlerimi yazmaya memur edildiler. Eksik olmasınlar her türlü yardımı lütfettiler. Gerçekten bu eserin temeli Millî meclis zabıt kâtipleri idaresinin himmetiyle meydana gelmiştir.

Konferansı işiten, dostlar "inayetlerinin ziyadeliğinden" yarım hünere mukabil yetmiş ayıbı görmeyerek vakit, vakit özet bir telif için beni teşvik ediyor, gayretlendiriyorlardı. Ben de küçüklüğümü - Mevlâna'nın ululuğu ile tartınca- bu arslan payını gözüm yemiyordu. Zira biliyordum, şimdi dahi biliyorum ki bizim araştırmalarımız her ne kadar son haddine varsa dahi fikrimiz o göklerden ilham getiren kişinin yüce mertebesini anlamaktan çok uzaktır.

Sizden niye saklıyayım! Zaman zaman Mevlâna'nın ruhaniliğinden medet istedim. Fala bakma maksadı ile Mesneviden sahifeler açtım, müsaade vermiyordu. Ben de dostların buyruğunu yerine getirme işinden çekiniyordum. Çok heyecanlı idim. Bir kaç ay geçmişti. Büyük üstad Ali Ekber Dehhuda'nın kitaplığından Şultanül-Ulemanın Maarif adlı eserini elde edebildim. Ümit şimşegi gönlümün köşesinde parladı. Maarifi okumaya başladım. Bana lâzım olacak her şeyi, önce yazdığım kısımları genişlettim. Güçlüklerden birçok düşümleri bu vesile ile çözdüm. Gönlüm bir dereceye kadar rahat etti.

1312/1933 yılı güzünde şefkatli dostlardan biri, Millî Eğitimin bilgiyi koruyucu vekili Ali Asgar Hikmet cenaplarına zahmetlerimi, bu bâbdaki çalışmalarımı anlatmış idi. Gönlü bilgi ile parıldayan Millî Eğitim Bakanı, İran ülkesi ulularının eserlerine âşık olduğu için bu telife başlamamı, kaabil olduğu kadar çabuk bitirmemi emretti.

Tam bir gayret ile işe koyuldum. Buyruklarını yerine getirmek için çalışıp çabaladım. Birinci bölümün birkaç sayfasını yazdım. Zihnim yine karıştı. Velednameyi de elde ederek daha rahat bir gönül ile eserimi yazmak istiyorum. Dostlardan birisi bana o kitabı yollayacağını



vadetmişti. Lâkin sözünü yerine getiremediğinden kafam bûsbütün karışmıştır.

Ansızın ilâhî saadet, Mevlâna'nın iç âlemine ait bir ışık; engeli ortadan kaldırdı: Sultan Veled'in telifi olan Veledname* (İptidaname) nüshası elime geçti. Kısa müddette gizli yazılmış nüshalarını hiç uğraştırmadan arka arkaya bana ihsan etti. Başka vazifeler de uhdeme verilmiş olduğundan bedenî ve ruhî arızalar, zayıflık başgöstermişti. Çalışma isteğim kalmamıştı. Kendimde bir bezginlik hissediyordum. Kısacası bu gördüğünüz eser, bir köşeye atılmıştı. Bir takım sebepler dolayısıyla ümitsiz kalan yanık gönlüm, yaşlı bir gözle Tanrı dergâhına el açmış, görülmeyen kuvvetten yardım istemiştım.

İstiyordum ki bir fırsat ortaya çıksın, bir kuvvet müyesser olsun da lafızların, ibarelerin külleri altında gizlenmiş olan bu ateş, yeniden parlamın. İşte diliyordum ki bu araştırmalarımla 700 sene sonra kalbimi parlatacak bir ışık elde edeyim.

Ansızın ilâhî atıfet şimşegi çaktı. Üniversite kuruluşuna ait kanun, İran Millî Meclisi tarafından onaylandı. Mezkûr kanununun 16 ncı maddesi gereğince kitabın telifi artık benim için bir zaruret oldu. Adeta bu tüzük benim gözlerimi aydınlattı. Çaresiz, Mevlâna'nın eserlerini okuyarak eski, yeni kaynakları yeni baştan ele aldım. Hararetle işe koyuldum. Mevlâna'ya ait eserleri yazmaya başlamıştım ki faziletli, bilgin dostum Reşit-i Yasemî 1313/1934 yazında Avrupa gezisinden benim için pek değerli bir armağan getirdi. O da büyük üstad, hali ile sözleriyle kemal mertebesine erişmiş olan Kâzımzade İrânşehri'n gönderdiği bir mecmua idi ki zamanımızın Mevlâna'ya inananların, onun ideolojisi ile uğraşanların makalelerinden toplanmıştı. Büyük ârif, zâhid Kâzımzade, Mevlâna'nın hal tercemesini can bağıslayan kalemi, tatlı sözleriyle yazmayı düşünmüşlermiş. Yasemin, benim bu yoldaki çalışmamı anlattığı zaman bütün o notları bu eserin bütünlenmesi için bana yollamış, böylece sülûk yolunun en çetin duraklarından birisi olan kendi mânevî bahşışını bununla göstermiş oldu.

* İranlıların Veledname dedikleri bu eser yurdumuzda İptidaname adıyla ün salmıştır. Tercümemizde hep İptidaname diye geçecek. (Uzluğ)



Büyük bir dikkat ve önem ile geceyi gündüze katarak bu eseri yazdım, 1314/1935 yılı Nisanında sona erdirdim. Tahran Üniversitesi senatosuna sundum. Senato gerekli incelemeyi yaptıktan sonra aynı yılın Temmuz ayında onaylandı.

Bu arada İran Millî Eğitim Bakanlığı'nın himmetiyle Şems'in Sözleri (Makalat-ı Şems) adlı eser fotoğrafla kopya ettirildi. Ben de bir tane edindim. Eserin (anlaşılması için her şey hazırlanmıştı. Fakat basımı, yayımı mümkün olmuyordu. Hülâsa, bu kitabın yazılmasına sebep olan İran Millî Eğilim Bakanı, Ali Asgar Hikmet cenaplarının lütuflarıyla imkân dahiline girdi. Bu tarih Mevlâna'nın zuhurunun takriben 700' üncü yılına tesadüf ettiği için Üniversite senatosu eserin bir an evvel basılmasına emir, imkân verdi. Yeni bir bilgi elime geçtiği takdirde ilâve edebilmek, icabında azaltabilmek için kitabın fasıl, maddelerinde tasarruf etmeyi düşündüm. Zira bu iş için gerekli her malzeme elimde hazır İdi. İşle o eski kaynak kitaplar şunlardı:

1- Maarif: Sultanu'l-Ulema Baha-i Veled'in eseri olup bilgin üstad Ali Ekber Dehhuda'ya ait yazma nüshadır. Buna dair bilgi 45 ve 46 ncı sayfalardandır.

2- Makalât-ı Şems "Şems'in Sözleri" İran Millî Eğitim Bakanlığı tarafından fotoğrafı aldırılmış nüsha olup, hakkında gerekli bilgi 106-107 ve 97 ncı sayfalarda verilmiştir.

3- Mesnevi-i Mevlâna Celâleddin. Alaüddevlî Basımı*.

4- Külliyat-ı Şems'i Tebrizi. Hint basması 1883 ile eski bir yazma nüsha.

Dış, görünüşe göre hicrî VIII'nci, "miladi XIV'üncü asır" da yazılmış olup işbu kitabın müellifine aittir. Bir diğer yazma dahi Hacı Seyvit Nasrullah-ı Takvanın kitaphanesine aittir.

5-Rübaiyat-ı Mevlâna. İstanbul Ahter basımevi, 1312/1895.

6- Fihi Mâfih. Yahut Mevlâna'nın Takrir "söz" lerinden

* Biz Alaüddevlî basımı yedine Londra'da hazırlanan A.R.Nicholson tab'ını alıyoruz. (Uzluğ)



meydana gelmiş bir eserdir*.

7- Sultan Veled'in Mesnevileri. Yazma, müellife aittir.187 nci sayfada bahsi geçecektir.

8- Maârif-i Sultan Veled. Tahran'da basılan Fihî-Mâfih'in sonunda 1915 de basılmıştır. 188 ve 189'uncu sayfalarda bundan bahsedilecektir.

9- Menâkibu'l-Ârifin. Eflâki Şemseddin Ahmed'in kaleme aldığı bir eser olup Sultanu'l-Ulema Baha-i Veled, Burhaneddin-i Muhakkik, Şemseddin-i Tebrizi, Mevlâna Celâleddin, Selâhaddin-i Zerkup, Hüsameddin Çelebi, Sultan Veled adıyla maruf Bahaeddin Muhammed, Arif Çelebi Feridun "Sultan Veled'in oğlu"nun biyografilerini ihtiva eder. Bu Menâkıp kitabının muharriri, Sultan Veled'in çağdaşı olup Mevlâna hanedanına dair faydalı bilgilere sahiptir. İfadesi kuvvetlidir. Oradaki malûmatın çoğu da bu kitaba alınmıştır. Böylelikle okurlar, Eflâki Menakıbını okumaya muhtaç olmayacaklardır. Tenkit edilmesi gereken yerlerde icabedeni söylemekten çekinmedim.

10- Sevâkıb-ı Menâkıp. Mesnevihan Mahmut dedenin 998/1590 da yazdığı Türkçe bir Menâkıptır. Bahislerinin çoğu Eflâki rivayetine dayanmaktadır. "Bu kitap, yüksek öğretmen okulu öğrencilerinden Zeynel Abidin Rehberi tarafından Farsçaya terceme edilmiştir.**

Her nerede tezkerelerden, kitaplardan bir ibare almışsam, sayfanın altında numaralarını, diğer özelliklerini yazdım. Baştan sona kadar kitabımı okuyarak birbirleriyle münasebetleri olan bahisleri iki ayrı bölüğe böldüm. Birisinde Mevlâna'nın eserlerini, diğerinde hanedanına ait bilgileri yazdım. Böylece kitap 10 bölüme ayrılmış oldu. Tertip sırası şöyledir:

Bölüm 1- Ömrünün ilk çağı,

Bölüm 2- Öğrenim günleri,

Bölüm 3- Devrim ile coşkunluk,

Bölüm 4- Eğitimi ile uyarma devresi,

Bölüm 5- Hayatının sonu,

* İran'da 3 defa, Hindistan'da 1 kere basıldı.

** Sevâkıb-ı Menâkıp- Eflâki Dede'nin Menakibi, geniş yazıldığı gibi ipersinde şeratin dışı buyuklarına da uygun olmayan yerler bulunduğundan, Hemedanlı Abdülvehhâp dede burian çıkarmak suretiyle onu yine Farsça olarak kusallmıştır. Konya Mevlevihanesinde Mesnevihan olan Sinar dedenin oğlu Abdülkarim dedenin azatlı kölesi Mahmut dede b. Husrev, bunu III. Murat'ın buyruğu ile Konya'da Türkçeye 998 yılında çevirmiştir. Açık bir dille çevirdiği için bütün kitaplarında, Mevlevihanelerde yazmalarına rastlanır. Yalnız bizim evin kitabında 4 nüshası vardır. (Uzluğ)



Bölüm 6- Mevlâna'nın, tasavvuf uluları, bilginleri,Ediplerden çağdaştan.

Bölüm 7- Çağdaşı olan padişahlar, Ulu beyler,

Bölüm 8- Mevlâna'nın sureti (Fiziyonomisi), siyreti "iç âlemi",

Bölüm 9- Mevlâna'nın eserleri,

Bölüm 10- Mevlâna ocağı.

Fırsat bulursam Mevlâna'nın eserlerinin incelenmesi ile onun inançlarına ait olan ikinci cild ile yazmaları da yayımlamak istiyorum.

Bu değersiz kitabımı bilim sahiplerinin katına sunuyorum. Ümit ederim ki kabule mazhar olur.

Hatırlatmaya lüzum yoktur ki bu kitapta bulunan konulardan çoğunun mânevi aşk âlemi, ilhamlarla ilgisi olduğundan bu âlemin özel terimleri deyişleri olmakla onlarla yazılmıştır. Onu başka türlü sanmamalıdır.

İran Millet Meclisi Basımevi Müdür Muavini, tashihçisi Mehdi-i Ekbetan'ye bu kitabın gerek kopyası, gerekse güzel şekilde basılması uğrunda birçok güçlüklerle göğüs gererek yaptığı çalışmalarından ötürü kalbî şükranlarımı sunarım.

Bedi'uz-Zeman
Mahi Behmen 1315/ Ocak 1936



**MEVLÂNA
CELÂLEDDİN**



Mevlâna'nın, oğlunun, torununun doğum tarihlerini bildiren Sultan Veled Divânı'nın son sahifesi

1. BÖLÜM

ÇOCUKLUK ÇAĞI

MEVLÂNA'NIN ADI VE LÂKAPLARI

Adı, tezkere sahiplerinin¹ oy birliği ile Muhammed, lâkabı Celâleddin'dir. Bütün tarihçiler onu bu lâkap ve adla tanırlar. Celâleddin isminden başka Kûdanvendgâr lâkabıyla da anıp söylerler². "Khudavendgâr sözü, Sultanu'l-Ulema Baha-i Veled'in Celâleddin'e taktığı isimdir." Mesnevi şerhlerinden bazısında³ ondan Mevlâna Khudavendgâr diye bahsedilmektedir*. Ahmet Eflâki bu rivayeti, Baha-i Veled'den "benim Khudavendgârım ulu soydandır" şeklinde nakletmektedir. Khudavendgâr tâbiri, sofiyeden bir taifenin beşeriyete Tanrılık isnadında bulunması inancından doğmuştur**. Kutupların, müridlerine

1- Bakınız: Devletşah Tzk. Leyden Tb. (S. 192) Caminin Nefahatül Ünsü, Heft İklim. Tzk. Ateşkede de Belh Ricâlî, Mecalisül Müminin Iran Tb. (S. 290), Ravzatül Cennât, C. IV. S. 198. Riyazül Arifin Tb. Iran (S. 57) tarih kitaplarından Güzide tarihi fotoğrafla basımı (S. 791), Elcevahir-ül Mudia Fi-Tabakatil Hanefiyye Haydarabat Tb. C. II. (S. 123) *Bu kısmın tercemesi Mevzuatül Ulum, İkdâm Tb. C. I. s. (744/48) [Mevlâna ile Sultan Veled için Tabakatın yazdıklarını aynen terceme etmiştir. Uzluk.], İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Misir Tb. C. I. (S. 187). *Damat Şerif Terceme etmiştir. Bk. İstanbul Amire Tb. I. (S. 322- 23) *Keşf el-Zünun Maarif Tb. İst. C. II. (S. 1587/89).

2- Bu ibare Şemseddin Ahmet Eflâki'nin Menakıbından nakledilmiştir. Bu kitabın her hangi bir yerinde parantez içerisinde bir ibare geçse, nakledilen zatın asil ismi söylenmezse ondan maksat, Eflâki Menakıbidir.

3- Söylenen şerh Kitabül-Menhecül-Kavî Li-tülabil Mesnevi" dir. Müellifi Ahmet oğlu Mevlevî Yusuf'dur ki 6 ciltten ibaret olan Mesneviyi Arapça şerh etmiş, tasavvuf hakikatlerinden pek çoğunu, münasebet geldikçe, Mesnevi beyitlerinin sonuna yazmıştır. Bu lâtif, mufassal bir şerh olup 1222/1807 - 1230/1815 yılları arasında telif edilmiş, 1289/1872 de 6 cilt halinde Mısır'da basılmıştır. (Müellifi Yusuf dede, Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi olup Şam Trablusu ahâlisinden Ahmet dedenin oğludur. Babasından sonra burada şeyh olmuştur. 1185/1771-1232/1817 arasında 46 yıl Meşihat etmiştir. Ölümü 1232 de olmakla Kepecizade İzzet Moilla: "Hanikâhî Cennete göçtü bu tarihte" Pir idi Yusuf dede etti makamın nâim" tarihini söylemiştir. Elimizde bulunan bir mektubunun üstündeki mühüründe "Şevad Makbulani Dergâh Yusuf misrâi okunmaktadır. UZLUK

* Mevlâna'ya ve babasına yarım asra yakın hizmetleri geçen Sipehsâlâr oğulları tarafından yazılıp 1901 de Kenpor'da Lithographie ile, 1325/1947'de Tahran'da Sait Nafisi tarafından yeniden matbaa harfleri ile basılmıştır. Türkçe'ye de üç zatın kalemî ile üç defa terceme edilerek ikisi 1913 de arka arkaya basılan Sipehsâlâr Menakıbı'nda Khudavendgâr Tâbirine sık sık rastlamaktayız. UZLUK

** Beşer şeklinde ilâh itikadı Anthropomorphisme'dir. Allah'ı zatı ve sıfatıyla insana benzetme mezhebi. Muşebbihe mezhebi diye felsefede geçmektedir.



karşı zahidi, zahirî, Batinî (iç ve dış) hükümet ve saltanatları mevcut olduğu hakkında bütün sofilerin müşterek bir inancı vardır. Nitekim bu düşünce dolayısıyla Moğol devresinden sonra bazı kutuplar, adlarının başına, yahut sonuna şah lafzını ilâve etmişlerdir⁴. S.3

Mevlevî lâkabı, uzun zamandan beri sofiye ile diğerleri arasında hakikat ehli üstada tahsis edilmiştir. Kendi zamanının⁵, hattâ IX. Asrın tezkerecilerinin inancına göre bu şöhreti olmadığı gibi başka diğer ünvanları, lâkapları da mevcut değildi. Görünüşte bu ünvanın başka cihetten, yani "Mevlâna'yı Rum" cümlesinden alınmış olduğu zannolunur.

Hicrî VI. yüzyılın münşeatında⁶ lâkabını, (Cenap ve ona benzeyen ünvanların kullanılması münasebetiyle) nispet yâsı ile kullanmışlardır. Cenabı Avhadi-i Fazili-i ecelli ibaresinde olduğu gibi, Mevlevî lâkabının itlakı da bu kabildendir.

Yavaş yavaş mevsufun yani (Mevlâna'nın adı Celâleddin'in) kaldırılmasıyla Mevlânayı Rum (Anadolu ülkesinin Mevlânası, Mevlâna = bizim efendimiz demektir U.) şekline girmiştir. Nefahatül-Üns'de bu lâkabın (Hizmeti Mevlevî, yani hizmet = hazret anlamındadır. U.) suretinde ve o ulumun hal tercemesinin geçtiği yerlerde bir çok defalar geçmesi bu ihtimali kuvvetlendirir. Ancak bu Mevlevî kelimesine Ariflerin Menkıbesi, Tarih-i Güzide gibi eski kaynaklarda tesadüf edilmemektedir.

Mevlevî şöhreti bizzat (Mevlâna'yı Rum) a mahsustur. Hamdullah-ı Mustavfi'nin⁷ sözünden ve tezkere yazarlarının ifadelerinden de bu anlaşılmaktadır. Ariflerin Menkıbesi her neresinde (Mevlâna) lâfzı geçse, maksat mutlaka Celâleddin Muhammed'dir.

Ahmet Eflâki onun ünvanında (Sırrullahül-Azâm) (Tanrı sırlarının en ulusu) lâfzını izafe etmişse de bu lâkap kitabında hiçbir suretle tekrar geçmediği gibi diğer kitaplarda da görülmektedir.

4- Şah Nimetullah, Şah Dai, Nur Alişah, Kevser Alişah'da olduğu gibi şah kelimesi XVI. yüzyıldan sonra ilk devirlerdeki şeyh kelimesi yerine kâim olmuştur. Bu şah kelimesi ilk evvel Nimetullahiye dervişleri şüalesinin başı olan şah Nimetullah-i veinin adının başında söylenmiştir.

5- Nasıl ki Mevlevî kelimesi, S. Veled'in İptidamesinde, Eflâki Menakıbında Mevlâna Celâleddin kast edilerek hiçbir yerde geçmemektedir. Hattâ Devletşah tezkeresinde de Mevlevî tâbirine tesadüf olunmaz. Nefahat'da ancak bir iki defa rastlanır, onun yerine daima Mevlâna tâbiri kullanılır. (Şeyh Kerimeddin bin Bektimur'un kabir taşındaki kitabenin tarihi 691/1291 yılını gösterir. Burada Hacı Bektemürel Mevlevî şeklinde geçer. U.) Mevlevî kelimesinin en eski yerde olmak üzere Kasm-ı Envâr'ın (Tebriz'li, Ölümü 835/1432) şu beytinde gördüm:

جان منی قسم از خواهی بخوران مشوی مغزوی مولوی

Kasımî mâne canını istersen, Mevlevînin mânevi olan Mesnevisini oku.

6- Sultan Sencer'in kâtibi Bedî'î Cüveynî'nin kalemi ile yazılan Atebet-ül Ketebet ve Tekeş-i Harzemşah'ın Kâtibi Bağdat'lı Şerefeddin'in Efeveassül ile't- Teressül isimli mektuplar mecmuasına benzeyen eserler.

7- Tarih-i Güzide S. 791.

S.4 Müellifin bilgin dostlarından birinin⁸ fikrine göre Mevlâna'nın mahlâsı *خاموش Hâmuş*⁹'dur.

Çünkü gazellerinin bir çoğunun sonunda bu kelime işaret, telmih yoluyla dile getirilmiştir.

DOĞUM YERİ, NESEBİ

Mevlâna'nın doğum yeri Belh şehridir. Doğum tarihi¹⁰ 6. Rebiülevvel 604, yani 30 Eylül 1207'dir. Onun Rumî, Mevlâna'yı Rumî diye şöhret kazanmasının sebebi, uzun müddet Konya'da oturması ömrünün büyük kısmının orada bulunmasındandır. Nitekim kendisi, zatım daima Khorasan halkından¹¹ saymaktadır. Kendi yurdunun ahalisini sevmekte, oraları anmaktan kendini alamamaktadır.

8- Daniş'li dosttan maksat, İsfahanlı fazîllardan M. Bakir Ülfettir ki, yıllardan beri tasavvuf yolunda çalışmaktadır.

9- Hâmuş kelimesi, Mevlâna'nın gazellerinin sonunda ya bu şekilde, bazen (Khamuşkun) suretinde kullanılmaktadır. Bazı gazellerin maktında ise hâmuş ve hâmuşkun yerine - aynı mânaya gelen baskın kelimesi kullanılmıştır. Eğer bir istatistik yapılırsa hâmuş kelimesi sarâhat veya kinayet yoluyla gazellerinin çoğunun maktında kullanılmıştır. Nitekim şu beyitler onu izah eder: "Hele sus ki hakkın Tebriz'li Şems'i, bu meyden herkese tâtirdi, tâtirdi. Hele ben susdum, sen de artık sus. Zira söz ateş gibi geldiği zaman ateşe aman verme, susmayı ara, çok söylemekten kurtul ki ben sözü mağmur ettim. Şems'i Tebriz'in canı için sustum, tekrar o kadehi aramaya kalktım. Kâfi gör ki bu akıl sözü, çocuk oyunu olur, kâmil Arif olana çömez tesbihi verme."

10- Eflâki Menakıbı, Camî'nin Nefahatı. Sultan Veled'in özel kitaplığında bulunan 694/1295 yılında —bacanağı Nizameddin Hattat kalemi ile— yazılmış olan kendi divanının son sayfasındaki kayıtlardır. Burada Mevlâna'nın doğumu 6 Rebiülevvel 604/30 Eylül 1207, yine onun ölümü 5 Cemazelâhîr 672/17 Aralık 1273. Oğlu Sultan Veled'in doğumu 25 Rebiülâhîr 623 cuma günü sabah vaktinden önce dua zamanında doğduğu. Bunun oğlu Celâleddin Arif Çelebinin doğumu 8 Zilkade 670, salı günü ikindiden önce. Bu sayfanın fotoğrafisi de ilişiktir.

تمام بود و جوان ولی الهادی الی مراد الهادی 2 — والوصول الی مائة
الابوی والسادت 3 — الترمذی بیرون الله وحسن تولد 4 — دوست فیر
حیر نظام 5 — الفری الهادی الهادی 6 — یازدهم رجب جانی الاول 7 —
سنه اربع وثمانین وستة . جانی الاول ٦٩٤
I — ولادت مولانا نه سنه الله بیده العزیز فی صفر رجب الاول 2 — سنه
اربع وستة ٦٠٤
II — سنه فی صفر جانی الاخر سنه الثمانین وستین سنه ٦٩٤
III — ولادت مولانا با اعلی والین دار طه ویرگه وقت العا 2 —
بول الصبح یوم اربعه غنص وثمانین وستة ٢٠ رجب الثانی ٦٩٣
IV ولادت ابن ابی جلال الفری مرقوم . یوم الثانی فی العشر 2 — سنه
من دی اکتمده سنه ثمانین سنه ٧٠٤ فی القصد . ٦٩٠

11- Eflâki nakleder: Mevlâna buyurdu ki, Tanrı teâlâ büyük inayetler buyurdu, bu ülke ahalisinin mülklerin mâlikî (Allahın) ışık âleminden, iç zevklerinden tamamen haberleri yoktu, sebeplerin yaratıcısı, Şanı Yüce Tanrı bir sebep halk buyurdu, biz Horasan ilinden Anadolu'ya geldik. Bizim torunlarımız bu temiz toprağın yurt olarak ihsan kıldı ki, kendi ledünni iksirinden bu halkın vücuduna saçalım, böylelikle Dügeli kimya olsunlar diye.

از خورشام کشیدی تا بر جوانیان تا بر آیدیم بدیشان تا کتم خوش مقدس

Beni Horasan'dan Anadolu ülkesine çektin, ta onlarla karışıp kaynaşayım, hoş bir yol kurayım diye.

Gene Fihî Mâfih'de Mevlâna şöyle buyurur: Bizim vilâyetimizde bizim kavmimiz içinde şairlik kadar utanmayı mucip olan hiçbir şey yoktur. Biz eğer vilâyetimizde kalsa idik onların tabiatına uygun surette yaşadık. Onların istediğine çalışırdık. Fihî Mâfih, Fürûzanfer Tb. S. 74, Satır 17, Keza Eflâki rivayet eder ki: "Emir Taceddin Horasanı, Mevlâna'nın has müridlerindendir. İtibarı bir emir olup Anadolu'ya Medreseler, Hanıkâh, Darüşşifa, Ribat (Kervansaray) inşa ettirmiş, hayrat sahibi bir kişidir. Mevlâna onu, bütün emirlerden fazla dost bildirdi. Ona hemşehri diye hitâbederdi.





Bazılarının dediğine göre¹² bunun nesebi, baba tarafından Ebubekr Sıddık'a dayanışdır. Nitekim S.5 Mevlana mânevi oğlu S.5 Hüsameddin Çelebi hakkında şunları söyler¹³:

"Sıddık oğlu Sıddıkdır, Tanrı ondan, onlardan razı olsun. Aslen Urmiyelidir. "Kürdî olarak yattım, Arabî olarak kalktım" diye mükerrem şeyhe mensuptur". Bu âkidenin delili olarak denilebilir ki, ehli islâm ıstılahında Sıddık Ebubekr'in lâkabıdır. Yukardaki ibarenin eki de sarahatle gösteriyor ki Hüsameddin'in Ebubekr'e nisbeti soy (kan) yoluyla değil, belki onun mürebbi, mürşidi olan, Ebubekr'in oğlu bulunan Mevlana'nın vücut, şahsiyetinde kendi varlığını eritmiş olması dolayısıyladır. Bu mânadan sarfınazar edilirse, Hüsameddin aslen Urumyaya nispeti onun çözüm yoluyla şeyhi mükerreme, yani Ebubekr'e yakınlığını iddiada bir fayda yoktur.

BHAEDDİN VELED

Mevana'nın babası, Hüseyin Hatibi oğlu Muhammed'dir¹⁴ Bahaeddin Veled olarak Mârufur. Ona Sultanül Ülema¹⁵ diye lâkap vermişlerdir; Onun babası Ahmed-i Hatib-i¹⁶ oğlu Hüseyin, Eflâkî'nin rivayetine göre asrın fazıllarından,

12- Cami Nefahatül Üns'de, S. Veled de Mesnevisinde der: "Onun lâkabı Baha-iddin Veled oldu, âşikları hadıs hesapsızdır. Onun aslı nesepe Ebubekredir. Onun için Hazretî Sıddık gibi sadra geçti." İptidaname S. 187/188. Elcevahirül Mudia'da onun nesebi Ebubekre şöyle erişmektedir: Muhammed (Mevlana) b. Muhammed (Sultanül Ülema Baha-i Veled) b. Hüseyin b. Ahmet b. Kasım b. Müseyyip b. Abdullah b. Abdurrahman b. Abubekr Sıddık b. Ebi Kahafa (Elcevahirül Mudia Tb. Haydarabat C. II, S. 123/4). Kâzımzadenin topladığı makalelerde Mevlana'nın babasına ait nesap şöyledir: Sultanül Ülema Muhammed Bahaeddin-i Veled b. Şeyh Hüseyin Al-Hatib-i b. Ahmet Al-Hatib-i b. Mahmut b. Ebubekrines-Sıddık.

13- Bu kısım, Mesnevi'nin birinci cildi başındaki mukaddime yazılıdır. Ancak sayın müellif her nedense bir Sıddık yazmamış, doğrusu şöyledir. Cüneyt-üz Zaman Sıddık İbnis-Sıddık İbnis-Sıddık Rıdiyallahü anı. O zaman bu ibare zamanın Cüneydi, Sıddık oğlu, Sıddık oğlu Sıddık şeklinde terceme edilir ki, bu sözler Çelebi Hüsameddin'in Sıddık neslinden değil, belki Sıddık, Sıddık'ın mübalâgasıdır. Sıddık çok doğru ve bağlı demektir. Sözünde, içinde yalan bulaşıklığı olmayan kimseye sâdik, onun mübalâgasına ise Sıddık denir. Mesnevi Şarihî İ. Rusuhî; Türkoğlu denen zaten ki H. Çelebinin dedesidir, onun Sıddık lâkaplı olduğunu tasrih ederek Mevlana'nın bu üç defa Sıddık sıfatını o sebepten kullandığına işaret ediyor. Bizim şahsi fikrimiz de budur. UZLUK

14- Bu kısım bütün tezkerelerde öyle yazılıdır, rivayet de böyledir. Ancak Devletşah tezkeresinde Mevlana'nın adı ve nesebi "o Bekri-i Belhi Hasan oğlu Muhammed" şeklinde kayıtlıdır. Hiç şüphe yok dedesinin adını babası yerine yazmış, yahut da Hüseyin yerine Hasan demiştir. Eski kitaplarda bu tarz çok görülür. Hüseyin'in Hasan şeklinde yazılması da belki dizi yanlışıdır.

15- İptidaname Tb. Humâî S. 187/189. Eflâkî de aynı rivayeti tekrarlar o devrin müfti ve âlimlerinden bir çoğunun (Eflâkıye göre 3 yüz kişi) rüyasında, Peygamber'in Baha-i Veled'e Sultanül Ülema lâkabını verdiğini görürler. Süleymaniye-Nafiz Paşa kitaplığında 480 de kayıtlı ve 697/1298 yılında yazılmış İptidanamenin 86 ncı suruhunda bu rüya ve Baha-i Veled'in "Nesli Ura Neseb Ebubekri" olduğu 3 üncü beytinde yazılıdır. UZLUK

16- Ahmed-i Hatibî'nin annesi Firdevs Hatun, Şemsül Eimme Ebubekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl ya Sehl Serahsî'nin kızıdır. Bu zat Hanefiye âlimlerinin ulularından, V. yüzyılın fakihlerinin imamlarından idi. Onun tasnifleri, usul-İlmân, Camiüs Sagır şerhi gibi (Aslı Muhammed b. Al Hasan-üş Şeybanî, Ölümlü 187/803) kitaplardır. Cend'de hapsedildiği zaman Mebsut'u telif etmişti. Fakihler arasında maruf, meşhurdur.

Şemsül Eimmenin annesi -Halise hatun- adını taşır. Bu da Abdullah-i Serahsinin kızıdır. Abdullah'ın nesebi İmamı Muhammed Tekiyye erişir. Eflâkî, Bahal Veled'den naklele der ki:



zamanın allâmesi idi. Nitekim Raziyyüddin-i Nişaburî¹⁷ ondan ders görmüştür. Herkesce bilinen cihet Bahaeddin'in anasının Harzemşahlar hanedanından olduğudur. Lâkin, hanedanın hangi sultanına nispet olduğu malûm değildir. Ahmet Eflâkî, bu hanımın Celâleddin-i Harzemşah'ın amcası Alâeddin Muhammed'in kızı; Câmî ise Harzemşah oğlu Alâeddin Muhammed'in kızı; Emin Ahmed-i Râzî ise Sultan Muhammed Harzemşah'ın amcası Alâeddin Muhammed'in kızı olduğunu sanmaktadırlar. Bu sözler şüpheli görülmektedir. Çünkü Alâeddin Muhammed Harzemşah, Celâleddin'in amcası olmayıp babasıdır. Sultan Tekeş'in meşhur padişah Alâeddin Muhammed (Ö. 617/1220) den başka bu isimde ve lâkapça başka bir evlâdı yoktur. Keza adsız oğlu İl Aslanın oğullarından hiç birisi Alâeddin Muhammed adıyla sanıyla tanınmamıştır. Şurası aşikârdır ki, Bahaeddin Veled öldüğü vakit 85 yaşında idi. E.A. Razi'nin rivayetine göre, o ulunun vefatı, 628 senesinde vâki olmuştur. (Kabir taşında 18 Rebi II. 628/24.2.1231 olarak yazılıdır, bunda şüpheye S.7 mahal yoktur. (Tercemeci) Buna binaen doğumu 543/1149 yılına rastlar. Bu tarihte¹⁸ Alâeddin M. Harzemşah, henüz dünyaya gelmemişti. Onun babası Harzemşah dahi doğmamıştı.

"Benim Khudavendgârim ulu soydandır, asıl padişahıtır, onun velâyeti asalet ilidir. Nasil ki ninesi tabi (büyük ninesi demek istiyor. UZLUK.) Şemsül Eimme-i Serahsî'nin kızıdır.

Derler ki Şemsül Eimme Şerif bir er olup anası tarafından Emirül Mü'minin Aliyyül Murtaza'ya erişir. Eflâkî'nin rivayeti şöyledir ki, Şemsül Eimme ârifler, sofiler tabakasındandır. İläve olarak der ki, Şemsül Eimme her fenden nefis kitaplar tasnif etmiştir ki, onları hiçbir âlim rüyasında dahi görmemiştir. O asrın ululan öyle münasip görmüşler, ki bu kitapları aşikâre etmişler. Böylece nebileri katledenlerle velilere Deccallik edenlerin eline düşmeye, itne kopmaya." Lâkin Şemsül Eimme'nin tasavvufa nisbeti garabetten uzak değildir, bunun aksine onun kitapları meşhur olup eski Fakihlerin ona İlmadı ziyadedir. Şemsül Eimme'nin hal tercemesini öğrenmek isteyenler Elcevahirül Mudia, Tb. Haydarabat, C. II, S. 28/29. (Hemen aynı bilgiler Mevzuatül Ulüm tercemesi, C. I, S. 636 mevcut olmakla isteyenler bakabilirler. UZLUK.)

مرامیت لکردنآ بدان
راز اصحت محریباً بخوان

Kürt olarak yattık sözünün sırnı bil,
Arap olarak kaldık kelâmının inceliğini oku!

17- Raziyyüddin-i Nişaburî. Hicri VI. yüzyılın fakih ve âlimlerinin ulularından sayılan bir zat olup ilim ve irfanın mertebesine ilâve olarak yüksek zevki, letâfetli tabiatı vardı. Güzel şiirler söyledi. Kaside, kit'a yazmakta büyük maharete sahipti. Onun şiirlerinden 2 bin beyiti gördüm. Hal tercemesi Lübbül Lübbap Tb. Leyden C. I, S. 219/228 ve Kazvin'in aynı kitaplağı hasıyeleri S. 347/48. Mecmeal Füsaha, Tb. Iran C. I, S. 231/232. Mevlana, Raziyyüddin-i şu beyitini Mesnevisinin C. VI. na almış:

"Gülmüsün, ya susam mısın, ya sarı veya ay mısın bilmem Bu gönlü çokun biçareden ne istersin bilmem".

کای یا سوسنی یا سرو یا ماهی نمیدانم به ازین آشفته بیدل چه میخواستی نمیدانم
Mevlana. C. VI. daki lâtil hikâyesinin mevzuuna şöyle başlar:

عجبی ترکی سحر آکاه شد به وزخار خمر مطرب خواه شد

Beyit 643. Yabancı bir türk, seher vaktinde uyandı.
İçkinin verdiği mahmurluktan dolayı mıtrp "çalgıcı" istedi.

18- Tekeş Harzemşah 596/1200 de ölmüştür. Habibüssier Müellifinin rivayetine göre o tarihte Tekeş'in yaşı 52 idi. Böyle olunca Sultanın doğumu 544/1150 olur ki Baha-i Veled'in tevelliöünden bir sene sonra demek olur.



Gerek sofilerin tarihinde, gerek tabakat kitaplarında adı ve sanı görülmeyen Hüseyin Hatibi ile Muhammed Harzemşah'ın vuslatı "B. Hatibi'nin damatlığı" asla doğru çıkmıyor. Zira Cami ve E. H. Râzî Mevlâna'nın hal tercemesinde Eflâki'nin hakikatten uzak keramet ve karışık rivayetlerine dayanmaktadır. Gerçekte ise, yeni kaynaklara nazaran onların sözlerini, Eflâkinin rivayetlerine şahit göstermek mümkün değildir. Gerçi başka kaynaklarla uğraşmış olan Devletşah ve Ateşgede müellifi Baha-i Veled'in Harzemşahlara olan nispetinden hiçbir suretle söz açmamakta, bu hâdiseyi sükutla geçiştirmektedir.

Artık anlaşıldı ki Baha-i Veled'in Alâeddin Harzemşah'a nispeti hakikata yakın değildir. Eğer asıl kâziye yani Hüseyin Hatibi'nin Harzemşahlılara olan nispeti sabit olsa, Eflâki ile diğerlerinin rivayetleri imkân nisbetinde iyi inanışla kabul edilse bile, denilebilir ki, Hüseyin Hatibi'nin Anuştekin oğlu Kutbeddin Muhammed oğlu Adsız (Ölümü 551/1156) ile ittisali (husimliği) vardır. Câmî ile Eflâki, onun adının, lâkabının hayatta iken babasının Kutbeddin adını almış olan Tekeş oğlu Alâeddin'in adıyla uygun olması yüzünden hataya düşmüşlerdir. Bu faraziyeğe göre zor meselemiz olan Baha-i Veled'in doğumunun, dedesi olan zatın doğumuna takdim edersek kendi anne-babası meselesi düzelmiş olur.

Baha-i Veled sofiyenin ulularından olup hırkası, (tarikata nispeti) Eflâkinin rivayetine göre, Ahmed-i Gazaliye¹⁹ erişmektedir. Kendini iyilik etme ve kötülükten kaçınma ile tanıtmıştı. Müridlerinden birçoğu da kendisi ile yoldaş olmuştu. Daima vaaz ederdi. (Hiçbir toplantısı yoktur ki, yanık gönüllü dervişlerden biri ken-dinden geçmemiş, veyahut bir cenaze meclis-ten dışarı çıkmamış olsun.) Her vakit Felâsife hükemasının²⁰ ve buna benzerlerin mezhebini reddeylerdi. Ulular ile ahali ona koşarlardı²¹. Belh ahali ona büyük itikat gösterirdi. Netice itibariyle halkın hürmeti Harzemşahı korkuttu. Bahai Veled-i muhacerete mecbur kıldı.

BAHA-İ VELED'İN BELH'DEN GÖÇ ETMESİ

Eflâki'nin rivayeti, tezkere yazarlarının ittifakı ile B.Veled Harzemden gönlü incindiği için Belh şehrinde oturmayı doğru bulmayarak çaresiz hicreti ihtiyar etti. Derler ki, Harzemşahın ondan ürkemesinin sebebi bu idi ki Baha-i Veled kürsü üstünde hükâmaya, felsefecilere ağır sözler söylerdi, onlara bid'atçı

19- Bazı rivayetlere göre Baha-i Veled, Necmeddin-i Kübra'nın terbiyesi ile yetişenlerdendir. (Necmeddin'in şehit düşmesi 618/1221) onun tarikat silsilesi Şeyh Ammarî Yaser ve Ebünneccibi Söhreverdî ile Ahmedî Gazaliye erişir. Lâkin Eflâki, Baha-i Veled'e A. Gazalî arasında Şemsül Eimme-i Serahsi ve Ahmed-i Hatibi olduğunu haber verir ki, yanlıştır.

20- Asıl nüshada böyle ise de şöyle olması lâzımdır. "Hükâma ve felâsife" (Halbuki metinde mezheb-i Hükâma-yı felâsife şeklinde geçmiş, yanlış olduğu bellidir. UZLUK.)

21- Devletşah tezkeresi Tb. Leyden S. 193.

(müptedi'-Innovateur) diye bağırırdı²². Zamanın Hükemasının imamı, ileri geleni, Harzemşahın üstadı Fahri Raziye bu sözler ağır gelirdi. Harzemşahı, Baha-i Veled'e düşmanlığa teşvik ederdi. İki zatın arasında düşmanlık sebeplerinin husule gelmesini isterdi. B. Veled, yurdunu terke mecbur oldu, M. Harzemşah, cihanbalık (padişahlık) tahtında oturdukça kendi şehrine geri dönmemeye yemin etti. Belh'den göç zamanında Mevlâna'nın yaşı 5'i geçmişti.

Muhakkak ki M. Harzemşah'ın Kübreyiye silsilesi (tarikati müntesipleri) ile arası iyi değildi. O sebepten Necmeddin-i Kübra'nın halifelerinden, bu taifenin ulularından Necmeddini Bağdatî (İşbu Bağdat, Abbasilerih payitahtı olmayıp, Horasanda bir köyün ismidir. U.) yi ceyhun ırmağına arttırmıştı. Hamdullah-i Müstavfî²³. Mevlâna'nın (görünüşte M. nin babası) bu silsileye bağlı olduğunu, onun Necmeddini Kübranın halifelerinden bulunduğunu yazar. Zira Mevlâna, Necmeddin'in zamanında, babasının göçünden önce çocuk idi. Naçar kabul etmek lâzım ki Hamdullah'ın maksadı Mevlâna'nın babasıdır. Yanlışlık kopistlerdedir. Eğer bu dâva muhakkak ise Harzemşah'ın B. Veled'e muhalefeti daha iyi anlaşılacak.

Şimdi anlamak lâzımdır ki, Fahri Razi'nin sofiye tabakası, Baha-i Veled ile olan fikir ayrılığı, düşmanlığı, tarihî bir asla dayanır. Yahut da sadece sofiye ile felsefeciler arasındaki bu fikir ayrılığı aklın delâletine dayanma veya akla kıymet vermeme bakımından Fahri Râzî ile Baha-i Veled arasındaki görüş farkından doğuyordu. Bu zatların her biri kendi mesleklerinde seçilmiş, saygı görmüş büyüklerden idiler. Düşmanlığın bu fikir ayrılığından ileri geldiğini farzetmek daha doğru olur.

Fahri Razi'nin Harzemşah'ın yanında büyük hürmet ve itibarı vardı. O kadar ki Harzemşah, onun evine giderdi. Vessaf²⁴ nakleder: Sultan Muhammed, İptida da zahitlere, bucakta oturanlara, mutasavvuflara büyük inanç beslerdi. Onları daima âlimlerin üstünde tutardı. Fahri Râzî ile münakaşa eylerdi. Zira inanırdı ki butaife nefsin, havaperestlik isteğinin kapısını kapamış, az yiyeceğe, kaba elbiseye kanaat etmişlerdir. Onlar kerametlerin zuhurunu, makamlara

22- Fahreddin-i Muhammed b. Ömer b. Al Hüseyin b. Ali ya Al Hasan b. Al Hüseyin Al Teymi Al Bekri, Al Razi, İslâm Hükâma ve mütekeliminin "kelâmcıların" ulularından olup, hikmet, kelâm, tefsir üstüne yazılmış olan teliflerden pek az kitap vardır ki, onun adı geçmemiş olsun. Onun nesebi de Ebubekri Sıddîka erişir. Baha-i Veled'in amca çocuklarındandır. Onun doğumu 543/1148-49 veya 544/1149 - 50, ölümü Şevval başı 606/Nisan 1210. Hal tercemesi için Bk. Tarihül Hükemâ, Alkifî, Leipzig. S. 241. Uyunül Enbâ, Mısır, C. II, S. 23/30. Tarihi İbni Hallegân Tb. İran C. II, S. 48/50. Tabakat Al Şafiiye Tb. Mısır C. V, S. 33/40 ve Revzatül Cennât Tb. İran C. IV, s. 190/192. (Ebusaybia oğlunun Tabakati Etibasında: İri, kalın kemikli, orta boylu, çok sakallı, sesi kalın diye tavsif ediyordu ki bize piknik tipte bir zat olduğunu anlatır. Fahri Razi, Tıbbâ dair mühim eserler yazmıştır. Kitab-ı Tıbbî Kebir, Kitab-ı Teşrih baştan boğaza kadar... vesaire. UZLUK.)

23- Tarihi Güzide fotoğraflar Tb. S. 789. Bu bahsi Harzemli Kemaleddin Hüseyin, Cevahirül Esrar mukaddimesinde, Câmî Nefatahül Üns'de naklederler. Lâkin Ahmed Eflâkinin rivayeti, diğer menakip kitaplarında onun velayet nisbeti başka bir suretle yazılıdır.

24- Tarihi Vessaf (C. II, Atabek Sa'd b. Ebubekri Zangî'nin hal tercemesi kısmına bakınız.)





ulaşmayı beklerler. F. Râzî ise daima âlimler tarafını akl, nakl delili tercih ederdi.

Bu iş o dereceye vardı ki Fahri Râzî birgün has ahırdaki seyislerden iki kişiye yırtık urbalar giyinmiş olarak murakkah (yamalı) seccadeye oturmalarını, etrafında da müridlerin usulü ile halka olmalarını emretti. Fahri Râzî, Harzemşah'ı onlardan himmet talep ettirmek için getirdi. Harzemşah, büyük tevazu ile oturdu, onların nefeslerinden medet umdu. Bol atıyyeler, sungular sundu. Harzemşah dışarı çıktığı zaman Fahri Râzî dedi ki: Bu iki sofi taslağı derviş ki Harzemşah bugün onların hizmetinde (hazretinden teberrük umuyor) dün ahırda atlar ve katırlarla birlikte nefes alıp nefes veriyorlardı. Bugün yamalı elbise giyinip seccadeye oturmuşlardır. Yalnız gök urba giyinmek ile hakikat güzeli yüz gösteremez. Âlimin fazileti —ki gece, gündüz bilgi talebinde sıkıntılara tahammül ederler— ayaklar altına alnamaz. Sultan itiraf etti, tartışmadan vaz geçti. Keza Ravzatül Cennât müellifi²⁵ Süllemüs-Semâvat kitabından nakleder: Fahri Râzî ile Mecdeddin-i Bağdadî arasında düşmanlık son dereceye varmıştı. Sonunda Fahreddin, talebelerinin kovuculuğu ile Sultan, Mecdeddin'i Ceyhun ırmağında boğdurdu. Bu karinelerin delâletiyle denilebilir ki, Fahri Râzî, Sofilere iyi gözle bakmıyordu. Onların Harzemşah katında saygı görmeleri onu kıskandırmıyordu. Türlü türlü vesilelerle bu sınıf hakkındaki Harzemşah'ın inancının kökünü kazımaya teşebbüs etmekte idi. Binaenaleyh onun Baha-i Veled hakkında koğuculuk etmesi, hakikatten uzak değildi.

Şahsî rekabeti bir tarafa bırakırsak, eskiden beri hakikatleri idrakte yalnız aklı esas tutan felsefe ile aklı mahdud istidlâlcuların²⁶ ayağının çöpten (Ağaçtan), dayanıksız olduğunu farzedenden sofiler, itikat ederler ki, ruhun saflaşmasına riyazetten başka vesile yok. İlâhî cezbe sayesinde ancak hakikatlere erişilebilir. Tartışma yaygısı artık derlenip toplanmalıdır. Esasen VI. göç yüzyılı şairleri²⁷ sarahatlı ifadelerle, Hakimler mezhebini kötülüyorlardı. Onlara bid'atçı (Innovateur), doğru yoldan sapmış diyorlardı. Bahaeddin-i Veled, geçmişlerin iş gidişi üzere idi. (Nasıl ki Âriflerin Menkabeleri gelecektir.) Felsefecileri -doğru yoldan sapmış olmakla- kötüler, knar; Fahri Râzî'nin karşısında tenkitlerde bulunurdu. Nasıl ki Maarif adlı kitabının fasıllarının birisinde şöyle der:

"Fahri Râzî, Zeynikîşî, Harzemşah, birkaç diğer bid'atçiler vardı. Dedim ki: Sizler rahata kavuşup yüzbin gönlü, birçok devleti terkederek kendinizi karanlığa attınız. Bunca mücizeleri, delilleri bırakıp iki, üç hayal arkasından

25- Revzatül Cennât Tb. İran C. IV., S. 191.

26- Mevlâna'nın işaret edilen beyti şudur: Mesnevi C. I.

پای استدلالیان جوین بود

پای جوین سخت وی نمکین بود

2128 İstidlâlcilerin ayakları ağaçtandır. Ağaç ayak ise dayanıksız kuvvetsizdir.

27- Senaî, Hakani, Nizâmî gibi zatler.

koşunuz. Dünyanın bu kadarcık karanlığı birçok aydınlıkları size karanlık ediyor. Bu karanlıkların, o aydınlıklara üstünlüğü, nefsin üstünlüğünden dolayıdır. Nefsin bu üstünlüğü sizi işsiz bırakıyor, siz kötülüğe çabalyorsunuz." Bu fasıl sonuna kadar böyle ithamlar, tarizlerle doludur. Bahaeddin'in oğlu da felsefecilere²⁸ hücum eder, Fahri Râzî hakkında der ki Mesnevi C. V.

اندین بحث کرد خرد ره بین بدی

فخر رازی رازدان دین بدی

4144. Eğer akıl bu yolda (bu konuda) kılavuzluk edebilse idi, Fahri Râzî, dinin ince bilgilerinin bilicisi olurdu.*

Bu mukaddimelerden güzelce anlaşılıyor ki Fahri Râzî ve Baha-i Veled, her biri, kendi akide ve mesleklerinin ravacında ayak diriyorlar, çabalyorlar, onların bu çekişmesi, kavgasından — ki tabii ve zaruri idi— çâresiz her ikisinin dervişleriyle onlara bağlı olanları da birbirine muhalefete kalkıyorlar, fitne ateşini yelpazeliyorlardı.

Tasavvuf mesleki V. yüzyıldan bu tarafa büyük bir ululuk kazandı. Öyle ki ahali arasına yayıldı. Namlı beyler, Sultanlar, Tasavvuf şeyhlerinin meclisine S.11 gittiler, mühim işlerde onların aracılığını minnetle kabul ettiler.

Kutuplar, şeyhler, bir taraftan kendi gidişlerinin dine, mezhebe uygun olmasına, yaklaştırmaya çalışıyorlar, vazılarını, sözlerini Tann'ın, Peygamber'in

28- Mesnevi'de şöyle der:

۲۱۰۱ فلسفی را زهره ئی تا دم زند دم زند دس حقش برهم زند

2151. Felsefecinin dinî inkâra, yahut din ehli olanlarla tartışma yapmaya iktidarı yoktur. Böyle bir işe girişirse, hak dinî onu yok eder. C. I. Nicholson Tb.

۳۲۸۰ فلسفی کو منکر حنا نه است از حواس اولیا بیگانه است

3280. Feylesof, Hannane direğinin inlemesini inkâr eder, çünkü Tann'ın erleninin duygularından haberi yok ki. C. I.

۱۶۳۳ مقربى می خواند از روی کتاب ما و کم غور آرز چشمه بنم آب

1633. Kur'an okuyan biri, suyu kaynağından keser. C. II.

1634. Yerin denliklerinde gizler, kaynakları kurutur, kupkuru hale getirirsem. C. II

۱۶۳۴ آب را درغور ها پنهان کنم چشمها را خشک و خشکستان کنم

1635. Benim gibi İslâm'da, ululukta misalsiz olan Tanrıdan başka kim vardır ki suyu tekrar kaynağına getirebilsin âyetini okuyordu. C. II.

۱۶۳۵ آب راه چشمه کی آرد دگر جز من ی مثل با فضل وخطر

1636. Hor ve hakir bir felsefeci, bir bayağı mantıkçı, okulun yanından geçerken. C. II. Tb. Nicholson.

۱۶۳۶ فلسفی* مطلق* مستهان ی گذشت از سوی مکتب آن زمان

(Mesnevideki şu beyit metinde yazdığımızdan daha suntuftur. Mesnevi C.I.):

۱۳۰۰ در چنان نشکی و آنکه این عجب * فخر دین خواهد که گویندش لقب

1350. Böyle bir kusuru varken şaşılacak şey şurası ki, kendisine dinin Fahri 'Fahreddin' lâkabının verilmesini istemekte. C. I. Nicholson Tb. ÜZLÜK.).

(* Mesnevi'yi şerheden Ankara'lı İsmail Rusuhî dede C. V., S. 348/49 da söz konusu edilen zatın Fahri Râzî olduğunu açıkça yazmaktadır. ÜZLÜK.





anılmasına, Kur'an âyetleriyle hadislerle bezeyerek halkın beğeneceği şekilde mânalar veriyorlardı. Muhafiflerin atıp tutan, iğneleyen dillerini susturuyorlardı. Diğer taraftan mezhep âlimleri Fıkıh ve hadisle uğraşanlardan birçokları dünyanın cici-bicisine kapılarak hâkimlik ile, öğretim işleriyle uğraşıyorlardı. Hükümet dairelerine ait görevlerin çoğunu kabul etmişlerdi. Şeriatın hududunu, hükümet adamlarının hatırı için ihmal ediyorlar veya işleyemez bir hale getiriyorlardı. İşlerin dış görünüşüne ziyadesiyle ilgi gösteren halk ise, bilginlerden umutsuzluğa düşmüştü. Şeyhler, Kutuplar ise dünyayı terkederek, beylerden yüz çevirerek kendi hallerinin dış görünüşünü bir bucakta oturarak ve herkesten ayrı yaşayarak süslüyorlardı²⁹. Bununla beraber halkı Kur'anın "yapın yapmayın" diyen buyruklarına dâvet ediyorlardı. Hakikatte halk onları şeriat olaylarının icrasına çalışan, hükümlerden bahseden ilmin öğretilmesine uğraşan, ruhun tekâmül etmiş hassalarını, insanların kemâllisi, marifet göklerinin merdiveni, keza yaratılışın sebebi, vücut âleminin ruhu sanıyorlardı. Bu yüzden tasavvuf pazarı en işlek, en harareti pazarlar olmakta idi. Şeyhlere arka arkaya hediyeler geliyor, sofiler, günlerini haşmetle, nimetle geçiriyorlardı.

Lâkin felsefeciler, felsefi öğretimin yüksekliği cihetiyle, halkın seviyesinden burhanlarının yüksekliği onların idrakindeki kusur dolayısıyla ahalinin kabulünden, şöhretten nasipsiz idiler. Dışa tapan âlimler ise başa geçmek sevdasında idi. Bu taifeyi, dehriler mezhebinin çalıp çırpmasını, tatil erbabının, âlemin zuhurunu nefyi, cismani âhireti inkâr, ilâhi şeriatı, dinlerin usulünü kötümser düşüncelerin nispeti ile itham ediyorlardı. İslâm hakimleri, kendilerinin ve geçmiştekilerin reylerini, kavillerini, mezhep usüllerine çok sıkı yaklaştırmış, hattâ imkân derecesinde bu bahiste hür düşünce ve teakkül neticelerini taklit ile uygulamışlardı. (Nihayet bu görüşler felsefeyi kendi aslı mâna ve gidişinden uzaklaştırdı.) Lâkin halk ile onların başındakiler, feylesofları, hiç bir suretle Allah yolunu tutmuş bir grup olarak tanımamışlardır. Bahusus Hüccetül İslâm Ebu Hamid Gazalî³⁰ feylesofların reddi için kılıç kuşandı ve işi öyle bir dereceye vardırdı ki Ebu Ali Sinâ, Abu Nasr-ı Farabî'nin ve bütün feylesofları küfrün toprağı altında yok etmek istemekle kendisinden sonra onlara kâfir diyecek kadar ileri gitti. Öyle ki bir kısım şairler³¹ dahi felsefeyi bâtil ilmi; hakimleri ise zındık diye adlandırdılar. Felsefe mensupları

29- Zindepîl adıyla maruf olan Şeyhülislam Ahmed Câmî (441/1050-536/1142) nin hal tercemesi için Bk. Nefahat tercemesi, Tb. İstanbul, 1270/1854. S. 392/400.

30- Hüccetül İslâm Ebu Hamid Muhammed-i Gazalî (veya Gazalî) 450/1059-505/1112. Tahafetül Felâsife, El Munkuzu Mineddâilî v.s. kitaplarında hikmet ehline, bilhassa Ebu Ali Sina, Ebu Nasr-Farabiye şiddetle hücum eder. Onları şeriat yolundan ve dini hanîf dediği İslâm dininin zahiri resimlerine sıkı sıkı sathımadıklardan ötürü ayıplar, hikmet fenlerini, ki onları sapık ilimler şeklinde adlandırır - haram sayar. Kutup- Peygamberlerin yeryüzündeki halifeleri demek olan ulu kişiler.

31- Şirvanlı Hakânî (520/1126 - 595/1199) der ki:
Sözde felsefeyi anmayınız, onun adını o cedele koymayınız.
Yol üzerinde çamura batmak şaşkınlıktır, gümrahlıktır.
Ey büyükler, ayağınızı çamura batırmayınız
Yeni öğrenmeye başlayan bir avuç çocuğun koynuna idbar levhasını koymayınız.

S.12

ise zaruret yüzünden beylere, padişahlara sığındılar, telif ettikleri eserleri onların adlarıyla süslediler.

Bir Kerramî³² bilginin söylediği gibi Fahri Râzî dahi hikmet fenlerinde, kelâm yollarında Aristo ilminde, İbn-i Sinâ'nın küfürlerinde, Farabî'nin felsefesinde o devrin âlimlerinin başında gelenler arasında tanınmıştı.

Canının muhafazası için, bir fırsat ele geçirmek, ilimini, fikirlerini yazmak, yaymak için³³ Gûr padişahlarına sığındı. Nihayet Sultan Mehmet Harzemşah'ın dergâhında —bazılarının anlattığına göre— Harzemşah, Fahri Râzî'nin talebeliğine de nâil olmuş, büyük bir debdebe kazanmıştır. Büyük armağanlar alıyordu.

S.13 Bu suretle karinelerin hükmü, şahadeti, tarihsel sezîşe göre Fahri Râzî'nin Baha-i Veled'le muhalefeti olduğu müsellemler bulunduğuna göre, denilebilir ki Fahri Râzî Sultan M. Harzemşah yanında Baha-i Veled'i gammazlayarak Sultanın gönlünü, Baha-i Veled-i incitip ürkütmesine sebep olmuştu.

Eflâkî'nin rivayetine göre o meşhur hakimden bu ârifin gönlünün incinmesi 605/1208 yılında başlamıştır. Hikâyelerin anlamından da anlaşıldığına göre Baha-i Veled'in göç etmesi, Fahri Râzî'nin henüz hayatta olduğu zamana rastlar. Baha-i Veled'in seferi, Mevlâna'nın ömrünün 5 nci senesine tesadüf eder. Böylece Mevlâna'nın doğumu 604/1207 olduğuna göre, Baha-i Veled'in yola çıkışı 609/1212 den daha ileri götürülmesi mümkün değildir. Birçoklarının sözüne göre bu olay 610/1213 senesinde oldu. Fahri Râzî 606/1209 da vefat etmiştir. Bu yüzden Baha-i Veled'in hicreti zamanında, o marifet güneşi başını kara toprağın örtüsü altına çekeli tam 4 yıl olmuştu. Böylelikle B. Veled'in Sultanın gönül kırıklığı üzerine kendisine dahalet ettiği rivayeti tabiatı ile doğru değildir.

Kâbenin harimî (iç) Hûbel putundan temizlenmiştir, o hareme tekrar put sokmayınız.
Aristonun üstüne kilidini, Ahsenülmilel kapısına asmayınız.
Eflâkî'nin eskimiş nakşini, en iyi elbiselere süs yapmayınız.
Felsefeciyi din ehli sanmayınız, ahîâksızı sam adlı pehlivana arkadaş etmeyiniz.
Faziletli kimse bu fudulluklardan söylerse, efdal adını en sapıklardan başkasına takmayınız.

32- Burada söylenmek istenen zat, Kıdve oğlu diye ün alan Ömer oğlu kâdi Mecdeddin Abdülmecid olup onunla Fahreddin-i Râzî arasında; Gurî padişahlarından Giyaseddinin meclisinde bir tartışma olmuştu. Kıdve oğlu, Mescidde imâmî Râzî'ye karşı isyan çıktı. Giyaseddin çaresiz kalarak, Fahri Râzî'yi Herata yolladı. Bu olayın genişçe öğrenilmesi için İbnül Esir'in Tarih'ül Kâmil adlı eserine cüz XII. S. 59, Mısır Tb. 1303. Bu vak'a 595/1199 yılında olmuştur. Aynı hâdise için Ebülfida tarihi İstanbul, 1288/1871 C. II, S. 101-102 de yazılıdır.

Kerrâmîye, Secistan'lı olup 255/869 yılında ölen meşhur tarikat sahibi Ebu Abdullah muhammed b. Kerram'ın yolunda gidenlere denilir.

Not: İbnül Esir'in Tarihindeki bu tartışma ilim, ahîâk bakımından dikkatimizi çektiği için tercemesini kitabımızın en sonundaki ilâvelerimiz arasına koyduk. UZLUK.

33- Fahri Râzî ile Gûr padişahlarının en büyüklerinden olan Giyaseddin Ebülfetih Mehmet b. Sam (Ö. 599/1203), keza Gûrîlerin Bamyân şubesinden olan Bahaeddin Sam (Ölümü 602/1205) arasında dostluk vardı.





Eflâki'nin bu hususta rivayetleri birbirleriyle o kadar aykırıdır ki, onların bir araya toplanması, ıslahı mümkün değildir. Zira Eflâki'nin rivayetine göre B. Veled Mevlâna 5 yaşında iken hicret etmiştir. Başka bir hikâyede, Mevlâna, Belh şehrinde 6 yaşında idi. Diyor ki B. Veled, henüz Bağdat'a azimet etmemişti ki Moğol'un Belh şehrine hücumu, orayı muhasara ettiği haberi halifeye gelmişti. Eflâki'nin anlattığına göre B. Veled'in hareketinden Belh'in kuşatılmasına ve bu şehir ahalisinin Cengiz tarafından katline kadar 8 yıl geçmiştir. Görünüşte Eflâki, Mevlâna hanedanının kerametini isbat için onları, Allah Dergâhında nihayet derecede yakınlığa, belki doğum, ölüm âlemindeki hâdise ve olaylarda bu ailenin tasarruf ve iktidarının anlatılması için bu rivayetleri, Tarihi tertipleri yani sıralan göz önüne almadan yazmıştır. Diğer tezkere muharripleri de Eflâki'yi taklid ederek kendi kitaplarında bu rivayeti yazmışlardır. Geçmiştekilerin mevcut rivayetleriyle, tarihî karineler birbirleriyle imkân dairesinde kuvvetlendirilmiş oldu. Ben denizin düşüncem şudur ki: B. Veled'in Belh'den hicret ve azimetinin en mühim sebebi onun, tatar ordusunun merhametsizlik, kan dökücülüğünden doğan korkusudur.

Bu korku bütün halkı ürkütmüş, endişeye düşürmüş, zenginlerle gücü yetenleri yurtlarından ayrılmaya, akraba, ailelerinden uzakta kalmaya mecbur etmiştir. Bundan dolayıdır ki İran halkının birçoğu uzak ülkelere göç etmişlerdir. Esiriddin Umanî³⁴ nin şiirlerinden anlaşıldığına göre, Bağdat şehrinde nüfusun artışından ev kiraları yükselmiş, göçmenler çok sıkıntı ile kendilerine sığınacak yer, ev elde edebilmişlerdir. Yalnız bu devirde taşraya sefer edenler ariflerden B. Veled değil, belki Mirsadül İbat sahibi olup Dâye lâkabı ile şöhret bulan şeyh Necmeddini Râzi³⁵ dahi ırmak ötesinden (Maveraünnehirden) Rey'e, buradan Konya'ya sığındı. Bu hâdisenin böyle olduğu Hamdullah Mustavfi'nin³⁶, (Mevlâna, Moğol kargaşalığında Anadolu'ya gitti) tarzındaki sözüne pek güzel uymaktadır.

Bu sözün doğruluğu şununla anlaşılmaktadır ki Sultan Veled, Mesnevisinde kendi dedesinin göç etmesi sebebinin, Belh şehri ahalisinin büyük babasına yaptığı ziyetlerde görür. Göç tarihini de Moğol'un hücumu sırasında gösterir.

34- Esiruddin Abdullah-i Umanî, Hemedan dolaylarındaki köylerden, Uman isimli yerin ahalisinden idi. Irak ile Azerbaycan atabeklerinin sonuncusu olan Atabek Özbek (607/1210-622/1225) ile Kürdistan hâkimi olup Bağdat'ın fethi sırasında (1258) Hulâgu'nun buyruğu ile öldürülen Şahabeddin Süleymanşah'ın çağdaşı idi. Kasidelerinden çoğunu, Enverî'nin üslubunda yazmış, Süleymanşah'ın övgüsünde pek güzel bir üslup kullanmıştır. (Ölüm, 656/1258) dedir. Onun hal tercemesini öğrenmek için Vassaf tarihinin birinci cildi ile Güzeli tarihi Tıpkı basım S. 814. Devletşah tezkeresi, Leyden Tb. s. 172-173. Ateşgede, Heft ikliminde Hemedan şairleri arasında, Mecmeal Fusaha, Tahran Tb., C. I., S. 105-107 bakınız. Bağdat'ta yer bulmanın çok güç, sıkıntılı olduğu, Esiruddin'in matlağı aşağıda yazılı Kasidesinden anlaşılıyor. Ey ululuğu göklerin en üst tabakasına ulaşmış olan zatl Senin Kıymetinin durağı, mekânsızlık evdir.

35- Onun hal tercemesini öğrenmek için Güzide Tarihinin Tıpkı basım S. 791, Nefahat tercemesinde Mevlâna'nın çağdaşları bahsine bakınız. S. 516-520.

36- Güzide tarihi Tıpkı basım, S. 791 de oğlu izafesiyle Celâleddin Baha-i Veled olacağı yerde yani Baha-i Veled oğlu Celâleddin olması gerekirken, Celâleddin-i Bahaüddeve yazılmıştır ki yanlış.

Fahri Râzi³⁷ ile Harzemşah'dan ise şiirlerinde asla bahsetmez. Ancak Mensur olan özeti basında Belh ahalisinden, Harzemşah'tan incindiğini yazar. Baha'i Veled'in göç etmesini S. Veled Mesnevisinde şöyle anlatır. Celâl Hümâî Baskısı S. 190/191:

O ebedi Sultanın Belh ahalisinden gönlü kırılınca Tanrı tarafından şöyle hitap geldi: Ey kutupların şehinşahi!

Madem ki seni incüttüler, tertemiz yüreğini müteessir eylediler,

Bu düşmanların arasından çık, çünkü ben onlara azap ve belâ

S.15 *göndereceğim.*

Allah tarafından böyle hitap işitince öfke ipliğini daha uzun büktü,

Belh'den Hicaz cihetine yöneldi; çünkü o surlar ona tesir eylemişti,

Gitmek için hazırlıkta idi ki o surların eseri zuhur eylediğine dair haber geldi.

Tatarlar o iklimi kastedip İslâm askerleri bozuldu.

İnlete inlete Belh'i aldı; o kavimden hadsiz, hesapsız kimseleri öldürdü.

*Büyük şehirleri harabetti; Tanrının bin türlü azabı vardır**

Bu beyitler Baha-i Veled'in Belh'den göç etmesinin 617/1214 yılından önce olduğuna kuvvetli bir senettir. Esasen Cengiz'in Belh'e hücumunda 617/1214 senesindedir. Diğerlerinin sözleri de hepsi başı boş, düşünülüp taşınılmadan söylenmiş esassız şeylerdir. Eflâki'nin söylediğine göre, Baha-i Veled'in gönlünün incinmesi, memleketten ayrılmak üzere bulunduğu, Belh ahalisinin onun şehirden çıkmaması maksadıyla ayaklanması haberleri, Harzemşah'a gelince vehme düştü. "Diğer defa itibarlı memurları Sultanul Ulemanın yanına gönderdi, af dileğinde bulunduğunu söyledi. Yatsı namazından sonra bizzat kendisi veziri ile beraber yanına geldi; Rica ve niyazlarda bulunarak gitmekten vazgeçmesini istedi. Sultanül Ülema buna razı olmayınca, Harzemşah, gizlice ayrılmasını istedi." Eflâki dede, Sultan Veled Mesnevisi elinde iken Sultan Veled'in terbiyesini görmüş, dostu bulunmuş olduğu halde, bilinmeyen sebeplerden dolayı hangi kaynak, ne gibi düşünce ile, kendi piri ve müridinin sözlerinin aksine, bu rivayetleri toplamıştır.

S. Veled'in İptidaname adlı Mesnevisinde yaptığımız yukarıdaki tercümelerin başında bulunan ve kırmızı mürekkeple yazıldığı için sürh denilen mensur bölümde bulunan ibareleri buraya tercüme etmeyi uygun buldum: "Onun beyanındadır ki Mevlâna Bahaeddin, Belh ahalisinden ve Muhammed Harzemşah'dan incinince Hakteâlâdan ona "bu vilâyetten dışarı çık, ben onları helâk edeceğim" diye hitap geldi. O vilâyetin haraplığı, o kavmin helâk olmasının sebebi ondan oldu. Böylece her iki kavmin helâk olması zamanlarındaki Peygamber'in o kavimden incinmesi ile olmuştur. Nasıl ki Mevlâna (Celâleddin) buyurur: 3113. *Tanrı erinin gönlü derde düşmedikçe*

Tanrı hiç bir milleti rüsva etmemiştir. Mesnevi C. II. Görülüyor ki Sultanül Ulemâ hem Belh ahalisinden, hem de Muhammed Harzemşah'dan incinmiştir. Demek ki Fahri Râzi bu tarihte ölmüş ise de onun tarafını tutanlar vardı. UZLUK





Şurası aşikârdır ki Harzemşah'ın yatsı namazından sonra, gece karanlığında B. Veled'in evine gidişi, tarihi gerçeklere hiçbir surette uymamaktadır. Abbasi halifesinin adını hutbeden kaldırıp Ali hanedanından halife seçen, hattâ Memun halifenin Peygamber ailesinden olan soy nispetini, geniş memleketine, buyruklarının her yerdeki yürürlüğüne, İran ahalisinin kendi tarafını tutmasına rağmen yapmadıkları işleri, kolayca yerine getirme kudretini nefsinde gören öyle azametli, depdebeli bir padişah; B. Veled'in, ona benzeyen kişilerin kendisinden yüz çevirmesinden, ululuk eteğine toz konmayan Harzemşah, nasıl olur da gece yansı Bahai Veled'in evine gider? Belh şehrinde gitmemesi için ricada bulunur? Baha-i Veled'in aşikâr gitmesinden korkup gizlice "git" diye ricada bulunur.

O Harzemşah ki Mecdeddin-i Bağdadî gibi şöhretli bir uluyu Ceyhun Irmağına atıp yokluk denizine batırmıştı. S.16

MEVLÂNA'NIN ŞEYH ATTAR İLE GÖRÜŞMESİ

Baha-i Veled Harzemşah'dan incinmiş, yahut kan içici Moğol askerinin korkusundan dolayı hanedanı ile birlikte Belh şehrini ve akrabalarını terk ettikten sonra hacca gitmeye niyet etmişti. Bağdat'a doğru yola çıktı. Nişabur'a vardığı zaman şeyh Ferideddin-i Attar³⁷ ile görüştü. Devletşah'ın³⁹ söylediğine göre, Şeyh Attar (kendisi, doğrudan doğruya Mevlâna Bahaeddin-i görmeye geldi.) O zaman Mevlâna Celâleddin çocuktur. Şeyh Attar, Esrarname adlı kitabını armağan olarak Mevlâna Celâleddin'e verdi. Mevlâna, Bahaeddin'e şöyle dedi: "Umarım ki yakın zamanda senin bu oğlun âlemde yanacak gönüllere ateş verir." Başkaları da⁴⁰ bu destanı artık eksik anmışlardır. Derler ki Mevlâna Esrarname adlı kitabı —daima kendi yanında— saklardı. Şeyh Attar, Necmeddin-i Kübra ile Mecdeddin-i Bağdadî'den terbiye görmüştür. Önce de geçtiği gibi Baha-i Veled dahi bu tarikat ile ilgili olup Kübreviyye tarikatının ulularından sayılmakta idi. Şeyh Attar'ın Baha-i Veled'i görmek için gitmesi meslek birliği bakımından mümkün, gerçeğe de uygundur. Şeyh Attar'ın ömrünün 618/1221 yılına kadar⁴¹ sürdüğü malûmdur. Tarih bakımından da bir yanlışlık yoktur.

37- Mevlâna Celâleddin, Mesnevisinin birisi V. cild, diğeri VI. ciltteki iki hikâye içerisinde Harzemşah'ın adı iyilikle anılmaktadır.

38- Onun hal tercemesi ile, eserleri hakkında doğru bilgi elde etmek için bilgin üstad Kazvinî'nin Tezkeresi Evliyasının Leyden'de basılan nüshasında yazdığı önsöze bakınız.

39- Devletşah Tezkeresi Leyden baskısı S. 193.

40- Câmî, Nefahatül Üns tercemesi, İstanbul 1270. S.

41- Attar'ın şu beyiti için Kazvinî bilgin üstadın yayınladığı tezkerenin önsözüne bakınız:

اینچنین گفته است نجم‌الدین ما آنکه بوده در جهان از اولیا

Cihanda velilerden sayılmış olan Necmeddinimiz böyle buyurmuştu. Farsça metindeki (Bûde) olmuştu fiilinin delâleti ile eski zamanda yaşayıp sonradan 618/1221 de şehit olan Necmeddin-i Kübranın kastedildiği muhakkaktır.



Lâkin B. Veled'in göç tarihi 610/1213 yılı ile hikâyenin sonu olan, Mevlâna'nın o zaman henüz 6 yaşında olduğu halde Esrarname'nin verilmesi bahsinde tezkere yazarlarının sözlerinde bir dereceye kadar şüphe görülmektedir. Hamdullah-i Mustavfi'nin rivayeti, İptidaname'nin söyleyişine göre Baha-i Veled'in göç yılı 618/1221 olup Mevlâna o zaman 14 yaşını bitirmişti. Böyle olunca artık ortada şüphe kalmaz. Mevlâna'nın Esrarname'ye olan sevgisi, onun hikâyelerinden kendi Mesnevisine iktibas etmesi⁴² bu iddiayı kuvvetlendirebilir. Her ne kadar söylenen hikâyelerin alınması bu rivayetlerin çıkmasına, Attar'ın kerametinin isbatı için bir Mukaddimenin yazılmasına Mevlâna hakkında şeyhlerin düşüncelerine bir sebep olmuşsa da bu hikâye S. Veled'in İptidanamesinde keza türlü rivayetlere hususi bir gözle bakan Eflâki'nin, Ariflerin Menkıbesinde anılmamış olması bakımından bir şüphe uyandırır.

Sonrakilerden⁴³ bazıları daha ileri giderek demişler ki, Mevlâna gençlik çağında Şeyh Attar'ın hizmetine vararak onun sırlarına mahrem olmuş, ondan sonra da Senaî'nin yanına devam etmiştir. Halbuki Senaî 545/1150 yılında yani Mevlâna'nın doğumundan 57 yıl önce öldüğü için bu rivayetin yanlışlığı kendiliğinden anlaşılır. Mevlâna'nın Attar'ın sırlarına erişmiştir diye söylenmesi, yukarıdaki hikâyeye göre Mevlâna'ya Attar'ın Esrarname adlı kitabını bağışlamasından ortaya çıkmıştır.

BAHA-İ VELED'İN BAĞDAT'A GELİŞİ

Molla Câmî⁴⁴ nin rivayetine göre B-Veled'in Bağdat'a gelişinde "kalabalık bir cemaat birgün bunlar hangi kavimdendir, nereden gelip nereye gidiyorlar? diye sorunca, Mevlâna Bahaeddin, Allah'tan geldik, gene ona gidiyoruz, Allah'tan başka kuvvetimiz yoktur, dedi. "Bu sözü Şeyh Şahabeddin-i Suhreverdî'ye⁴⁵ götürüp söylediklerinde, buyurdu ki bunun Belhli Bahaeddin'den

42- Hindistan'a sefer etmiş olan bir tüccarın hikâyesidir ki, Tudu kuşunun ondan ne istediğini yazar. (Mesnevi Nicholson Tb. Defter I. S.). Diğer hikâye şahin doğan kuşu olup ihtiyar bir kadının evine düşmüştür. (Mesnevi defter II., S. 112). 3'üncü hikâye Üvez'in rüzgârın zulmünden Süleyman'a şikâyetidir. (Mesnevi Defter III. S. 315-318) bu * her üç hikâye de, Attar'ın Esrarnamesi'nden alınmıştır.

43- Revzâtül Cemat C. IV., S. 198.

44- Nefahatül Üns'ün Türkçe tercemesi, İstanbul 1270, S.513-15.

45- Şeyh Sahabettin Ebu Hafs Ömer b. Mehmet b.Abdullah'ın Sühreverdî (539/1145 – 632/1235) sofilerin ulularından sayılmaktadır. Avarifül-Maarif, Reşfunnesayih, Hamuttaki adındaki kitapları telif etmiştir. Şeyh Sadî'nin şu maruf beytindeki maksadı da odur:

مرایشیخ دانای مرشد شهاب دو اندرز فرمود بر روی آب

"Buna bilgili şeyh, mürid, Şahabeddin, Sat ırmağındaki gemide iki öğüt buyurdu." Bostan metni İlmî baskısı, Tahran Tb. S. 273. Sudî şerhi Amire Tb. C. I., S. 397. Sühreverdî, bunlara ilâve olarak o, halifeler, padişahlar katında yüksek mevkilere sahip, kendi devrinde büyük bir hürmet kazanmıştır. Önemli işlerde aracılık, elçilik etmiştir. Onun hal tercemesi için bk. Elhavadisül Camia Bağdat Tab'ı S. 74-75. Nefahatül Üns tercemesi, İstanbul, S. 527-528.



başkası söyleyemez. Şeyhi karşılamaya koştu. Mevlâna, Bahaeddin hazretlerinin dizini öptü. Hanıkâha teşriflerini niyaz etti. Bahaeddin, bilginlere Medrese daha münasiptir, diyerek Müstansiriye medresesine indi. Sühreverdi, kendi eli ile hazretin ediğini "çizmesini" çekti. Üçüncü günü Mekke'ye doğru yöneldi." Bu rivayetler Eflâki'nin söyledikleriyle o kadar aykırılık göstermez. Yalnız Eflâki der ki; "Halife, B. Veled'e 3 bin mısır dinarı gönderdi. Baha-i Veled haramdır, şüphelidir diye reddetti. Halife daima içki içtiği için yüzünü görmek istemedi. Onun şehrinde de daha fazla oturmayı arzulamadı. Baha-i Veled ona tarizde bulunarak, Moğolların hücumu ile Abbas oğulları hilâfetinin sonunu haber verdi."

S.18

Baha-i Veled'in halifeye tarizi imkânsızlığı, halifeliğinin inkıraz bulacağı haberi bir tarafa bırakılarak, B. Veled'in hareket tarihi olan 618/1221 yılı üstünde düşünülürse, açıkça görülür ki, Câmî, Eflâki, B. Veled'in Müstansiriye Medresesinde konuklaması meselesinde yanlışlardır.

MUSTANSİRİYYE MEDRESESİ

Zahiroğlu Ebu Cafer Mansur Elmustansır Billah (642/1227-640/1242)a mensup İbn el Fotî'nin⁴⁶ rivayet ettiği gibi Müstansır'ın buyruğu ile 625/1228 de yapılmaya başlanıp 631/1234 de bitirilmiştir.

Bu medresede 4 mezhep⁴⁷ten (Hanefî, Malikî, Şafî, Hanbelî) her birinden 62 kişinin fıkıh tahsil etmesi kararlaştırılmıştı. Böylece o medresede 248 kişi fıkıh okuyordu. Her mezhep için hususî müderris, Muid "Doçent" tayin edilmiş, Darülhadişte Cumartesi, Pazartesi, Perşembe günleri 10 kişi Hadis okuyordu. Bunlardan başka Medresede pansiyonlar vardı. Keza hesap, Tıp Müderrislerinin görevlerinden sayılırdı. Medresedeki öğrencilerin geçimleri her bakımdan düzenli idi. Aylıktan başka günlük geçim gereçleri de onlara ayrıca verirdi.

Bu medresenin kitaplığında dahi birçok kitap vardı. Bu kitaplar güzelce tertiplenmiş olup kütüphaneci ile yardımcılarının dahi yeter derecede ayıklanmıştı. Esireddin-i Umanî Bağdat hakkındaki bir kasidesinde Mustansiriyye'yi şöyle över:

*Eğer dünyada bir ikinci cennet görmek istersen, Mustansiriyye Medresesi'nin S.19
sahnına bak.*

*Onun Bariğâhının manzarı olarak ülker yıldızına kadar güllerle dolmuş
şereften bir kümbet görürsün.*

46- İbnü'l Fotî diye maruf olan Ahmet oğlu Kemaleddin Ebülfazlî Abdurrezzak (642/1244 - 723/1325) VII. yüzyılın bilginlerinden olup hikmet fenlerini Tuşlu Hoca Nasireddin'in (597/1201-672/1273) yanında tahsil etmiş, 10 sene müddetle Merğa Rasathanesinin kütüphanesi ona teslim edilmişti. Hicri VII. yüzyıl olaylarını toplayan El-Havadisül Camia kitabı onun eseridir.

47- Elhavadisül Camia, Bağdat Tb. S. 53-59.

*Senin gözün, gönlün ondan aydınlanır. Zira o, baştan ayağa
kadar altınla gümüşe batmış bir mum gibidir.*

*Onun tâki, yenidoğan ayın üstüne hilâl şeklini tamgalamışdır,
onun mertebesinin 5 yıldız kadar yükseldiğini görürsün.*

*Eğer büyük bir sevgi ile onun kapusuna bakarsan,
Onda bu günün aydınlığını, yarının da yüzünü görürsün.*

Birbiri arkası sıra gelen gece ile gündüzü orada,

*Akl için hikâye söyleyen bir ses gibi duyarsın. Akl-ı küllün
kubbesi bilimlerle yapılmışdır, Onun kitaplığında bütün sözleri
bulursun.*

Mustansiriyye Medresesi 631/1234'de tamamlanmıştır. Baha-i Veled'in Bağdat'a gelişi 618/1221 de olduğu muhakkak bulunmakla, onun Bağdat'a gelişi, Medresenin yapılmasından 13 sene öncedir, böyle olunca Eflâki'nin rivayeti, Baha-i Veled'in ölüm yılını gösterir. Baha-i Veled'in Mustansiriyye Medresesine gelişi hakkında Eflâki ile Câmî'nin sözleri imkânsızdır, yanlıştır. Esasen Sultan Veled İptidaname'de, Devletşah tezkeresinde, Baha-i Veled'in Bağdat'taki misafirliği hikâyesi de görülmektedir.

Baha-i Veled Bağdat'ta 3 günden fazla kalmadı. 4'üncü gün hacca gitmek üzere yolculuk yükünü bağladı. Hac farızasını yerine getirdikten sonra, dönerken Şam'a uğradı. Belli olmayan bir müddet o dolaylarda kaldı. Câmî'nin rivayetine göre Hacdan sonra Erzincan'a gitti. 4 sene o şehirde kaldı. O zaman Erzincan diyarı Mengücek padişahlarının başşehri idi. Onlardan bazıları da bilgiyi severdi, Bilginlere yardım etmekle şöhret kazanmışlar, tarih sayfalarında kendi adlarını yadigar bırakmışlardır. Eski zamanlardan beri şairler, bilginler onlara saygı göstermişler. Bu padişahın övmek için şüirler söyleyip, adlarına kitaplar telif etmişlerdir. Bu yıllarda Erzincan padişahı, bu hanedanın en ünlü hükümdarlarından olan Fahreddin Behramşah'ın varlığı ile süslenmişti.

FAHREDDİN BEHRAMŞAH

Hicri VI/VII. yüzyılın başlangıcı VI. asrın sonunda bulunan, büyük sahavet ve cömertlikle ün almış ulu erlerden Mengücek soyunun en şöhretli padişahlarından birisi idi. Bununla beraber onun hal tercümesi, saltanatının olayları - genişçe - belli değildir. Lâkin İbn-i Esir 622/1225 yılı olayları yazarken Erzingân padişahının öldüğünü de haber verir. Muhakkak olan şudur ki, onun söylediği zat, Fahreddin Behramşah'tan başkası değildir. 625/1228 S.20 senesi hadislerini söz konusu ederken, onun ölümünden oğlu Alâeddin Davut şahın tahta oturmasından, Selçuklu Alâeddin Keykubat'ın Erzingân'a el attığından söz açar. Alâeddin Davut şah, babasından sonra tahta oturmuştur. Behramşah'ın hayatı Bibî'nin Tarihine⁴⁸ göre, 616/1219 Selçuklu Keyhusrev oğlu birinci

48- Muhtasar İbnî Bibî tarihi S. 67-72. Tercemesinde S. 71-75.





İzzetin-i Keykavus'un, adı söylenenin kızını evdeş olarak aldığı muhakkaktır. İbni Esir'in 622/1225 senesi haberleri arasında ölümünü söylediği Erzingân melikinin F. Behramşah olması icabeder.

Onun tahta oturuşu her ne kadar doğru olarak belli değilse de, İbn-i Esir'in anlattığına göre 60 yıl saltanat sürmüştür. Ölümü 622'de olduğuna göre 560/1165 yılında tahta oturmuş olduğu söylenebilir.

Behramşah, eli açık, bilgiyi sever bir padişahı. Nefsine hâkim, ahlâkı temiz, himmeti yüce, merhametli, eteği temiz, çağının biricik padişahı olan bu zatın devrindeki Erzincan'da hiçbir düşün veya yas yoktu ki, onun mutabağından oraya nimetler götürülmesin, yahut o, şenliği kendi huzuru ile şereflelendirmesin. Her tarafa dağıttığı ihsanlardan başka, kış mevsiminde dağlara, kırlara, arabalara yüklettiği daneleri saçtırarak kurtların, kuşların bile yiyeceklerini temin ederdi. Genceli Nizamî, Mahzenül Esrar adlı kitabını onun adına yazmış, armağan etmişti. 5 bin altın, 5 baş yorga ester'i caiza olarak göndermişti⁴⁹. Hâkîm Nizamî⁵⁰ onun övgüsünde der ki:

Rasatçıların en büyüğü, Micestiyi şerh eden açık fikirli, İskender huylu, Hızırım! Tacı, felek gibi yüksek; Süleyman yüzüğünü tutan, ufukların övündüğü padişah Fahreddin! Çünkü o, Davut ailesine mensuptu. Onun şerefi üzerinde, Süleyman adını söylemek doğru olur. Onun tek gönlünde altı taraf, yedi gök olup Behramşah ilim dairesinin merkezindedir. En güçlü, en kuvvetli şahısların başbuğusun, devrin en ünlüsü, en bilgini sensin. Tanrım, bütün cihan mülkünü, Ermenistanı, Rum ülkesinin şahlığını ona ihsan buyur. Rum memleketlerini alan, Gürcistanı zapteden Saltanat tahtında, Hilâfet döşeginde oturan zat! İnsanların en bilgini, en çok adelet edeni, gene âdem oğulları arasında çok sevilen, en fazla ihsanlarda bulunan sensin.

Alâeddin Davut Şah (622/1225) Behramşahın oğlu olup himmeti yüce, cömert, edepli bir padişah⁵¹ idi. "Birçok ilimlerde hususile Astroloji'de geniş bilgisi olup mantık, tabii ilimler ve ilâhiyatta son derece vukuf sahibi idi. Matematikte tam behresi mevcut, şiiri de an, duru su gibi, belki de Sihri helâl denilen neviden idi." İbni Bibînin anlattığına göre, Alâeddin Keykubat, Erzincan memleketini onun elinden alıp Konya'daki Akşehirli İlğın dolaylarıyla birlikte kendisine bağışlamıştı. Davutşah bu iki beyti Alâeddin'e yolladı:

49- Muhtasar İbni Bibî tarihi S. 21-22. Türkçe tercümesinde S. 37.

50- Kuvvetli bir ihtimalle 535/1141- 540/1146 yılları arasında doğmuş ve 597/1201 - 603/1206 yılları arasında ölmüş olan hakîm Nizamî İlyas b. Yusuf b. Zeki Müeyyed İran'ın Destan söyleyen şairlerinin en ulularındandır. 5 hazine (Penç Genç) adıyla anılan, gerek teknik, gerek üslup bakımından benzeri olmayan hamsesi ile yukarıda söylenen Behramşah'ın 560/1164 yılında Sultan olması icabettiği sanılırsa da bazı Mahzenül Esrar yazmalarında bu tarih şu surette yazılmıştır:

Gerçek, doğru sayılmakla anlaşılır, 1inci Robi'nin 24 ünde hicretten bu zamana kadar 552/1157 - 8 yıl geçmiştir. Bu doğru değildir. Eğer bu beyitlerin Nizamîye nisbet edilmesi gerçek ise, bir başka nüshada (599/1164) tarihi (552/1157-58) yerinde ifade olunmaktadır ki, sevaba daha ziyade yakındır.

51- Muhtasar İbni Bibî tarihi S. 150. terceme S. 138.



Ey şah senin düşmanlarının gönlü dertlidir,

Düşmanının çehresi senin heybetinden sararmıştır.

İnsaf ki, benim yüztürlü dert ve sıkıntıyla birlikte, senin mülkünde su sıcak, ekmeğe soğuktur.

Libat oğlu⁵² diye ün alan Bağdat'lı Muvaffakuddin Abdülâtif (557/1126-629/1232) VII. yüzyılın hekim ve tabiplerinden idi. Davut şahın yanına, Erzincan'a gitti. Orada yüce makamlara erişti. Müşarunileyhden büyük ihsanlara, sungulara nail oldu. Birkaç eserini onun adına telif etti.

Görüldüğü üzere Fahreddin Behramşah ile oğlu Alâeddin Davut, faziletli kişilerin ziyaretlerinden şeref buldukları gibi, kendileri de nefislerini yücelikler, iyiliklerle bezemişlerdi.

İmdi, Moğol hücumunun önünden uzaklaşmış olan Baha-i Veled, vatanında ayrılmış olmakla, Emniyet, istirahat bulacağı bir yeri aramıştı. Bu zatın huzur, sükûnet, gönül hoşluğu ile kendi fikirlerini yayabileceği, halka kılavuzluk edebileceği bir yeri araması tabii idi. Erzincan ve dolaylarının padişahı bulunan Fahreddin Behramşah, yahut oğlu Alâeddin Davut'un yanlarında kalmak istemesi, tarihî olayların delâleti ile kabul edileceği gibi Molla Câmî'nin sözlerini de kolayca reddetmek imkânsızdır.

Ahmet Eflâkî'nin düşüncesi şöyledir: B. Veled haecdan döndükten sonra Malatya⁵³ da 4, Larende⁵⁴ de 7 yıl oturmuş, Karaman valisi Emir Musa, onun adına bir medrese yaptırmıştır.

Eflâkî'nin, adını söylediği bu Emir Musa'nın kim olduğu belli değildir. İbn-i Batuta'nın⁵⁵ Karamanoğlu Bedreddin İbrahim'in kardeşi olup Larende'de Valilik ettiğini söylediği Emir Musa olacaktır. İbni Batuta seyahatnamesinde diyor ki, Emir Musa Larende'de hükümet sürüyordu. Burasını Melik Nâsır'a teslim etti. Bedreddin bey sonra orayı muharebe ederek Melik Nâsır'ın adamlarının elinden zaptetti. İbn-i Batuta'nın söylediği Melik Nâsır, Seyfettin Kalavunoğlu Melik Nâsır Mehmet olmalıdır ki, Anadolu'ya el uzatmıştı. 635/1238 de ölen Melik Nâsır Kılıç Arslan ile Gerek ülkesi sahibi Meliki Muazzamoğlu Melik Nâsır Davut (ölümü 656/1258), Şam sahibi Melik-i Aziz oğlu Melik-i Nâsır Yusuf (659/1261) de katledilmiştir. Bu üç zattan hiç birisi Anadolu'da hükümet sürmemişlerdir.

52- İbn-i Libat diye maruf olan Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdülâtif b. Yusuf. Asıl itibarıyla Musul ahalisinden olup doğumu Bağdat'tır. O, Nahiv, Lügat, Kelâm ve Tıp fenleriyle hikmette maharetli bir üstad idi. Birçok kitap telif etmiştir. Babası Yusuf dahi Şerh ilimlerde dikkati çekmiş, akîl ilimlerde parlak bir mevkiye sahip olmuştur. Amcası Süleyman ise pek büyük bir fakih idi. Elmelikül Nasir Eyyubi Selâhaddin ile hanedanının bu zata saygısı vardı. Muvaffakuddin'in kendisi büyük gayretler sarfetmiştir. Onun Hal tercemesi hakkında Tabakatül Etibba'ya bakınız. Mısır 1882. C. II, S. 213.

53- Melatya

54- Bazı rivayetlere göre, Mevlâna'nın kardeşi Fahrettin, (Alâeddin olacak) bu şehirde ölmüş, buraya gömülmüştür.

55- İbni Batuta seyahatnamesi, Mısır, C. I., S. 187., Türkçe tercemesi Âmire C. I., S. 323-24.



Şaşılabilecek şey şurasıdır ki, S. Veled'in Belh'den hicret tarihini, Moğolların Şehre hücumları tarihine uygun düşürmekte, B. Veled'in bütün hayatından iki yılını Konya'ya inhisar ettirmektedir. Bize, ileri sürdüğü yakın bilgilerle B. Veled'in ölümü 628/1231 yılı hududu olarak gösterdiği halde 618/1221 ve 626/1229 yılları arasındaki B. Veled, hacca yaptıktan sonra aralıksız olarak Konya'ya gelmiştir. Belh'den ayrılışını şöyle tasvir ediyor:

İptidaname, Tahran tabı, S. 191:

4195. *O Sultan o yolda küçüklere, büyüklere ne felâketler verdiği söylenmekle bitmez. Her şehirde o aziz, o cihanın zübdesinin neler gösterdiği, ne kerametler izhar eylediği anlatılmakla bitmez.*

Eğer ben bunun şerhi ile uğraşacak olursam, asıl maksadı o sözden dolayı elden kaçırmış olurum.

Kendine ait mühim şeylerden haber vermek için öbürlerinden vazgeçmek lâzım.

2400. *Halkı, onun gelişinden merhamete nail olsunlar diye, Kâbeden Anadolu ülkesine geldi.*

Bütün Anadolu memleketlerinden Konya'yı beğendi, burada oturdu.

Baha-i Veled'in Mekke seferinden önce bir müddet bu şehirlerde oturduğu, sonra hacca gittiği, ondan sonra da Anadolu'da oturduğunu, Sultan Veled'in kısaltılarak bunları anlattığı düşünülebilir. Eflâkî ile, Câmî'nin sözlerine göre, Mevlâna 18 yaşında iken babasının buyruğu ile Lârende'de (Karaman) itibarlı bir zat olan Semerkantlı hoca Lâla Şerafeddin'in kızı Gevher hatunla evlenmiştir. (Bu sebepten dolayı⁵⁶ bu olayın 622/1225 yılında olması gerekir). Bu evlenmeden S. Veled diye ün alan Mehmet Bahaeddin ile Alâeddin Mehmet 623/1226 yılında dünyaya gelmişlerdir.

B. Veled'in Larende'de 7 yıl ikâmeti haberi, yakına uzağa yayıldıktan, büyük kötülüklerden kaçındığı, fazileti, sözünün tesirli olduğu, şöhreti yükseldikten sonra, Selçuklu padişahı Alâeddin Keykubat, onun makamından bilgi sahibi olunca, bu ünlü kişinin yüzünü görmek istedi. B. Veled padişahın ricasıyla Konya'ya⁵⁷ yöneldi. Alâeddin'e kavuştu.

ALÂEDDİN KEYKUBAT

Anadolu Selçuklu padişahlarının ulularından olup tedbirlerinin güzelliği,

56- Nasil ki, Mevlâna'nın doğumu 604/1207 olup, 18 yıl sonra ise 622/1225 senesine uygun düşer.

57- Kernalettin Hüseyin'in Mesnevi şerhindeki rivayetine göre, Baha-i Veled'in Bağdat'ta bulunduğu zaman, Alâeddin Keykubat tarafından bir cemaat bu şehre gelmiş, Baha-i Veled'e mürid olmuşlar, B. Veled'in halini, şanını Sultan Alâeddin'e anlatmışlar, o dahi, yüzünü görmeye hasret kalmış. B. Veled Anadolu'ya yaklaştığı zaman bendeliğini göstermek için Alâeddin, adamlar göndermiş, hazretin çabuk gelmesini istemiş. Bazı kimselerin rivayetine göre ise, Alâeddin onu, Bağdat şehrinden Anadolu'ya davet etmiştir.



yiğitliği, cihangirliğe olan gayreti, himmetinin yüceliği ile -kendi gibi hükümdarlar arasında- üstünlüğe sahiptir.

Onun devrinde Anadolu ülkesi, kendini bilmezlerin, zorbarların el uzatmasından saklı kalmış, emniyete, huzura kavuşmuştu. Memleketini, padişahlığını, arazisini her suretle genişletti. Saltanatının devamı (616/1219-634/1236) müddetince vaktini istirahatla geçirmeyip, gecesini, gündüzünü yurdun işlerine, memleketin yükselişine ayırdı⁵⁸. Onun meclisinde maskaralık etmeye imkân yoktu. Belki padişahların tarihini, eski ulu beylerin güzel sîret "gidiş" lerini ahlâklarını bildiren eserleri okurdu. Tabiatının lâtafetinden dolayı zarif iki beyit⁵⁹ söylemişti ki, onlardan bir kıt'a şudur:

Ayıklık, aklımın bir mükâfatıdır.

Sarhoş olduğum vakit de akıl benden gizlenmiştir.

İçki iç! Çünkü sarhoşlukla ayıklık arasında bir zaman vardır ki asıl yaşayış işte odur.*

Eski Sultanların hâtıralarını saygı ile anar, islâm padişahlarından Sebük Tekinoğlu ile Veşingir oğlu Kabusa inancı vardı. Onların huylarına uymak isterdi. Daima Kimyayı Saadet⁶⁰ ile Nizamülmülk'ün Siyerülmülk⁶¹ adlı kitabını okur, tavla, santranç oyununda eşsizdi. Güzel ok, cirit atardı. Sanatlardan mimarlık, ressamlık, ziraat, oymacılık, marangozluk, sarçlıkta hüneri, uzmanlığı son dereceyi bulmuştu.

Cevherlerin kıymetini iyi bilirdi. Gördüğü bir rüya üzerine⁶² sofiye taifesine gönül bağlamıştı. Alâeddin, son derece dindarlık, iffetle tanınmıştı. Şehabeddin-i Suhreverdî⁶³ Abbasi halifesi Nasriddin-İllah (575/1179-622/1225) tarafından

58- Muhtasar İbni Bibi Tarihi, S. 93-94. Terceme S. 90-92.

59- Bu iki beyiti ulak telek değişiklikle Hayyam'a nisbet ederler.

60- İmam Ebu Hamit Gazâlî (450/1058-505/1111) dir ki, eseri Kimyayı Saadeti, Arapça yazdığı İhya-i Ulumud-Din'den sonra Farsça olarak pek fesahatli bir surette telif etmiştir. Gerçekten dahi, İhya-i Ulum kitabının tercemesi olan Kimyayı Saadet'in konusu ahlâktır.

61- Siyerülmülk aynen siyasetname olup, Hoca Nizamülmülk Ebu Ali Hasan b. İshak (408/1017-485/1092) ünlü Selçuklu vezirine nispet edilmektedir. İbni Bibi'nin ifadesi o kitabın aslının Nizamülmülk'e ait olduğunu delildir.

بنا هشيارم مرا طرب نقصانست چون مست شدم برم خرد نادانست

حالت مريان مست و هشيارى من بده آن که زندگى آنست

Aklın başında oldukça neş'emde eksiklik bulunur, sarhoş olduğum vakit akıl bende bilgisiz olur. Sarhoşlukla ayıklık arasında orta bir hal vardır, ki ben o hale köle olurum; zira hayat odur. Hayyam Rubailerinin tercemesi, A. Cevdet, 1926, S. 143/44 şeklinde görülmektedir.

62- Muhtasar İbni Bibi Selçuknamesi, S. 95, Tercemesi S. 92.

63- Şehabeddin-i Suhreverdî. Halife Nasiriddin-İllâh (575/1179-622/1225) tarafından 618/1221'de Alâeddin Keykubat için hil'at ile Anadolu ülkesinin padişahlığı mensurunu getirmiş. Sultanın sırtına da 40 değnek vurmuştur. Görünüşte bu usul, bütün sultanlara tatbik edilirdi. Nitekim Mevlâna buyurur:

*خوردند چوب خلیفه شهان چو شاه شوند جفاى عشق کشیدن فن سلاطین است.

Halifenin dayneğini yemekle, padişahlar hükümdar olur, Aşkın celâsını çekmek, Sultanların işidir.



saltanat menşurunu getirdiğinde bizzat karşılamaya gitmiş, elini öpmüş, büyük saygı ve izzetle Konya'ya getirtmişti. Konya'da bulunduğu müddetçe bir çok defalar o ulu kişiyi ziyaretle feyz bulmuş, onun nefesinin tesiri ile "İbrahim Etem gibi Meryem oğlu İsanın yolunu tutmak" istemişse de⁶⁴ Şeyh onu, bundan menetmiş, onun adalet, halkçılık üstüne muamele yapmasını⁶⁵ öğütlemiş, Sultan kibir, gurur, tafrı satmak, kendini büyük göstermek, gafletten uzak kalmak suretiyle meleklerin huyunu almıştı."

Alâeddin'in hanedanı, saltanatlarının başlangıcından beri, mütefekkirler akıl, dirayet sahipleri, hâkimler, feylesoflarla birlikte bulunmak, onları korumak, dışı aldananlarla ahali, bu aileyi, itikatsızlıkla, doğru yoldan sapmış feylesofların inanışlarına uymakla suçlandırmıştı. Bu hanedanın dedesi olan Selçuk oğlu İsrail oğlu Şehabuddevle Kutulmuş, yıldızlar bilgisi fenninden, diğer hikmet kollarından gayet iyi anlardı. Onların çocukları da babalarının ilk zamanlarındaki bilimlere, bu bilgilere sahip olanlara rağbet gösteriyorlardı. İbni Esir'in⁶⁶ ifadesine göre bunlardan dolayı dinî inanışlarının esası zayıflamıştı. Keza Kılıç Arslan oğlu Rukneddin Süleymanşah (588/1192-600/1204) dahi felsefecilerle sıkı fıkı dost, onlara büyük eğilimli idi⁶⁷. Hakimlerin iyi yaşamaları için büyük gayretler gösterir, onlara büyük sungular vermekten sakınmazdı. Böyle kişiler nereden kovulsalar ona şıgınlardı.

Bunun gibi şairlere de köleler, binitler, bol atiyeler ve paralar bağışlardı. Öyle ki Rukneddin Süleymanşah, İbni Bibinin⁶⁸ dediği gibi "Fazılları, hüner sahiplerini okşar; fakirlik, yoksulluk, ölümünden nimet bahçelerine götürülmelerini emrederdi.

Söz erlerinden Zahireddin-i Faryabî⁶⁹ şu matlağda bir kaside söylemişti:

*Onun sarhoş zülfü, mecliste perişanlık yaptığında;
Sevgili eğer canını bağışlamazsa miskinlik eder.*

Bu şiire karşı caize olarak iki bin dinar, 10 cins at, 5 cins katır, 5 köle, 5 cariyeye, her nevi kumaşdan elli tane elbise, şiiri getiren adamlara teslim buyurdu.

64-65- İbni Bibinin Muhtasar Selçuklular tarihi S. 95, tercemesi S. 92-93.

66- İbni Esir'in Tarihüm Kamilî, 456/1064 yılı olaylarından.

67- İbni Esir'in Tarihü Kamilî, 600/1204 yılı olaylarından.

68- Muhtasar İbni Bibî Selçuknamesi S. 19, tercemesi S. 34-35.

69- Zahireddin Tahir b. Muhammed-i Faryabî (Ö. 598/1202) VI. yüzyılın üstün şairlerinden olup kaside tarzında özelliğe, lâsafeti mâlikti. Onun gazelleri de yüksek gönül alıcıdır. Onun şiirliğine ilâve olarak hikmet ile Matematik ilimlerde de vukufu olduğu şairlerinden anlaşılmaktadır.

Nişabur hükümdarı Müeyyet oğlu Doğanşah (588/1186-587/1186) ile Atabek Kızıl Arslan (587/1191-607/1210) ile çağdaşı. Şiirlerini bir araya getiren Divanı basılmış ise de Zahirin başlangıçta Şems tahallüs etmesi hasebiyle, Divanını yayınlayanın Şems Tabesinin kasidelerinden bir kısmını, Faryabînin şiirleri ile karıştırmasına sebep olmuştur.



Gâlip Sultan İzzettin Keykâvus⁷⁰ (607/1210-617/1221) şiirlere verilen caizleri farz olan işler arasında sayardı⁷¹. Şairlere büyük hediyeler erıştırirdi. Hüsameddin Sâlar'ın kızı⁷² bir kasideyi, Musul'dan onun huzuruna gönderdi. Her beyte 100 kırmızı altın verdi. Şems-i Tabesi'nin Sultan hakkında yazmış olduğu Medhiyeye cevap söyleyen Erzincanlı Sadr Nizameddin Ahmet, kasidesini padişahın huzurunda okuyunca mükâfat olarak inşa divanında Anadolu ülkesinin emiri arzılığı mertebesine yükseltilmişti.

Bu devletin Sudur denilen yüksek rütbeli memurlarının çoğu fenne, ilme âşına, şahsen yüksek ahlâka sahiptiler. Alâeddin Keykubat'ın⁷³ emirlerinden Kemaleddin Kâmyar, devrin fazıllarından, memleketin ulularından idi. Fıkıhda Nizameddin-i Nasir'den faydalandığı gibi, hikmet şubelerinde de maktul Şahabeddin'den⁷⁴ istifade etmişti, Hâkim Şahabeddin ile yaptığı Nazire beyitleri şöyledir:

Sühreverdi: *Dostum, doğmuş Şahaplar gördünmü ki kalpleri yakıp, sonra gizlensin.*

O uçtuğu vakitte, biz onun ışığından neş' elenerek uçtuk. Gizlendi, döndü
S.27 *gitti.*

Kemâleddin: *Dostum, çakan şimşekler gördünmü ki çıkıp gitti. Belirdiği sırada akılları hayran etti; doğdu, belirdi, parladı, söndü yine; belirdi, parladı, kayboldu gitti.*

Türlü, türlü faziletlere sahip, güzel şiir söyleyen İsfahanlı Şemseddin, II. İzzeddin Keykâvus'un devletinden ulu yerlere sahip olmuştu. İleride hal tercümesinden söz açacağımız Seyyit Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî ona inayetler etmişti.

70- İbni Esir onun ölümünü 616/1215 yılı olaylarının sonunda anmaktadır.

71- İbni Bibinin Muhtasar Selçuknamesi S. 45, tercemesi S. 53.

72- Abdul Kerimoğlu Kadî Şemseddin ölümü (624/1227) Tabes ahalisinden olup VI. yüzyılın sonu ile VII. yüzyılın başlangıcında yaşayan faziletli bilgin, şairlerden sayılmaktadır. Omrünün büyük kısmını Herat'ta, Semerkant'ta geçirmiş, Efrâsiyap hanedanı padişahlarından Kılıç Tamgaç Han İbrahim'in veziri Nizamülmük Sadreddin Muhammed b. Muhammed'den yardım görmüştür. Şiirde Raziüddin-i Nişaburî'nin öğrencilerinden ise de, Hakanînin tarzına uymuş, onun yoluna büyük rağbet göstermiştir. Raziüddin'de şiirlerini beğenir, o tarzda yazmasını devamlı teşvik ederdi. Onun hal tercemesi için Lübabül Elbap, Leyden Tab'ı C. II. S. 307/311. Bu kitabın müellifi, Şemseddin ile çağdaşı. Onu Semerkant'te görmüş Mahmut oğlu Zekeriyâ Kazvinî'nin yazdığı Asarü'l Biât ile Tezkere-i Heft- İklim, Ateşgede de Tabesi anıldığı gibi, Devletşah tezkeresi Leyden Tb. (161-166) Mecmeal Füsaha, İrân Tb. C. I., S. 306-309. Bu kitaplara bakınız.

73- İbni Bibinin Muhtasar Selçuklular Tarihi S. 217, terceme S. 197.

74- Şahabeddin Yahya b. Habeş b. Emireki Sühreverdi; Maktul Şahabeddin, Şeyhi İsrak (549/1154-587/1191) diye meşhurdur. İslâm bilginlerinin, Hâkimlerinin ulularından olup hikmette özel bir usule sahipti. Açık zihine, yüksek tabiata mâlikti. Fahri Razî'nin hocası Mecceddin-i Ceylî'nin talebelerinden idi. Henüz 37 yaşında iken Halep'e geldi. Kendilerini bilgin, dinin koruyucusu sanan Halep'in avam halkı o yüce hâkimî, mezhep fesadıyla yarı hakimlere, tatil sahiplerine mensup addederek Halep Valisi Melik Zahir tarafından babası Selâhaddin-i Eyübînin fermanı ile katlettiler. Şahabeddin, birçok kitap telif etmiştir. Onlardan Hikmetül İsrak, Tevihat, Metarihât, Hayâkilün-Nür, fen ululan yanında meşhur olmuş, sevilmiş eserlerdir. Hal tercemesi için Tabakatül Etibba C. II., S. 167-171, İbni Halekân İrân Tb. C. II., S. 410 - 513.



Moğol hücumu sırasında İran'ın durumu o kadar bozdu ki köylü, şehirli hiç kimse bir gece emniyet ve rahat yatağında uyuyamıyordu. Hiç birgün yoktu ki, ölüm veya esareti beklemeden yaşasın. Bu cihetten dolayıdır ki herkes akrabalarını, tanıdıklarını, yurdunu bırakıp kan içici Moğol'un taarruzundan uzak memleketlere gidiyorlardı. Tâ ki bu suretle Tufan âfetinden kurtulabilsinler. Aziz dostlarını, akrabalarını kan denizine daha çok batmış görmesinler. Her ne kadar bazı memleketler Moğolların tâbiyetini kabul ederek, saldırılarından bir müddet için yakalarını kurtarabiliyorlarsa da onların kalpleri -istedikleri huzuru-bulamıyordu. Aydın düşünce sahiplerini kabul etmeye her yer hazır değildi. Öyle ki Atabeylerin güzel tedbirleriyle emniyette

kalan güney İran'daki Fars memleketinde her ne kadar zahitlik yolunda gidenlerle, zahir ehlinin işleri yolunda ise de fikir erbabıyla gerçekleri bir görenler zilletle yaşıyorlardı.

Sa'd oğlu Atabek Ebubekr⁷⁵ "Onun nimetler yağmuru, iyilikler gizli ve açık olarak yücelik ucundan, yükseklik yönünden zahitler, ibadet edenler, temiz kalpliler, mutasavvıflar üstüne yağardı. Bunların tarafını, imamlar, âlimler, fazillara üstün tutmayı bilirdi. İyi inancının neticesi olarak zahitlik metağının alıcısı idi. Kendilerini zahitlik kisvesinde "bir kavme benzeyen o kavimdendir" anlamında görüp gösteren bu sınıfa girenlere, âbidlere; nimetlerine, ihsanlarını vermekle onları memnun ederdi. Yüce Tanrı'nın huzurunda oturan, melek huylu, cennet ehli, temiz kalpli olup hile, düzencilik lekesinden uzak bulunanlara, evliya derdi. Bu hale zıt olarak zekâ, fetanet sahibi, nutuk, fazilet ehli olarak tanınmış; Cerbezeli, dünya işini iyi bilen kimseler; sonradan ünlü âlimleri, ulu bilginleri hikmet ilmine nispelleri olduğunu ileri sürmek suretiyle eziyet etmişler, kahrirle, cebirle Şiraz şehrinden çıkarmışlardır."

S.28

B. Veled her ne kadar felsefeciler yolundan uzakta idiye de, tasavvufta en yüce mertebeye yükselmişti. Onun yüksek fikirleri, idrâk alanından da yüksekti. Din, şeriat surlarına, Milletlerin ulularının kasidelerine o derece vukufu, basireti vardı ki eğer zâhire "diş görünüşe" tapanlar, hikmete düşman olanlar - onun gizli surlarına vâkıf olsalardı- fikirlerinin hakikatını, semavî âyetlerin, hadislerin örtüsünden soyunmuş olarak görselerdi, ondan (hakîm olan zatlardan çekindiklerinden 100 defa) daha ziyade kaçınırlardı. O, din yollarının üstadını, eski püskü şeyler satılan pazarlarda, zahitlik taslayanlar, düşüncesi kıt aklı az olanlar bir arpa bile satın almazlardı.

B. Veled, Moğol akınlarından emniyette olan bir ülkede basiret sahibi, cevherin değerini tanıyan akıllı, bilgiyi seven, bilgili bir padişahla, hür, sükunetli bir muhite sahip olan Anadoluya göç ederek burada ikamet etti. Eflâkî'nin rivayetinden anlaşıldığı üzere, Alâeddin Keykubat onu Larende'den Konya'ya çağırıldı. Konya'ya geldiği gün onun karşılamaya giderek büyük saygı

ile şehre getirdi. Önce onu kendi Taşhanesinde⁷⁶ misafir etmek istedi. B. Veled kabul etmedi. Altunbe Medresesi'ne indi*

Eflâkî'nin verdiği bilgiye göre, Baha-i Veled'in Konya'ya giriş tarihi 617 yılının ortalarına tesadüf eder. Bu söz Baha-i Veled'in 622 senesinde Larende'de oturmuş olduğuna dair bizzat Eflâkî'nin ileri sürdüğü bilgiye bilhassa Mevlâna ile onun hanedanı hakkındaki tarihî kaynakların aslı olan Sultan Veled'in İptidanamesi'ndeki malûmata uymamaktadır.

İptidaname'den anlaşıldığı üzere, B. Veled Hicazkaki Farizeyi yerine getirdikten sonra Alâeddin Keykubat veya onun adamları tarafından dâvet edilmeden Anadolu'ya geldi. Bir müddet Konya'da yaşadığı halde Sultanın ondan haberi yoktu. Vakta ki, onun zahiri, fazilet ve bilgisi, marifet ve iç âlemine ait bilgileri, şahsındaki kemâl, kalp doğruluğu, eteğinin temizliği, her türlü kötülüklerden sakınması, Sultanın kulağına gelince Konya emirleriyle birlikte ziyaretine gitti, vaazını dinledi, sıtkının bütünlüğünden iradet eliyle onun eteğine yapıştı. Kendi saray adamlarına daima B. Veled'in görünüşündeki heybetten, sözlerinin tesirinden bahsedirdi.

S.29 Bu keyfiyetin tafsili, İptidaname'de şöyle yazılıdır: S. 191/2.

Halkın onun gelişinden merhamete nail olmaları için Kâ'be'den Anadolu diyarına geldi.

Anadolu şehirlerinden Konya'yı beğendi, burada oturdu.

O devrin biricigi olan bu zatın geldiği bütün şehir halkının malûmu oldu.

Bu zat, mücevher gibi değerli, eşsizdi.

Güneş onun sungusundan aydınlık kazanır.

Bütün ilimlerde eşsiz olup, aşk surlarından haberi vardır.

Kadın, erkek, çocuk, yaşlı ve genç bütün ahali ona yöneldi.

Aşıkâr olarak kerametini gördüler, ondan nice nice surlar işittiler.

Himmetinden ululuk kazandılar, hep ondan rivayetler anlatdılar.

Birkaç gün böyle geçti, küçük, büyük, kadın, erkek mürid oldular.

Ondan sonra Sultan Alâeddin, kumandanlarıyla beraber tam itikatla⁷⁷ gelip

76- Taşhane, içerisinde banyo ile Abdest almak için gereken kaplar bulunan, banyodan sonra Sultanın giydiği beyaz kumaşların, yakacak âletlerinin bulunduğu daireye denir. Nihayetül İrap Mısır Tb. C. VIII., s. 225.

* Konya'da Altun pa gibi söylenen bu medrese sonraları Pembe Fünûşan = İplikçi Medresesi diye ün salmıştır. Mevlâna'ya nispet edilen hücre, Caminin güney yönünde hâlâ durmaktadır. U.

77- Metindeki (Beitikat) kelimesi, Vasıl hemzesinin kaldırılması, bağlantı hatifinin kendisinden sonra gelen kelime ile birleştirilmesinin Farsça'da kalde olduğu unutulmamalıdır. Nasîf ki Firdevsi, Rüstemie İstendiyar destanına şöyledir:

دگر بدکنش دیو بدگمان
نیش بر زمین و سرش با آسمان





onu ziyaret ettiler. Onun öğüt balını candan, gönülden yediler.

S. Alâeddin, onun yüzünü görünce, aşkla, sıdk ile ona mürid oldu.

Onun vaazını işitince onun hayranı olup canında ve gönülünde ona yer verdi.

Ondan nice kerametler gördü, kendi gönlünde ondan bir çok alâmetler buldu.

Öyle ki evvelce onun damlası bile yoktu; beylerine dönüp dedi ki, ben bu zatın hallerini gördükçe sükun, imanım artıyor, onun heybetinden içim titriyor, onu görünce korkuyorum.

Daima en yakınlarına bunu söylerdi gece gündüz onun övgüsünü yapardı. (İptidaname Tahran baskısı E. 191/2)

Anadolu halkının büyük kısmı B. Veled'e inandılar. O vaat ile⁷⁸, nasihatla meşguldü. S. Alâeddin B. Veled'in geçimini temin maksadıyla sungular sunardı. O uluya, anlatılamayacak kadar saygı gösterirdi. Eflâkî'nin rivayetine göre Sultan onu bütün şeyhlerin hazır bulunduğu bir meclise dâvet etti, son derece saygı gösterdi. Böylece bütün ordu, Saray adamları onun müridi oldular. Bütün uluların, Sultanın, ordunun B. Veled'e saygıları mübalâğa değil, gerçektir.

S.30

Onun müridleri arasında Dizdar ve Saray ustası, Sultanın Lalası Emîr Bedreddin Gühertaş adında bir zat vardı. Şeyhin niyetinin temizliğinden, kendinden umduğu hasletin teşekkülü için Baha-i Veled'in emri ile, Hazretin çocukları için bir medrese yaptırdı. Bu Medrese Mevlâna'nın öğretim yeri oldu. Eflâkî dede buraya Hazreti Hüdavendigâr Medresesi tâbir etmektedir. A. Eflâkî'nin söylediğine göre B. Veled Konya'da 10 yıla yakın bir zaman oturdu. Zira bu rivayetlere göre B. Veled'in Konya'ya girişi 617/1220, ölümü dahi 18 Rebiülâhir 628/24.2.1231 tarihinde kuşluk vaktindedir⁷⁹. Yukarıda geçtiği gibi onun rivayetleri birbirine aykırı düşmektedir. İptidaname'nin yazdığına göre B. Veled'in Konyadaki ikameti 2 yıldan fazla sürmemiş, bu müddet'in sonunda da ölmüştür. Onun ölüm destanını İptidaname şöyle anlatır. S. 192/3:

İki yıl sonra Tanrının dediği oldu, hastalıktan başını, yasdığa koydu.

Padişah onun hastalığına mahzun oldu.

Derdinden, sıkıntısından asla rahat bulmadı.

Gözleri yaşla dolu, gönlü yaralı olarak gelip onun yanına oturdu.

78- Devletşah tezkeresi, Leyden Tb., S. 194.

79- Yazma Menakib nüshasında 618/1221 yazılmışsa da, bu yanlışlığın kâtip tarafından yapılmış olduğu aşikârdir. Zira, bahislerini "Menakıp" kitabından almış olan -Heftzdim tezkeresinde B. Veled'in ölümü 628/1231 olarak gösterilmiştir.

Dedi ki: Tanrı bize lütfederse ondan bu hastalık zail olur.

O Sultan bu hastalıktan kurtulurda, yüce Tanrı bize acırsa, candan, gönülden onun kulu olurum

Onun askerine kumandan olurum. Canla, başla ona hizmet eylerim. Sultan Alâeddin onu her gördüğü zaman ahdini, niyetini tekrar ederdi. Padişah sarayına döndüğü vakit B. Veled, bendelerine derdi ki, her ne kadar bu er doğru söylüyor ve haktan bize inayet edilenleri arıyorsa da bana bu yalancı dünyadan gitmek zamanı yaklaştı.

Bu fani cihandan göç edeceğim. İşte bu esnada idi ki, ansızın âhiret âlemine geçti. B. Veled irtihal etti, dünyadan, yücelik sahibi Tanrı tarafına gitti.

S.31 Cenazesinde kıyamet günü gibi kadın, erkek kanlı yaşlar döktüler.

Bilginler, Emirler, başları açık olarak padişahla beraber cenazenin önüne düştü. Padişah, kederinden bir hafta tahtına oturmadı.

Gönlü, onun derdinden cam şişe gibi kırıldı. Bir hafta Câmide sofralar döşendi. Aç, tok hep o ziyafetten istifade ettiler. Yoksullara mallar bağışlanarak o büyük Sultan'ın Tanrıya kavuşma töreni yapıldı.

Devletşah tezkeresinin yazdığına göre⁸⁰ B. Veled 631/1234 de Tanrı'nın rahmetine kavuşmuştur. Eflâkî'nin rivayeti daha doğrudur. İptidaname'ye de uygundur. Zira ileride söz konusu edeceğimiz üzere, Mevlâna babasının ölümünden sonra bir yıl mürşitsiz, şeyhsiz yaşadı. Ondan sonra Seyyit Burhaneddin Muhakkık-ı Termizi Anadolu'ya geldi. Mevlâna, tam 9 yıl onunla musahabet etti, iradet getirdi. Bu 9 yıldan sonra Seyyit öldü. Mevlâna 5 yıl vaaz ve irşatla, fikirle uğraştığı sırada Şemseddin-i Tebrizi'ye tesadüf etti. Mevlâna'nın Şems'le mülâkat yılı olan 642/1244 tarihi hakkında bütün tezkere yazarları sözbirliği etmektedir. Bu sebepten dolayı B. Veled'in ölümünden (628/1231) bu tarihe kadar aşağı yukarı 15 yıl geçmişti. Bu sebeple Eflâkî'nin bildirdiği "B. Veled'in ölüm yılı" 628/1231 daha doğrudur.

B. VELED'İN ESERİ MAARİF

B. Veled nakli ilimlerde, zahir, batın sülukünde hal ve kaal sahiplerinin öncüsü, zamanın parmakla gösterileni olduğu gibi fetva, vaaz, tehzir ve maarif cihetinden dahi halk ondan istifade ediyordu. Bütün gün onun meclisi halk tabakası ile, bilginlerle, tarikat mensuplarıyla dolup taşıyordu. Fazilet isteyenler, hakikat arayanlar - onun katında- eteklerini, faydaları, feyizler, gönül kazançları, görünmez ferahlıklarla doldurarak kalkıyorlardı. Görünüşte bu meslekte olanlar eser yazmaya o kadar inanç beslemezler. Mesnevi C. II.:

80- Devletşah tezkeresi, Leyden Tb., S. 194.





159. Sofinin defteri harflerin karalanmasından ortaya çıkmış değildir.

O, belki kar gibi beyaz temiz bir gönülden ibarettir.

Bu tabakanın âdetine göre, kitapdaki nefsâni mânaların kaydı demek olan telifle uğraşmazlardı. Eflâki de Mevlâna'ya ait menkıbeler arasında şöyle bir fıkra vardır. "Mevlâna, B. Veled'in Maarifini takrir buyuruyordu." Önceleri benim fikrim şöyle idi. Eflâki'nin burada söylediği Baha-i Veled'in Maarifinden maksadı onun fikri ve düşüncesi olup kendisinin Maarif denilen bir eseri olmadığı merkezinde idi. O şurada başı olmıyan sonunda şunlar yazılı bir kitap elime geçince⁸¹ işin gerçeğini anladım: "Maarif

kitabı, 956/1549 yılı sefer ayının başında sona erdi, Konyalı Mevlevi Hudadat yazmıştır."

Bu kitabın içinde bir yerde B. Veled'in adının, bulunması ve diğer bir fasılda onun; Fahri Razi'ye, Zeynikişî'ye, Harzemşah'a hitabettiği bir mecliste diye bahsolunması geçiyordu. Harzemşah tâbirinden Tekeş oğlu Alâeddin Muhammed'in kasedilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Hiç şüphe kalmadı ki bu eserde "hususile Fahri Razi ile Harzemşah'dan bahsedilmesi, ufak tefek farklarla bu kısmın Eflâki Menakıbında ve B. Veled'in önsözü olarak nakledilmesi" işte bu kitabın B. Veled'in Maarifi olduğunda hiç şüphe bırakmadı.

Maarif kitabı, B. Veled'in toplantılarının, mevzelerinin yazı haline getirilmesinden meydana gelmiş olup büyük bir ihtimalle bunlar yine kendi tarafından tertibe konulmuş, yazılmıştır. İbarenin çoğu (Bahod Migofstem) kendi kendime diyordum, (Bahod Miendişidem) kendi kendime düşünüyordum diye başlar. Tasavvufun gerçekleri, çok yüksek, pek kuvvetli bir beyanla aydınlatılmaktadır. Ufak bir dikkatle bu kitapta bulunan fasılların çoğundaki ibare güzelliği, zevkin inceliği, eşsiz, şairane nesrin birinci derece örnekleri mevcuttur.

Bu kitap, Mevlâna'nın eserlerinde, fikirlerinde büyük tesir yapmıştır. Mevlâna kendi babası ile tasavvufun esasında aynı düşüncede olduğu gibi, Mesnevisinde⁸², gazellerinde bu kitaptan mânâ yönünden birçok göçürmelerde bulunduğu da araştırmacılarla tetkikçilere gizli değildir.

81- Âli Ekber Dehhuda'ya ait bulunan bu nüsha güzel bir nesih yazı ile yazılmış, yanlışları az olup nüshasının baş tarafındaki sahifelerden bir kısmı düğüştür.

82- Nitekim Baha-i Veled diyor ki: Şimdi sen Allah tarafından, Allah'ın sıfatları tarafına doğru kendinde bir reğbet görüyorsun. Bilmelisin ki bu Allah'ın isteğidir. Eğer Cennet istiyorsan o, uçmağın "Cennetin" meylidir ki, seni o tarafa çekiyor. Eğer insanlara meyfediyorsan o adamlar da seni istiyorlar demektir. Çünkü yalnız elin yankısı (ses) çıkmaz.

Mevlâna Mesnevide Defter III.

4393. Hiçbir âşık yoktur, sevgilisinin vuslatını arasın, dilesin de sevgilisi onu arayıp soylamasın.

4394. Fakat aşk, âşıkların vücudunu inceltir, zayıflatır; Sevgililerin vücutlarını güzelleştirir, şişmanlatır.

4395. Bu gönülden sevgili şimşegi çaktı mı, bil ki o gönülden de sevgi vardır.

4396. Gönülden Tanrı sevgisi arttı mı, şüphe yok ki Tanrı seni seviyor.

4397. Yalnız elin yankısı çıkmaz, öbür elin olmadıkça, iki elin birbirine vurmadıkça ses çıkmaz.

Keza (Maarif) de söylenmiştir. "Ey hoca, din yolunda bir yakın hasıl et, sermayeni sakla, hırsızlarla dostların

hile ile senin rahatını çalarlar. Nasil ki Hava da suyu çalar." Mevlâna aynı mânâyı Fesahatli bir tek beyitte ifade ediyor. Mesnevi C. III:

2596. Hava yavaş yavaş suyu çekip aldığı gibi, ahmak da, dinimizi böyle çalar, böyle kapar.

(Maarif) den diğer bir örnek: "Nihayet sen kayıp âleminden, perdenin öbür tarafından bu tarafa geçkin, nasıl geldiğini bilmedin, bu yerden gittiğin zaman da nasıl gittiğini bilemeyeceksin. Bu fikir Mesnevi C. III. de şu suretle anlatılmıştır:

1288. Bu surette yıldız gibi, felekte seyredes, hattâ felekten dışarıda keyfiyetsiz seferlere düşersin.

1289. Yokiyuktan varlığa geldin ya, kendine gel, geldin amma nasıl geldin, sarhoşça hiç kendinden haberin yok.

1290. Geldiğin yollar, aklında bile kalmadı, takat biz yine sana bir Romz söyleyecek, bir şey hatırlatacağız:

Bir bey Hamama gitmek istiyor, onun Sungur adlı bir de kölesi var. Köle Mescide gidiyor: Beyi de Mescidin kapısında intizarda bırakıyor. Mevlâna bunu Mesnevide

C. III de 3055 numara ile başlıyan beyitlerde pek îtif anlatıyor. Bu hikâyenin kaynağı da, B. Veled'in

Maarifindedir. Mevlâna bir gazelinde buyuruyor: Eğer yâri bulamamışsan, niçin aramıyorsun? Eğer yâre kavuşmuşsan, niçin çalıp, çağırıp sevinç göstermiyorsun?

Tembelce oturmaktığın yok mu, işle bu acâip bir iştir. Acâipliğin şurada ki böyle acâip bir hava yaratamıyorsun.

Bu dahi Maarif'in şu ibaresinden alınmıştır: "Eğer bir yol görememişsen çabaia ki yolu göresin, eğer yolu görüyorsan, niçin duraklıyorsun? Ne sebepten Gâm, endişe içinde yuvarlanıyorsun."



2. BÖLÜM

ÖĞRETİM GÜNLERİ

B. Veled dünyadan göçtüğü vakit Mevlâna, 24 yaşında idi. Babasının vasiyeti⁸³ yahut Sultan Alâeddin'in arzusu ile⁸⁴ İptidaname'ye göre müridlerinin⁸⁵ ricası ile babasının makamına oturdu. Vaaz'a başladı. Fetva, zikir işine kuvvet verdi, şeriat bayrağını yükseltti. B.M. Tirmizi ile buluşuncaya kadar tam bir yıl tarikattan uzak, şeriatın müftüsü oldu.

BURHANEDDİN MUHAKKIKI TİRMİZİ

Tirmiz şehrinin Hüseyin⁸⁶ Seyyitlerindendir. B.M.Tirmizî daha başlangıçta⁸⁷ arzusunun şiddeti dolayısıyla elini B. Veled'in can eteğine ilettiler. Mânevi bağlılık onu, B. Veled'in Belh'de toplanmış olan müridlerinin halkasına çekti. Manevî çekiş, ruhanî bir asıldan geliş, henüz genç yaşta bulunan Burhaneddin'i, o yol gösteren ihtiyarın bendesi yaptı.

83- Devletşah tezkeresi, Leyden Tb. S. 194. Ateşgede'de Belh şairleri bölümünde.

84- Helf İklim tezkeresi, Belh şairleri arasında.

85- Sultan Veled kendi büyük babasının müridlerinin, babasına müracaatla bulunmaları hakkında der ki: İptidaname S. 193:

4252. Baş sağlığı tamam oldu, ondan sonra genç, ihtiyar hep toplandı

4253. Hepsi oğluna yöneldiler, sen surette, mânada onun tıpkısısın.

4254. Bundan böyle bizim elimiz senin eteğindedir, hepimiz sana doğru yöneldik.

4255. Bundan sonra bizim Sultanımız olacaksın, hepimiz sermayemizi kazancımızı senden isteyeceğiz

4256. Babasının yerine ŞAH CELALEDDİN oturdu, yer yüzü halkı ona yüz tuttular.

86- Nefahatül Üns. Tercemesi. İst. S. 515.

87- Sultan Veled İptidanamede Seyyit'in B. Veled'e iradet getirişini şerh ederken diyor ki, S. 187: 4116. Gençliğinde Belh'e geldiğinde, burada oturmak istedi. O talip (istekli) büyük babamızı görünce ilâhî aşkın onun vücudunu bürüdüğünü anladı.

Seyyit Ona candan, gönülden mürid oldu, tâ ki, Canı şeyhden canlansın.

Müritlik âleminde hoş bir surette burada erişti, zira şeyhî, sonsuz atiyeler ihsan etmişti.



Vakta ki mum ışığı⁸⁸ o şeyhin vücut güneşinin nurunda yok olunca, Burhaneddin'in Riyazet müddetinin 40 günden artık olmadığını söyler⁸⁹.

Bazıları derler ki⁹⁰ B. Veled Belh'de, Mevlâna'nın terbiyesini Burhaneddin'e havale etmişti. Burhaneddin, Mevlâna'ya karşı Lalalık, Atabeklik ile nispet kazanmıştır. Devletşah'ın⁹¹ onu B. Veled'in müşidi, pîri sanması büyük bir yanlış, eski belgelere, İptidaname ile Eflâki'nin rivayetlerine muhaliftir.

B. Veled⁹² Belh'den göç ettiği zaman, Burhaneddin, Belh şehrinde değildi. Başını alıp Tirmize giderek orada münzevi, herkesten ayrı yaşamakta idi. B. Veled yolculuk yaptığı zaman

Burhaneddin onu yakından, uzaktan sorduğunda onun Anadolu'da olduğunu haber vermişlerdi Burhaneddin, Şeyhi görmek üzere Anadolu'ya hareket etti. Oraya vardığı zaman B. Veled'in ölümünden tam bir yıl geçmişti. Demek oluyor ki onun Anadolu'ya geliş tarihi 629/1231 yılına rastlamaktadır. Eflâki Menakıbında, ona uyan Câmi Nefahatında nakleder ki, B. Veled'in vefatı zamanında Burhaneddin "halkı irşatla uğraşıyordu, konuşma sırasında bir ah çekti, feryat ederek yazık, şeyhim toprak âleminin mahallesinden temiz cihana göçtü.

S.35

Pîr'imın oğlu Celâleddin Muhammed, beni son derece merakla bekliyor, Anadolu'ya gitmek, şeyhimin bana ısmarladığı bu emaneti ona teslim etmek bana farzı ayn oldu" dedi. Bu kerametın destanı, Mevlâna'nın hayatına ait tarihî kaynakların en doğrusu olan İptidaname'de söylenmemiştir. Görünüşe göre, Eflâki başka şahıslardan duyduğu, yahut inancının temizliğinden ötürü, kendi kitabına yerleştirdiği keramet destanlarından birisi olarak yazmaktadır.

İptidaname'nin beyitleri kısaltılmış olarak şunlardır. S. 194:

Burhaneddin bir müddet uzakta kalıp sonra şeyhe kavuşmayı istedi.

Bir hayli dolaştı, en nihayet ululardan biri bilesin ki şeyhin Anadolu diyarına gitti; Gizli değil, herkese malûmdur, diye haber verdi.

88- Derviş'in fena ve bakasını temsil için Mesnevî'nin şu beyitlerine işaretler. C. III: 3669. Birisi dedi ki, âlemde derviş yok, olsa bile o derviş, dervişlik makamına erişmişse yok olmuş demektir. 3670. Doğru, çünkü varlığı, sureti bakımındandır, görünüşe göre vardır; Fakat sıfatları Tanrı sıfatında yok olmuştur. 3671. O güneşe karşı yanmakta olan muma benzer, mumun alevi de var sayılır, fakat güneş önünde yoktur. 3672. Lâkin, muma bir pemuk tutun mu yanar, şu halde vardır. 3672. Öyle amma bir ışık vermez ki, güneş onu yok etmiştir, bu bakımdan da yoktur.

89- Bu rivayet Eflâki'nindir. Mesnevîhan Mahmut dedenin (997/1589 yılında Türkçe olarak telif ettiği rivayetlerin mehzazının çoğu, hemen hemen Eflâki Menakıbı bulunan) eserinde riyazet müddeti 12 yıl olarak kaydedilmektedir.

90- Eflâki Menakıbı.

91- Devletşah Tezkeresi, Leyden Tb. S. 193. Ona uymakla Ateşgâde müellifi de aynı şüpheye düşmek hatasını işlemiştir.

92- Eflâki Menakıbı.

O, aramak için Anadolu'ya yöneldi.

Şeyhin aşkı ona galip geldi; sevinerek Konya'ya gelip Şeyhini şehir halkından sordu. Hepsini dedi ki senin aradığın, bulmak için her tarafa koştuğun zat, bir sene oldu ki dünyadan gitti. Eşyasını ukba âlemine götürdü. Seyyid'in müridlerinden Mevlâna'nın oğlu S. Veled'in tasrihi ile "iyi kişilerden biri ona haber verdi." Mısraı, Câmi ile Eflâki'nin söylediklerinin zayıf olduğunda hiç şüphe bırakmıyor. Denilebilir ki, Moğolların hücumu tesiri ile Horasan ilerinin karman çorman olması, emniyetsizliği; Burhaneddin'in doğduğu öz memleketinden, şeyhini aramak için seyahata çıkmasına sebep olmuştur.

Eflâki'nin rivayetine göre, Seyyid Konya'ya eriştiğinde "Hüdavendigâr hazreti, Karaman şehrine gitmişti. Seyyid hazretleri birkaç ay Sencari Mescidinde itikâfta kaldı. Hizmetinde bulunan iki derviş eli ile Mevlâna hazretine bir mektup göndererek elbette azimet buyursun ki, bu ben garibi, muhterem babanızın türbesinde bulacaksınız. Larende şehri oturmaya elverişli değildir. Oradan Konya'ya ateş yağacaktır. Mevlâna Seyyid'in mektubunu mütalâa ettikten sonra aşırı derecede acındı, gözyaşları döktü, ferahlandı. Sevinç gösterdi, acele ile geri döndü."

S.36

İptidanamede bu bahislere hiç dokunulmamaktadır. Sultan Veled'in, kısa kesmiş, bu olayların genişçe anlatılmasından vazgeçmiş olması mümkündür.

İptidaname'den, Eflâki'nin Menakıbındaki rivayetlerin birisinden anlaşıldığına göre Seyyid, Mevlâna'yı çeşitli ilimlerden imtihan ederek onu, Kaal"söz" fenlerinde yüksek buldu. "Ayağa kalkarak Hüdavendigâr'ın ayağının altına öptü, koçdu, çok âferinler okudu ve dedi ki, dinin yakın ilimlerinin hepsinde babandan yüz mertebe ileri geçmişsin. Lâkin baban hem kaal "söz" ilminde kemâlde idi, hem de hâl ilmüne gerçekten vâkıftı. İstiyorum ki hal ilmüne sofilik yoluyla başlayasın, şeyhimden bana erişen o mânâyı sen benden hâsil eyleyesin. Böylelikle herhalde dıştan ve içten babanın vârisi, onun tıpkısı olasın." Mevlâna, Seyyid'in bu sözünü kabul ederek onun müridi oldu. Riyazat vasıtasıyla kendi nefsi ile savaşa koyuldu. Varlığın darlığından, gamın, tasanın kaynağı olan paslardan kurtulmak, sevinç ma'deni hoşluk cihanı olan gösterişsiz fezalardan kendi can kuşunun kolunu, kanadını açabilmek, ebedî diriliğe kavuşmak için kendini ölü gibi ona teslim etti⁹³.

Mevlâna'nın Seyyid'e hizmeti 9 yıl sürdü⁹⁴. Bu sebepten 638/1241 senesine kadar Mevlâna'nın çalışmaları Burhaneddin ile olmuştu. O kâmil arifin

93- İptidaname'nin şu beyitlerine işaretler. S. 196: 4299. Onun candan müridi oldu, baş koydu, ölü gibi onun huzuruna düştü. Onun önünde ölmüşdü, diri kıldı, yaşlarını dindirip sevindirdi.

94- Eflâki Menakıbı, Heft İklim. Nefahatü'l Üns. Görünüşte hepsinin kaynağı İptidaname'nin şu beyitidir: Kaalde, hâlide onun benzeri olmak için, hizmetinde 9 yıl bulunmuştu. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Onun sözü, özü onun benzeri olması için hizmetinde 9 yıl bulunmuştu.





kılavuzluğu ile baştan ayağa nura gârk oldu⁹⁵. İç, dış hallerinin feyizleri neticesinde, can sıkıntısının, eksikliğin meydana getirdiği benlik bozulularından kurtuldu. Hüdeventlik mertebesine, kemâle erişmek için Şeyr'ü sülûke devam etti.

MEVLÂNÂ HALEP'TE

Menakibül Arifin'de söylendiği gibi, Mevlâna, babasının ölümünden iki sene sonra, görünüşte, Burhaneddin'in buyruğu ile "zâhiri ilimlerdeki bilgisini genişletmek, kemalini daha ileri götürmek için Şam'a gitti. Derler ki, onun ilk yolculuğudur."

S.37

Rivayete göre Mevlâna, Burhaneddin ile Kayseriye kadar yoldaşlık etti. Hazret orada kaldı. Mevlâna Halep'e giderek zâhir ilimlerini öğrenmeye başladı. Gerçi İptidaname'de, tezkerelerde, bilgi edinmek için Mevlâna'nın Halep'e yahut başka bir yere yolculuk ettiğine dair imâ ve işaret yoksa da, Mevlâna'nın eserlerinde ve ilmündeki derinlik, genişlik gösteriyor ki o, İslâmîliğe ait bilimleri, fenleri öğrenmek için senelerce zahmet çekti. Gerçi son devir şeyhlerinden çoğu onlara söz perdesi adını vermekte, onları terk ederek eksiksiz, kemâlsiz, kalmaktadırlar. Mevlâna ise mühim kitapların çoğunu ders olarak yahut kendi kendine okumuş, ileride söyleyeceğimiz gibi hadis ve fıkıh ilimlerinde, edebiyat ve felsefe üstad olmuştur. O zamanın ilmî şöhreti, husus ile şeriat ilimlerine dayanan icazet, makam yüceliği hadiste isnat silsilesinin yüksekliği vardı. Şüphesiz ki onu, hadis ve fıkıh üstadlarından saymak gerekir. Rivayet silsilesi kendisini deniz gibi derin bilgili; çok doğru, yüksek isnadın üstadlığına ulaştırmıştır. Böylece gençliğinde vaaz etmek, fetva vermek, ders okutmak ve zikir gibi işlerle uğraşmış olan Mevlâna, üstad olarak sayılmıştır. Hadislerin rivayeti silsilesinde, Fıkıh'ın hükümlerinde müderris idi. O devrin Hadis, Fıkıh âlimlerinden birisi olarak sayılmıştır.

O zamanlarda Şam, Halep şehirleri İslâmî ilimlerin öğretilmesinde mühim merkezlerden sayıldığından, İran âlimlerinden birçokları Moğol hücumundan Suriye'ye sığınarak vakitlerini bilimler yaymakla geçiriyorlardı. O zamanın Ariflerinden birçokları Moğol hücumundan Suriye'ye sığınarak vakitlerini bilimler yaymakla geçiriyorlardı. O zamanın Ariflerinden birçokları, görünmeyen şimşeklerin çıktığı yer, Yedi Ebdalin, yahut yedi kişinin durağı olan Lübnan dağlarının ve Şam'ın Kutsal dolaylarında yaşıyorlardı. Tasavvufa dair terimleri serh eden, İrfan usulünün kurucusu Şeyh'i Ekber Muhiddin de Şam'da yaşıyordu. Demek oluyor ki iç, dış bilginlerinin isteyicisi olan Mevlâna'nın bu dolaylarda konukluğu üstüne Eflâki tarafından ileri sürülen rivayetler gerçek olmaktan uzak değildir. Gerçi bu yolculuklar hakkında, Mevlâna'nın Mânevi makamları üstüne kısaca yazılmış olan İptidaname'de bunlar söylenmiyorsa da, bu

95- İktibas ve işaret ettiği beyitler şunlardır: Mesnevi C. II:

1319. Pîş, olgunlaş da, bozulmadan kurtul, yürü, Burhaneddin'i Muhakkik gibi nur ol.

1320. Kendinden kurtuldun mu? Tamamıyla Burhaneddin olursun, bende öldüm, dedin mi Sultan olursun.

S.38 karinelerin delâletiyle Eflâki'nin sözlerini doğru diye alabiliriz.

HALAVİYYE MEDRESESİ

Eflâki Dede'nin anlattığına göre Mevlâna babasının hizmetinde bulunan müridlerden birkaçı ile Halaviyye Medresesine inmişti⁹⁶. Bu medrese başlangıçta, Rumların büyük kiliselerinden birisi idi. Hristiyanlar bu kiliseye, İsa ile Havvarilerinin oturmalarından dolayı çok saygı gösterirlerdi. 518/1124 de Haçlılar Halep'e geldiklerinde Halep Emiri⁹⁷ Mardin'in Sahibi Artuk oğlu İlgâzi kaçmak küçüklüğünde bulundu. Haşşab oğlu Yahya oğlu Kadı Ebül Hasan, Halepteki 4 büyük kiliseyi cami haline getirdi. Bunlardan birisi sonradan Saraçlar Mescidi diye adlandırılan bu kilise idi. Melik Adil (541/1146) ismiyle tanınan Zengioğlu Nureddin Mahmut bu Mescide birkaç hücre ile sofa ilâve ederek onu medrese şekline soktu. (544/1149) Medreseyi Ebu Hanife mezhebindeki zatlara vakfetti.

643/1246 senesinde Âdim oğlu adıyla tanınmış olan Ahmed oğlu Ömer; Melik Nâsir Mehmet oğlu Yusuf'un (634/1237-659/1261) emriyle bu medresenin yapısını onardı. 1071/1661 de Osmanlı padişahlarından IV. Mehmet'in emriyle bu Medreseyi bir kere daha tamir etti. 1341/1922 yılına kadar bu bina mevcut idi.

Bu Medresenin birçok vakıfları da vardı. Talebeleri her bakımdan refah içinde yaşarlardı. Her Ramazan ayında Müderrise 3 bin dirhem vermelerini, Ramazan ayında fakihlere ziyafet çekmelerini, Şaban ayının yarısında da din imamlarının ulularına helvâ dağıtmaları için 3 bin dirhem vermelerini şart koşmuştu. Bundan dolayıdır ki, bu Medreseye Halaviyye diye ad vermişlerdir. Bu medresenin üstadları umumiyetle bilginlerin büyüklerinden, meşhurlarından seçiliyordu. Onun ilk müderrisi Şam'dan getirilmiş olan Burhaneddin Ebül Hasen-i Belhî idi. İmam Burhaneddin Ahmet b. Ali Usulî-i Selefîye de ona vekil yapmışlardı. Bu Medrese Hanifi mezhebinin en mühim merkezlerinden sayılıyordu.

ADİM OĞLU KEMALEDDİN

Mevlâna, Halaviyye'de ikâmet ettiği vakit, Adım oğlu adıyla tanınmış olan Ahmed oğlu Kemaleddin Ebul Kasım Ömer, medresenin öğretimi ile

96- Halaviyye Medresesinin bütün konuları için (Halep'li Gâzi diye ün salan Kâmil b. Hüseyin Balî'nin Nehrüz-Zehap fi Tarih-i Halep kitabından göçürmeler yapılmıştır. S. 216-234. Aslında bir Basilika olan bu Medrese hakkında "Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie orientale, Tome XI (second fascicule), le Caire, 1914 adlı Derginin Dr. S. Guyer kalem ile yayınlattığı makale etraflı bilgiyi vermektedir. Medresenin adı dahi Halaviyye olup Halaviyye değildir. Medrese şimdiki bile yerinde durmaktaymış. UZLUK

97- Bu söz, Nehrüzzehep kitabında söylenmektedir. Fakat Ebülfidan'ın rivayetine göre İlgâzi 516/1122 yılında ölmüştür. Haçlıların bu şehre hücumlarından Halep hükümeti, oğlu Timurtaş'la birlikte kendilerinde idi. Tenbelliği, ayyaşlığı yüzünden bu harpte, halep ahali ile birlikte Haçlılara karşı durmamıştır. Ebülvida tarihî 618/1220 yılı olayları.





görevlendirilmişti. Bu zat Ebi Cerade ve Adîm oğulları hanedanından birisi idi⁹⁸. Bu hanedanın nesebi, Ebi Talip oğlu, Mü'minlerin Emiri Hazreti Ali'nin eshabından olan Rebia oğlu Ebi Cerade Amire ulaşmaktadır. Bu hanedan, Basra'da vaki Beni Ukayl mahallesinde oturlardı. Bunlar ilk defa III. yüzyılda Ebi Cerade'nin IV. oğlu İsâ oğlu Musa, Ticaret maksadıyla Halep'te oturmak için gelmiş, oğulları yavaş yavaş bu şehirde kudret, şöhret sahibi olmuşlar idi. Hicri V. asrın ortasında 429/1038 de ölen Ebül Hasen Ahmet b. Yahya, hâkimlik mesleği ile şeref kazandı. VII. asra kadar, görünüşte⁹⁹ -ondan biraz sonra- bu görev veraset istihkak yoluyla bu hanedanda kalmıştı. Bazan Kadılık, bazan Müderrislikte ilâve edilmek suretiyle değişiyordu.

Adîm oğulları adıyla bu ailenin şöhret bulmasına sebep şu hal olmuştur: Kadı Ahmet oğlu Hibbetullah, Zengin olduğu halde şüirlerinde daima el darlığından, dervişlikten şikâyet ederdi. Bundan dolayıdır ki, onu Adîm, yani fakir ve hiçbir şeyi olmayan, hanedanını da Adîm oğlu lâkabıyla adlandırdılar.

488/1095 yılında doğan Hibbetullahın IV. oğlu Kemaleddin Ebul Kasım, Adîm lâkabıyla ün almış, az zaman içinde edebiyat, fıkıh, hadis gibi ferilerde, ilimlerde ve Uluların hal tercemelerini bildiren ilimlerde büyük bilginlik, yüksek bir şöhret elde etmişti. Kaligrafide, zamanın üstadlarından sayılırdı. Şairlikte dahi behresi vardı.

619/1222'de Kemaleddin'in ziyaretine nâil olan Hamalı Yakut'un söylediğine göre Kemaleddin ilk defa olarak 616/1218 yılında, henüz 28 yaşında iken Şadbaht Medresesinde Müderris olmuş, görünüşte söylenen yıldan sonra Halâviyye Medresesine Müderris tâyin edilmiş¹⁰⁰ 643/1146 yılında bu Medrese, Melik Nasır'ın buyruğu ile onarılmıştır.

Adîm oğlu birkaç kitap telif etmiştir ki, onlardan birisi Zubdet-ut Talep adlı Halep Tarihi, diğerleri de Yakut'un isteği üzerine Beni Cerade ailesi hakkında "Kitabül Ahbarül Müstafade Fizikri Beni Cerâde" isimli eseridir. Diğer de Kitabüt Derari Fizikriz Zerari'dir ki bunu Elmelikuzzâhir adına yazmıştır. Diğer bir eseri de yazı ile edebiyat fenni üstünedir.

658/1266 senesinde kan için Moğol askerleri¹⁰¹ Halep şehrine hücum ettikleri zaman Adîm oğlu Mısır'a sığındı. Moğol'un geri çekilmesinden sonra

98- Adîmoğlu Kemaleddin ile hanedanı hakkında bu bölümde söylenenler için Yakut'un Mu'cemul-Udebâ C. VI, 1913 Tb., C. VI., S. 18-46 dan istifade olunmuştur.

99- Zira İbni Batuta 725/1327'de kendi yurdu olan Tanca'dan doğu memleketlerine geziye çıkmış, Adîmoğlu Nasuriddin-i kitabında övmüştür. Onu, Halep hanefilerinin Kadısı olarak göstermiştir. C. I., S. 75., C. II., S. 227.

100- Eflâkî'nin rivayetine göre Mevlâna Halâviyye Medresesinde, İbni Adîm'in yanında ilim tahsilini ve bunu tamamlamaya meşgul olması, Halep'teki misafiriği tahkik üzere 630/1233-638/1241 yılları arasında idi. Böyle olunca Kemaleddin İbni Adîm'in bu tarihte Halâviyye'de ders okutmakla görevli olması gerekir.

101- Ebil Fida tarihinde 660/1263 deki olaylarda, Kemaleddin'in babasının adını yanlışlıkla Abdülaziz olarak yazdığı gözüküyor.

yurduna döndü. Moğollar tarafından tahrip edilen Halep şehri hakkında gamları, sıkıntıları belirten şüirler yazmıştır. O vak'adan 2 yıl sonra yani 660/1262 de öldü.

Zahirdeki zenginliği, kudretinin genişliği, edebiyattaki değerinin öneminden dolayı Eflâkî, Kemaleddin'i, Melikül Ümera, Halep ülkesinin sahibi diye anmaktadır. Mevlâna'ya karşı beslediği sevgi, saygıdan ötürü diyor ki: "Halep'in Melikül Ümerası olan Adîm oğlu Kemaleddin Halep diyarının Meliki idi. Bu faziletli, engin bilgili, işbilir, gönül sahibi, gönlü aydın bir erdi. Çok inancı olduğundan Mevlâna'ya çok hizmetlerde bulundu. Daima onun hizmetine bağlı idi. Zira Mevlâna Celâleddin, Sultanül Ülemanın oğlu idi. Onun öğretimi ile uğraşıyordu. Mevlâna'nın zatında büyük bir anlayış, zekâ istidadı görüyordu. Bunun için onun terbiyesine pek ziyade dikkat gösteriyordu. Diğerlerinden fazla olarak ona ayrıca birkaç ders fazla veriyordu.

Kemaleddin'in, Hanefi fakihlerinden olması cihetiyle Mevlâna'nın, Hanefi mezhebine ait bilgileri onun yanında öğrendiğini kabul etmek icabeder.

Mevlâna'nın Halep şehrinde eğlendiği müddet belli değildir. Eflâkinin bu hususta ileri sürdüğü rivayetler karışıktır. Bir yerde Mevlâna, kerametler dolayısıyla meşhur oldu, şöhret âfetinden dolayı Şam'a gitti, diye söylüyor; bir başka yerinde de, Selçuklu padişahı Sultan İzzettin'in (II. Gıyaseddin'in oğlu) ediplerin meliki Bedreddin Yahya'yı, Adîm oğlu Kemaleddin'in yanına yolladığını söylüyor. Sultan İzzettin tâbirinden bunun, Keykubat oğlu Keyhusrev'in oğlu II. İzzettin (644/1246-655/1257) den başka birisi olmaması lâzımdır. Adı geçen Sulta'nın, tahta oturmasından birkaç sene önce, Mevlâna seferinden geri dönmüştü; öğretim ve fetva yerinde oturmakta idi. İmdi bu rivayet doğru ise, eğer Sultan İzzettin, Mevlâna'yı dâvet için birisini göndermiş ise, bu halde Mevlâna'nın Şam'a yaptığı sefer 645/1247-647/1249 yılları arasında olması icabeder.

MEVLÂNA ŞAM'DA

Mevlâna bir müddet Halep'te kalarak nefsinin ilim ve öğrenimde kemâle erdirdikten sonra Şam'a gitmişti. 4 yahut 7 yıl bilim kazanmak, marifet öğrenmek için o civarda ikâmet etmiştir.

Bundan önce de söylendiği gibi, bu zamanda Şam şehri Moğol fitnesinden kaçmış olanlara sığınak, ilimle hünerin toplantı merkezi olmuştu. Aynı tarihte Şeyhi Ekber Muhiddin-i Arabi¹⁰² ömrünün son günlerini bu şehirde geçiriyordu. Tanrı erlerinin sohbetine çok düşkün, Kemâl tahsili arzusunda bulunan Mevlâna'nın Şam'a gidişi, olaylara uygundur.

102- Muhiddin Muhammed b. Ali Tâi-i İsbili (560/1165-638/1241) İslâm'ın en ulu mutasavvıflarından, arifennin en büyüklerinden sayılmaktadır. Tasavvuf, İrfan usullerini akif kaideler, ilmi usuller esasına göre kurmuş, bunları istidâfî yolun ile takrir etmiştir. Kendisinin rivayeti üzerine yazdığı eserlerinin sayısı 250 tane dir.





Şam şehrinin Mevlâna'nın hal tercemesi ile ilgisi çoktur. Şam hakkında Mevlâna'nın şiirleri, gazelleri gösteriyor ki, bu şehir ile Mevlâna'nın başka bir fikri ve sırrı vardı. Tebriz'li Şems'in cemalinin parıldadığı yer, ileride bahs edeceğimiz veçhile, iki samimi dostun ilk buluştuğu nokta burası idi. 645/1247 – 647/1249 tarihlerinde Mevlâna'nın bu şehre yaptığı iki yolculuk; ayrıca oğullarının tahsili için Şam'a gönderilmesi bu sözlerime tanıklık etmektedir.

Eflâki'nin rivayetinde "Mevlâna hazretleri Şam'a vardığı zaman, şehrin âlimlerinden, Dehrin ulularından hepsi onu karşıladı. Mukaddemiye Medresesine misafir ettiler. Ona karşı büyük saygılarda bulundular. Mevlâna tam riyazatle din ilimleriyle meşgul oldu." Mevlâna'nın bu şehirde fıkıhtan hidâye¹⁰³ kitabını okuduğu, Muhiddin-i Arabî'nin¹⁰⁴ sohbetine nail olduğu muhakkaktır.

Mevlâna'nın Şam'da eğleşmesi, rivayet edilen 4 yıldan daha fazla sürmemiştir. Zira o, bir müddet Halep'te bulunmuş, Burhaneddin Muhakkık'ın 638/1241 deki ölümünde hazır olmuştur. Seyahatinin 630/1232 senesinde başladığından dolayı Şam'da 7 yıl oturduğuna dair ileri sürülen rivayetler gerçeğe uygun değildir.

Buniann içerisinde en önemli ve meşhur olanı Futuhatı Mekkiye kitabıdır ki, İrfana dair kitapların görünüşte en mufassalıdır. Diğer eseri Fususul Hikem olup üstüne birçok şerhler yazılmış, edebiyat bakımından pek yüce bir yere sahip addedilmiştir. Muhiddin, Vahdeti Vücut mezhebinde, kendisine mahsus bir yol tutmuştur. Fakihlerin birçok keza Alaüddüvle-i Semnani (Ö. 736/1330) gibi bazı mutasavvıflar, o mezhep dolayısıyla onun aleyhinde atıp tutmuşlar, fakin son devrin birçok Arif hâkimi o inancı bir usul olarak kabul etmişlerdir. Aşağı yukarı Muhiddin-i Arabî'nin kitapları, fikirleri İslâm tasavvufunun aslına dayanmakta Hicri VIII. yüzyıldan zamanımıza kadar devam edelmektedir. Muhiddin-i Arabî, Şeyhi Ekber (En büyük şeyh) gibi ünvanlarla İslâm dünyasının ululadığı bu zat, Şam'da ölmüş, Salhiye'de gömülmüştür. Onun türbesi şimdi bile meşhurdur. Mevlâna, şu beyitteki cevher madeni sözü ile görünüşte onu kastetmektedir:
Salih dağında o gevherden bir maden olup, biz o gevher dolayısıyla Şam denizinde gark olmuşuz"
Muhiddin'in metni, Salih, yahut Salhiya, bozulmuş salhiye denilen yerdedir.
* Bu beyitte kasdedilen kişi, Şeyhi Ekber olmayıp belki Tebriz'li Şems'dir. UZLUK

103- Hidayeden maksat "Hidayet-i Fil-Firu" olacaktır. Şeyhül İslâm, hanefi mezhepli Merginanlı Ebubekr oğlu Burhaneddin Ali'nin (Ö. 593/1197) Hanefiler fıkhı usulünde yazdığı bir eserdir. Gerek eski devrin, gerek sonraki zamanın âlimlerinden birçokunun ilgisini çekmiş, onun hakkında pek çok şerhler, tâlikler, türlü türlü haşiyeler yazılmıştır. Bu hususta geniş bilgi için Keşfîz-Zunûn, Millî Eğitim İst. Tb. C. II 2031. Mevlâna'nın Hidaye kitabını Şam'da okuduğunu Eflâki'nin şu rivayetinde öğreniyoruz: Mevlâna buyurmuş ki: "Gençlik zamanında Şam'da Hidaye kitabını okuyorken, benim bir ders arkadaşım vardı; yine bazı rivayetlere göre Mevlâna, kendi oğlu Sultan Veled'e Hidaye kitabını okutmuştur." * Eflâki dedenin Ariflerin Menkabeleri adlı eserinde: Sultan Veled demiş ki, gençliğimin ilk çağlarında, babam hazretlerinden Akıncı (Konya'da) Medresesinde Hidaye kitabını okuyordum. Okuduğum yerî bitirdiğimde babam, orayı tekrar etti; hemen arkasından yine okudu. Fakat başka bir ibare, tuhaf bir tarzda idi. Bununla beraber mes'elenin anlamı nasilsa böyle idi." Sultan Veled sözlerine şunları da ekliyor. Ben de böyle bir meleke hâsıl oldu ki, fikh sorularını kendi kendime çözer, sonra Hidaye kitabına baktığımda düşündüğümün doğru olduğunu görürdüm. UZLUK

104- Bu sözün vesikası şudur: Kemaleddin Hüseyin-i Harezmi Cevahir-ül Esrar adındaki Mesnevi şehrinde der ki: "Hazret-i Hüdavendğâr, Şam'da bulunduğu müddet zarfında Şeyh Muhiddin-i Arabî, Şeyh Şemseddini Hamevi, Osman-ı Rumî, Fakir-i Rabbanî Evhadeddin-i Kirmanî ve Şeyh Sadreddin-i Konevî ile sohbet etmişler, bir hayali sırtarı ve gerçekleri müzakere etmişlerdir." Bu söz daha doğrudur. Hakikat ve Allah adamlarının arayıcısı, isteikis olan Mevlâna gibi bir zatın Şam'da oturup da Muhiddin-i Arabî ile görüşmemiş olması akla yakın görülmüyor. Veled Çelebinin 1345/1926 senesinde Hâkimiyet Millîye gazetesindeki (Kâzımzade İranşahrin makale ve bâtraları) başlıklı makalelerinden, Mevlâna'nın pederi ile Şam'a geldiği zaman Muhiddin-i Arabîyi ziyaret ettiği, avdeti esnasında da Mevlâna'nın babasının arkasından gittiğini görünce Muhiddin-i Arabî'nin Sübhanallahî Muazzam bir Okyanus bir gölün arkasından gitmektedir, dediği anlatılmaktadır.

MEVLÂNA'NIN ANADOLU'YA DÖNÜŞÜ, BURHAN-I MUHAKKİK'İN ÖLÜMÜ

Mevlâna Halep'te ve Şam'da 7 yıldan fazla olmayan bir müddet eğleştikten sonra Hanedanın oturduğu yer olan Konya'ya geldi. Kayseri'ye vardığı zaman "Arifler, ulular ve bilginler onu karşılamaya çıktılar, büyük saygı gösterdiler. İsfahanlı Sahip Şemseddin¹⁰⁵ Mevlâna'yı kendi konağında misafir etmek istemişse de, Seyyit Burhaneddin, Ulu Mevlâna B. Veled'in geleneği, Medreseye inmek, diye müsaade vermedi."

Bu tarihten sonra bazı rivayetlere göre, Mevlâna, Burhaneddin'in emri üzerine riyazet denilen perhizlere, nefsi ile savaşa başladı. Birbiri arkasına üç çille¹⁰⁶ çıkardı. Seyyit, onun vücudunun nakdini, riyasız, tam ayarla, riyazet ve nefis savaşında niyazsız buldu. "Şükran secdesine baş koydu. Mevlâna'yı koçtu, onun kutlu yüzünü öptü. Tekrar baş koyarak dedi ki; akla, nakle, keşfe ve kazanılmış şeylere dair bilimlerde cihanda benzerin yoktur. Şimdi Batın sırlarını, gerçek erlerinin, Ruhanilerin gayıpları gören gözlerinde, velilerin, nebilerin parmağı ile gösterilen birisi oldun." Mevlâna'ya, yollarını yitirmiş kimselere yol göstereni, ellerinden tutmak için müsaade etti. Ve onu uyarma işiyle görevlendirdi.

Mevlâna'nın, B. Muhakkık'ın eğitimi ile yetiştiği gerçektir. Mevlâna'nın eserlerinden ve Sultan Veled'in İptidanamesi'nden bu konu çok güzel anlaşılmaktadır.

Eflâki Dede Mevlâna'nın silsile ve hırka nisbetini, B. Muhakkık yoluyla babası Sultanül Ulema'ya, ondan da Marufi Kerhi'ye erişirmektedir. Nihayet İptidanamenin rivayetine göre Mevlâna tam 9 sene Burhaneddin'in sohbetlerine devam etti. Eflâki'ye göre Mevlâna, onun izni ile Halep'e, Şam'a gitmiş; ondan sonra velilik sırlarını ondan emanet almak sureti ile elde etmiştir.

Mevlâna'nın Muhakkık'la olan sohbeti 9 seneden fazla olmadığından dolayı, onun da Anadolu'ya gelişi 629/1232 bulunduğu göre, vefatı da 638/1241 yılında olması lâzım gelir. Böylelikle 618/1221 de Anadolu'ya gelmiş olan Şahabeddin-i Suhreverdî ile Burhaneddin'in görüşmesi Kayseride Moğollardan birinin mürid oluşu (Kayseri Moğollar tarafından 640/1242 de zaptedilmiştir). Son Abbasi halifesinin 656/1258 de katlinden sonra Bağdat'tan gelen Şeyh oğullarından birisinin Burhaneddin'in hizmetine girdiği hakkındaki Eflâki rivayetinin her üçü de kendi ifadesine, İptidaname'ye tamamiyle aykırıdır, yanlışır.

105- Buradaki kasıt, Sahip Başvekil İsfahanlı Şemseddin'dir. Bu zat, ikinci İzzettin'i Keykavus'un (644/1246-655/1256) veziri idim İsfahanlı Başvekil, Eflâkinin anlatığına göre, Burhaneddin Muhakkık'ın müridlerinden, dostlarından idi.

106- Yeni Kapı Mevlevihanesi ahçı başı Seyyit Ahmet dede, Burhaneddin'i Muhakkık'ın denetçiliği altındaki riyazat mecmuunu 1001 güne çıkarmaktadır. (Veled Çelebinin Makalelerinde Mevlevilerce) Çille denilen hizmet, riyazet 1001 gün olup bu da Ebcet sayısına göre niza kelimesiyle anlatılır. Koçmak: Kucaklamak demektir.





Seyyid'in ölümü¹⁰⁷ Kayseri şehrinde vuku buldu. İsfahanlı Sahip Şemseddin Mevlâna'ya bu olaydan haber verdi. Mevlâna, Kayseriye giderek¹⁰⁸ onun kitap risalelerini aldı. Bazılarını da armağan olarak İsfahanlıya verdi, tekrar Konya'ya döndü.

Burhaneddin, Ahlâk kemaline sahip olduğu gibi, sofilerin seyir ve sulûkuna mânevi makamlarına ulaşmış olmaktan başka, kâmil bir bilgin, görüşü, duyusu geniş bir fazıl idi. Daima kendinden önce gelenlerin kitaplarını, sırlarını¹⁰⁹ okur ve incelerdi. Halkı doğruluğa, doğru adamların yolundan yürütmeye kılavuzluk ederdi. Bu mâna iyice bellidir ki, o kemâle ermiş bir kişi, Mevlâna'nın söylediği gibi nur olmuş, dünyanın her şeyine tekme vurmuş, ilâhi tecelli ile sarhoş olmuştu¹¹⁰. Hüseyin silsilesine mensup olmasını hatırlatarak Seyyid'i sırdân "sırları bilen efendi" derlerdi. Eflâki rivayet eder ki, gidişi Musa Peygamber'in annesi Asiye hatun gibi olan bir hanım onun müridi olmuştu. Birgün lâtife yoluyla Seyyidden: Gençliğinde riyazatları, nefisle savaşları kemâline erdirmiştin. Bu ömrünün kocama çağında niçin oruç tutmuyorsun namazlarının çoğunu kaçırıyorsun? diye sordu. Buyurdu ki evlâdım: Biz yük çeken develer gibi ağır yükler taşımış, sayısız duraklar, konaklar aşmış, varlığın yününü, tüyünü dökmüş, zayıflamış, murada ermeden kalmışız. Ağır yükünün altında adım atarak, az yiyen kuş gibi azla geçinen, iştihatsız olmuşuz. Şimdi bizi az arpaya bağlamışlardır. Eğer bizi fazla besleyecek olurlarsa Bayram yerinde kurban oluruz. Zira Arık davası Sultanın mutfağına götürmezler. Şişmana şişman yakışır. Onun bundan maksadı, biz ömrümüzü istemekle, nefisle savaşta geçirdiğimizden başka müşahede ehli, Tanrının cemaline müstağrak olmuşuz. İstenilene erişildikten sonra kılavuzu istemek hoş değildir.

O, geçmiş âriflerin Gazneli Hâkim Senaî'ye, Mevlâna'nın Şems'e olan sevgisi¹¹¹ gibi tam bir aşkla bağlı idi.

Mevlâna Mev'izelerinde¹¹² (Meclislerinde) Seyyid'in kelimelerini naklederdi.

107- Ölümü sırasında şu rûbaiyi okuduğunu Eflâki söylüyor:

Ey dost, beni kabul ette öyle canımı al, beni sarhoş et, beni her iki oihanın kaygusundan kurtar. Gönülümde sana ait olmıyan neler varsa, ateşe at, yak ta canımı öyle al.

108- Bu yolculuk 644/1246 yılında vuku buldu (Veled Çelebi Makalesi).

109- Fihî-Mafih'de (Yeni, Tahran Üniversitesi, baskısı S. III) yazılıdır ki Tirmizî Şeyhülislâm dedi ki, Tirmizî Burhaneddin Muhakkik, tahkik sözlerini iyi söylediği şu sebeptendir ki, şeyhlerin kitaplarını, onların sözlerini, sırlarını iyi mütalâa etmiştir.

110- Eflâki Menakıbı, Nefahatül Üns Tercemesi S. 515-516.

111- Fihî-Mafih ile Eflâki Menakıbında yazılıdır; dediler ki Seyyid Burhaneddin iyi söz söylüyor, hem sözleri arasında Hâkim Senaî'nin şîirlerinden çok örnekler getiriyor.

112- Eflâki der ki, Mevlâna bu beyitleri Hüsameddin Çelebiye öğreterek buyurdu ki; Bunlar Seyit Burhaneddin'den bana yadigârdır. O beyitler şunlardır:

Ruhun başlangıcı Tanrı arşının nurundandır, cismin, bedeninin aslı da yerin toprağındandır. Cebbar ve Mâlik olan Allah (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) âyetindeki ahdi, mihnetleri kabul etsinler diye, onların arasını uzlaştırdı, barış yaptı. Ruh gurbettedir, cisim vatandır, çâresiz olan garibe acı. Fihî-Mafih'de keza Seyyid'in sözlerinden olarak nakledilmiş.

Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled, Seyyidin hizmetine erişmiş, onun huzurundan mânalar, marifetler kazanarak behre elde etmişti. İptidanamede şöyle der. S. 179:

Bu mânalar, bu işitilmemiş sözler

Bilin ki dinin Burhanı, Muhakkik olan zatın bahşışidir.

BURHANEDDİN-İ MUHAKKİK'İN ÖLÜMÜNDEN SONRA MEVLÂNÂ

Burhaneddin, ten topraklığından, temiz olan âleme eriştikten sonra Mevlâna, uyarıcılık, öğretim kürsüsüne oturdu, 5 yıl yani 638/1241'den 642/1244-45 senesine kadar babasının, ulu ecdadının usullerine uyarak Medresede Fıkıh ve din ilimleri hakkında dersler verirdi, Devletşah'ın söylediğine göre¹¹³ Şeri'at ilminin öğrencilerinden 400 kişi onun katında, medresesinde hazır bulunuyordu. O zamanın fakihleri, zahitleri âdetince zikr meclisi kurardı. Halkı Tanrı'ya dâvet ederek, Allah'tan korkmalannı söylerdi. Kendi destarını "sarığını"¹¹⁴ fakihler gibi sarardı; taylasan bırakırdı. Ulu bilginlerin geleneği olan geniş kollu hurka giyerdi. Onun etrafında birçok mürid toplanmış, şöhreti âleme yayılmıştı. Nitekim S. Veled İptidaname'de şöyle der, S. 197:

S.46

Müridleri on bin sayısından bile çoktu, gerçi onlar önce bu inançtan uzakta idiler.

Hüner sahibi Ulu müftüler onu, Peygamberin yerini tutmuş olarak görüyorlardı;

Mimberde, kürsü üstünde mühim vaazlar söylüyordu.

Peygambere ait vaazlarda hararet, şetaret gösteriyordu.

S.47

Onun şöhreti¹¹⁵ bütün âlemi tutmuşdu, âlemin ruhunu diriltmişdi;

Kerhli Ma'rufun mertebesini bile geçmişti.

113- Devletşah tezkeresi, Leyden basımı S. 194.

114- Yani Fakihler gibi demek istiyor. Fıkıh lügâtte anlamak, bilmek mânasındır. Farsça'da Fakih, Danışment mânasında olup, eskilerin kitaplarında, şîirlerinde Fakih anlamında kullanılmıştır.

115- Metinde Sayd حصيد (av) yazılı ise de Sıy حصيد şöhret olması lazımdır.



3. BÖLÜM

DEVİRİM, COŞKUNLUK GÜNLERİ

Mevlâna —önce söylendiği gibi— sofiye mesleğinde geçirdiği makamlardan sonra Seyyit Burhaneddin Muhakkık'tan halkı uyarmaya, kılavuzluğa icazet almıştı. Gündüzleri öğretimle, Medresenin Kıl-ü Kâl'i "dedikodusu" ile uğraşıyordu. Bilim istekliler ile sohbet ediyor; fikir tartışması meraklıları, o ulunun etrafına toplanmıştı. Mevlâna öğretimin ateşi dolayısıyla hem ve lâ nüselle "değildir, kabul edilmez" bahislerinde fetva yazıyor, caizdir, değildir diye söz söylüyordu. O kendisinden habersiz Amr'la Zeyd'le¹¹⁶ uğraşırken gayıpların iş başarıcısı¹¹⁷, gönlünü onun işine koymuştu. O pürüzsüz cevherin Çun-u Çera (çünkü, niçin, neden ötürü) gibi dedikodularla bulaşmasını hoş görmüyordu. Durgun denizin coşup taşmasını istiyor, coşkun bir aşk, başkasının yapısına ateş salmak fırsatını gözetiliyordu. Âşık ve kılavuzu sevgiliye âşık etmek, öğretimle uğraşan bir insanı, gerçeğin sarhoşu ve kendini yitirmiş; bir hale getirmek istiyordu.

Halk Mevlâna'nın ibadetlerine, perhizlerine, dış ilmine meftundu. Onun huzurunu, duasını bereket olarak görüyor; onu din kılavuzu, Hazreti Muhammed'in şeriatında esas sayıyordu. Ansızın perde düştü, herkese âşikâr oldu ki o minber sahibi¹¹⁸, memleketin zâhidi; laübali bir Rind, dolu elinde

116- Sa'dinin şu kıt'asına işaretir:

Senin tabiatın mademki nahve heves etti, aklın sureti bizim gönlümüzden silinip, süpürüldü.

Ey sevgili, âşıkların gönlü, senin tuzağına avdır, biz seninle meşgûlüz, halbuki sen Amr'le, Zeydle uğraşıyorsun. Gülistan V.S. 146, Abdülazim Tb. Tahran, 1340/1932.

117- Bu ibarenin mânası Mevlâna'nın şu beyitlerinden anlaşılıyor:

Sen bana âşıksın, seni perişan ederim iyi dinle; az imaret yap, seni viran ederim iyi dinle. Sen öyle bir kimsesin ki, gerek erkek, gerek kadın - senin sarhoşun olurlar, ben ise öyle bir kimseyim ki seni mest, hayran ederim. iyi dinle, iyilik aynası olayım diye çok çalışıyordum, sen hükm ediyorsun ki, ben meyhanenin kadehi olayım.

118- Mevlâna'nın şu beyitlerinden iktibas olunmuştur:

Bir ülkenin zâhidi idim, bir mimberin sahibi idim, kaza, benim gönlümü sana el çırpın bir âşık yaptı.



olan ilâhi bir sermest, el çarpıp ayak vuran bir âşıktır. Hududa bağlı bulunan, dışa bakanların alâmeti olan, âlimlerin usulüne göre sarılmış sarığı ile, geniş yenli cübbe, kendisinde iğreti idi. Onun dönüp dolaştığı yer Hudut âleminin dışında, onun durağı bu mihnet dünyasının bucağında değildir¹¹⁹.

S.48

Vakta ki, bizim Mevlânamız bahis, nazar meclisinde Ebül Meali¹²⁰ "Yücelikler babası" olup fazilet, Hüccette bulunduğu zamanın, devrin halkı onu kendi cinsinden sanarak, onlara lâyük olan sözlerine vurgun, onun zahitliğine, her kötülükten sakınır olduğunda söz birliği ediyorlardı. Ansızın aşk, hakikat güneşi, o temiz canı üstüne ışık gönderdi, onu öyle aydınlatıp ısıttı ki gözler onun aydınlığından kör oldular. O nurlu heykelin anlamından

âciz olan zamanın gözü perdeli yarasaları, kendi gönüllerinin karanlığından ötürü onu inkâra başladılar. O canları aydınlatan güneşi, gözlerinin körlüğünden ötürü, karanlık gece sandılar. Mevlâna da kendi gidişini, yolunu değiştirdi. Bu gece parıldayan cevheri, nura gark eden, mahcupların "gözlerinde perde olanların" gözünden gizli tutan, o karanlığı yok eden güneş, bu durgun okyanusu "Atlantiği" dalgalı yapan, dalgaların fikir gemisini hayret girdabına düşüren o büyük tufan, o müphem sır Mevlâna'nın hayat tarihinin başlangıç bölümü, Tebriz'li Şems'le başlar.

TEBRİZ'Lİ ŞEMSEDDİN

Melek Dad oğlu Ali Oğlu Şemseddin Mehmet¹²¹ Tebriz ahalisindedir. Onun ailesi dahi Tebrizli idi. Devletşah¹²² onu, Havend Celâleddin, yani Buzruk Ümit ailesinden olup Alamut valiliğinde (607/1211-618/1221) bulunan Nev müslüman adıyla ün salan Celâleddin Hasan'ın¹²³ oğlu sayar.

Devletşah diyor ki, Celâleddin ilim, edebiyat okumak için Şeyh Şemseddin-i gizlice Tebriz'e gönderdi. O bir müddet Tebriz'de ilim, edebiyat öğrenmekle uğraştı. Devletşah'ın bu sözü yanlıştır. Eski kaynakların hiç birinde bu rivayet

S.49

Aşkın elinden gazel söyleyen, alkış tutan bir âvâre oldum, senin aşkın benim utangaçlığımı, sikişanlığımı, kısaca her neyim varsa hepsini yakıp tüketti. Bir dağ gibi oturaklı, duraklı, perhizkâr zahit idim; hangi dağ var ki senin rüzgârının önünde saman çöpü gibi uçup gitmesin. Züht ile, ibadet ile seccadede oturan bir zahit idim; aşk, kapımdan içeri girip beni meyhanelere sürükledi.

119- Hoca Hafız'ın şu sözüne işaretler:
Ey Sidre'de oturan yüksek görüşlü doğan kuşu, senin durağın bu mihnetler ile dolu bucağın değildir.

120- Mevlâna diyor:
Ebül Meali olsaydın, Fazl-u Hüccet gösterirdin; Şimdi aşk mehengi geldi, hani sualin, hani cevabın?

121- Onun adı, nesebi Eflâki Menakıbı ile Nefahatül Üns'de bu suretle zaptedilmiştir.

122- Devletşah tezkeresi, Leyden Td. S. 195.

123- Onun Nev müslüman (yeni müslüman) diye ün almasının sebebi şudur: Tarih yazarların söylediğine göre kendi atalarının yolundan el çekip, Şeriatın, müslümanlığın dış görünüşünü merî tutuyordu. Bu sebepten —Bağdat'dan onun İslâm olduğuna— hükmettiler, İslâm imamları onun doğru olduğuna fetva verdiler. Güveynî'nin Cihangüşâ Tarihinin 3. üncü cildine ilâve olan Gâhname 1314/1936 Tahrir, Bk. S. 130.



söylenmediği gibi, Nev müslüman C. Hasan, Alâeddin-i Atamelik-i Güveynî'ye¹²⁴ göre, Celâleddin Hasan'ın Nev müslüman Alâeddin Ahmet'den (618/1221-653/1255) başka oğlu yoktu. Bazı rivayetlere göre¹²⁵ Şems, Konya'ya vardığı zaman, yani 642/1245 yılında 60 yaşında olduğuna göre Şems'in doğumu 582/1186 da olacaktır.

Eflâki'nin, Âriflerin Menkâbeleri adlı kitabının birçok yerinde rivayet ettiğine göre, ilk önce Şems, Tebriz'li olup Zenbil, yahut Sele dokuyan Şeyh Ebu Bekr'in müridi idi. Gerçi onun eğitiminin başlangıcı hakkında bilgiye sahip değiliz. Velilikte gönüllerdekini bilmekte kendi zamanının bir tanesi idi. "Şems'in kendi ifadesi ile dediği gibi, bütün veliliği ondan bulmuştu. Lâkin Şems'in mertebesi öyle bir dereceye vardı ki kendi şeyhi ile yetinmedi, daha ulu bir şeyh bulmak için yolculuk yaptı. Bütün iklimleri birkaç kere gezdi. Efrad, Aktab, Evtad, Ekbal huzuruna erişti. Suret, mâna ulularını ziyaret etti. "Güya bundan dolayı yahut mâna âleminde yaptığı uçuştan ötürü" gönül sahibi S.50 konuklara ona uçan Şems denildi."

«مسافران صاحبدل اوراشمس پرندہ گفتندی»

Câmi¹²⁶ ilk hikâyesinde der ki, Fahreddin-i Irakî, Ş. Tebrizî her ikisi Necmeddin-i Kübra alifelerinden Cent'li Baba Kemâl'in¹²⁷ terbiye ettiklerinden idi. Iraklı Fahreddin hakkındaki Câmi'nin bu rivayetini kabul etmek biraz güçtür. Zira o, bütün kavillerin en doğrusu olarak, başlangıçta Molan'lı Şeyh

124- Güveynî'nin Cihangüşâ Tarihî C. III. S. 134.
125- Veled Çelebi'nin makalesi (Hâkimiyeti Millîye gazetesindeki 1345/1926). Bu makaleler eski vesikalara, Menkıbe yazarların sözlerine dayandığı için, içindekilerden birçoğu Mevlîvî tarikatına vukufu olan eski Pirlerin kitaplarından alındığı cihetle konuların doğruluğundan hiç şüpheye meydan bırakmaz. Bilhassa bu hususta dış görünüşler, Menakıp kitaplarının söyledikleri de onun doğru olduğuna şahadet etmektedir. Zira Şemseddin, Konya'da çoluk çocuk sahibi idi; Tasavvuf tarikatının büyüklerinden sayılıyordu. Birkaç defalar iklimleri gezmiş, birçok uluların huzuruna erişmiş, böylelikle ihtiyar olmuştu. Şemseddin'in sözünün kuvvetli oluşu, bilgisinin genişliği —Makalât adlı kendi eserinden— gayet iyi anlaşılabilir. O dünyayı görmüş bir erdir, sülûk derecelerinde yıllar boyu zahmet çekmiştir. Mevlâna'nın şu beyiti de buna başka bir delil olarak gösterilebilir:

بازم ز تو خوش جوان خرم ای شمس الدین سالجورده

Ey yıllar görmüş Şemseddin, senin yüzünden neş'eli bir gencim
126- "Derler ki Mevlâna Şemseddin, Baba Kemâl'in sohbetinde bulunduğu zaman, Iraklı Şeyh Fahreddin dahi Şeyh Bahaeddin Zakeriya'nın buyruğu gereğince orada idi. Iraklı Fahreddin'e yüz gösteren herbir feth ve keşiş o, nazım ve nesir kisvesinde izhar eder. Baba Kemâl'in huzuruna sunardı. Şeyh Şemseddin, onlardan hiçbir şey izhar etmezdi. Bir gün Baba Kemal, ona dedi ki: "Şemseddin oğul; Iraklı Fahreddin'e aşık olan sırlardan, hakikatlerden hiç birisi senin kalbine gelmiyor mu? Şems; dedi ki: "Bana ondan hiç birisi senin kalbine gelmiyor mu? Şems; dedi ki: "Baba Kemal buyurdu ki: "Yüce Tanrı sana öyle bir musahip arkadaş ihvan buyuracaktır ki öncekilerin, sonrakilerin ma'rifetlerini senin adına izhar kıtacak, hikmet pınarları onun gönülünden diline akacak söz, ses elbisesinde meydana çıkacaktır. O elbisesinin süsleri senin adına olacaktır." Bu hikâye İptidanamenin, Eflâki Menakıbı'nın hiç birisinde nakledilmemiştir. Eflâki bu kabil yerlerde, doğru, yanlış haberleri söylemekten kendini alamamasına rağmen, çok kuvvetli ihtimale göre, Mevlâna'nın gazellerinden çoğunun Tebriz'li Şems adıyla sona ermesi dolayısıyla bu hikâyeler asılsız oldukları halde söylenmişlerdir.

127- Onun hallerinin öğrenilmesi için Câmi'nin Nefahatül Üns kitabı ile Kemaeddin Hüseyin-i Harezmi tarafından yazılmış olan kendi Mesnevi şerhinin önsözünde Mevlâna'nın iradet silsilesi, baba Kemal'in müridi olan Şems Tebrizî vasıtasıyla (Onun inancına göre) Necmeddin-i Kübraya erişmektedir.
128- Şeyh Bahaeddin Zakeriya, Şahabeddin-i Sühreverdiden terbiye görmüştür. Bahaeddin Zakeriya, kendi yurdu olan Hindistan'ın Molan şehrinde Hanikâh sahibi idi. Birçok müridleri vardı. Fahreddin-i Irakî



Baba Kemal'in hizmetine erişmemişti. Bu söze ilâve olarak¹²⁹ demişler ki, Iraklı Fahreddin tam 25 yıl Bahaeddin Zakeriya'nın katında mânevi makamlara ulaşmıştır. Bahaeddin'in ölümü 666/1268 yılındadır. Iraklı; Bahaeddin'e erişmeden önce, resmi ilimlerin öğretimi ile uğraşıyordu. Ansızın bir cezbe, onun eteğini yakaladı. Onu, Hind diyarına çekti. Bu cihetle İptida, Bahaeddin'in huzuruna erişmesi, süllûke başlamasının tarihi, aşağı yukarı Tebriz'li Şemseddin'in Mevlâna'yı uyarmak için Konya'ya geldiği yıla rastlar. 642/1248.

Başka bir söze göre, Tebriz'li Şems, Rukneddin'i Secasi'den¹³⁰ terbiye görmüş onun müridi olmuştu. Kirmanlı Evhadettin¹³¹ dahi R.Secasi'yi kendisine Pir olarak seçmişti. Bu rivayet tarih bakımından her ne kadar şüpheli görülüyorsa da Evhadeddin ile Şems'in her ikisinin, Rukneddin-i Secasi'nin huzuruna erişmeleri mümkün olmakla beraber ilerde geleceği gibi, bu iki zatın tarikçe "yol itibarıyla" birbirine aykır olmaları, bir dereceye kadar eski kaynaklarda dahi bunun zaptedilmemesi

ile Zadülmüsafların, Kenzürümüze, Nüzhetülvah sahibi Herath Emir Hüseyin (Ö. 719/1319) her ikisi de meşhur olduğuna göre onun müridleri idi. Bahaeddin'in çocukları, uzun zamanlar Moltanda, babalarının hanıkâhını bakımlı halde korumuşlar, bu yolun isteklerine de yardımda bulunmuşlardır. İbni Batuta'nın söylediğine göre, Bahaeddin Zakeriya'nın nesebi, Kasım oğlu Muhammed Kureşî'ye ulaşmaktadır. Bu zat Yusuf oğlu Haccac'ın (75/695-95/714) hükümeti günlerinde gaza maksadıyla emde gelmiştir. Herhalde bu Kasım Kureşî oğlu Mehmet, Haccac'ın zamanında Sind ile Hind hududuna gelen, oraları yağmalayan Kasım Sakâfi oğlu Mehmet'den başkası olmalıdır.

Bahaeddin Zakeriya ile hanedanının hallerini öğrenmek için bu zatın hal tercemesinin bulunduğu Nefahatül Üns'e bakınız. Terceme S. 671-674 Keza, Heratlı Emir Hüseyin ile Iraklı Fahreddin için de Devletşah tezkeresine Leyden Tb. S. 215/216, İbni Batuta seyahatnamesi, Mısır basması. C. II., S. 4, 9, 30, 56, 57 bakınız.

129- Câmî Nefahatül Üns'de.

130- Bu rivayet Nefahat'da mevcut olup Devletşah tezkeresinden S. 196 da Secasi yerine Sincabi şeklinde görülmesi şüphesizdir, ki müellifin yahut kopya edenin yanlışlığıdır. Secas, Zencan'ın nahiyelerindendir. Câmînin sözüne göre Rukneddin'in iradeli Kufbeddin-i Ebheri vasıtasıyla Ebunneccib-i Suhreverdiye ulaşmaktadır.

131- Evhadettin Ebu Hâmit yahut Kirmanlı Hâmit, VII. yüzyılın büyük âriflerinden birisidir. Muhiddin onun adını, Fütuhatin VIII. bölümünde anmıştır; Şahabeddin Suhreverdi, onun mezarlı aşkına olan gidişini inkâr etmiştir. 632/1235 yılında Abbâsi halifesi El-Mustansır, Evhadüttin'e hilâf vermiş, bir Ester bağışlamış, Merzebanıye Ribatının şeyhliğine tâyin etmiştir. Bağdat ahâlisinin onun katına giderler, onun meclislerinde faydalar elde ederlerdi.

Mecmeal Fisaha, Hidayet Kuluhan, C. I., S. 89; Riyazül Ârifin, S. 38., onun ölümünü 536/1141-42 yılı olarak yazmışlar ise de o yanlıştır. Görünüştü 635/1237-38 rakamının değişmiş olmasından ileri gelmiştir.

Evhadüttin'in tattı, ârifane rubayileri vardı. Misbahül Ervah, Esrarül Eşbah, Mesnevileri ki Câmî ile Reyli Emin Ahmet, onlardan daha çok olarak Hidayet Kuluhan Mecmeal Fusaha da o beyitlerden nakiller yapmış, Keza, Evhadeddin; tabletinin mahsulü olan Mesnevisini, Nizami'nin Leylâ ile Mecnun Mesnevisinden almıştır. Nizami'de bunun esasını Gâzneli Senaf'nın Seyr-İbad ilâle Mead Mesnevisinden iktibas etmiştir. Kendi nevinde yüksek, metin bir eserdir.

Onun hal tercemesi için şu eserlere bakınız: Elhavadisül Camia, Bağdat Tb. S. 73; Güzide Tarihî Faksimile S. 788., Nefahatül Üns Tercemesi, İstanbul 1270/1854., S. 659-663, Devletşah tezkeresi S. 210 da, onu — yanlışlıkla Şahabeddin'i- Suhreverdi'nin müridi sanmaktadır. Keza, S. 223 de Emir Hüseyin Herevî'yi, onun müridi zannetmesi de yanlışlıktır. Heft iklim tezkeresi ile Ateşgede, Kirman şairlerini yazarken bu son eser, onun adını Evhadî olarak yazmakta, onun lâkabında, künyesinde büyük yanlışlığa düşmektedir. Zannediyor ki Ebu Hâmit bir başka şairdir. Evhadî de bir diğer şairdir. Evhadüttin'e ait olan rubailer, Ebu Hâmid'e nispet etmektedir. Keza Riyazül Ârifin, İran Tb. S. 37-38, Mecmeal-Füseha İran Tb. C. I., S. 89-94. Bu eserimizin bundan önceki sayılarında söylendiği gibi Kemaleddin Hüseyin Harzemi'nin rivayetine göre, Mevlâna Celâleddin Şam'da Evhadüttin ile görüşmüştür. Mevlâna'ya nispet edilen gazellerden birisinin matlağı budur.

bu sözü zayıf düşürür. Tebriz'li Şemseddin, Mevlâna'nın meclisinde, Konya ufuklarında nur saçmadan önce, şehirleri gezerek, büyüklerin huzuruna vardı. Bazan okul müdürlüğü yapıyor¹³², ufak, tefek işlerle uğraşıyordu.

Ücret verildiği zaman onu almaktan çekinir, derdi ki alacağım biriksin, sonra alırım. Ansızın şehirden uzaklaşır; gayip olurdu. Tam 14 ay Halep şehrinin¹³³ Medrese hücrelerinde riyazette kaldı. Daima siyah keçeden elbise giyerdi. Tarikat pirleri onu, "Tebriz'li Kâmil"¹³⁴ diye çağırırlardı.

KIRMANLI EVHADEDDİN'İN TEBRİZ'Lİ ŞEMS'LE GÖRÜŞMESİ

Yolculuk sırasında Şems¹³⁵ Bağdat'a varmış, Bağdat tekkelerinden birinde "Mecaz, gerçeğin köprüsüdür, buyruğunca güzel yüzlüler¹³⁶, ay çehrelilerin aşkı, kendi mesleğinin aslı olarak kabul eden, onu mutlak kemâle, cemale erişmek vasıtası sayan Kirmanlı şeyh Evhadeddin ile görüştü." Ne ile uğraşıyorsun diye sordu. Ayı leğen içinde seyrediyorum, deyince, Şems; eğer boynunda çıban çıkmamışsa neden ayı gökte görmüyorsun?" buyurdu. Evhadeddin'in bu sözden maksadı, lâtif olan insanlık görgüsünde mutlak cemali arıyorum demektir. Şems ona bu meseleyi aydınlattı. Eğer şehvetten,

بمناجات بدم دوش زمانی بوجود دیده پر آب و بجمام تف آتش بزفود

Dün gece secdede bir müddet kalarak münacaatta idim. Gözlerimden akan yaşlar benim canımı ateş gibi yaktı.

Diyor ki, bir ihtiyar Mevlâna'ya gözükmüş, Mevlâna'da kendi rüyasının yorumlamasını sormuş, sonra onun adından sualde bulunmuş, Mevlâna'nın cevabında böyle demiş:

گفت آن بپر سرا او حد کرماتی دان که بارشاد من آمد درتیبیت بشود

O ihtiyar beni uyarmak için gayip âleminden aşkâr olup kendisini Kirmanlı Evhadî olarak bildirmemi söyledi. Şems'in Külliyyatı adıyla Hindistan'da basılan meşhur Mevlâna Külliyyatında her ne kadar başkalarının gazelleri de Mevlâna'ya nispet edilmiş ise de, bu gazelin üslup itibarıyla Mevlâna'nın tarzı ile hiçbir benzerliği yoktur. Binaenaleyh bu gazelin Mevlâna'ya nispet edilmesi şüphelidir.

132- Eflâkî'nin rivayetine göre Şems, Erzurum'da Okul Müdürü idi. Onun sözünü teyid etmek üzere Şems'in Makalatı (İran Maarifinin fotoğrafı nüshasında S. 58, 61 de, Şems'in Okul Müdürlüğü görülmektedir. O kitabın 4 üncü sayfasında şu ibare vardır: "Sen İbrahim'in ki geliyordun, benim mektebimde, benim kitabımla öğretim yapıyordun." Bu mânâyı açıkça anlatmaktadır.)

133- Eflâkî Menakıbı ile Şems'in Makalatından (S. 14, 15, 27, 29, 81) da onun Halep'te ikâmet ettiği anlaşılıyor.

134- Eflâkînin bu sözü, Makalat kitabının birinci sayfasındaki ilk ibareyi teyit etmektedir. O söz budur: "Pir Muhammed'e hepsini sordu. (Keza) Tebrizli Kâmil'in bu hırkası, onun yanında sen ne yapıyordun?"

135- Eflâkî Menakıbı, Nefahatül Üns ile Heft İklim tezkeresinin Tebriz ululan bahsinde.

136- Câmî ile diğer tezkere müellifleri bu akideyi, Evhadüttin'e nispet ettikleri gibi, onun kendi şiirlerinden de bu inaniş ortaya çıkmaktadır. Nitekim şu rubaisini okuyalım: "Nefahat tercemesinden alındı.

UZLUK"
Ben akıl ile yüze bakıyorum,
Zira surette mânadan eser vardır Bu âlem surettir, bizde suretleriz Eğer suret olmazsa, mânaları görmeye muktedir olamayız.





garazdan uzak kalırsan, bütün âlem, Küllî Cemâlin mazharı¹³⁷ olduğundan dolayı her yerde, Mezahirin dışında görmeye muktedir olursun, dedi. **S.53**

Şeyh Evhadeddin, "Tamam rağbetle, bundan sonra senin kulluğunda olmak isterim, dedi. Şems, bizim sohbetimize takat getiremezsin, diye cevap verdi. Evhadeddin, ısrarla, elbette beni kendi musahipliğine kabul edersin. Buyurdu ki, bir şartla seni kabul ederim. Bağdat pazarında herkesin önünde benimle birlikte şarap içebilir misin? Bunu yapamam, dedi. Peki bana, içimi iyi şarap getirebilir misin? deyince hayır, getiremem. Peki ben Şarap içtiğim vakit benimle konuşabilir misin? deyince buna da hayır diye karşılık verdi. Şems, Tanrı erlerinin önünden yıkıl, git diye bağırdı." Bu söylediğimiz hikâye ile diğer rivayetlerden anlaşıldığı veçhile Şemseddin, dış görünüşe önem vermiyen, törelere, geleneklere tekme vuran, bu yolun tek at, tek mızrak koşucularından idi. Onun bu sözlerinden maksadı tecrit, tefrit makamı idi ki, halktan vaz geçerek Ulu Tanrıya yükselmek merhalesidir. Gerçekten Evhadeddin'i imtihana çekmek isteyişi idi. Himmetin tamamı, Kemâlî, ihlas inceliklerine riayetten sonra, halkın kabul etmediği fikirleri kabul etmek, onların beğendikleri fikirleri reddetmekti. Nitekim demişler:

Halkın kabalıktan, sokranmaktan başka işi olmadığından, Onun, kabul yahut reddetmesini düşünerek kendini eşek yapma!

Nasıl ki Şemseddin, halka onun muamelesinden bütün himmetiyle hakikatin merkez ve noktasına ehemmiyet vermiş, kısa görüşlülerin beğenip beğenmemelerine değer vermemişse, mevki düşkünü, zâhîlik, taslayan, eksik himmetlilerden bazılarının kendini beğenmek, kendini satmak yeri sayılan o günlerdeki hanıkâh, meşid törenlerine riayet etmekten vazgeçmişti. Hürriyet fezasında, hudutsuz âlemde himmet kolu ile kanadını açıyordu. Öğrenimde, öğretimde, o devrin birçok bilginlerinin dayanağı olan Kale^{*138} Haddesna sözüne kanaat getirmeye asla inancı yoktu. Derdi ki, gerektir ki herkesin bilgi pınarı, kendiliğinden akmalıdır¹³⁹. (Başkasının rivayetlerini değil, kendi öz fikrini söylemeli demek istiyordu.) **S.54**

Kemâl'in asla kurumayan uçsuz-bucaksız denizini ancak, daima fikir damlası besler. Hakikatten nasipleri nispetinde söz söylemiş olan kimselerin

137- Nasıl ki Sa'dî der:

Çin ve Çiği diyarının güzellerini, Muhakkıklar. Develerde bile görürler.

138- Nasırı Husrev'in Hadisçileri kınanan şu kıtasına işaretler:

Edip'in huzurunda Kur'anı ezberledin Saad'lerin nahvini, Hallin sarfını okudun Ondan sonra öyle dedi, böyle anlattı gibi ifadelerle Sözü anlatmak için yüzbin öyle söz söyledin Müşköllere, bunlarla nasıl kolaylık verebildin. Hâlâ, azdan çoktan bir bilgin yoktur.

(*) Kale, kavil sözünden dedi anlamındadır.

139- Mevlâna'nın sözünden alınmıştır. C. I:

1882. Öncüden bağısladığım İrfan damlasını Kendi denizlerine ulaştır.

1883. Çayında olan, bir damla bilimden ibarettir, Ten toprağından, ten havasından kurtar.

1884. Bu topraklar onu örtmeden, bu rüzgârlar onu kurutmadan önce, sen halas buyur.



sözleri, sizleri hakkı müşahededen mahrum etmemelidir. Nasıl ki "birgün Vezir Nusretüddin'in hanıkâhında büyük bir toplantı olmuştu. Bir büyüğü şeyhlik yerine oturtuyorlardı. Bu toplantıda bütün şehler, bilginler, ârifler, emirler, hâkimler hazır idiler. Bunlardan her biri türlü ilimler, hikmetler, fenlerden konuşup tartışma yapıyorlardı. Meğer Tebrizli Şemseddin bir köşede sessiz sedasız oturmuş onları seyrediyormuş. Ansızın kalkarak onlara şöyle bağırdı: Ne zamana kadar bu dedikodularla övüneceksiniz? Sizlerden hiç biriniz, Tanrıdan kalbime şöyle ilham geldi*, diye bir haber vermiyor; hadis olarak, tefsir, hikmet olarak, söz konusu ettiğiniz bu sözler, o devir adamlarının sözleridir. Bu adamlardan her biri kendi zamanlarında mevki sahibi kimseler idi. Kendi hallerinin derdinden mânalar söylemişlerdi. Sizler de bu çağın adamları olduğunuza göre, sizlerin sırları, sözleri nerede kaldı?". Bu düşünceyi¹⁴⁰ gözönünde tutarak, Mevlâna'yı bile B. Vele'din sözlerini okumaktan men ediyordu. Haberlerden anlaşıldığına göre Mevlâna'nın, ilmin tekâmülü ile sayısız sayfalarından bir satırını bile beşerin henüz sona getiremediği sırlar âlemine ait kitapların mütalâası ile uğraşmasını, kendi şahsi ve taze fikrini, şunun bunun dedikodularına, sözlerine feda etmemesini istiyordu.

ŞEMS'İN KONYA'YA GELİŞİ VE MEVLÂNA İLE GÖRÜŞMESİ

Tebri'li Şemseddin 26 Cemazelâhir 642/29.11.1244 Cumartesi sabahı¹⁴¹ Konya'ya geldi. Onun her şehirde âdeti¹⁴² hanlara inmekti. Konya'da dahi **S.55** "Şekerfüruşan" Şekerciler hanına inerek bir oda kiralandı. Halkın kendisi zengin, ulu bir tüccar sanması için odasının kapısına 2-3 Dinar değerinde bir kilit asarak anahtarını da Destarının ucuna bağlayıp omuzuna sarkıttı. Hâlbuki odasında eski bir hasır, kırık bir bardak, yastık yerine kullandığı âdi çamurdan yapılmış bir kerpiçten başka bir şey yoktu.

Onun Konya'da, Mevlâna'da devrim yapınca kadar geçirdiği müddet hakkında elde bir bilgi yoktur. Mevlâna ile tanışma, görüşme şeklini türlü türlü yazmışlardır. Biz bu rivayetleri aşağıya sıralayıp sonra gerçeğe uygun olanını söyleyeceğiz.

* Kalbim, Rabbimden telakki ile bana hadis bildirdi

حدثني قلبى عن ربي

140- Eflâki Mevlân'dan rivayet ediyor: "lik hallerimde, ulu Mevlâna Baha-i Vele'din sözlerini mütalâa ederdim. Her zaman yerimde olması icabederdi. Şemseddin, onun mütalâasından beni men ediyordu. Şu bakımdan onun hatırına riayet için bir müddet mütalâasını terk ettim. Mevlâna Şemseddin hayatta olduğu müddetçe o mânalarla uğraşmadım."

141- İran Maarifine ait Makalâtı Şems'in fotoğraflarından S.114. Bu, Eflâki'nin dediğine mutabıktır. Fakat Eflâki'nin Menakıbında yalnız 26 Cemazi Cumartesi günü sabahı yazılıdır. Cemaziden maksat, Cemazelâilâ olmayıp, cemazessânıdır. Şems'in Makalatından anlaşılmaktadır.

142- Eflâki diyor: "Nereye giderse hana misafir olurdu." Bu söz Makalat S. 20 de yazılıdır. "Benim hakkım yoktur ki, bu millet varken Kervansaray'a gideyim, Bigânelerle beraber olmak, bunlarla birlikte olmaktan daha iyidir." Bu, Eflâki'nin sözüne delil olarak alınabilir.



EFLÂKÎ'NİN RİVAYETİ

Eflâkî'nin rivayetine göre Mevlâna, birgün Pembe Furuşan "İplikçi" Medresesinden çıkarak Rahvan bir estere binmiş, bazı bilgi öğrencilerle bilginler beraberinde gidiyordu. Ansızın¹⁴³ Tebriz'li Şemseddin ona tesadüf etti. Mevlâna'dan; acaba Hazreti Muhammed mi büyüktür, yoksa Bistamlı Bayezit mi? diye sordu. Mevlâna, bu nasıl sorudur? dedi. Hazreti Muhammed, peygamberlerin sonudur. Bayezit'in burada sözü mü olur? Şemseddin dedi ki, Muhammed neden "Biz seni tam bir bilgi ile bilmedik". Bayezit ise "ben kendimi tenzih ederim, benim şanımlı ne kadar uludur, diyor". Mevlâna bu sorunun heybetinden düşerek kendini götürerek hücrelerine aldı. 40 gün hiç kimsenin odalarına girmesine müsaade etmedi. Molla Câmi, Nefahatül-Üns'de bu rivayeti, aşağıdaki farkla naklederek der ki: Mevlâna, Hz. Muhammed ile Bayezit'in sözü ki birincisi "senin göğsünü geniş kılmadık mı? şerhinin sırrından, büyük susuzluktan, ikincisi ise az susuzluktan, anlayış darlığından meydana gelmiştir." sözlerini söylediği zaman, Şems bir nâra attı, düştü. Mevlâna esterinden aşağıya indi. Talebelerine buyurdu, onu alıp medreseye götürdüler. Kendisine geldiği zaman mübârek başını Mevlâna'nın dizine koymuş buldu. Ondan sonra elini tutup yürüdüler. Üç ay bir halvette visal orucuna oturdular, asla dışarı çıkmadılar. Kimse de onların odasına girmeye cesaret¹⁴⁴ edemedi.

ELKEVAKİP ÜL MUZİA YAZARI MUHYEDDİN'İN RİVAYETİ¹⁴⁵

Çocukluğu Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'le çağdaş olan Muhyeddin Abdülkadir (696/1294-775/1364) Mevlâna'nın coşkunluk destanını şöyle rivayet eder: "Mevlâna'nın halktan çekilip, bir yere kapanmasının sebebi şöyledir; birgün Mevlâna evinde oturuyordu. Etrafında bilgi öğrencileri, kitaplar hazır iken ansızın Tebrizli Şems Mevlâna'nın meclisine girerek selâm verip oturdu. Mevlâna'ya kitapları işaret ederek bunlar nedir? diye sordu. O da sen bunları bilmezsin, dedi. Mevlâna'nın sözü henüz tamam olmamıştı ki, evinde,

143- Mevlâna'nın şu beyitlerinden istifade ederek onun Şemseddin ile Mülâkâtı ansızın olmuştur:

Seni ansızın gören benim

Baştan aşağıya kadar göz olmuşumdur

منم آن ناگهان ترادید

کشته سرتا بیا هم دیدم

Benim canım, deli olmuş kuş gibidir Senin gâmindâ, saçma sapandan uçmuşum, kurtulmuşum.

در غمت از کراف بریده

جان من همچو مرغ دیوانه

Seher vaktinde gökte bir ay aşkâr oldu Gökten inip te bize bakıyordu Doğanın, kuşu avladığı gibi O ay dahi beni tutup göğe uçurdu.

144- Mevlâna'nın sözlerinde şu rubai burada hatıra gelir: Gönül ile aşk, yüz perdeden soyundu. Her ikisi yanyana, cıncana oturdular Eğer ikisinin arasına, Cebrayıl gelecek olsa idi Onun ateşinden bir lâhza kurtulamayıp yanardı.

145- Elkevâkîp Ül Muzîa, Haydarabat baskısı (C. II., S. 124-25) onun sözleri Arapça idi. Farsçaya terceme olundu. Türkçesini Taşkoprüzâdenin Mevzuatül Ulûm (C. I., S. 744-45) undan göçürdük. UZLÜK.

kitapları arasında bir ateş belirdi. Mevlâna da Tebriz'li Şems'e, bu ne haldir? diye sorunca, Şemseddin, sen de bunu bilmezsin, dedi. Kalktı, gitti, Mevlâna dahi tecrit ayağını tefrit yoluna koyup medresesini, talebesini, çoluğunu, çocuğunu terketti. Şehirleri dolaştı ve birçok şiirler yazdı. Tebriz'li Şems'le buluşamadı, Şems de kayboldu."

Câmi ile diğerleri¹⁴⁶ bu rivayete uyararak kendi kitaplarına yazmışlardır. Şemseddin Konya'ya eriştiği vakit Mevlâna'nın meclisine geldi. Mevlâna bir havuz kenarında oturmuş; önüne birkaç kitap koymuştu. Sordu ki bunlar nedir? Mevlâna buna; Kıl-ü Kal (Dedikodu) derler şeklinde cevaplandırınca, senin onunla ne işin vardır, diyerek Şemseddin elini uzatıp bütün kitapları suya attı. Mevlâna teessüfle, behey derviş neyledin, onların bazısı babamın faydalı sözlerinden toplanmış yazılardır, bulunur şeyler değildir, dedi. Şeyh Şemseddin elini sokup o kitapları birer birer çıkardı, hiç birisine su tesir etmemişti. Mevlâna bu nasıl sırdır? diye sordu. Şemseddin bu zevktir, haldir, senin bundan haberin yoktur, dedi. Ondan sonra birbirleriyle konuşmaya başladılar.

DEVLETŞAH'IN RİVAYETİ¹⁴⁷

S.57 Devletşah Şems'in Mevlâna ile görüşmesini Şöyle anlatır. "Bir gün Rükneddin Sincabî¹⁴⁸ Şeyh Şemseddin'e, senin Anadolu'ya gitmekliğim lâzım, orada aşk ateşine tutulmuş bir kişi var, sen varıp onu uyuracaksın" dedi. Şems, müşidinin işareti ile Anadolu'ya yöneldi, Konya'ya geldiği vakit gördü ki Mevlâna bir Ester'e binmiş, yanında mollalardan müteşekkil bir kalabalıkla beraber, medreseden evine gidiyordu. Şeyh Şemseddin firasetle matlubunu gördü, sevgilisini anladı. Mevlâna'nın yanına gitti. Ondan bu nefisle savaşmak, riyazet etmek, tekrar tekrar zâhiri ilimlerle uğraşmaktan gareziniz nedir? diye sordu. Mevlâna, şeriatın sünneti, edepleri yolunda gitmek diye cevap verdi. Şems dedi ki, bunların hepsi dış yüzüdür. Mevlâna, bunun ilerisinde olan nedir, dedi. Şems bilim odur ki, malûma erişesin diye Senâf Divanından şu beyti okudu:

Bilim, eğer seni senden almıyorsa, Bilgisizlik, bu bilimden yüz defa daha iyidir.

Mevlâna bu sözden hayrette kaldı ve o ulunun karşısında düştü, ders okutmaktan vazgeçti."

146- Heft - İklim tezkeresi müellifi Emin Ahmet Razi ile Ateşgede müellifi Azer gibi.

147- Devletşah tezkeresi Leydan, S. 196/7. Bu rivayet Ateşgede tezkeresinde de vardır. (Belh'den yetişenlerin anılmasında)

148- Doğrusu Secasidir. Nasıl ki bu kitabın 70-71. sayfasında geçmiştir.



**İBN-İ BATUTA'NIN RİVAYETİ**¹⁴⁹

İbn-i Batuta XIV. Yüzyılın ortasından önce gezisi sırasında Konya'ya geldi. Mevlâna ile müridlerinin ve ona uyanların kısa bir hal tercemesini yazarken Mevlâna'nın devrimi hakkında diyor ki: "Rivayete göre Mevlâna başlangıçta, İslâm hukuku ile uğraşan bir fakih ve müderris idi. Konya'daki medresesine öğrenciler toplanırdı. Bu gün Medreseye helva satan birisi geldi. Başında bir tabak içerisinde parça parça kesilmiş olduğu halde helva vardı.

Bunların her parçasını bir paraya satardı. Öğretim toplantısına geldiğinde şeyh tabağını getir, dedi. Helvacı bir parça alıp şeyh'e verir. Şeyh de eliyle alıp yer. Şeyhden başkasına bir şey vermiyen helvacı çıkıp gider. Şeyh de ona uyararak arkasından dışarı çıkıp gider. Öğretimi terketmekle öğrencilere karşı gecikir. Öğrenciler bir müddet bekledikten sonra aramaya koyulurlarsa da, nerede kaldığını bilemezler. Bir yıl sonra mânâsız birkaç Farsça şiirden başka birşey söylemez olur. Bu şiiri de kimse anlayamaz. Talebesi kendisine uyararak, Mevlâna'nın ağzından çıkan şiirleri toplayıp yazarlar, böylece Mesnevi adlı kitap vücuda gelir."

Eğer yukarıda gördüğümüz rivayetlere dikkat edersek, Eflâkî ile Devletşah'ın rivayetlerinin birbirini tuttuğu anlaşılır. Bu iki rivayete göre Mevlâna'nın devriminin sebebi, Şems'in sorusu, bu iki zatın Mevlâna'nın medreseden döndüğü zaman birbirine tesadüfleri nakledilmektedir. Yalnız ihtilâf, Şems'in sorduğu sualedir. Devletşah'ın rivayeti, Eflâkî'ninkinden daha zayıftır. Zira İrşat daiyesine sahip olan, sofi mesleğinde bir babanın yanında, tasavvuf beşiğinde yetişmiş ve yollarca Seyyid Burhaneddin Muhakkik'in huzurunda sülûk derecelerini geçmiş olan Mevlâna'nın bir dervişin sorusuna bu kadar zayıf cevap vermesi, Şems'in ikinci sorusu karşısında kendisini kaybetmesi hakikatten uzaktır.

Kevakibül Mudi'a müellifinin sözleriyle Câmî'nin ikinci rivayeti şu şekilde müsterektir: Mevlâna'nın coşkunuğu, tecride karşı meyli, zahiri şeyleri terki Şems'in kerameti ile Mevlâna'ya karşı olan kayıtsızlığından dolaydır. Bu her iki rivayet, her ne kadar gözünü (Mâzağa)* sürmesi ile açmış olan ve acip eserleri evliyanın vücudundan en küçük bir eser bilen halet erbabı için doğru ise de, zahiri sebepler ve hâdiselere göz diken tarih adamları nazarında hiçbir suretle kabule şayan değildir. İbnibatuta'nın rivayeti de akla hiç uymuyordu. Onun her bakımdan yanlışlığı ortadadır. Nitekim bu malûmat eski, yeni hiçbir

149- İbnibatuta seyahatnamesi, Mısır basması, C. I., S. 187, Türkçe tercemesi C. I., S. 322-23.

* Necim süresi: Peygamber'in gözü bir tarafa kaymadı, sağa sola dönmedi (ne gördü ise hakikat üzere gördü) 17 nci âyet. ÜZLÜK.

kitapta mevcut olmadığı gibi yukarıda adı geçen rivayetlerle de asla bir münasebeti yoktur. Mevlâna gibi Marifet sahiplerinden bir çoğunu kendi huzurunda bulundurmuş, dünyanın acısını, tatlısını tatmış, tecrübeli bir zatın bir parça helva¹⁵⁰ almasının değişiklik yapıp coşup, taşma göstermesine sebep olması sağ duyu sahipleri ve doğru düşünenler için hakikatten uzaktır. Bunlara ilâve olarak Mevlâna'nın kaybolması haberi de tarihi¹⁵¹ hiçbir asla dayanmamaktadır.

S.59

Sultan Vele'd'in Mesnevileri, Eflâkî Menkıbeleri gibi Mevlâna'nın hayatına dair en eski, en itibarlı kaynaklarda da yazılı değildir. İbni Batuta zannolunur ki bu haberi, Mevlâna ailesinin düşmanlarından yahut hiçbir şeyden haberi olmayan avam tabakasının ağzından duymuş, onu incelemeyen, gerçek olup olmadığını araştırmadan yazmıştır.

İyi dikkat edilirse anlaşılır ki Eflâkî'nin, Devletşah'ın rivayeti şüphelidir¹⁵². Çünkü Şems'in sorusu çok sâde, çok âdidir. Tarikatın henüz başlangıcında olanlar dahi buna benzer soruların cevabından âciz değildir, olamazlar da. Mevlâna gibi daha hayatının başlangıcında irfan gerçeklerini görüp tasavvuf beşiğinde eğitimi yapılmış bir kişi için bunu düşünemeyiz bile.

S.60

150- Mevlâna'nın Helvaya mensup, Helvacı gibi tâbirler kendi gazellerinde 20 yerde göze çarpmaktadır. Bunlar Şairce tâbirler, terimler olup İbn-i Batuta'nın sözüne tanık olmaz.

151- Cevahirul Mudiâ müellifine göre, Mevlâna'nın şehirleri dolaşması sözünden Mevlâna'nın, Şems'i aramak için muhtelif şehirlere yaptığı yolculuklarına işaret eder. Nasıl ki ilerde gelecektir, bu seyahatlerin, İbni Batuta'nın sözleri ile de ilgili yoktur. İbni Batuta'nın söylediklerine gelince: O diyor ki, anlaşılmayan Farsça şiirlerinden başka birşey söylemiyordu; müridleri bu sözleri toplayarak Mesnevi diye ad koymuşlardı. Bu sözler çok tuhaf olup, İbni Batuta'nın bilgisizliğinden, saflığından ileri gelmektedir. Çünkü: 1) Farsça bilenler için Mevlâna'nın şiirleri anlaşılabilir şeyler değildir. 2) Bir şahsın şiirden başka söz söylememesi nasıl olur? 3) Mevlâna'nın eseri yalnız şiir, Mesnevi olmayıp Mektupları, Fihî-Malfih gibi mensur kitapları da vardır. İbni Batuta'nın onlardan haberi yoktur. Saflığından, aslı olmayan bu haberi kendi kitabına yazmıştır.

152- Zahir de böyle gösteriyor. Fakat bu soru ile cevabın, o iki ulu arasında konuşulduğu Şems'in Makalâtından anlaşılabilir. Makalât'dan şu sözleri tanık olarak gösterebiliriz: (Şems'in Makalâtı, S. 11). Karinelerden anlaşılıyor ki Maahu onun ile zamiri Mevlâna'ya aittir. Bu sebepten ötürü bu soruların, bu cevapların vuku' bulduğuna inanmak icabeder. Fakat Mevlâna'da hasil olan devrimin başlangıcı bu soru olup olmadığı meselesi şüphelidir.

153- Şems'in Makalâtından, Eflâkî'nin rivayetlerinden anlaşılıyor ki Şems, bir müddet Şam'da, Halep'te oturmuştur. Geçen sayfalarda söylediğimiz gibi Mevlâna bu iki şehirde 7 yıla yakın bir müddet ikamet etmiştir. Bu sebepten dolayı, onun Şems ile mülâkatını bu iki şehirden birinde farzetmek güç olmasa gerektir. Makalât S. 36 da M. (Mevlâna sözü Makalâtın her yerinde M. olarak geçmektedir.). Şems şöyle der: "Mevlâna'dan 16 yıldan beri yâdigâr olarak saklıyorum, mahlûklar sûret yüzünden üzüm taneleri gibidirler, sıkıldığınız zaman kâsede hiç bir tane kalmaz." Şu sözden Mevlâna'nın Şems'le mülâkatının Halep'te olduğunu kabul edebiliriz. Zira Mevlâna'nın Halep'te ikameti, Şems'le sohbet etmesinin son senesine kadar aşağı yukarı 16 yıllık bir zaman vardır. (630/1233-645/1247) Şems'in, Mevlâna'dan hâtıra (yadigâr) ünvanı ile rivayet ettiği o mâna, 700 yıldan beri Mesnevinin şu beyitlerinde bize yadigâr olarak kalmıştır. C. I.: 678. Bir yerde 10 tane çıra bulundurulsa, görünüşte her biri diğerinden ayındır. 679. Nuruna yüz çevirsen şüphesiz ki aydınlığını öbüründen ayırdetmeye imkân yoktur. 680. Yüz elmayı, yüz ayıyı ayrı ayrı sayabilirsin. Fakat sıkınca hepsi bir olur, yüz sayısı kalmaz. 681. Mânalarda taksim ve sayı yoktur, mânada ayrımlar, parçalar bölme de yoktur.





Her ne kadar düşünülebilir ki, Mevlâna Şems'le Halep'te¹⁵³ yahut Şam'da görüşmüş, elini Şems'in aşk, iradet eteğine uzatmış, Şems'in sorusu, Mevlâna ile işin başlangıcında ortaya koyduğu sözleri hatırlatmakta ise de bu söz Mevlâna'nın Şems'le görüştüğü hakkındaki Eflâki'nin rivayetini kuvvetlendirmektedir¹⁵⁴.

Bu hâdiseyi olağanüstü ve Mevlâna'nın coşkunluğunu gizli olarak gösteren bu haberlerden sarfınazar en eski, en doğru kaynak olan S. Veled'in İptidanamesi'ne bakacak olursak, anlayacağımız ki bunlar, Menakıp erbabı ile tezkere yazarları tarafından bu hikâyeye verilen dal budaktan başka bir şey değildir. Sonuç bakımından bu olaylar, yani Mevlâna'nın halinin değişmesi, yaşayışının başka şekil alması bakımından alelâde sayılamaz.

Tezkere yazarlar, Menakıp yazarlar, mukaddime yazmakla âdetin hilâfını göstererek kendilerinden rivayetler türetmişler, duydukları sözleri incelemeyen eserlerine geçirmişlerdir.

S. Veled'in İptidanamesi'ndeki rivayete göre, Mevlâna'nın Şems'e karşı sevgisi tıpkı, Musa'nın Hızır gibidir. Musa, nübüvvet, risalet makamı, Kelimüillah rütbesini haiz olduğu halde yine Tanrı erlerinin isteklisi olmuştur. Mevlâna dahi bütün kemâli, ululuğuyla birlikte daha mükemmel olma isteğiyle izzet kubbelerinde gizlenmiş olan Şems'i¹⁵⁵ elde edinceye kadar günler geçirdi.

Şems'e mürid olarak başını onun ayağına koydu, onun bütün ışığında fani oldu. Onu kendi evine dâvet etti. Nitekim S. Veled İptidaname'de der ki S. 41:

Musa (Kelim) hikâyesini söylemekten maksadım o benzeri, eşi olmayan Mevlânadır.

Öyle ki, Onun bir eşi dünyaya gelmemiştir. Öyle iken yine dünyadan ve dünya adamlarından kaçardı.

O, ilimlerde akranlarına üstündü, şeyhlere baş olmaya lâyıktı.

154- O hikâyeye şudur: "Şöyle rivayet ederler ki, bir gün Mevlâna Şam şehrinin meydanında geziniyordu. Ahali arasında siyah keçe giyinmiş, başına keçe külah geçirmiş acayip bir şahsın dolaşmakta olduğunu gördü. Bu kimse Mevlâna'ya erişince elini öptü, Ey Mânâlar âleminin sarrafı beni anla, dedi. Bu, Mevlâna Tebrizli Şemseddin hazretleri idi. Tanrı, anılmasını ulu etsin."

155- Makalâtın 81 inci sayfasında şu ibare görülmektedir: "Yüce Tanrıdan beni, kendi velleleriyle birlikte buldurmasını, onlarla sohbet ettirmesini dua ve niyaz ettim. Rüyada gördüm ki, sana bir veliyi musahip edeceğim dediler. O veli nerede? dedim. Diğer gece gördüm. Anadolu'da dediler, bir müddet sonra gördüm, dediler ki henüz zamanı gelmemiştir, işlerin kendilerine ayrılmış zamanları vardır." Bilindiği gibi Şems hak erlerini aramakta çok yelip çabalamakta, canla, başla vellelerin sohbetini istemekte idi. Onun aradığı zatın alâmetini Anadolu'da vermişlerdi. Eflâki'nin rivayeti, keza Makalâta uygun gelmekte olup bu iki rivayetle (İptidaname) arasında aykırılık olduğunu düşünmemek gerekmektedir. Zira Mevlâna'nın inancına göre çekicilik, her iki yönden (Seven, sevilen) tarafından vaki olmaktadır. Mesnevi C, III, 4398. *Susuz, ipimi güzel, tatlı su nerede diye inler, Su dahi nerede o susamış diye feryat eder.*

İzzet veya hak kubbelerinde gizli bulunanlar diye söylenen terim (Yani gizli Velleler üç tabakaya bölünmüşlerdir.) Sofiye Kitaplarında bunlar şu hadisten alınmıştır:

"Benim vellelerim benim kubbelerimin altındadır, onları benden başkası tanıyamaz."

* Yukarıda ismi geçen Zünnun vellelerin ulularından olup Mısırlıdır. Hazreti Mevlâna Mesnevîde Darüşşifaya gönderilen bu zatın cinneti üzerine yazdığı beyitlerde birçok hikmetler söyler. UZLUK.

Bunca izzetlere, kadre, kıymete, fazilete, kemaline rağmen daima Tanrı Ebdalini arardı.

Onun Hızır, Tebrizli Şems idi; eğer sen onunla hakkı ile kaynaşursan.

Hiç kimseyi bir arpaya satın almazsın, karanlık perdelerini yırtarsın

O, bütün Tanrının gizli velilerine bile gizli idi, bütün ermiş ve erenlerin Sultanı idi.

Zira bütün veliler Halktan gizlidirler, halk cisimdir, veliler ise candır.

Cisim canı nerede görebilmiştir? Canın yoluna yine ancak can ile varılabilir.

İşte böyle görücü göze mâlik olan ulu veliler, ezelden beri ilim, kemal sahibi idiler. Onlar bile Şems hazretlerini göremediler, halbuki onu aramakta hayli dönüp dolaştılar.

Tanrının gayreti onu gizli tuttu. Vehimden, şüpheden bile uzak kıldı.

Mevlâna hazretleri, Tanrı yanında sıdk, sefa ile hepsinden daha has idi.

Öyle iken Tanrı haslarından biri ona yüzünü gösterip kemalinin onunla artması için razı idi.

Artık başka bir şeye temah etmezdi, başkalarının sevgisini de kalbinden silecekti.

Kendisi çağının özeti, teki olduğu halde devrinde ondan (Şems'den) başkasını istemiyordu.

Öyle ki başka bir kimse o âtiyeye mazharolmadı, yalnız o böyle bir bakışa nail oldu.

Uzun beklemelerden sonra yüzünü gördü, bütün sırlar ona gün gibi âşikâr oldu.

Kimsenin göremediği zatı gördü, kimsenin işitemeyeceği sırları ondan işitti.

Naz ve niyazla, onun kokusunu alıp perdesiz cemalini görünce ona âşık oldu, artık kendine mâlik olmadı, enğin de, yüksek de ona göre bir oldu.

Evine dâvet edip, dedi ki, Sultanım, şu derviş kulundan dinle.

Kulunun her nesi varsa, her nesi de olabilir ise, şüphesiz hepsi efendisininindir.

Binaenaleyh bundan sonra ev, senin evindir, kendi yolunla dosdoğru gidebilirsin.

Bundan böyle her ikisi de yola gümeye koyuldular, sevinçle konuşarak eve
S.62 yöneldiler.





Bu beyitlerden anlaşılıyor ki Mevlâna, başlangıçtan¹⁵⁶ âşıktı. Bütün canı ile Tanrı erlerinin arayıcısı idi. Vâsılların, Kâmillerin işaretlerini, nişanlarını tanıyordu. Özü kabuğundan daha iyi biliyordu. Vücuda ışık ulaştırın ruh gibi¹⁵⁷ ebdalin ışığı da onun canında parlıyordu. Şems'i¹⁵⁸ anladığı vakit o lâtif maşukunun uçsuz bucaksız olan güzellik denizine ittisâl etmek için Şems'de o nişanların, o yeniliklerin mevcut olduğunu anladı. Onun çok ilgi uyandıran, gönül kapan çehresinden, onun nefsinin sıcaklık ve tutkunluğundan anladı ki gönül aldatıcılık ve gönül kapıcılık madeni ile ilgisi vardır. Hem de cinsiyet çekiciliği ile can ve gönülden elini çekti. Başını onun ayağına koydu, onun iç âleminde yıllarca saklı bulunan, perde yırtan coşkunuğu husule getiren

Tanrı aşkı saklı olup zuhur etmek fırsatını bekliyordu. Artık daha fazla gizli¹⁵⁹ kalmasına imkân bulamadı. O ibadet edenlere yakışır sima taşıyan zat âşık, müfti şekilli olan sofinin penceresinden dışarı çıkarak âlemde sarhoşluk coşkunuğunu, kendini yitirme feryadını bastırarak aşk selâsını verdi:

Nâle-i Neyden işitgil ya bu Ney

Kim neden ağlar, neden göynür bu Ney

Güş-ı hûş aç duy şikâyetler eder

Ayrılıklardan hikâyeler eder.

Eskiden beri hiçbir kimseye ricada, niyazda bulunmayan Mevlâna, Şems'i gördüğü gün, ona niyaz ederek onunla birlikte halvete oturdu. Öylecesine ki gönlünü dostunun hayalinden¹⁶⁰ başkasına; evinin kapısını da tanıdıklarına tanımadıklarına kapadı. Mihrap ile Minberi istiğnâ ateşine vurdu. Öğretim kürsüsünü, vaaz minberini terketti, aşk üstadının huzurunda diz çöktü. Bütün üstadlığına rağmen yeni öğrenci oldu. Eflâki'nin rivayetine göre halvet müddeti 40 gün veya 3 ay sürdü aşağıya yazılan İptidaname'nin beyitleri bu olayı daha iyi anlatıyor. S. 197:

4334. Ansızın, Şemseddin hazretleri ona erişti. Karanlıklar onun nurundaki

156- Mevlâna'nın şu beyitini hatırlayınız:
Sen ya canın ile yahut içki ile hayattasın, ben senin eteğini tutmuşum; ne olurdu keşke ben uykuda olaydım, bana sen uykudan kavuşsaydın.

157- Bu beyiti de hatıra getiriniz: Mesnevi C. I, 3373. Canın ışığı nasıl tene vuruyorsa, Ebdalın ışığı da benim canıma öyle vuruyor.

158- Bu manzum mâna aşağıdaki beyitlerden anlaşılmalıdır:
Mesnevi C. V,

2436. O bahçenin şerhi, beyanı eğer yalan, zor değilse, senin gözün niçin ondan mest, mahmur değildir.

2437. Bu aç gözlülük, bu görgüsüzlük senin fakirliğindir. Beyler beyliğinden değildir.

2438. Mademki Pınarın başından geliyorsun, neden ötürü kuru dudaklı susuzsun, eğer misk Ceylani isen hani mis kokusu? Eğer sen Cennet gülistanından geliyorsan armağan için bir deste gül nerede?

2439. O söyledığın, şerh ettiğin şeyden niçin bir nişane, alâmet göstermiyorsun?

159- Aşağıdaki meşhur beyte işaretler:
Güzel yüzünün gizlenmeye tahammülü yoktur, eğer kapuyu kaparsan bacadan başını çıkarır.

160- Sadî'nin beyitini hatıra getiriyor:
Biz halvet kapusunu ağyârın yüzüne kapadık, herkesden vazgeçip, seninle oturduk.

kudretten yok oldu.

Aşk âlemi ardından, tefsiz, sazsız avazını erişirdi.

Ona maşukun halini şerh eyledi, bir halde ki onun sırrı, ayyuku geçti.

Dedi ki sen eğer bâtına bağlanmışsan ben bâtının bâtınıyım, bunu dinle.

Sırların sırrı, nurların nuru, veliler dahi benim sırlarıma erişemez.

Aşk benim yoluma perde olur, canlı aşk benim yanımda ölüdür.

Onu acaip bir âleme dâvet ederdi, onu Türk'de, Arap'ta rüyada bile görmemişti.

Üstad şeyh, yeni okumaya başlamış birisi oldu da her gün onun hizmetinde ders okudu.

Mevlâna, herşeyin sonuna ermiş iken yeni başlayan birisi oldu, herkesin iktida ettiği bir zat iken kendisi iktida edici oldu.

Gerçi fakr (yoksulluk) ilminde kemâl bulmuştu, böyle olmasına rağmen ona yeni bir ilim olarak göründü.

Acaba Şems Mevlâna'ya ne öğretti, ne büyü etti de Mevlâna'yı kendisine bu kadar vurgun kıldı? Her şeyden ve herkesten onu âvâre etti, onu muhabbet kumarında yuttu. Evet bunların hepsi bize karanlıktır. Evet Menakıb kitapları şu meselede oy birliği etmişlerdir ki, Mevlâna, Şems ile halvetten sonra kendi yolunu değiştirdi. Namaz kılma, vaaz meclisi yerine, semâ'a girdi, çarha, raksa başladı. Medresenin, bahis sahiplerinin dedikodusu yerine, neyin can yakıcı nağmesine, rebabın ruh okşayıcı sesine kulak verdi.

İşin başlangıcında, güneş ışığındaki zerrelere gibi raksederken önce, namaza, oruca şiddetle bağlı idi 3 günde bir iftar eder, geceleri sabaha kadar namaz kılardı. Semâ'dan ve raks'dan habersizdi. Takvada, ibadette kemâl hasıl etmişti. İlâhi tecellilerden berhudar oluyordu. Şems'in hakikat güneşi, onun canının meşrikinde (günün doğuş yerinde) parladığı zaman onun aşkı, Mevlâna'nın kalbine tesir etti. Onu kendisi için kılavuz seçti, onun işareti üzere semâ'a başladı, semâda önce zühdt ve perhizden bulduğu halleri, tecellileri şimdi semâ'da buluyordu. Nasıl ki Sultan Veled İntihanâme'sinde buyurur: Bizdeki yazmaya göre S. 318-324.

4630. Şemseddin'in gelişinden evvel, gece gündüz ibadet ve taatla uğraşır. Aylarca, yıllarca (uzun müddet) bilgi ile zühdt ve takva ile uğraşmakta idi. O makamlara, bu çalışma ile erişti. O yolu, zühdt ve takva ile kat etti.

O halinde ona haktan tecelliler zuhur eder, her zaman haktan yeni bir ders alırdı.

Vakta ki Şemseddin onu semâ'a dâvet etti, öyle bir semâki öncekiler





seçmişler, kabul etmişlerdir.

Onun emri ile semâa başladığında kendi halinin yüz kat arttığını gördü.

Mevlâna Şems'in nurlarına müstağrak olmuş, dostlarından vaz geçmişti. Kâmil¹⁶¹ erlerin sohbeti, insanı kemale erdirtir. İşte bu Mevlâna'nın esas yolu idi. Nasıl ki zahir ilimleri¹⁶² tekrar ve tedris ile öğrenilir. Fakr kuvveti ve Tasavvuf dahi Salik'e Cemalini gösteren bir ayna gibi olan sohbetinden, onunla demsaz olmaktan hasıl olur. Mevlâna, dilek eli ile, Tebriz'li Şems'in sohbet eteğini sıkıca tutmuştu. Sahip olduğu nakdini, kendisine gelen bütün hediyeleri Şems'in yoluna döküyordu. Mevlâna'nın dostları, öğrencileri, ailesinin fertleri, Şems'e garaz gözü ile bakıyorlardı. Onu, lâubali, marifet tavrından uzak bir kimse olarak tanıyorlar, onun şeyhliğine, önderliğine müsaade etmiyorlardı. Şeyh, Şeyhzade, müfti olan Mevlâna'nın gidişini değiştirmesi, Konya ahali ile ulu bilgin ve ulu zahitleri öfkelen-dirmiş, Muhammed'in şeriatı yapısında yol bulmuş, sahabelerin, gelmiş, geçmiş uluların bilgi bayrağını taşıyan öyle fakih bir müftinin halinin değişmesinden husule gelen büyük çöküntü ve çatlaklığı kendine yakıştıramıyorlardı. "Bütün Konya halkı coşmuşlardı, gayret ve haset ucundan karman çorman olmuşlardı. Hiç kimseye belli değildi ki o kimdir, nereden gelmiştir." Müridler de sokranmaya, şikâyete başladılar. İptidaname S. 42:

S.65

Diyorlar ki şeyhimiz o kimseden dolayı niçin bizden yüz çeviriyor?

Biz hepimiz çocukluğumuzdan beri iyi halli, Tanrı'yı isteyiciler olarak asaletle, neseple ün almışız.

Şeyhimizin uğrunda sadık bendeleriz. Şeyhimizin yolunun hep âşıklarıyız.

Bizim yolumuz aklın mertebesinden yüksektir, Şahımız hep şahların şehinşahıdır.

Hepimiz onun öğütlerinden bu mertebeye eriştik, onun sevgisini başkalarının gönlüne de ektik.

Hepimiz şahin gibi av avladık, avımızı da şahımıza getirdik.

Şeyhimiz bizimle dünyada şöhrat kazandı, dostları sevindi, düşmanları kahra

161- Şu meseleyi bütün sofiler az çok kabul ediyorlar. Belki onu tasavvufun esas binası olarak da kabul edebiliriz. Mevlâna'nın şairlerinde, kelimelerinde bu mânaya işaret edildiğini birçok defa bulmaktayız. Nitekim aşağıdaki beyitler buna işarettir. Mesnevi C. I:

2959. Peygamber Aliye dedi ki, ey Ali, ey Tanrı arslanı, Tanrı pehlivani, Tanrı yiğiti.

2960. Fakat arslanlığına asla güvenme, Umud ağacından gölgesine gir.

2965. Herbir kimse, Tanrıya yakın olmak için bir ibadet ve taat ihtiyar etti.

2961. Bir âkilin gölgesine gel ki, onu bir nakil hakikatten gidermeye muktedir olmasın.

162- Bu beyitler de ictibas olunmuştur.

1062. Bilgi sahibi olmanın yolu söz ileddir, zanaat öğrenmenin usulü ise iş, teknik ileddir.

1063. Fakr istiyorsan sohbet ile mümkün, dilin, elin bunda tesiri yoktur.

Can yokluk bilgisini bir candan beller, yoksa defterden, kağıttan, beyandan öğrenmez. Mesnevi C:2.

30. Mümin müminin aynası olunca onun yüzü buğulanmadan kurtulur.

31. Mahzunluk vaktinde dost can aynasıdır, aynanın yüzünü nefesle buğulandırma.

uğradı.

Bu ne biçim adamdır ki o bizim şeyhimizi bir ırmağın bir çöpi alıp götürdüğü gibi elimizden aldı.

Müridler, Konya halkı darılmaya, baş kakıncına başladılar. Lâkin Mevlâna kendi işiyle meşguldü. O, öğütlerden¹⁶³ sevgi bağıntı kuvvetlendiriyordu. Pervasızca güneşe tapıyordu. O kadar ki Celâleddin Karatay "kendi medresesini tamamlamış, büyük bir toplantı olmuştu. O ulu bilginler arasında sedir neresidir, diye bir konu görüşülüyordu. O günlerde Şems Konya'ya yeni gelmişti. Ahalinin arasında alt başta oturmuştu. İttifakla Mevlâna'dan sordular ki, sedir nereye derler? Buyurdu ki, Alimlerin sediri sofanın ortasıdır. Ariflerin sediri evin köşesidir; sofilerin sediri, sofanın kenarındadır. Âşıkların mezhebinde sedir, dostun yanındır. Derhal ayağa kalktı Şems'in yanına oturdu. Derler ki hemen o gündü, ki Şemseddin, halka Konya uluları arasında meşhur oldu." Dostların darılması, Mevlâna'nın aşk ateşini yelpazeliyor, onun kendini kaybedercesine coşkunluğu onların kakıncıta bulunmalarını, kıskançlıklarını artırıyor. Şems'e olan düşmanlık, kin sınırları aşmış, halkı ayaklandırmıştı. "Tam söz birliği ile Şems'e fenalığa yeltendiler, Mevlâna'nın müridleri arasında büyük bir kargaşalık çıktı."

TEBRİZ'Lİ ŞEMS'İN ŞAM'A GİTMESİ

Şems mutaassip Konya ahalisinin sözlerinden, hareketlerinden, Mevlâna müridlerinin kendisine büyücü demelerinden gönlü kırılarak "işte bu seninle benim aramda ayrılıktır" sözünü okudu. Notta gösterilen Mevlâna'nın harareti, çok yakıcı gazelleri¹⁶⁴ ısrarı ibrami âşıkcasına ricası, istirhamı Şems'e tesir etmedi. Başım alıp gitti. Bu gidiş 21 Şevval 643/1.3.1246 Perşembe günü idi¹⁶⁵. Şu halde bu sohbetin tam suresi aşağı yukarı 16 ay oldu¹⁶⁶.

Mevlâna, Şems'in istemede ayak diretti. "Bir aya yakın aradı, bir eser

163- Bu beyitlere işarettir. Mesnevi C. III:

3830. Âşık dedi ki ey öğretçül sus kime öğüt vereceksin vazgeç, bu öğüdün bağı daha kuvvetlidir.

3831. Benim bağım, senin öğüdünden daha kuvvetlidir, senin bilgili insanların da aşkın ne olduğunu bilemedi.

164- Zannedilir ki aşağıdaki gazelin deyişleri bu mânayı hikâye ediyor:

Evin aydınlığı sensin, evi bırakıp gitme, işler şeker gibidir, zevkimizi muhafaza et. İştmişim ki sefere gidecekmışsin yapma; bir başkasının dostluğunu, muhabbetini edeceğimmiş etme. Bize cefa yapacağını görüyorum, yapma; bize mücazat edeceksin, ayrılacaksin yapma.

165- Derler ki Mevlâna Celâleddin, Hüsameddin Çelebiye Şems'in ilk gaybolduğu tarihi şu surette yazdırmıştır: En aziz efendimiz, hayra dâvet edici, ruhların özeli, kandil, cam ve çerağın sırrı, haikkin dinin güneşi, Tanrının önde, sonda gizlenmiş aydınlığı (Allah ömrünü uzatsın) yüzünü bize hayırla görmeyi müyesser etsin 21 Şevval 643 Perşembe; 14 Mart 1246 da sefer etti.

166- Şems Konya'ya 30 Kasım 1244 de gelmişti. Yukarıdaki tarihte gitmiştir. Bazılarının onun Konya'da öğleşmesini 120 gün olarak göstermesi hatadır.





bulamadı.¹⁶⁷ Derler ki nihayet¹⁶⁷ o güneşin doğuş yeri Şam olduğu haberi alındı. Birbiri ardınca mektuplar, haberler geldi. Ulak üstüne ulak yollandı. Bu müddet içerisinde Eflâkî'nin anlattığına göre bu 4 gazel¹⁶⁸ Şems'in katına gitti.

S.67

BİRİNCİ MEKTUP VE GAZEL

Ey gönlüde nur olan zat, gel ey vecdin, muradın sonu olan zat gel.

Sen bilirsin ki bizim hayatımız senin ellerindedir, kullarının üzerine yüklenme, hayatı daraltma gel.

Ey Süleyman, Hühüd (Çavuş kuşu) senin için dönüp dolaşıyor; lütfeyle halimizi sormaya gel.

Ey aşk, ey maşuk, muhalefetten, inattan kurtul da gel!

Ey muhabbette, müveddette ileri gitmiş zat, gel dostluk önce senden başladı gel.

Ayrıldıktan ruhlar inledi, gel; dönüş için verdiğin sözü yerine getir, ey son durağımız!

Ayıbı ört, muhabbette maruf olan şeyi ihsan et, cömerdin adeti böyledir, gel.

Farsça'da taal, biya gel demektir; ya gel yahut imdaduma yetiş gel,

Gelecek olursan ne kadar murat açarsın, gelmeyecek olursan ne kadar darlık olur, gel.

Ey arabin küşadı, ey Acemin kubadı, seni anmakla gönlümü açıyorsun, gel.

Ey gönlümün sana gel diye çağırdığı; ey varlığı var olası gel!

167- Mevlâna'nın Bombay'da 1340/1920 yılında basılan Mesnevisinin ilâvesi olan hal tercemesinde, Şems'in Mevlâna'ya bir mektup yazdığı bildirilmektedir. Bu hal tercemesindeki rivayetin kaynağı, onun yazarının söylediğine göre Eflâkî'nin Menakibi ile 40 sene Mevlâna'ya musahip olan derviş Sipehsalân Menakibidir. muhakkak Sipehsalâroğlu kitabındaki Mevlâna ile olan münasebetlerinden elde ederek yazmıştır. Bu sebeple bu rivayet inanılmaya layıktır.

Efendinin ulu topluluğundaki yaşayış yücelikle, murada erişmekle devam etsin.
Temiz insanların, daima sayesinde güzel ad kazandıktan kutlu adınız devamlı olarak sağolsun.
Selâmim, hürmetlerimi arz ederim, çünkü siz, bu yolun velinimetisiniz.
İstiyaklarını nasıl anlatayım ki ben bir balığım, sen ise inayet ve ikram denizisin.
Susamış balık su olmaksızın durur mu? Ey canın hem danesi, hem tuzağı olan zat.
Bu selâm mektubunun arzına sebep odur ki siz, zaten benim işlerimi sona erdirirsiniz.
Şu hizmet mektubu elinde bulunan kişi, sizin şeker saçan lütuflarınızdan bir şerbet içmek diler.
Senin halka ettiğin keremlerden ötürü havasda, avamda rahattadırlar.
Sen onu himayene al, çünkü bu zaman halkının koruyucusu sensin.
Sen canın sığınağı olduğun için, bu da senin gölgede dinlensin.
Böylece minnetinize batmış olayım, çünkü sen başlaştın, yine sen devam et.
Sen müslümanların güneşi olduğundan, senin gölgen müslümanlar üzerinde ebedî kalsın.
Eğer buraca bir iş, bir hizmet olursa, ben de itaatla, kabulle hizmet eylerim.
Ey Tebrizli Şems, sen varlık cihanında, âşıklara rahatlık veren cansın.

168- Aşağıdaki Mevlâna'nın oimasi kuvvetle muhtemel bulunan gazel Şems'e gönderilmiş olan mektupların V'incisini teşkil eder:



S.68 *Sen de şehirleri dolaştın ey dolunay, beni ve şehirleri çevrelemiş olduğun halde gel!¹⁶⁹*

Sen güneş gibisin, yakın olsan da uzak olsan Sen güneş gibisin, yakın olsan da uzak olsan da bir, ey kullara yakın olan güneş, gel!

İKİNCİ MEKTUP VE GAZEL

Ey cihanın zarifi, selâm sana! Benim hastalığım da, sağlığım da senin elindedir. Eğer katına vücudumla varmıyorsam, hakikat şu ki ruhum, gönlüm ile senin yanındayım.

Eğer harfsiz bir hitap erişmiyorsa, o halde cihan, neden Leybbeyk sesleriyle doludur?

Sana uğursuzluk beni tebdil et diye yalvarır, saadet de sana bahtiyar ol diye seslenir.

Feryat ile senden yine sana gelerek, ah sana, senden medet istiyorum.

Bu bendenin derdinin ilâci, devası nedir? Söyle, dudaklarından bir nur büsesi tadayım.

Ey dinin güneşi, dostun ayışı ve işaretini, sana âfiyet olsun; zira o sevgiliden beliren ışıklar senin, gözünün içindedir.

ÜÇÜNCÜ MEKTUP VE GAZEL

Yüce efendimizin ömrü uzun olsun, Tanrı bekçin, koruyucun olsun.

Ayş-u işret her ne kadar ikbaldekiler için veresiye ise de onun yanında şimdilik vaktin naktidir.

Onun tatlılıkla dolu olan sıcak meclisi, aşk hararetini kaybetmiş can yoldaşından uzak olsun.

Gayb âleminde kanat açmış olan canlar onun önünde hale nakışı gibi serilsin.

Devlet, onun sağında, solunda, güneyinde, kuzeyinde olsun.

İki vilâyette de cisimle can isterler, her ikisinin başı üzere şah, vali olsun.

Tebrizli Şems naktin bahtıdır, o bana yeter, ondan başkası bir nakış, misal gibidir.

DÖRDÜNCÜ MEKTUP VE GAZEL

O ezeli diri, bilici, kaadir, Kayyâm olan Tanrıya and içerim. Onun aydınlığı

169- Mevlâna'nın bu defa da Şems'i aramak için birçok şehirleri ziyaret ettiği bu beyitten anlaşılmaktadır.



aşk mumlarını yaktıda, yüzbinlerce sır, öyle belli oldu. Onun bir hükmü ile cihan aşk, âşık, hâkim, mahkûm ile doldu.

Tebriz'li Şemseddin'in tılsımlarında ise onun acaip hazineleri gizlendi. Ah o gün, gittiğiniz gün mumun baldan ayrılması gibi ben de lezzetten ayrıldım. Cemalinizin ayrılığı ile cismimiz viran, canımız ise baykuş gibi inlemektedir. Artık azimet dizginini bu tarafa çevir, aşk filinin hortumunu büyütüp uzatınız. Senin huzurun, vücudun olmadıkça, semâ helâl değildir, zevk ve eğlence ise şeytan gibi taşlanmıştır.

S.69

Mektubunuz gelip te meâli anlaşıluncaya kadar, sensiz hiç bir gazel söylenmedi.

Senin mektubunu dinlemenin¹⁷⁰ verdiği zevkle 5,6 gazel yazdım.

Ey Şam'ın, Ermeni ülkesinin, Anadolunun övündüğü zat, gecem senin cemalinde sabah gibi aydın olsun, parıldasın.

Mevlâna'nın tarihi şiiirlerinin en eskilerinden olması icabeden manzum mektuplar, nihayet Şems'in gönlüne tesir etmiş, onu yumuşatmış, sevgi dizginini o gönlü yanık dostun tarafına çevirmişti.

Mevlâna'nın müridleri Şems'in yokluğu neticesi olarak¹⁷¹ perişan, gönlü sıkıntılı mürşidin yüzünü görmekten, halâvetli sözünü işitmekten, terbiyeciliğinden, uyarıcılığından mahrum kalıp, ayarı tam olan kâmil şeyhin inayet ve iradeti kendilerine karşı kapalı kalmıştır. Ettiklerine nâdim, pişman oldular. İstek elini, Mevlâna'nın affetme, bağışlama eteğine uzattılar. Nasıl ki İptidaname'de yazılıdır. S. 50:

895. Hepsi şeyhin katına, yalvararak geldiler; bizi bağışla bizden artık yüz çevirme dediler.

Tövbeler ediyoruz, bize acı, eğer bir daha yaparsak lânet oku.

Lûtfunuzdan ötürü tövbemizi kabul et, gerçi biz fodulluğumuzdan kusurlar işlemiştik.

Boyle şeyler söyleyerek kaç defa ağladılar, geceli gündüzlü aylar bu minval üzere geçti. Mevlâna onların özrünü kabul etti, kendi oğlu Sultan Veled'i Şems'i dâvet etmek üzere Şam'a yolladı.

Şems'in Şam'da oturma müddeti 15 aydan fazla sürmedi¹⁷². Devleşah'ın¹⁷³

170- Bu beyit, Şemseddin'in Mevlâna'ya mektup yazdığı hakkında 165 inci notta geçen şahısların ifadesini tekit etmektedir. Ayrıca bu manzum mektupların 4 ten fazla olduğu anlaşılıyor.

171- Şems'in Makalâtında yazılıdır: "Bu sözü bir kimse söylese ki, biz Şems'in gelmesi için çalıştık, ümit ettik ki o gelsin de Mevlâna'yı vaaz etmeye razı edebilsin" Şems'in Makalâtı, İran Maarifine ait fotoğraf nüshası, S. 30.

172- Zira Şems Konya'dan 21 Şevval 643 (14 Mart 1246) da hicret etmiştir. 644/1246-47 yılında tekrar Konya'ya gelmiştir. Onun Konya'ya gelişi tarihi o senenin Zilhicce ayı kabul edilse dahi Şems'in kaybolma müddeti 15 aydan fazla sürmez.

173- Devletşah Tezkeresi, Leyden. Tb. S. 197 ile sonrakilerden bazıları Devletşaha uyarak bu yolculuktan

Şems'in Tebriz'e gittiğini, Mevlâna'nın da onu aramak için Tebriz'e kadar seyahat ettiğini, onu beraberce Anadoluya getirdiğini söylemesi şüphelidir. Nitekim kendisi bu vak'alarda hazır bulunan Sultan Veled, hattâ Eflâki dahi bu şekilde bir rivayet yazmamaktadır.

S.70

ŞEMS'İN KONYA'YA TEKRAR GELİŞİ

İptidanamenin¹⁷⁴ ve İbtidaname'nin ve diğer kitapların rivayetine göre Mevlâna, Sultan Veled'in, müridlerinin günahlarının, küstahlıklarının affedilmesi için Şemseddin'in yanına gönderdi. Havsalası dar, düşüncesi kıt dostların cürümlerini, nimet kıymeti bilmemelerinin kabahatini affettirmek için çok yalvarıp yakarmasını rica ve niyaz etmek ve lütuf, kerem yağmurlarının¹⁷⁵ buluttan boşanıracasına bostan ve çoraklığa yağması dileğinde bulunmasını istedi. Ekşi suratlı, anlayışı eksik olanlar¹⁷⁶ kendi gevherlerini gösterdiler. O kemâl madeni, tatlılık hazinesi de kendi hasletini gösterdi, dostlara ayrılığın acısını, tattırmaktan vazgeçti.

S.71

S. Veled, babasının buyruğu ile¹⁷⁷ dostlardan 20 kişiyi alarak o uçup giden güzelin¹⁷⁸ getirilmesi için yola çıktı. Soğukta, dağda, bayırda yürüdü. Şam'a

bahsetmemektedirler. Söylenildiği gibi bu söz eski vesikalara aykırıdır. Mevlâna'nın şiiirlerinde Tebriz'e ait ihtiyaç beyitleri şunlardır. Mesnevi C. VI:

1313. Ey Develci develerin yükünü çöz, burası gül bahçelerinin diyan, Tebriz şehridir.

3114. Bu Bağda Cennet parlaklığı, cennet güzelliği var; Bu Tebrizde aşk nuru var.

3115. Her zaman Tebrizlilere arşın yücensinden cana can katan bir koku gelmektedir.

Yahut şu beyit:

Tebriz'li Şems Anadoluya geldi, akşamda benim yanımda idi;

Sabah vakti Tebriz'de ben onu-salınarak-yürürken gördüm.

Bu mesele şairâne tâbirlere dayanmaktadır, tarihi gerçekten uzaktır. Ona itimat ederek İptidanamenin kesin hükümlerinden el çekmemek gerekir. Bu nükte dahi gizli kalmamalıdır ki Şems'in iki defa Şam tarafına gittiği Eflâki'nin rivayetlerinden anlaşılıyorsa da büyük bir ihtimalle bu yanlıştır.

174- İptidanamenin şiiirlerinden S. 47:

Mevlâna'nın gönlünde bu Veled'e sayısız inayeti vardır.

Onu çağırıp dedi ki, o Tanrı makbulünün katına benim tarafımdan elçi olarak git.

Şu akçeleri al ayağının altına dök; benim tarafımdan da ey Tebriz'li şah!

O kusur eyleyen müridler ettiklerinden pişman oldu.

Hepsi birden candan, gönülden varımızı, yoğumuzu o sultanın uğruna feda edelim.

Hepimiz doğrulukla onun bendesi olalım; onun hizmetinde başımız üzere koşalım.

Ne zahmetse, tekrar kütüf edip buraya teşrif ederek bizimle bir kaç gün yaşasın, diyorlar.

175- Unsurî'nin şu kıtasına işaretler:

Ey şah, ey hüner gökleri, sen rahmet bulutusun, bostanın üstüne çorak yer üstüne yağarsın. Senin için her kisi de bir olan yere yağarsın, lâkin çorak yerden toz toprak, bostandan ise nerkiz biter.

176- Şu beyitler İptidanameden alınmıştır. S. 47.

Çünkü sen hep lütufsun, biz ise tamamen kâhrız; hiç zehir şeker lezzetini verir mi?

Bize düşeni biz ettik, ucu sivri diken gibi olduk.

Sen Gül bahçesine gel, bizi kavuştur; ay gibi hicran bulutundan sıyrıl.

177- Eflâki'nin rivayetine uygundur.

178- Bu Mevlâna'nın, Sultan Veled Şam'a gideceği zaman inşad ettiği gâzele işaretir:

Ey dostlar gidiniz de bizim yârimizi çekip getiriniz; kaçmış olan o sevgiliyi bana getiriniz.

Tatlı bahanelerle, vezinli şarkılarla, o güzel yüzü ayı evimize çekip getiriniz.

Eğer o, ben başka zaman geleceğim diye vaadde bulunursa;

Vaadleri bütüh hileden ibarettir, o sizi aldatır, inanmayınız!





kadar¹⁷⁹ giderek Şemseddin'i bulup yola getirdi. Babasının emri ile beraberinde getirdiği paraları onun pabucuna döktü. Ayrılık çeken âşıkın yanıp yakılma haberini, büyük nezâketle, pervasız maşukun kulağına duyurdu.

Şems'in muhabbet denizi coşmaya başladı. Hakikat, marifet incilerini¹⁸⁰ Sultan Veled'e sağtı.

Mevlâna'nın arzusunu kabul ederek Konya tarafına¹⁸¹ yöneldi. (644/1247) S. Veled bendelikler gösterdi. Bir aydan ziyade — yoksulluktan değil— belki aşkı, edebi yüzünden Şems'in yanında yaya yürüdü. Konya'ya eriştiler. Mevlâna hasretin sıkıntılarından kurtuldu. Hatırı gül gibi — Saba rüzgârından— açıldı. Müridler dahi özür dilediler, tekrar Şems'e Mevlâna'ya doğru yüz tuttular. Her biri kendi takat ve kudretleri derecesinde ziyaretler çektiler, Semâ meclisleri tertiplediler. Mevlâna Şems ile birkaç defa yalnızca sohbet etti. Mesnevi C.I:

84. Küstahlar tekrar edepten dışarı çıktılar; Küfür, kıskançlık tohumu ektiler.

Beytinin işaret ettiği bu hâl devam etti.

Konya halkı, müridler öfkelenmişler ve Şems'e fena söylemeye başladılar. Mevlâna'ya deli, Şems'e cadı diyorlardı. Mevlâna'nın coşkunca sözleri, âlimler

179- Bütün rivayetlerin mutabık olduğu şudur ki, Sultan Veled, Şems'i Şam'da bulup Konya'ya getirdi. İptidaname'nin beyitleri de sarahatle bunu ifade etmektedir. Amma Şems'in Makalât kitabında, Şems'in Halep'ten Konya'ya getirildiği hakkında bazı işaretler vardır. Ezcümle "beni Halep'ten bin naz-üz niyazla sen getirdin. Sen de yaya olarak geldin ve şöyle dedi. "Bir gece halvette bana mülâki olduğun vakit Beytullah'ın ziyaretine her ikimiz de süvari olarak mı gideriz?" dedi. Şems'i getiren Sultan Veled'in yaya olarak gelmesi şunu ifade ediyor ki yukarıdaki Şems'in ibaresi, Sultan Veled'e hitabetmektedir. Bu surette Şems'i Halep'ten Konya'ya çekerek getirmişler demek lâzımdır. Nitekim Makalâtın 29. sayfasında şöyle diyor: Siz Halep'e geldiğiniz zaman benim rengimde bir değişiklik gördünüz mü? Eğer yüzüyl geçmiş bile olsaydı rengim böyle kalacaktı. Her ne kadar zor, hoş gitmezse de söylemesi ayıp, bir cihetten de hoşuma gidiyor. Fakat tatsız tarafı gâliptr. Buna rağmen Mevlâna tarafını tercih ettim." Yine 81'inci sayfada şöyle görülüyor: "Bu defa da bulmadım, ancak Mevlâna'yı şu sıfatta buldum. Halep'ten onun sohbetine gelmekliğimin sebebi şundan ötürüdür, eğer bana deselerdi ki baban mezardan kalktı, Telbaşıra, seni görmek için geldi, tekrar, ölecektir, gel, onu gör. Ben ona şu cevabı verirdim, öbürse ölsün ne yapalım; Halep'ten dışarı çıkmazdım, ancak Mevlâna için geldim." Bunların hepsi İptidaname'nin, başkalarının sözlerine aykındır. Ancak bunu şöyle farz edebiliriz ki: Şems iki kerre yolculuk yapmıştır. Birisi Halep'e, öbürü Şam'a. Sultan Veled ikinci seferinde onu aramaya gitmişti.

180- Bu mesele için İptidaname'nin şu beyitlerini kısaca nakdedelim. S. 48: Ondan sonra tevazu ile, edeple oturdu; şah Şemseddin lütfedip konuştu. Söze başlayınca inciler taşıdı; gönüllere, göğüslere taze taze aşk ve şevk ekti. Veled den, elçiliği istince, o sözleri memnuniyetle kabul etti. Cemaatin imanına kavuşması için Şems Şam'dan Anadolu ülkesine geri döndü. Veled zaruretten dolayı değil, belki candan, gönülden Şems'in yanında koştu. O Sultan, Veled'e, sen şu Yorgâ iyi yürüyüşü ata bin, dedi. Veled dedi ki, Ey şahlar şahî! Seninle beraber olmak mümkün değildir. Padişah süvari, kulu süvari bu nasıl olur? Bu reva değildir, sakın söylemeyiniz. Mevlâna'nın huzuruna eriştiklerinde, Mevlâna'nın bütün acıları şeker gibi tatlı oldu. Her iki Sultan'da secde eylediler. Sen söyle, ten cana kavuşunca nasıl olur? Gözlerin kutbu olan Şems'in inkârcıları mücrim bir cemaat idiler. Hepsinde tövbe ile istigfar ile yalvararak yere baş koyup, ey büyükerin Sultanı, Biz bütün işlediğimiz kabahatlere tövbeler ettik, sana candan, gönülden bağışlandık. Ondan sonra her birisi bir semâ meclisi kurdu, birisi mükellef sofralar döşedi.

181- Şems'in Makalâtından (S. 28) anlaşılıyor, ki bu seyahatında Şems çok sıkıntı çekmiştir. Onların hepsine, Mevlâna'nın hatırı için tahammül etmiştir.

S.72

meclisinde naklolunuyor, her sokakta, pazarda destan oluyordu. Görünüşte Konya hocalarının, avam halkının isyan etmesinin sebebi şu idi: Mevlâna, Şems'le beraber olduktan sonra öğretimi, vaaz etmeyi bırakmış, semâ'a ve raksa başlamıştı. Fakihlere mahsus elbisesini de değiştirmişti. "Buyurdu Hind alacasından hırka yaptılar, başına bal renginde yünden külâh giydi. Derler ki o Vilâyette, Hind alacasını, ölüsü ölenler, yas geysisi olarak giyerlerdi. Eskilerin kaidesi bu idi, nitekim bu zamanda gâşiye (örtü, zar) örtünürler. Böylece önu açık gömlek giydi. Mevlevî çizmesini ayaklarına geçirdi; Sarığını Şekeraviz biçiminde sardı. Eskiden beri Arap Rebabının 4 teli varken buyurdu, 6 hane yaptılar. Ondan sonra Semâ usulünü koydu. Aşk coşkunluğundan âşıkların kavgası her tarafa yayıldı. Gece ve gündüz kendilerini yitirdiler ve semâ ile meşgul oldular." Aşıkârdır ki semâ usulünü koymas, öğretimi bırakması; Fıkıh âlimi, müfti, müderris olan bir zatı Konya'nın dini çevreleri o derece çirkin, fena görmekte idi. Halkın dar havsallı oluşu, Şems'i kötümser yapmıştı. Ona karşı iyi niyetleri, imanları olanlar da müslümanlık gayreti ucundan haset ediyorlar "Vah yazık, öyle bir er, bilgin padişah oğlu, ansızın deli oldu, aklında ihtilâl oldu, diyorlardı." Mevlâna hanedanının rakipleri, haset edenleri, Konya yerlileri, göçmeleri de eskidenberi Hazreti Mevlâna'ya, onun babasına, tarikatındaki başkanlık edenlere; bu olayları ganimeti fırsat sayarak fitne ateşini -Müslümanlık gayreti, dinin hamiyeti adına- yelpazeliyorlardı. Mübârek hatırını incitmek, Mevlâna'nın ululuğunu yıkmak için türlü, türlü, bölük, bölük lâkurdular ediyorlardı. Şeriatin korunması için ilim bahsi diye, Mevlâna'dan sorular soruyorlardı. Semânın haram olduğunu ileri sürüyorlardı. Mevlâna kendi âleminde idi, onlardan pervası yoktu.

S.73

Önce de geçtiği gibi Şems, dışa, görünüşe bağlı değildi¹⁸². Bazan dışa, görünüşe bağlı kalanların düşüncelerinin, inançlarının aksine iş yapar, söz söylerdi. O işlere, o sözlere tahammül havsalları, istidatlarının kabı dar olan halk, geniş havsala, geniş düşünce sahiplerini hiçbir suretle bilmiyorlardı. Onu dinsizlikle, müslümanlıktan çıkmış olmakla karalıyorlardı. Mevlâna avamın inancına göre kâfir saydıkları Şems'e tam doğrulukla perestîş ediyor, onu dinin özü, Tanrı'nın sırrı olarak görüyordu. Aşıkâr olarak ona, benim

S.74

182- Eserimizin 74'üncü sahifesine bakınız. Şems'in Makalâtının 95'inci sayfasında şöyle deniliyor "Bu halkın hakkı vardır, çünkü benim sözlerimle üfletti yoktur. Bütün sözlerim mütekebbirane geliyor. Hepsinde bir iddia gerekmektedir. Kur'an ile Muhammed'in sözlerinin hepsi niyaz suretinde gelmiştir. Herhalde hepsinin bir mânası vardır. Yükseklikten, talep ve niyaz olmanın bir söz işitiyorlar. O, derece ki Onun yüceliğine bakacak olsan külâhen düşer, fakat bu tekebbür Allah'ın hakkında hiç ayıp değildir. Nitekim ki derler Allah mütekebbirdir, doğru söylüyorlar." Şems'in bu yüksek sözleri kendi işlerinde serbest davranışdır ki her zaman Şems Makalâtında nifaksızlık (Binifâkı) ile tabir edilmiştir. O ulu zat hakkında halk inancının türlü türlü olmasına sebebiyet vermiştir. O ulu zat hakkında halk inancının türlü türlü olmasına sebebiyet vermiştir. O kadar ki, bazı havsalları dar olanların sözleri, o amelleri muvafık görmeyerek Şems hakkında, müslüman değildir, demişlerdir. Bir gurupta onun hakkında Gülül yani onu lüzumundan fazla övmüşlerdir. Nitekim Makalâtın 43'üncü sayfalarda şöyle söyleniyor: "Öbürü söylüyor ki bu minber kurulduğundan beri bu câmide hiçbir kimse bu sözü bu açıklıkta söylememiştir. Mustafa aleyhisselâm ancak üstü örtülü remiz halinde buyurmuş, bu sarahatte hiçbir sırrı faş etmemiştir. Esasen bu söz söylenemez. Zira benim halk ile olan üfletim kadar başka bir kimse onlarla benim kadar düşüp kalkmamıştır. Çünkü bu türlü ihtilâl, âdet değildir. Eğer benden sonra bu sözü söyleyen olursa benim küçük kardeşimdir." Bu sözden anlaşılıyor, ki bazı kimseiler Şems'i eski ululardan daha yüksek sanıyorlardı. Şems'de kendi mertebesini halkın önderlerinden daha ileri biliyordu.





Şems'im, benim sahibim diyordu¹⁸³. Aşıkârdır ki bu gidiş, dışa bakan kimselerin gönlüne hoş gelmiyor, cahillerin düşüncesine aykırı düşüyor, o türlü fikirlerin artışına sebep oluyordu.

Üçüncü olarak bazıları, basının beraberinde Belh'ten gelmiş olan eski, halis müridler; keza Anadolu'da bu hanedana bağlanmış olan kimseler, Mevlâna'yı hakkın öncüsü, en gerçek şeyh, zamanın kutbu olarak sayıyorlar, vakit vakit huzuruna gelerek onun meclisinden faydalar elde ediyorlardı. Şems'in gelişinden, Mevlâna'nın halinin devriminden sonra o toplantılar sona ermiş, müridlerin eli, şeyhin eteğinden uzakta kalmıştı. Şemseddin dahi daima¹⁸⁴ "Mevlâna'yı hücreye koymuş, kapusuna oturmuş, Mevlâna'yı soran her dosttan, ne getirdin, şükranlık ne vereceksin, onu sana göstereyim" diyordu. Bellidir ki bu hareketi ile eski işleri de buna katılınca; âlimlerin, Konya ahalisinin kakıncına, sokurdamasına sebep oluyor, onları Şems'e düşmanlığa götürüyordu.

Kuvvetli olarak muhtemeldir ki Mevlâna'nın müridlerinden¹⁸⁵ akrabalarından da bazdan Konya ahalisinin isyanından, Mevlâna'nın meşguliyetinden merakta kalıyorlardı. Yahut öyle ki o ulunun günden güne artan ululuk, daimiliğini madde ve mâna âleminde görmek istemiyenlerle işbirliği yapıp Şems'e eziyet edeceklerinden endişe ediyorlardı. Öyle ki bazı söylentilere göre Mevlâna'nın oğlu Alâeddin Muhammed, düşmanlarla işbirliği yapmıştı. Bazıları ise¹⁸⁶ onu Şems'in kanının dökülmesinde ortak saymışlardı.

S.75

ŞEMS'İN GİZLENMESİ VE KAYIP OLMASI

İptidaname'nin rivayetine göre, dostlar, Şems'in düşmanlığına kalkıştılar, ona eziyet etmeye başladılar. O zaman Şems Konya'dan soğudu. Kavga ile dolu şehre dönmemeyi aklına koydu. İstediy ki, oradan öyle bir kaçsın ki onun haberi yakına, uzağa ulaşmasın, ondan ümitsizliğe düşüp onun hakkında herkes ölmüştür, desin. Bu maksadım Sultan Veled'e açtı. Tafsîlatı İptidaname'de şöyledir. S. 52:

183- Mevlâna'nın şu matlağı ile başlıyan aşağıdaki gazeline işaretler.
Benim Pîrim, benim müridim, benim derdim, benim dermanım;
Bu sözü apaçık söylüyorum, benim Şems'im, benim sahibimdir.
Bu gâzelin her tarafında benim Şems'im, benim sahibim kelimesi tekrar edilmektedir.

184- Mevlâna'nın şu beyti makamın münasebeti dolayısıyla hatıra geliyor: Hele ey kıvrak sâki, içerden kapıyı kıvrakça kapa, Her kim gelirse söyle ki benim onlarla ilgim yok.

185- Nitekim rivayetlerin, haberlerin hepsinden açık olarak anlaşılıyor ki Mevlâna, Şems'e eriştikten sonra kendi akrabaları ile, dostları ile üflet ipinin kırılmış olduğunu sanıyordu. Hattâ kendi çocuklarını, ailesinin sohbetini terk etmişti. Nitekim bir gâzide şöyle buyuruyor:
Senin canını, kendi canım gibi gördüm; senin hatrın için bütün akrabalarım yabancı oldum.

186- Eflâkinin rivayetine göre Mevlâna'nın oğlu Alâeddin Mehmet'in Şems'in öldürülmesi meselesinde ilgisi vardır. O günlerde Alâeddin'de şiddetli bir humma, acı bir hastalık peyda oldu, öldü. Mevlâna ona gücündüğü için onun cenazesinde hazır bulunmadı. Diğer tezkere sahipleri de az çok bu rivayeti Eflâk'den alarak eserlerine yazmışlardır. Fakat bu rivayet İptidanameye muhalif olup şüpheli olduğu kuvvetle söylenebilir.



1034. Yine Tebriz'li Şemseddin o guruhun kendisine kin beslediklerini gönüllerindeki sevgisinin kaybolduğunu, sevgi bahçesinin güllerinin solup perişan olduğunu gördü.

Kötü nefisleri coşarak o hazretin yok edilmesine çalışıyorlardı.

Şems hazretleri bu Veled'e dedi ki, görüyorsun ya eşkiyalıkta yine nasıl birleştiler.

İlimlerde benzeri olmıyan âşıkları doğru yola eriştiren o zatın huzurundan beni ayırmak için.

Nasıl toplandılar? Artık benden sonra hepsi memnun ve sevinçli olacaklardır.

Bu sefer ben öyle bir gideceğim ki benim nerede olduğumu kimse bilemeyecek.

Beni aramaktan âciz kalacaklar, hiç kimse benden bir nişâne veremeyecek. Bunun üzerinden böylece çok yıllar, geçecek; kimse benim izimden, tozumdan bir eser göremeyecektir.

Bu lâkırdıyı neye uzatayım? herhalde onu birisi öldürdü diyecekler.

Birkaç defa bu sözü tekrar etti, meseleyi kuvvetlendirmek için böyle kararlaştırdı.

Ansızın ortadan kayboldu, gönüllere gâm sıkıntısını doldurdu.

Eflâki, Sultan Veled'den rivayet eder ki: "Meğer, Şems halvette Mevlâna'nın bendeliğinde oturmuştu. Bir şahıs yavaşça dışarıya çıkmasını işaret etti; derhal ayağa kalktı. Beni dışarıya, öldürmeye çağırıyorlar, dedi. Uzun bir duraklamadan sonra babam ancak hak ve emir onundur. (K. VII. 53) Allah mübârek eylesin diyerek en doğru harekettir, diye buyurdu. Derler ki, yedi alçak, inatçı, hasetçi kişi elbirliği etmiş, mülhitler gibi pusuda sinmişlerdir. Fırsat bulur bulmaz bir biçim sapladılar. Öyle bir nâra attı ki o guruh kendiliklerinden geçtiler. Bu haber Mevlâna'nın kulağına gelince buyurdu ki Tanrı istediğini yapar, arzu ettiği şeye hükmeder. (Kur'an III. 35; II, 19, V. I.) Câmî¹⁸⁷ aynı rivayeti Eflâkiden alıp sonuna şu cümleyi katmıştır:

S.76

(O akıllarını kaybeden cemaat kendilerine gelince birkaç damla kandan başka bir şey görmediler. O saatten ta bu güne kadar o mâna sultanından bir nişân görülmemiştir. Tezkere yazarları, bütün bu rivayetleri kabul ederek kendi kitaplarını yazmışlardı.

Devletşah'a göre¹⁸⁸ Konya ahalisi, Mevlâna'nın oğullarından birisini, bir duvarı Şems'in üzerine yıkmaya, onu öldürmeye mecbur ettiler. Devletşah diyor ki, güvendiğim hiçbir tarih kitabında, mecmuada bu söze rastlamadım.

187- Nefahatü'l Üns Tercemesi S. 522-523.

188- Devletşah tezkeresi Leyden basımı, S. 201.



Bu rivayeti dervişlerden, yolculardan duyduğum için inanılmaya sayan görmüyorum. Bu rivayetlerin içinde S. Veled'in sözü hepsinden daha doğrudur. Zira o, kendisi bu olayları görmüş, babasının medresesinde, evinde vukua gelen hâdiselere -herkesten daha ziyade vakıf idi. Buna göre Eflâki'nin, Câmî'nin rivayetleri biraz şüphelidir. Zira eğer Şems kendini öldüreceklerini bilse idi, halvetten dışarı çıkmazdı. Mevlâna'nın ona karşı olan aşkıdan, sevgisinden ötürü onun yüzünü -bir saat dahi- olsa görmemeye tahammül edemiyordu. Nasıl olur da onun ebedi ayrılığına razı olur, Şems'i adam öldürenlerin eline bırakırdı? Şems'in cesedinin ortadan yok olması hakkında Câmî tarafından ileri sürülen iddia hayrete sebep olmaktadır. Menşeyinden kat'ı nazarla, o bunu, veliler için kerâmet isbatı endişesi ile yazmaktadır.

Şems meselesinin sonu ile mezarının yeri hakkındaki rivayetlerin¹⁸⁹, haberlerin türlü türlü oluşu (Mezan B. Veled'in yanında, yahut Mevlâna Medresesini yaptıran Emir Bedreddin-i Gühertaş'ın kabri yanında gömülüdür, şeklinde) menakıp sahipleriyle tezkere yazarlarının bu olaya -vukufu olmadığına- delil teşkil eder.

Bu haberi kesin sayanların kaynağı, S. Veled'in sözünden Eflâki'nin göçürdüğü ve fakat esası olmayan rivayettir. Bu ise, S. Veled'in eseri olan İptidaname'ye hiç bir suretle uygun değildir.

Mevlâna'nın zamanına yakın olan El-cevahirül Müzia müellifi dahi, Şems'in katili olayını tereddütle karşılamaktadır. Yalnız adı geçen muharrir, Şems'in gizlenme ve kaybolma hâdisesini sabit görmüştür. Şöyle der¹⁹⁰: Belki Tebriz'li Şems yok olup, gizli kalıp vücudundan eser görülememiştir. Kabri, metfeni bilinmemiştir. Ancak rivayet olunur ki Mevlâna'nın yakın adamları ona kasedip bir yol ile onu gizlice yok etmişlerdir. Mevzuatül Ulüm tercemesi C. I., S. 746 Devletşah¹⁹¹ o âriflerin sultanın ölümünde, birbirini tutmayan rivayetler vardır, demektedir.

Mevlâna tarafından Şems'in aranması; onu aramak için iki defa Şam'a gidişi, İptidaname'deki şiirlerin doğruluğuna dair bir delil olabilir. Eğer bu

189-Nasil ki Sultan Veled sarahatle Şems, gizlenmek suretiyle kaçtı demektedir. Bombay'da 1340/1921'de basılan Mesnevinin sonunda, derviş Sipehsalâr'ın Menakıbından alınan -Mevlâna'nın hal tercemesinden- nakledilmiştir ki, Şems'in âkibetini yukarıdaki Sultan Veled'in yazdığı şekilde bildirmektedir. Gerek İptidaname, gerek Sipehsalâr, Mevlâna'nın hal tercemesi hakkında en doğru, en eski kaynaklardır. Eflâki'nin rivayeti ile onun eserini kaynak olarak kullanan sonrakilere fikirleri, yukarıdaki eserlerin hilâfıdır. Şems'in katil hâdisesinin Sulun Veled'in ölümünden sonra meydana çıkmış olması ihtimali ise çok zayıftır. Zira Eflâki, Şems'in katledilmesi rivayetine Sultan Sâhib'le onun çağdaşlarına atfetmektedir. Eflâki diyor ki: "Vakta ki Şemseddin, şahadet derecesine erişti, o gâfilat içerisindeki alçaklar, Şems'i bir kuyuya atmışlardı. Sultan Veled rüyasında bunu gördü, Şems'in cesedini o kuyudan çıkarıp Mevlâna medresesinin kurucusu olan Emir Bedreddin'in yanına gömdü." O yine rivayet ediyor ki, Şemseddin Mevlâna türbesinde Ulu Mevlâna (Sultanül Ülemâ'nın yanında gömülüdür. Azıcık dikkat ile Eflâki'nin rivayetlerinde, sözlerindeki aykırılıktan, izdirabri anlaşılmalıdır. Bu rivayetin sahibi olan Eflâki, Mevlâna'nın haberlerini, türbenin menakıbını yazmaktadır. Fakat Şemseddin'in işinin âkibeti hakkında doğru bir habere sahip değildir. Hattâ kendi Pîri, mürşidi olan Sultan Veled'in İptidanamesi'ni dahi yeter derecede okumadığı görülmektedir.

190- Elcevahirül Müzia, Haydarabat Tb. C. II., S. 125.

191- Devletşah Tezkeresi, Leyden S. 201.



hâdisi Mevlâna'ca kabul edilmiş olsa idi, iki sene onu aramaya, onu görmek ümidi ile şehirden şehire, mahalleden mahalleye koşmasına ne lüzum vardı? Şems'in öldürüldüğü hakkında tezkere yazarları tarafından ileri sürülen rivayetlerin hepsi doğru olmıyan bir kaynağa dayanır. İptidaname'nin rivayeti, Devletşah'ın şüphesi, Elcevahirül Müzia müellifinin tereddüdü, harici karineleler, onun kayıp oluşuna, yolculuğuna delâlet eder. BUNDAN DOLAYI KUVVETLİ BİR İHTİMALLE DENİLEBİLİR Kİ, ŞEMS KONYA'DA ÖLDÜRÜLMEMİŞ, KONYA'DAN AYRILDIKTAN SONRA AKİBETİNDEN BİR HABER VE ESER BULUNAMAMIŞTIR. Onun âkibeti¹⁹² doğru olarak belli değildir. Kaybolma tarihi, ittifakla 645/1247-48'dir.

S.78 Şems'in gizlenmesi, kaybolmasından sonra öldürüldüğü haberi Konya'da yayılmıştır.¹⁹³ Mevlâna'nın dahi bu can yakıcı olaydan bilgisi vardı. Fakat onun gönlü bu haberin doğruluğuna şahadet etmiyordu. Medresenin sofasında, damında çok müteessir olarak dönüp dolaşıyordu. Yanık yürekle ah çekip bu iki rubaiyi büyük dertle okudu¹⁹⁴:

Senin aşkıdan her tarafta bir uykusuzluk var; gece, senin iki zülfünden anber kokusu saçıyor. Ey Tebriz'li Şems! Ezel nakkaşı, gönlümün rahatlanması için her tarafa senin resmini nakşediyor,

* * *

O ebedî dirinin öldüğünü kim söyledi, ümid güneşinin öldüğünü kim dedi? O güneşin düşmanı damın üstüne geldi de, iki gözünü yumdu, güneş öldü dedi.

192- Nasil ki bu eserlerimizde (S. 103-105 de geçti) bu bapta haberler, rivayetler ayrı ayrıdır. Mevlâna'nın şiirlerinden gerek Mesnevisinde, gerek gâzellerinde olsun bu meselenin aydınlanması için sarahat yoktur. Bu her iki muhtelif rivayet için aşağıdaki beyitlerin rivayetleri ile bazı karineleler elde edebiliriz. O beyitler de şunlardır:

Yazıklar olsun ey sevgili, aramızdan gittin; birçok dertlerle, hasretlerle ayrıldın. Nereye gittin ki, ayağının tozu bile bulunmuyor; bu senin gittiğin yol ne kadar da kanlı yol.

Ases emirinin bu ahmakça kıssasını dinle; bizim topluluğumuzdan bir rind bu sokakta gizlendi.

Sen defol deme ki, bu kan dâvası, eski bir hikâyedir; âşıkların kanı hiçbir zaman uyumamış, uyumuyacaktır da.

Fitneyi, kargaşalığı, kan dökücülüğü arama; bundan azla da Tebriz'li Şems'den bahsetme.

Fakat buna mukabil Mevlâna'nın tabirlerinden, her zaman Şemseddin'in âkibetinden kaybolmak, gizlenmek, gitmek gibi mânalara gelen kelimeleri kullanılmaktadır. Buna göre başka bir rivayette, yani Şems'in kaçmasına bir karine olarak gösterilebilir. Meselâ şu beyitlere bakalım:

Ey Tebriz'li Şems, bir Yusuf gibi kuyuya gittin; ey hayatın suyu olan Şems, ipten de gizli kaldın. Hind basması Divanında onun yerine şu beyit var:

Bu gök çarkından Şem'i Tebrizi kaybıldı; ben onun nişanını (Tehenâha yahu) diye anyorum.

193- Nasil ki bir gâzelinde buyurur:

Birisi Hoca Senâl öldü dedi; ölüm, öyle bir ere küçük bir iş değil.

Şems deme, Tebrizlilerin övündüğü bir zat; herkes iki cihandan ölebilirse de o ölmez. Rudekinin bu kit'asından şu gâzelin mânaları, lâfızları ıktibas edilmiştir. Olan adam muradına ermiş kişi değildir, öyle bir hocanın ölümü küçük bir iş değildir. Aziz ruhunu babasına geri verdi; karanlık cismini de toprağa (Anasına) verdi.

194- Bu haber, bu şiirler Eflâki Menakıbından nakledilmiştir.



Yine, uluların toplandığı yerde bu dörtlüyü dedi:

Aşk koparan zatın ruhunun öldüğünü kim dedi? Keskin hançerden Cibrili Emin'in öldüğünü kim dedi?.

İblis gibi inat içerisinde ölen kimse, sandı ki Tebriz'li Şems'de öldü.

Mevlâna'nın gönlünü incitmek için düşmanları tarafından çıkarılan yanlış haberlere nihayet yoktu. Şems'in varlığı, dirliği, yahut ölümü, öldürüldüğü hakkında hergün türlü türlü haberler işitiliyordu. Mevlâna, coşkunkluklar, taşkınlıklar arasında; umutla, umutsuzluk arasında kararsızdı. Kendi hayatının alın yazgısını sonsuz denizlerde korkunç dalgaların arasında, dalgalarla alt üst olan, adamın varlığını berbat edebilen bir tahta parçasına teslim olmuş, gemisi parçalanmış bir kimseye benziyordu. O gâm tufanında aslı olmayan haberlere gönlünü vermişti. Kendi merakını, kararsızlığını ancak misafirlerin sözleriyle teskin edebiliyordu. Herkesten Şems'in haberini soruyor, diyordu¹⁹⁵:

Ey kussa söyleyenler, biraz da Tebrizli Şems'in hikâyesini anlatınız.

O kan dökücü Gammaz'ın hikâyesinden bir azıcık olsun konuşunuz.

Şems'in gizlenmesinden sonra öyle haberlere kanyordu ki "ben, Şemseddin'i falan yerde gördüm diye falan yere haber verenlere derhal kendi sarığını, hırkasını müjde olarak sunuyor, şükraneler veriyor, çok teşekkürler ediyor ve seviniyordu. Birgün bir adam Şemseddin'i Şam'da gördüm, diye haber verdi. O kadar sevinç gösterdi ki târif olunamaz. Sardığı sarık, hırka, pabuç... her nesi varsa ona bağışladı. Bir dost dedi ki, o yalan söylüyor, Şems'i görmemiştir. Mevlâna buyurdu ki ben onun yalan haberine sarığımı, hırkamı verdim; eğer haberi doğru olsaydı, elbisem yerine canımı verirdim." Güya aşağıdaki beyit o söze işaretir:

Tebriz'li Şems'in Şam'da olduğu haberi geldi. Her ne kadar gece ise de ne kadar sabahlar yüz gösterdi.

Mevlâna, Şems'i uzun uzadıya aradıktan sonra idaresiz, kararsız, tamamen coşkun olmuştu, kendini idare edemez halde idi. Gece, gündüz coşkunluğundan dolayı semâ edip (çarh vurup) şiir, gâzel okuyordu. "40 gün sonra başına duman renginde sarık sardı. Artık bir daha beyaz sarık sarınmadı. Bürdiyemânî, hindi denilen kumaştan hırka giydi, ömrünün sonuna kadar kıyafeti bu oldu." Mevlâna'nın tarikat ve usulünün değişmesi semâ'da, rakstaki¹⁹⁶ samimiliği; zevk, hâl sahiplerini kendi tarafına çekmiş oldu. Bunlar onun vücudu etrafında pervane gibi dolaşıyorlardı. Bu değişiklik, Konya'nın mutaassıplarını, fakihlerini Mevlâna'ya karşı gelmeye, inkâra götürdü. Mevlâna dostlarının toplantıları¹⁹⁷

195- Mevlâna'nın şu beyti dahi o mânâyı hikâye eder: Senin hikâyeni söyleyen her kimsenin ağzına bakarım; Bu senin ağzının hevesindedir ki, bizim dudağımıza kadar nûfuz etmiştir.

196- Urmiyeli Kadı Siraceddin, Mardin'li Şemseddin gibi hal sahibi, fıkhî bilginleri Mevlâna'nın müridi olup,



onların semâ, çalıp çağırma olan düşkünlükleri, bunların öfkesini daha da artırdı. Raks, semâ haramdır¹⁹⁸ sözü, meclislerin dilinde tesbih oldu. Fakihler, hadisciler islâmın garipliğine, dinin zayıflamasına inleyip dövünüyorlardı. Kur'an hafızlarını¹⁹⁹ şiir okumaya, çalmaya, çağırma götüren; mescitlerde ve bucaklarda halktan ayrılıp oturanları semâ toplantılarında dönmeye getiren Mevlâna'nın tarikini açıkça inkâr ediyorlardı. Onu Bid'at, düpedüz küfür sayıyorlardı. Sert, kabaca haberler gönderiyorlardı. Dostların, ahbabların ağız tadını acı sözlerle kaçırıyorlardı. Nasıl ki bir vakit "o asırda türlü ilimlerde her birisi başta gelen şehrin bilginleri söz birliği ederek insanların hayırlısı Urumyâh Kadı Siracuddin'in yanında toplandılar. Halkın rebap dinlemeye olan düşkünlüklerinden, ahalinin semâ etmeye olan arzularından şikâyette bulundular. Bilginlerin başkanı, fazılların başbuğu olan Mevlâna şeriat meselesinde Tanrı yalavağının yerinde oturuyor; nasıl olur da bu bid'at alıp yürüyor? Bu tarikat tutunuyor. Kadı dedi ki, bu merdi merdane, Allah tarafından teyit edilmiştir. Bütün zahiri ilimlerde benzeri yoktur. Onunla uğraşmak gerekmez, o kendi hüdâsını iyi bilir

Boşboğazın birisi Fıkıh, hilâf, mantık, usûl, arapça, hikmet, ilm-inazar, maanî, beyan, tefsir, nücüm, tıp, tabiiyattan lüzumlu lüzumsuz şeyleri bir kâğıda yazarak Mevlâna'ya iletmesi için, bir köylü fakımın eline verdi. Sorucu köylü sorarak Mevlâna'yı sultan kapusunda, hendek kenarında, bir kitap mütalâası ile meşgul buldu. Fakih kâğıtları Mevlâna'ya sundu. Derhal okumadan kalem, divit istedi. Her sorunun karşılığını onun altına genişçe yazdı. Bütün meselelerin cevabının hepsini birbirine karıştırarak kısaca bir mesele meydana getirdi. Köylü fakih kâğıdı okumalarından sonra, alel-umum güçlükler kalkıp, keder bulutlarına gömüldüler. Bunun arkasından Mevlâna bir tezkere yazılmasını buyurdu. Bunda dünyayı süsleyen bilginlerin malûmu olsun ki ben dünyanın tacı olan paranın, süslerin, bu neviden olan şeyleri nâs için süsledim... (K.

S.81 III. 14)

onun varlığından mütealezziz ve sarhoş olmuşlardır. Mevlâna müridlerinin çoğuğuna işaretle diyor ki: İki bin fedakâr Şeyh, bin gönül ile mürid oldular; Ben ise hidiv Şemseddin'e candan, gönülden mürid oldum. Bir sarhoşun elinde bir bayrak, ikibin sarhoş şehrin ortasında Şehriyânın sarhoşuyum diye dönüp dolaşıyorlar.

197- Bu vak'alara işaret verip diyor ki: Bak satın alıcı bir topluluk geldi; eskiciler iş başına geldiler. Öfkelerinden sakallarına sabun sürdüler; kiskançlıklarından yüzlerini yumadan geldiler. Böyle olunca, halkı hasetlerinden nasıl kurtarsınlar ki bu kâvim kiskançlıktan ötürü hasta oldular.

198- Mevlâna diyor: Birisi dedi ki, Bu semâ, edebi ve yüksekliği azaltır. Ben makam istemiyorum, çünkü iki cihanda aşk benim makamımdır. İslâmlıkta niçin böyle büyük fitne oldu diye sormak için aklı başındakiler müderrisin yanına geldiler.

199- Muhaliflerin sözlerini açıklayan İptidanamenin şu beytine işaretir: Bütün hâfizlar şiir okuyucu oldular, Mıtnplar tarafına koşup gittiler



buyruğunca bütün medreseleri, dergâhları yüze gelen bilginlerin emirlerine bıraktım. Bunlardan hiçbir mevkide gözüm yoktur. Dünyaya, dünyadakilere ait olan her şeye hiç bakmıyorum. Bu zatların paraları bol olsun, dünyalıkları artsın, biz kendimizi bunlardan uzak tuttuk; bir bucakta inzivaya çekildik. Şöhretten kaçınma evine gizlendik. Eğer, haram addettikleri, yasak eyledikleri o rebap azizlerin işine yarasa, gerekse idi, biz ondan da elimizi çekerdik. Onu dinin imamlarına takdim eylerdik. Fakat acizden, garipliğinden ötürü gârip rebabı biz ırlattık. Zira gâripleri okşamak din erlerinin, yalan hâslarının işidir. Bu gâzeli buyurdu:

Rebabın neler dediğini biliyor musun?

O, göz yaşından, kebab olmuş ciğerlerden söz açar²⁰⁰.

Yukarıda gördüğümüz gibi Mevlâna bu sözlere karşı letâfetli cevaplar verirdi. O taş yürekli, soğuk soluklu kimselere sıcak, yumuşak sözlerle mukabelede bulunurdu. Onların yakışksız dedikodularına güzel huyu ile tahammül gösterir, kötü lâkırdı edenleri doğru yola irşad eder, kötülük isteyenlerin feryadına asla kulak asmazdı. Semâ toplantıları daha da kızıştı. Kavval denilen gâzel okuyanlar, çenk, rebap sazlarını çalanlar kendilerinden geçmişlerdi. Mevlâna öyle çarh vuruyor, gârip coşkunkluklar ediyordu ki bu hallerin şerhini Mevlâna'nın oğluna bırakırsak daha iyi olur. O kendi sarahatli görgülerini şöyle anlatıyor. İptidaname S. 56:

1127. *Buna nihayet yok, söyle bakalım o sultan (Mevlâna) ayrılık gâmundan nasıl vakit geçirdi?*

Gece gündüz' semâ aleminde raks ederdi, gökler gibi, yer yüzünde dönerdi.

Aht, inlemesi arşa çıkıyordu, feryadını büyük, küçük hep işitiyordu.

Mitriplara altun, gümüş, saçardı, her nesi varsa hepsini dağıtırdı.

Raksız, Semâ'sız bir nefes bile dinlenmiyordu; gece, gündüz bir lâhza durmuyordu.

Kavval denilen söyleyicilerin sesleri kısılıp dilsiz kalıncaya kadar inşad ediyorlardı. S.82

Hepsinin de çağurmaktan sesleri kısıldı, hepsi de bahşişlerden usanmışlardı.

Gülgüle şehre yayılmışdı, şehir ne oluyor? Belki zamaneye, asra dağılmışdı.

Diyorlar ki böyle iki âlemin şeyhi, imamı olan, islâmın müfti ve kutbu.

Nasıl oluyor da kâh gizli, kâh âşikâr, vurgun bir aşık gibi yanıp yakılıyor?

Halk ondan şeriat, din öğrenirdi; şimdi hepsi onunla aşka bağlandılar.

200- Mevlâna'nın gazellerinin en güzellerinden olan bu gâzeli tamamı Hindistan'da basılan Şems külliyyatında S. 111 de görülebilir.



Hafızlar hep şiir inşad eder oldular, onlar da mitriplar arasına karıştılar.

Büyük küçük semâ meraklısı oldular, velâyet burakına bindiler.

Evradları hep beyit, gâzel oldu, bundan başka zikirleri, amelleri yoktu.

Onların tariki, mezhebi aşk yolu oldu, aşktan mâdası onlara hezeyan oldu.

Onların yolunda küfür, islâm yoktu; en büyük şahları Tebriz'li Şems idi.

İnkâr ediciler, inkârlarının fazlalığından ötürü bu iş şeriata uygun değildir, diyorlardı.

O bayağı kimseler, dinin canını, küfür sayıyor, akli küllün adına delilikler diyorlardı.

ŞEMS'İ ARAMAK İÇİN MEVLÂNA'NIN ŞAM'A YAPTIĞI SEYAHETLER

Mevlâna'ya Şems hakkında gelen haberler, birçok arayıp sorduktan sonra âşikâr oldu ki aşk güneşinin doğuş yeri Şam'dır. Ebdalin, yedi tenin murakabe yeri, Tanrı erlerinin durağı olan o yörede Şemseddin, gündüz körleri, güneş düşmanlarının kıskançlığından, kakıncından ötürü uzak yaşamaktadır.

Şems'in Şam'da bulunduğu dair gelen haberlere karşı Mevlâna'nın yüreği biraz serinledi. Onun Şems'le olan ilk görüşmesi de Şam'da olmuştu. Diğer taraftan Konya'dan ilk defa incinip gittiğinde onu, o dolaylarda bulmuşlardı. Mevlâna bu şehri iyi tanyordu. Çünkü gençlik çağının birçok yılları bu şehirde ilmi, hakikati aramakla geçmişti. O günlerin güzel hâtraları onu oraya çekiyordu.

Konya fakihlerinin, Konya halkının coşması, taşması, Mevlâna'nın hatırını kırıyordu. Mevlâna'nın o halkı doğru yola getirmekten, onları kurtarmaktan başka arzusu yoktu. Onların iç duyularını düzeltmek, gönüllerine sevinç vermek için koku, renk, gül bahçesinden şiirler, gâzeller söyler, bu gâzel ve bu beyitlerle can gülistanında, gönülünün aşk çayırlarında²⁰¹ çenk sazını ilâhî ve güzel mızrabıyla nağmeye getiriyordu.

Mevlâna'nın gönlü kırılmış, incinmiş olarak nihayet alışmış olduğu, sevdiği memleketten (Konya'dan) soğudu. Dostunu aramak için yola çıktı. Karışık

201- Mevlâna'nın şu beyitlerinden iktibas edilmiştir:

Ben, nazlı sevgim böyle hoş ve sarhoş olarak; renk, koku gül bahçesinden ruh bahçesine doğru gidiyoruz. Çenk denilen saz gibi mest, perişan, şaşkın olan bu gönüm için el çırpıyor, onu gitar gibi çalıyorum. Bu yeni Rebabın her telinden yeni mızrapla yeni şarkılar çalıyorum, bu yeni şarkılardan neresini çalıyorum? Onu gönül anlar.

Dilsiz olan şerhden ise ağzın haberi olamaz; bu neva senin içindir, evet onu senin için çalıyorum.

Aşk Mer'ası sözü şu beyitte geçmektedir:

Çok ank, yorgunlar; aşk çayırığından şişman, gürbüz olarak geliyorlar.



fikirlerle Şam'a²⁰² yöneldi. Yolculuğu sırasında bu seyahatin sebebini açıklayan aşağıdaki gâzeli buyurdu:

Biz Şam'ın aşığı, başı dönmüş delisiyiz; Biz Şam'a canımızı vermiş, gönüllerimizi bağlamışız.

O sabahın saadeti o taraftan parlamaya başlayınca her akşam vakti Şam'ın seherlerinin sarhoşuyuz.

(Üçüncü defadır ki) Anadolu'dan tekrar Şam'a koşuyoruz; çünkü biz Şam'ın gece gibi kara olan zülfünden gelen kokuyu sürünmüşüz.

Bizim gönlümüzü, alışıktığı meskenden yakaladığı cihetle, biz Şam'ın çocuklarıyla iyi geçinmeye tâlibiz.

Hakkın güneşi olan Tebriz'li sayın zat, mademki oradadır, biz Şam'ın efendisiyiz, hem de nasıl efendisi!

Mevlâna Şam'da dahi semâ ve raks meclisini kurdu. Daima figânla, inlemekle kararsızlıkla Şems'i her geçtiği sokak ve mahallelerde arıyor, fakat bulamıyordu. İhtiyak ucundan çok yakıcı iniltiyle gâm uyandıran şiirler söylüyordu:

Seni ne zamana kadar evden eve, kapudan kapuya arıyacağım.

Yanımdan ne zamana kadar köşeden, köşeye; sokaktan sokağa kaçacaksın?

İptidaname'nin rivayetine göre içlerinden çoğu görüş sahibi olan Şam halkı, Mevlâna'ya mürid olarak, bütün mallarını, her şeylerini onun yoluna döküyorlardı. İşin iç yüzünden haberi olmayanlar ise, Mevlâna'nın hallerinden taaccüpte kalıyorlardı. **S.84**

Malûmdur ki Tebriz'li Şems, meşhur değildi. Şems, halkın inancına göre Mevlâna gibi, babası, hanedanı şöhretli zat olmadıktan başka zahiri ilimlerde de o derece sayılmazdı. Halkın inancına göre, adsız bir dervişi araması onun sevgisi için Mevlâna'nın makamını terketmesi ve coşkunluklar göstermesi taaccüple karşılanıyordu. Onlara göre Mevlâna'nın bendesi yerine sayılan Şems'e karşı olan sevgisinden hayrette kalıyorlardı. İptidaname'nin aşağıdaki beyitleri Şam ahalisinin bu mesele hakkındaki düşünce ve fikirlerini açıklamaktadır. S. 56-58:

1151. *Böyle bir esrûklük, böyle bir coşma, böyle bir aşk, böyle bir ızdırap ile.*

202- Bu sefer ve ikinci sefer için söylenmiştir. Aşk adına and olsun ki tane ile uzak aşkı için. Anadolu'dan Şam'a kadar yüz sefer zahmetini kendime az görüyorum. O şahin arzusunun gönlümde yolculuk etmek isteği vardır; O kuşun kolu, kanadı yandırdığı için sefere gidemez.

O sevgili tarafından eserler, haberler gelmezse; ben nasıl haberler bilirim, nasıl eserler bilirim? Artık gâma daimam, yine de o yârin tarafına giderim; o cennete, yeni baharın gülistanına giderim. Ufukların övüncü olan Tebriz'li Şems'in civarı: Adn cenneti gibidir, ben de o civara giderim. Ben padişahın hizmetinde Candar gibiyim; Şimdi ise onun ayrılığında can çekişiyorum. O lütf güneşinin Anka kuşu gibi yüksek olan gölgesinin havasında gönlü, gurbette tutulup kaldığı için Anka kuşlarının âdetini almıştır.



Mevlâna, yanına yeni dervişlerle, olgun canları alarak Şam tarafına gitti.

O seferde Şam'a erişince halkı aşk ateşi ile kavurdu.

Hepsini meftun ve âşık eyledi, hepsi kendiliklerinden geçtiler.

Hanumanlarını onun uğrunda feda ettiler, emrini canla, başla yerine getirdiler.

Hepsi candan bende ve müridi oldular, gölgesi gibi ardına düştüler.

Çocuk, genç, yaşlı hep isteyicisi oldular, hepsi candan, gönülden onu kabul ettiler.

Şamlılar hep ona hayran oldular, böyle Peygamber huylu faziletli zat neden âşık oldu, mecnun oldu?

Halbuki onun zatında yüzlerce Mısırlı Zünnun var diyorlardı.

Bilgili, bilgisiz, zengin, yoksul hepsi de onun ahına, figânına hayran kalmışlardı.

Diyorlardı ki, bu nasıl şeyh, ne türlü mürid ki cihanda benzeri yoktur.

Tâ Âdem zamanından beri bu yolda hevayı hevesi kimse işitmemiştir.

Gönlünde cevheri olan kimse, onda binlerce velâyet eseri görmüştür. Herkes kendi kendine, Tanrıyı müşahede eden göz sahibi, acaba bu zat mıdır? diyorlardı. Biz bunun benzerini asırlarca işitmedik, zamanımızda onun gibisini görmedik.

Büyükükte, izzette ondan daha ulu, ondan daha iyi bulunur mu?

O kimdir ki, böyle bir zat onu arıyor, başı dönmüş bir halde koşarak her tarafı geziyor.

Tebriz'li Şems acaba ne türlü şahısdır ki arkasından böyle emsalsiz bir zat gidiyor.

S.85 *Acaba şeyh ondan ne arıyor, onun ardı sıra her yana yelip çabalıyor.*

Mevlâna'nın arayıp taraması bir sonuç vermedi. Tebriz'li Şems'i bulamadı. Çâresiz bütün ashabıyla Konya'ya²⁰³ döndü. Tekrar bütün halkın irşadına, doğru yola getirilmesine çalıştı. Semâa yeniden başladı. Bir müddet Konya'da kaldıktan sonra Şems'in aşkı canının içerisinde başgösterince yeniden Şam tarafına yöneldi.

Mevlâna'nın bu dördüncü Şam seferinin sebebi, Konya'dan gönlünün

203- Görünüşte bu beyit, şu kıssayı hikâye eder: Ey kıvrak sâki kalk kemerini iyi bağla; Tanrıya and olsun ki biz uzak bir seferden geliyoruz.



sıkıldığı, bura ahâlisinin havsâlılarının darlığından ötürü idi. Görünüşte dahi Şems'in Şam'da vücut ve zuhur eylediğine delâlet eden haberlerin Mevlâna'nın kulağına gelmiş olmasıdır. Bundan dolayı alıştığı memleketten, ümit güneşinin parladığı Şam'a göç etti. Şam'da birkaç ay oturdu. İstedliğini ararken bazan sükûnetli, bazan kararsızdı. Lâkin bu defa²⁰⁴ tam ümitsizlik yüz gösterdi. Her ne kadar Şems'in cismânî şahsından, maddî çehresinden bir eser müşahede edememiş ise de Mevlâna, Şems'in mânevî²⁰⁵, ruhanî suretini kendi gönlünde; rengin, kokunun gül ile, tatlılığın sekerle imtizacı gibi temessül etmiş buldu.

(Esasen Mevlâna'nın mesleğinde aşk²⁰⁶ camda, kadehte değil, bâdede ve içkide olmalıdır.)

Bundan sonra o coşkunkuluk yapan içkiyi, Selâhaddin'in ve Hüsameddin'in vücutlarından içmek üzere aşka bağladı.

Mevlâna'nın ilk ve son seferinde Şam'da ne kadar oturduğu kesin olarak belli değildir.

Mevlâna'nın hayat tarihinde bu bölüm, tezkerelerin hiç birinde

204- Kendi ümitsizliklerine işaret ederek söyler. Mesnevi C. II:

1110. Ne şaşılacak şey, böyle olduğu halde yine Şems'den etrafında dönüp dolaşmaktayım, buna sebep yine Şems'in ışığı, aydınlığıdır.
1111. Şems, hem sebepleri, vesileleri meydana getirmektedir; hem de sebepler, vesileler ona erişmekte.
1112. Yüzbinlerce defa ümidimi kesdim; kimsen mi? Şems'den, buna inanır mısınız?
Her ne kadar ümitsizlik sülûk halinde maksut ise de, bunun benzeri havf (korku) reca, ümitsizlik, ümit gibi haller salıklarında çok görülür.

205- Bu sözün şerhi İptidaname'de şöyledir. S. 60-61:

Tebriz'i Şems'i Şam'da görmedi; Fakat ay gibi kendisinde zâhir gördü.
Dedi ki eğer ten cihetinden birbirimizden uzak isek de ten ruh olmaksızın her ikimiz dahi bir nuruz.
Ha onu görmüşsün, ha beni, ey istekli ben ayım, o da ben.
Dedi ki, mademki ben ayım, niye arıyorum, ben onun aynıyım, şimdi kendimden bahseyleyeyim.
Benim fazlasıyla beyan ettiğim onun güzelliği, o güzellik, o lâtafet ki o da benimdir.
Küp içinde kaynayan şıra gibi ben de yakinen kendimi arıyorum
Şıra, hiçbir kimse için kaynamaz, kendi güzelliği hususuna çalışır.

206- Nitekim Mevlâna'nın bu âkidesine göre her zaman bir dostum eteğine yapışmakla aşk gösteriyordu. Hiçbir zaman teessür, teessür göstermiyordu. Mecliste bulunanları da teessürden, teessürden alıkoyuyordu. Nitekim Malatya'lı Şemseddin rivayet eder: "Bir gün Mevlâna'nın maiyetinde Hüsameddin Çelebi'nin başında idik. Mevlâna her iki mübârek ayağını suya daldırılmış marifetler buyuruyordu. Söz sırasında Tebrizli Şemseddin'in sıfatlarının methini yapıyordu. Nihayetsiz derecede övüyordu. Dostların mühimlerinden müderris oğlu Bedreddin o halde bir ah çekti, yazık, çok yazık dedi. Mevlâna buyurdu ki; niçin yazık, ne yazığı bu yazık, ne üzerine, yazık demeye mücip olan nedir? Bizim aramızda yazık sözünün işi nedir? Bedreddin utandı, başını önüne eğdi. Hayfım onun üzerindedir, ki Tebriz'li Şemseddin'i görmedim, dedi. Bunun üzerine Mevlâna bir an sustu, hiç buyurmadı. Sonra buyurdu ki eğer Şemseddin'e erişmiş isen, babamın mukaddes ruhuna and ederim ki, her sıyah kılında bir Şems asılı bulunan, onun sırnını idrâkte Şems'in bile hayran kaldığı birine ulaştın. Ashap sevinçler gösterdiler, semâa koyuldular. Mevlâna şu güzel buyurmaya başladı.

Dudağım ansızın gülün, gülistanın adını söyledi; o gül yanaklı geldi, ağzıma bir vurdu.
Dedi ki Sultan benim, gülistanın canı benim; benim gibi bir şahın yanında sen başkasını yadediyorsun. Bu inancı göre söylemiştir.

Tebriz'li Şems ancak bahanedir; biz hüsnüz, bir lutfuz.

Mevlâna'nın şiirlerinde, ahlakında, gidişinde bu inancın şerhi ile tesirini, eğer ecel bize izin verirse, izah edeceğim; içki ile güzellik bardak, peymane (dolu) terimlerini şu beyitten alıyorum. Mesnevi, C. V:

3291. Dedi suret bardaktır, güzelliğe içki; Tanrım bana o zarftan içki verdi.

S.86



söylenmemektedir. Yalnız İptidaname'nin şiirleriyle Eflâki'nin Âriflerin Menkâbeleri adlı kitabı onlara kaynaklık etmektedir. O da bu iki seferden birine işaret eylemektedir. İptidaname'nin şiirleri açık değildir. Bir sene ve aylar demekle yetinmektedir. Bundan dolayıdır ki, Mevlâna'nın Şam'da kaldığı müddeti kesin olarak tâyin edemeyiz. Fakat büyük bir ihtimalle söylenebilir ki bu seferler 645/1248-647/1250 yılları arasında vukuu bulmuştur. Zira Eflâki'nin söylediğine göre Selâhaddin'in Mevlâna ile ona münasebeti 10 yıl imiş, Selâhaddin 657/1258'de ölmüştür. Bundan dolayı bizim sezışimiz bu olaylara daha uygundur.

S.87

Her ne kadar İptidaname'nin bu ilk seferi anlatan beyitlerinde birkaç sene sözü ve ikinci sefer için aylar sözü geçmekte ise de bu beyitlerden, Selâhaddin'in Mevlâna ile olan sohbeti daha uzun olarak tahmin edilebilir. Fakat birkaç yıl ve aylar sözünün hakikî anlamı müphem olduğundan dolayı, şairler dahi senelerin söylenmesinde lâzım gelen dikkati göstermediklerinden ötürü bunlara dayanarak işaret ettiğimiz sezışten vazgeçmeyeceğiz.

Mevlâna'nın Anadolu'ya dönüşünün sebebini Eflâki şöyle rivayet ediyor: "Konya'nın bütün halkı, uluları Mevlâna'nın ayrılığı hasebiyle biçâre vaziyette kalmışlardır. Durumu, Selçuk sultanının katına, emirlere arza karar verdiler. Önemli bir mektup ile Mevlâna'yı dâvet ettiler. Bu yazıya bütün bilginler, Kadılar, beyler Anadolu'nun yüze gelenderi hep birden mühürlerini bastılar, tekrar öz yurduna, babasının kutlu mezarına dönmelerini niyaz ettiler." Bu sözlerin yanlışlığı hakkında elimizde bir belge yoktur. Karineler, rivayetler Anadolu Selçuklu sultanlarının Mevlâna ocağına karşı sevgilerini, saygılarının anlatmaktadır. Buna rağmen Mevlâna'nın Konya'ya gelmesinin asıl sebebi şüphesiz, Şems'in yüzünü görmekten umutsuz kalmış olmasıdır.

Şam'da oturduğu günler içinde Mevlâna, Şems'i aramakla uğraşmış, aynı zamanda muhabbet çehresini süluk aynasında gördüğü dostlarından mahrum kalmamış, ermiş velilerden şeyh Hamidüddin ile Tanrı dostluğu kurmuştur. Konya'ya döneceği zaman onu Şam'da bırakmış, birlikte getirmemiştir.

ŞEMS'İN ESERLERİ

Yukarıda geçtiği gibi Şemseddin, âlim, kâmil, cihanı görmüş, büyük erlerden birçoğunun sohbetine erişmiş biri idi. Dış sülukta, iç gidişte yüce bir yeri vardı. Söz biliminde, hal remizlerinde esaslı olgunluğa sahipti. Eğer telif işine el sürse, mânalar yazmaya himmet etse idi, kâğıt üstüne inciler saçar, gevherler dağıtır. İsteklilerin hatırım, gönlünü söz refakatıyla cennet bahçesine çevirir, yüksek değerlerde eserler yadigar ederdi. Fakat bu meslekte olanların çoğu zâhir ilmîni, yazı yazmayı yol kapayıcı bir perde saydıklarından, kitap telifi cihetine gitmemişlerdir. Bundan ötürü Şemseddin'in telif ettiği herhangi bir kitap şimdilik mevcut değildir. Eski müellifler de ondan bir âlâmet



görmemişlerdir. Onun eserlerinden olmak üzere bir kitap vardır S.88 ki adı da Makalât "sözler"²⁰⁷ dir.

Eflâki dedenin Âriflerin Menkabeleri adlı eserinde Şems'in maarifinden, lâtifelerinden, sözlerinden götürülmüş 10 fasıl vardır. Gerek bu 10 fasıl, gerek Makalât, Şems tarafından söylenmiş sözlerin müridler eliyle not edilerek kitap haline konulmasından ibarettir.

Makalât, Şems'in mecliste "toplantılarda" söylediği sözlerin bir yere gelmesinden, Mevlâna ile müridleri ve inkâr edicileri arasındaki ret ve bedel olan sorulardan, cevaplardan ibarettir. İbarelerin, konuların kesik, güdük olmasından anlaşılıyor ki bu kitap, doğrudan doğruya Tebrizli Şems tarafından telif edilmiş olmayıp sohbeti sırasında müridlerince not edilerek son derece tertipsiz bir şekilde toplanmıştır. İnkârı kabil değildir ki, Mevlâna'nın hayat tarihçesindeki en rumuzlu bölümden birisi, Tebriz'li Şems ile olan irtibatın, bağlılığın destânıdır. Eskilerden, yenilerden birçoğu Şems'in Mevlâna ile görüşüp konuşmaları hakkında bilgileri olmaması yüzünden o hikâyeyi efsane şeklinde, olaylardan uzak olarak yazmışlardır. İşte Şems'in Makalesi bu sırlardan, remizlerden bir çoğunun üstündeki perdeyi kaldırmakta, Mevlâna'nın Şems'e olan bağlılığını, düşkünlüğünü bir dereceye kadar açıklamaktadır. Meşhur olan şeyin aksine olarak onu, gönül gözü açık bir bilgin, gerçekleri çok seven, uyanıklığa "mürşidliğe" kılavuzluğa lâyk bir kimse olarak anlatır. Yalnızca bu, o kitabın ehemmiyetli oluşuna delalet eder.

Tarihî önemine ek olarak Şemseddin'in, Mevlâna için yeni bir hayatın mebde olduğu gözönünde tutulunca, her tahkik ehlinin onun öğretileri ve fikirlerinin başlangıcı üzerine bilgi elde etmeyi arzulaması tabii idi. Bu sonuç da Makalât kitabından elde edilir. Zira Makalât'la, Mesnevi arasında çok kuvvetli bir bağlantı vardır. Mevlâna Makalâtın birçok hikâyelerini, meselelerini, bahislerini Mesnevi sine dercetmiştir.

207- Bu nefis nüshanın aslı Konya müzesinde saklıdır. Son zamanlarda İran Maarif Vekâleti vasıtasıyla o nüshanın fotokopisi alınmış, benim istifademe konulmuştur. Bu nüsha 119 yaprak, 20 x 15 santimetre büyüklüğünde olup onun yazı tarzı ile imlâsı gösteriyor ki bu Hicri VII. yüzyıla yakın bir zamanda yazılmıştır. Kitabın müellifi elinde tam ve muntazam notlar bulunmadığından evvelâ pekçok ibareler kesik ve birbirleriyle irtibatsız düşmüş; saniyen bazı kısımlarda tekrar edilmiştir ki, bunlardan bazıları eskisine ve yenisine nisbette eksik veya fazla müşahede ediliyordu. Bundan dolayı notların iki veya daha ziyade kimseler tarafından hazırlandığına hükmetmek mümkündür. Telifin intizamsızlığından başka mücellit dahi kitabı ciltlerken sayfalarını öne, sona almıştır. Bu da zihin kaşıklığını mucip olmaktadır. Bunları bir tarafa bırakarak kitabın konularının çoğu Hazreti Mevlâna ile Şems'in hayatı ile fikirlerinin telerruatına aittir. Bundan dolayı bu iki ulunun hal tercoemesinden, onların akıl öğretiminin yeter derecede bilgisi olmayan kimseler, bu Makalâtın mütalâası ile pek tat duyamazlar. Mevlâna'nın hayatını, fikirlerini iyice kavradıktan sonra bu kitabı okurlarsa kendilerini gönüllere ferahlık veren bir gül bahçesinde bulurlar. Bunu söylememiz lâzımdır ki, bu nüshanın kâtili bir dereceye kadar onun iham ve icmafine çalışmış, ekser has adları remizle göstermiştir. (M) Mevlâna (Ş) Şems, (H) Hüdavendigâr yahut Hûda yerine kullanılmıştır.

Şems'in Makalâtı (Pîr Mehmet'e sordu, hepsi Tebrizli Kâmil'in hirkasıdır.) Cümlesi ile başlar: "Amma bu Kur'an ki avam halk için marufu emretmek, memnu olanı yasak etmek için nâzil olmuştur. Yol göstermek hususunda başka lezzeti vardır, ancak havâstan olanlarla konuşulan şeylerin zevki ise daha başkadır, en iyisini Tanrı bilir," diye sona ermektedir.



Ayrıca ibarelerin inceliği²⁰⁸, gönül çekiciliği sözlerin güzelliği bakımından Makalât kitabının önemi büyük olup Fars dili ve edebiyatının büyük hazinelerinden birini teşkil eder. Eğer Şems'in sözlerini not edenlerin noksanlarından ötürü Makalât'ın bazı kısımlarının eksikliği, irtibatsızlığı olmasaydı bu eser sofiyane yazılmış nesirlerin en güzellerinden birisi sayılırdı.

Eflâki'nin Şems'e nispet ettiği 10 fasılın dahi Makalât'tan seçilerek ictibas edilmiş olması ihtimali vardır. Netekim Şems'in Makalâtı'nda mevcut olan bu fasılların söz ile anlam bakımından tam benzerliği vardır. Eflâki'nin 10 faslındaki bazı kısımların Makalât ile uygun düşmemesi, bazılarının Makalât'ta bulunmaması, bu fasılların ayrı bir telif olduğuna delâlet etmez. Çünkü şimdi elimizde bulunan Makalât nüshası eksik, karmakarışiktır.

İçerisinde 150 beyit bulunan ve Hindistan'da basılmış olan Merfubül-Kulüp (Gönüllerin sevgilisi) manzumesini Şems'e nispet ediyorlarsa da, bunun Şems'le asla ilgisi yoktur. Çünkü Şems şair, mesnevi tarzında yazı yazan bir zat olmadığı gibi Mergubül Kulüp mesnevisinin bitirilme tarihi²⁰⁹ sonunda yazılmış olan bir beyte göre 757/1356 yılına rastlamaktadır ki bu, Şems'in kayıp olma veya gizlenmesinden 112 yıl sonra demektir.

208- Mesnevide bulunan şu hikâyeler; bir kapuda sahur davulu çalan şahsın hikâyesidir. (Mesnevi C. VI., S.572/321) Ney üfleyen neyzen (C. VI., S.344/324), Sultan Mahmut Sebükteki'nin Gavheri vezirlere, emirlere, ayaza verdiğinin destanı (Mesnevi C. V., S. 543/257) Devenin yularını tutan sıçanın hikâyesi (Mesnevi C. II., S.181/440), kır sakallı kişinin süslenmesi (Mesnevi C. III., S.227/78), deve ile katır hikâyesi (Mesnevi C. IV., S. 414/478) gibi bunların hepsi Makalât'tan ictibas edilmiştir. Üstteki rakam Alâühhevînin alttaki rakam Nicholson'undur.

209- Bu hikâyeyi nümune olarak yazıyoruz: "Bir vaiz halkı evlendirmeye teşvik ediyor. Hadisler okuyordu. Kürsü üstünde dul kadınlarla kızları evlenmeye, kadını olan erkekleri de teşvik ediyor, bekârların evlenmelerine çalışmalarını söylüyordu. Birçok şeyler söyledikten sonra bir kimse kalktı, ey vaktin oğlu sofî, ben gârip kişiyim, bana bir kadın lâzımdır, dedi. Vaiz yüzünü kadınlara çevirerek: Ey kadınlar aranızda bu arzuda olan var mıdır? dedi. Vardır dediler, kalkıp buraya gelsin dedi. Yüzünü aç, görsün. Çünkü Peygâmbirimizin sünnetidir, nikâhtan önce yüzünü açıp göstermek lâzımdır. Ey delikanlı bak bakalım, dedi. Baktım. Beğendin mi? Evet. Dedi ki ey kadın dünyalık nen var? Dedi bir eşekciğim var, sakalık eder, bazan değirmene buğday götürür, bazan odun çeker, onun ücretini alırım ve onunla geçinirim. Vaiz dedi ki, bu delikanlı insan oğlu, efendi görünüyor, eşek sevisliği yapamaz. Başka kadın var mı? dediler. Vardır. Önceki gibi yanına geldi, yüzünü gösterdi. Delikanlı dedi beğendim. Dedi nesî var? Bir öküzüm var, bazan su taşır, bazan yer sürer, bazan araba çeker, ücreti kadının olur dedi. Dedi ki bu delikanlı efendi adamdır, ona öküz çobanlığı yaraşmaz. Bir başkası var mı dediler. Var, kendini göster, gösterdi. Çehiz olarak nen var? Bir bağım var dedi. Vaiz yüzünü delikanlıya döndürerek şimdi her üçünden hangisi en uygun ise onu seçmek sana aittir, dedi. O delikanlı kulağını kaşımaya başladı. Vaiz, çabuk söyle, hangisini istiyorsun? dedi. İstiyorum ki, eşeğe bineyim, öküzü önüme katabayım, bağa gideyim. Dedi güzel ama o kadar nazenin bir vücut değilsin ki hepsini sana versinler." Şems'in Makalâtı, s. 108-109.

(209a) O beyit şudur:
Hicretin 757'nci senesi idi, muhasebecilerin hesabı vaktin tarihidir.
Bu tek beyitten o Mesnevi beyitlerinin tutuluğu, rabitasızlığı aşkâr olmaktadır.

4. BÖLÜM

EĞİTİM ve UYARICILIK GÜNLERİ

Mevlâna, Şems'in mevcudiyetinden ümitsiz, gönlü onu aramaktan vazgeçtikten sonra Konya'ya dönerek uyarıcılık "irşad, eğitim, terbiye" binasını yeni esas, yeni temeller üzerine kurdu. Her ne kadar câmilerde vaaz etmek, medresede öğretim yapmak gibi resmî vazifeleri terketmiş ise de yine, bütün gönül sıcaklığı ile eksik olanların "nakısların" bütünlenmesine, dervişliğe intisap edenleri uyarıcılığa koyuldu. Gâzel, şiir, semâ gibi vasıtalarla lâtif tabiatlıları, iyi huy sahiplerini insanlığın inceliklerine âşina ediyor, vakitli vakitsiz emirleri, fakirleri, müslümanları, diğer dinlerde olanları beraberliğe, dostluğa yol göstererek amacın ululuğuna çağırıyordu.

Mevlâna'nın gerçekte Şems'in vücudunda bulmuş olduğu mâna, hakikatlerin nurundan doğan coşkunculuk, devrim günlerini aklî bir yolculuk sayabiliriz. Mevlâna bu yolculuktan, gerçeklerle dolmuş bir gönül, lutfun zevki ile dolu bir vücut ile memleketine geri döndü. Bu gidişin sonuçlarını, sözlerin ipliğine dizdi. Onları, günlerin eteğinde armağan olarak saçtı. Çağdaşı dostlarla sonra geleceklere bağışladı.

647/1249-50 yılından ölüm senesi olan 672/1273 tarihine kadar tam 23 yıl Tanrısal bilimlerin yayını ile uğraştı. Mutlâk kemâlin ilâhî güzelliğinin cilvelerinde özünü yitirmiş olduğundan, Pirlerin ve şeyhlerin usulü olan el tutuculuk, destgirlik "arkalama" dervişlerin uyarımı ile ilgilenmedi. Bu işlerle daima kendisinin en seçme arkadaşlarından birini görevlendirdi. İlk olarak Şeyh Selâhaddin'i şeyhlik, önderlik ile ödevlendirdi.



KONYA'LI KUYUMCU ŞEYH SELÄHADDİN

Selähaddin Feridun²¹⁰ Konya ahalisinden olup önce²¹¹ Burhaneddin Muhakkık'ın müridi idi. Mevlâna'ya karşı olan dostluğu, bağlılığı, Burhaneddin'in bendeliğinde olduğu zaman başladı. Mevlâna'nın Şam'a seyahati ile Konya'ya dönüşü ve Burhaneddin'in ölümü sıralarında Selähaddin, babası ile anasının oturmakta olduğu Konya köylerinden²¹² birinde ikâmet etmekte idi. Babasının, anasının buyruğu ile evlenmişti. Mevlâna'nın geçirdiği hallerden, değişikliklerden onun hiç haberi olmamıştı. "Bir gün Konya şehrine geldi. Ebul Fazl Mescidinde cuma namazında bulundu. O gün Mevlâna vaaz ediyor, büyük heyecanlar gösteriyordu. Seyyit Burhaneddin'den sonsuz mânalar anlatıyordu.

Seyyit Burhaneddin'in halleri Mevlâna'nın zatında büyük bir nur gibi ansızın Şeyh Selähaddin'e gözüktü. Birden bir feryat koparak ayağa kalktı, Mevlâna'nın kürsüsünün altına geldi, başını açtı ve Mevlâna'nın ayaklarını öptü."

Selähaddin, Mevlâna'ya karşı saygı ile bağlılık gösteriyordu. Mevlâna ise ona inayetten geri durmuyordu. Lâkin Mevlâna ilk zamanlarda, Şeyh Selähaddin'den daha kuvvetli bir zatla meşgul olduğundan dolayı onunla daha çok ilgilenmemiştir. Mevlâna, Şems'e kavuşmaktan ümidini kesince bütün kalbi ile, bütün himmetiyle Selähaddin'e yöneldi. Onu şeyhliğe, halifelliğe, Allah askerlerinin kumandanlığına tâyin buyurdu. Dostlarını, müridlerini ona itaat etmeye mecbur tuttu. Mevlâna, hakikatlerin, mânaların anlatılmasında hiç bir zaman sofilerin terimlerine, onların tâbirlerine bağlı olmadığı gibi müridlerin eğitiminde de müridlik, muratlığın takip edicisi değil idi. Aşkın üstün gelmesi, kendini kaybetmenin çokluğu dolayısıyla, bununla ve onunla²¹³ hattâ maşukla "sevgili ile" uğraşmaya muktedir değildi. Mevlâna taliplerin "isteyicilerin" destgirliği "El Tutma, Arkalama" işinde dahi kendisi uğraşmıyordu. Şems'le mülâkattan sonra bu işi daima kâmil şeyh'in tam aynası olan seçilmiş dostlarından birisine bırakıyordu. Kendisi gönül rahatıyla gözünü, gizli maşukun cilvesine dikmişti. Selähaddin'i şeyhliğe, önderliğe tâyini de bundan ileri gelmişti. Fakat aşk ateşinde henüz erimemiş, riyazat ile sülûkün potasında henüz-hevadan, vehimden yanıp arınmamış olan etrafındaki dervişleri, Mevlâna'dan başka kimseyi kabul etmiyorlardı. Mevlâna'nın seçtiği, tâyin ettiği müşid olduğu halde Seläheddin-i yol göstermeye, destgirlik etmeye lâayık görmüyorlardı. Bu cihetle müridler, dostlar tekrar Mevlâna'nın buyruklarından yüz döndürerek Selähaddin ile düşmanlık etmeye kalkıştılar.

210- Eflâki Menakibi, Nefahatül Üns. Eflâki Menakibi babasını şu suretle yazmaktadır. Agniyan nüshadan elimizde bir tane olduğu için bu kelimenin aslinin ne olduğu belli olmadı. (Kelimenin aslı Yağlıbasan olup, düşmana üstgelen demektir.)

211- Câmînin Nefahatı, Eflâki Menakibi.

212- Eflâki'nin rivayetine göre bu köyün adı Kâmil idi. (Fakat şimdi bu adla anılan bir köy yoktur. UZLUK).

213- Mevlâna'nın şu beytine işaretir: Yokluk deryasına gârk olmuşum ki maşukum her zaman söylenip duruyor, gel benimle birazcık otur, fakat o sırı daha bilmiyorum.



Selähaddin Ümmî²¹⁴ "okuyup yazması olmayan" bir kimse idi. Vaktini Konya'da kuyumculukla geçiriyor, kuyumcu dükkânında oturuyordu. Ömrünün bir saatini, Medresenin dedikodusu²¹⁵ bu taifenin inancına göre en büyük perde olduğundan zâhiri ilimlerin tahsili ile geçirmemişti. Hattâ o kadar ki ediplerin lügatlarıyla, kerimleriyle doğru dürüst söz söyleyemezdi.

Kıfıl "anahtar, kilit" yerine kılıf, müptelâ²¹⁶ diyecekken müftelâ derdi. Diğer taraftan o Konya ahalisinden olup Mevlâna'yı sevenlerin hemşehrisi idi. Konya ahalisi başlangıçtan beri Selähaddin'i görmüş, onun hallerinden haberdar olmuşlardı. Kapının önünden akan su bulanık olur ata sözü gereğince kendisi, ümmî olduğundan hemşehrileri onu yüksek irşat makamına lâayık görmüyorlardı. Âlemin ulularını, nebilerini, velilerini inkâr edenler gibi dıştan benzerliğin şüphesine düşer olup Selähaddin'in nefsindeki kemâlden, içerisindeki anlıktan gafil olup dış görünüşü, batına "iç âleme" giden yol ve diğer zıddın mikyası olarak tanınmış bulunuyorlardı.

Mevlâna, hasetçi inkârcıların gözlerinin körlüğüne rağmen Selähaddin'e teveccüh gösterdi. Şems'e karşı duyduğu aynı aşkı, gönül bağlılığını Selähaddin'e karşı da duyduğu aynı aşkı, gönül bağlılığını Selähaddin'e karşı da duydu. Selähaddin sükunetli, yumuşak huylu bir kimse olup çekiciliği, uyarıcılığı başka türlü olduğundan Mevlâna'nın devrimi, coşkunlukları daha ziyade sakinleşti, kararsızlıktan kurtuldu. Şems'den ayrılığın verdiği sarhoşluğu gidermek için Selähaddin'in vücut peymanesinden "kadehinden" daha hafif dolular içiyordu.

S.94 Mevlâna'nın Selähaddin'e olan iç bağlılığı arttıkça dostları düşmanları da artıyordu. Halk onun huzurunda ve arkasından onu kıymıyordu. Selähaddin hakkında kinci, kötü lâkırdılar söylüyorlardı. Neticede Selähaddin'i ortadan kaldırmaya karar verdiler. Bu haber Selähaddin'in kulağına erişince gülererek dedi ki: Hakkın buyruğu olmadan bir damar bile kımıldamaz. Eğer Tanrı'nın fermanı gelirse kulun çâresiz olarak buyruğa boyun eğmesi gerekir. Lâkin eğer bunlar beni öldürmeye kastetmişlerse ben onların hakkında hayırdan başka bir söz söylemeyeceğim.

214- Menâkıbul Ârifin diyor ki: Birçok dil uzatanlar, birçok asîler, şeyh için avamdandır, bilgisizdir diyorlar. İptidaname'de dahi şöyle yazılıdır: Sırf avamdandır, sadedir, bilgisizdir: Onun katında iyi ve kötü birdir.

215- Ârifler naklederler ki "İlim en büyük perdedir" Mevlâna bu inancın izahına da şöyle diyor. Mesnevi C. V.:

1961. Hiç kimse karalanmış kâğıt üzerine yazı yazar mı? Yahut fidan dikilmiş yere fidan diker mi?

1962. Herkes karalanmamış bir kâğıt arar, ekilmemiş yere tohum saçar.

1963. Ey kardeş, sen ekilmemiş toprak, üstüne yazı yazılmamış kâğıt ol!

1964. Tâ ki Nun vel-Kalem sırrı ile şeref bulasın, o kerem sahibi kalbine ırfan tohumu eksin. Mesnevi C. 5, Alâüdevle Tb.

216- Eflâki rivayet ediyor "Bir gün Mevlâna o kılıfı getiriniz buyurdu; bir başka vakitte falan kimse müftelâ olmuştu diye buyurdu. Boş boğazın birisi anahtara kılıfı diye söylemek gerekir, yine doğrusu müptelâdır. Mevlâna buyurdu ki, öyle söylenmesi bir aziz kişinin hatırına riayet içindir. Zira bir gün Şeyh Selähaddin müftelâ dedi, yine o kılıf buyurmuştur. Doğrusu onun söylediğidir. Zira çok vakitler isimler ve lügâtlar halkın bulup koyduğu şeylerdir.



Görünüşte bu keyfiyetin belli olması, Selâhaddin'in düşmanlarının ümitlerini kırdı. İptidanamenin rivayetine göre, Mevlâna ile halifesi onlardan yüz çevirdikleri zaman feyz, müridlerin canından, ruhundan kopup kesildi. Çâresiz olarak tövbe ettiler, özürler dileyerek Mevlâna'ya geldiler. Günah ve kötü niyetlerinden ötürü af dilediler. Mevlâna da onları bağışladı.

Sultan Veled'den başka hiçbir tezkere yazarı bu hikâyeyi daha fazla şerh edemediğinden İptidaname'nin bu husustaki beyitlerini kısaltarak bu maksadın anlatılması için buraya yazıyoruz: İptidaname S. 64:

1308. *Ey bilgin, bu Maarifin hududu yoktur, sen Mevlâna'nun ne buyurduğunu açıklayarak anlat. Aziz dostlara, güler yüzle dedi ki, dünyada benim kimseyle ilgim yoktur.*

Sizinle de meşgul olamam, şeyh Selâhaddin'e bağlanınız.

Benim başımda şeyhlik sevdası yoktur. Hiçbir kuş uçmakla benimle yarışa çıkamaz.

Ben kendi kendime hoş vakit geçiririm, hiç kimseyi istemem. Sinek kadar bir kimse bile bana zahmet verir.

1311. *Bundan sonra hep ona koşunuz, daima ona çalışınız.*

1325. *Eğer melek iseniz onun huzurunda yere baş koyunuz, eğer ondan şüpheniz varsa şeytansınız.*

1446. *Mevlâna'nın taşıp coşması, Şeyh Selâhaddin'in sohbetiyle sükûnet buldu, o zahmetler dedikodularda yatıştı.*

1447. *İrşadları başka neviden zuhura geldi, ihsanları herkesden daha ziyade idi.*

1455. *Mevlâna (Şeyh Selâhaddin'le) Allah'ın haslarının hası olan Tebriz'li Şems'le olduğu gibi.*

Sütle şeker gibi gâyet hoş kaynaşmışlardı, işleri birbirinin bereketlerinden altın olmuştu.

Şeyhin gözü hep ona bakıyordu. Şeyhin yanında ondan başkası hiç mesabesinde idi.

Yine inkârcular arasında gürültü koptu, fesatçılar yine karmakarışık oldu. Birbirlerine diyorlardı ki, o birisinden kurtulduğumuzu sanıyorduk, halbuki S.95 gördük ki biz hâlâ duzaktayız.

Bu gelen öncekinden beterdir, önceki nurdu, bu ise kwilcumdur.

Onun hem beyanı, hem takrirleri vardı; fazileti, ilmi, ibare yazdırma kudreti vardı.



Bundan önce şahımızın kendinde mevcut olmayıp, onunla konuşmasından sonra ilim, safa halleri ziyade oldu.

Ne yazık ki, o şeyh daha fazla noksan olanı artırıyor.

Keşke yine önceki, şeyhimizin arkadaşı, hamdemi olaydı.

Konyalı değildi, Tebriz'li idi. Hayat telef edenlerden değildi, can besleyici idi.

Biz bu kimseyi tanıyoruz. Hemşehriyiz, bir yerde yaşıyoruz.

Küçük bir adam bizim önümüze düşüp büyük bir kişi oldu,

Ne kadar irileşse yine o eskisidir.

Onun ne yazı yazması var, ne ilmi var, ne sözü var.

Bizim yanımızda onun hiç itibarı yok:

Avamdan bayağı bir kimse, meşrebi sade, bilgisiz, katında iyi ile kötü denktir.

1470. *Daima dükkânında kuyumculukla uğraşırdı, bütün dükkân komşuları ondan elem çekerlerdi.*

1473. *Fatihayı doğruca okuyamazdı, bir kimse ondan bir şey sorsa âciz kalırdı.*

1542. *Dünyada kendisi gibi bir daha gelmiyecek olan Mevlâna neden,*

1543. *Gece gündüz secde eder, din ulularına onu üstün tutar?*

1544. *Altundan, gümüşten gâyet güzel elbiselerden ne varsa hepsini ona verir.*

1545. *Bundan daha evvel paşmahlıkta oturur, halk arasında bizimle övünürdü. Nasıl olur da biz ona şeyh deriz, hattâ şeyhlerin daha üstünde sayarız.*

İşte bu yolda katı, çirkin sözleri kâh yüzüne karşı, kâh arkasından söylerlerdi.

Hepsi buna karar verdiler, mademki sabır atımız burada dayandı kaldı. Mertlik gösterelim, sağ bırakmıyalım, çünkü onun dersinden canımız incindi, gönlümüz hastalandı.

Hepsi bir yere toplandı, bizim için bundan daha sağlam rey olmaz.

Onu ortadan kaldıralım, yeni baştan o padişahın aşkını tatalım.

Bu yolda and içtiler (Herkim bu sözden dönerse dinsizdir) dediler.

S.96 *O anda, Mevlâna'nın katına giderek olup bitenleri anlattı.*

Müridlerden birisi hile ile onların içinden styrılıp koğculuk etti.

Hepsinin meramının falan zâtı dövmek, incitmek olduğunu söyledi.

İyice incittikten sonra kin ve düşmanlıkla onu öldürecekler, toprak altına



gömecekler.

Bu söz, şeyh Selâhaddin'e, tarikat erlerinin göz bebeği, ışığı olan zate erişti.

Hoş bir kakkaha ile güldü, dedi ki; azgınlıklarından ötürü imanlarını heder eden o körler.

Haktan o kadarcık ta haberleri yok mu ki, onun fermanı olmadıkça bir çöp bile kımıldamaz?

1575. Onlar Mevlâna'nın yalnız beni seçtiğinden dolayı inciniyorlar.

Bilmiyorlar ki ben aynayım, benim üzerimde belirli bir nakış, şekil yoktur.

O mübârek zat kutsal yüzünü bende görüyor, kendi kendisini nasıl olur da seçmez?

O kendi kutsal cemaline âşıktır, başka birisine âşık sanma.

1673. Ben onlara baba gibi şefkâtliyim, Allah'dan ve Peygâmbere'den dilerim ki, düşman olan nefsin belâsından kurtulsunlar, işleri gibi güzel olsun.

1700. Bilgiler kaynağı olan şeyh surlara vakıf oldu, o kötü kavimden öfkelençiler.

Her ikisi de o kavimden yüz çevirdiler, onların sohbetini sağır sohbeti saydılar.

Artık onlara, yeni o kör, cansız kavme yüz çevirmediler.

Hâdiseler bir zaman böyle, geçti, onların hepsine bahçe, sahra kıraç yer kesildi.

Yardım yüce Tanrı'dan idi, o kesildi, tabiatıyla bostan mahsul vermedi.

1708. Günlerce şeyhin yüzünü görmediler, her gece kötü düşler, gördüler.

1709. En son hepsi bildi, yas tutanlar gibi bir arada oturdular.

1711. Birbirlerine diyorlardı, eğer böyle giderse halimiz nice olur Tanrı bilir.

1714. Hepsi onun kapısında toplandılar, yere başlarını, yüzlerini koydular.

1715. Gönül doğruluğu ile dediler, biz kullarız, sultanımızı aşkla şevkle arıyoruz.

1717. Bu yolda gece gündüz yalvardılar, yanıp yakılma ile gözlerinden yaşlar boşalttılar.

1722. Her ikisi de bu sızlanmayı işitince, dostluk çengini âyar ettiler.

1723. Kapıyı açıp izin verdiler, kapalı olan kilitleri açtılar.



1724. Bu anda onların tövbesini kabul ettiler, sevindiler, onlardan tasa da gitti.

S.97 İptidaname'nin ve Âriflerin Menakıbı'nın rivayetine ilâve olarak Mevlâna'nın eserlerinden de anlaşılıyor ki, müridlerden bir kısmı kıskançlığın üstün gelmesinden dolayı Selâhaddin'i rahatsız etmeye, eziyet etmeye kasdettiler. Mevlâna'nın onlara karşı olan lûtfuna, inayetine kızıyorlardı. Mevlâna türlü türlü öğütlerle onları Selâhaddin'e itaata, müridliğe dâvet ediyordu. Hususiyile Fihi-Mafih kitabında²¹⁷ Arapça yazılmış bir fasılda bu küstah müridlerden birine işaret edilmiştir. Bu adamın ismi Çavuşoğlu olup başlangıçta Selâhaddin'in dostlarından idi. Selâhaddin şeyhlik, halifelik makamına eriştikten sonra onunla düşmanlığa kalkıştı.

Mevlâna'nın Selâhaddin'e olan inayeti, lûtfu o dereceye ulaştı ki akrabalarına ve müridlerine ve hattâ oğlu Sultan Veled'e ısrarla²¹⁸ şeyhine itaat etmeleri emrini vererek dedi ki, niyaz eliyle onun eteğinden tutunuz kul gibi onun izzetinin dergâhına başınızı koyunuz. Bundan ötürü Mevlâna'nın oğulları, müridleri Selâhaddin'i baba yerine koyarak marifet yolunda onun yol göstermesiyle adım atıyorlardı.

S.98 Hak vasıllarıyla aşk kâmillerinin zincirine kendini kaptırılmış, gönlünü vermiş olan Mevlâna da bütün dostlarından yüz çevirerek Selâhaddin'e yüz tuttu. Onun adına birçok gâzeller, beyitler yazdı. Büyük Divan'da, Maktâ Selâhaddin adına olan 71 gâzel mevcuttu. Mevlâna'da aşkın cilvesi, perdeyi yırtmak, cihanı aydınlatmak - suretiyle zuhur edince sırrı gizli, kapaklı tutmadığından dolayı her mahfilde, her mecliste Selâhaddin'in menakıbından söz açıyor, hadden aşırı tevazu²¹⁹ gösteriyordu. O kadar ki Selâhaddin bundan dolayı kızıyor, utanıyordu. Şemseddin'in destamında gördüğümüz gibi mahallede, sokakta onunla inayet, muhabbet yapardı. Nasıl ki "Mevlâna bütün dünyaca meşhur olan heyecanları içinde bulunduğu bir zamanda kuyumcular civarından

217- Fihi-Mafih, Tahrân Üniversitesi Tb. S. 95-96.

218- Onun şerhi, İptidaname'de şöyle yazılıdır. S. 65:

İmdi, Mevlâna Veled'i çağırıp dedi ki, kendin gibi bir bilgini bul. Veled baş koyup ondan sordu ki, yüksek maksudunuz kimdir; kulunuza söyleyiniz? Buyurdu ki Selâhaddin'in cemaline bak, hakkı gören o Sultan nasıl bir zattır? O can cihanın önderi bir zattır, mekânsızlık ülkesinin padişahıdır. Dedim ki evet, onu ancak senin gibi bir zat görür, hakir, adı olanlar göremez. Bana dedi ki, işle Şemseddin budur, o; buraka, eğer muhtaç olırsan padişahıdır. Ona dedim ki, ben de aynen böyle görüyorum, o can deryasından gayrisini görmüyorum. Ben candan, gönülden onun kölesiyim, ey sultan, ben sana candan itaat etmişim. Buyurdu ki, bundan sonra Şeyh Selâhaddin'e yapış, o doğru gidişi sultanı beğenip seç. Onun bakışı kimyadır, sana akseyle, ilâhi rahmettir, seni arı, duru kılar. Ona dedim ki, ben Selâhaddin'in bendesi olmayı işte kabul ettim. Sultan Veled, bu şerhinden sonra, Selâhaddin ile aralarında geçen konuşmaları, kendisinin şeyh Selâhaddin'in huzurunda artık maarifetler söylememesi icabettiğini izah ediyor. Biz kısa olmasını düşünerek daha fazla yazmıyoruz.

219- Bakınız Fihi-Mafih Tahrân Üniversitesi basımı S: 95-96.



geçiyordu. Onların çekiçlerinden çıkan tak tak sesleri mübârek kulağına erişince o seslerin hoşluğundan Mevlâna'da acaip bir hal meydana geldi. Semâya başladı, Şeyh Selâhaddin feryat ederek dükkândan dışarı fırladı. Mevlâna'nın ayağına kapayıp kendinden geçti. Mevlâna onu semâya çekti. Şeyh ondan aman dileyerek benim hüdavendgâr ile semâ etmeye gücüm yetmez. Çünkü çok riyazat etmekten ziyadesiyle zayıf olmuştumdur. Dükkândaki çıraklarına işaret ederek asla çekiçlerini vurmaktan geri durmamalarını, Mevlâna semadan vazgeçinceye kadar devam etmelerini emretti. Böylece Mevlâna öğle namazından ikinci namazına kadar semâda oldu. Ansızın "güyendeler" geldiler şu gâzeli okumaya başladılar:

"O kuyumcu dükkânından bir hazine çıktı.

Bu ne güzel suret, ne güzel mâna, ne kadar güzellik".

Bir gün hazreti Hüdavendgâr semâda idi. Büyük zevkler gösteriyordu. Seyh Selâhaddin bir köşede ayakta idi. Ansızın Mevlâna bu gâzeli buyurdu:

Âhir zamanda Selâhaddin'den başka feryada yetişecek bir kimse yoktur. Eğer O'nun sırrını biliyorsan, ağzını açıp kimseye bir şey söyleme de bilmesinler. Âşıkın göğsü güzel bir sudur, canlar ise o su üzerinde kuru çör çöpten ibarettir. Nefesin bile ayna üzerinde eseri olur, bu sebepten onun yüzünü görünce ağzını kimseye açma. Güneş âşığın gönlünden parlar, her taraftan bütün âlem ondan nur alır.

Mânevi akrabalığından, ruhi yakınlığından sarf-ı nazarla, Mevlâna ile Selâhaddin'in aileleri arasında yakınlık, akrabalık mevcut idi. Selâhaddin'in kızı Fatma hatunu Mevlâna'nın oğlu olup Sultan Veled lâkabı ile tanınan Bahaeddin ile evlenmişlerdi. Düğünün ilk gecesinde Mevlâna şu gâzeli yazmıştır:

Cihanda bizim ziyafetimiz, düğünümüz mübarek ola,

Bu düğünü, bu ziyafeti Tanrı bize mukadder kılmıştır.

Zıfaf gecesinde şunu söyledi:

Bütün düğünlerde mevcut olan mübâreklik,

Bu bizim düğünümüzde topyekûn mevcut olsun ey Tanrı!

Bu evlenmenin 647/1250 ile 657/1259 yılları arasında olduğu kuvvetle zannedilir.

Mevlâna'nın şeyh Selâhaddin'in ailesine karşı beslediği sevginin, alâkanın fazlalığından dolayı "daima Fatma hatuna yazı yazmayı, Kur'an okumayı öğretiyordu". Fatma hatun kendi kocası Sultan Veled'den incindiği zaman Mevlâna, onu teselli edip, oğlunu, zevcesine iyi bakmaya mecbur etti. Mevlâna'nın eserlerinde Fatma Hatun'a yaptığı teselliye ait bir mektup²²⁰ ve

220- Bu iki mektubu Eflâki, Ârilerin Menkıbelerinde olduğu gibi yazmaktadır.

Sultan Veled'e yazılmış bir tavsiye mektubu vardır. Bu mektuplar Mevlâna ile Selâhaddin'in bağlılığı keyfiyetini bildirdiğinden dolayı sırası gelince söylenecektir.

ŞEYH SELÂHADDİN'İN ÖLÜMÜ

Mevlâna ile Şeyh Selâhaddin birbiriyle tam 10 yıl aralıksız olarak çok samimi sohbet ettikten sonra²²¹ ansızın Selâhaddin hastalandı. Hastalığı uzun sürdü. O kadar ki ölüme razı oldu. Eflâki'nin rivayetine göre vücut zindanından kurtulması için Mevlâna'dan izin vermesini rica etti. Mevlâna 3 gün Selâhaddin'in ziyaretine gitmedi. Aşağıdaki mektubu ona gönderdi:

"Gönül sahibi, gönül sahiplerinin sahibi, dünyanın ve âhiretin kutlu adamı olan Selâhaddin'i (Tanrı onun gölgesini uzatsın) bu kadar zamandan beri mübârek turnaklarında yerleşmiş olan bir maddeden şikâyet eden Selâhaddin'i bu mektupta anarım. Yüce Tanrı ona âfiyet versin, zira bütün müminlerin âfiyeti, onun sıhhat bulmasındadır. O bana emrederse bir, bin sayılır.

Ey yürüyen selvi, güz rüzgârı sana dokunmasın,

Ey dünyanın güzeli, sana kötü gözler değmesin,

Ey yerin, gövün sevgilisi,

Senin canına rahmetle rahattan başka bir şey değmesin.

Âşık olduğum, hastası olduğum kimsenin hastalığı haberini aldım.

Onun yerine, hasta olmayı isterim.

Ey Tanrım, senden bu hastalığın onun için,

Serlilik, selâmet, nimet, memnurluk getirici olmasını dilerim.

Ey canlarımızın rahatı, gören gözümüz olan sen, Vücut acısı, uğursuz göz senden irak olsun, Senin sağlığın, cihanın sağlığıdır, ey ay! Senin vücudunun sağlığı yerine gelsin; ey ay yüzü! Lutfunuzun gölgesi başımızdan eksik olmasın,

Senin yanağının gül bahçesi, ebediyete kadar yeşersin dursun,

Çünkü o bizim gönlümüzün çayırılığı, çimenliği, sahrasıdır.

Seni acutan şey, bizim canımıza olsun, senin vücuduna değil,

Senin o acın, canımızı süsleyen akıl gibi bize değerli olsun.

221- Eflâki'nin rivayetine ilâve olarak İptidaname'nin şu beyitinden sarahatle anlaşılmaktadır. S. 109:

Şeyh, Mevlâna ile o iki tende bir can olup rahat, halleri hoş, neşeli idiler. 10 yıl birbirlerinden mest olup aylık mahmurluğu görmeden visal âleminde yaşadılar. Binaenaleyh Şeyh Salâhaddin'e ait ölüm tarihinin 657/1259 olmasında ittihak olduğu için, bütün müsahebet müddeti de 10 yıldan fazla olmadığından söylendiği gibi Mevlâna ile Salâhaddin'in sohbeti 647/1250'de başlamış olması icabetmektedir.





Nihayet Selâhaddin bu hastalıktan kurtulamayarak öldü. Cenazesinde ağaçlar tutulmamasını istedi²²².

Dünyanın musibet evinden kurtulmuş, yücelik âlemine erişmiş olan o zata. sevinç, sürur içinde, semânın gönül açan coşkunluklarıyla toprağa emanet edilmesini vasiyet etti. "Mevlâna geldi, ölünün mübârek yüzünü açtı; nâralar vurdu, coşkunluklar etti. Sazları, nakkare çalanları getirmelerini buyurdu. Halk yığınları kıyametler kopardı. 8 grup güyende "söyleyiciler" cenazenin önünde gidiyorlardı. Şeyhin cenazesini aziz dostlar götürüyorlardı. Mevlâna, Sultanül ülema'nın türbesine kadar çarh vurarak, semâ ederek gitti. Şeyhi, Sultanül Ülema'nın yanına büyük saygı ile gömdüler. Bu olay mükerrem olan muharrem ayının başı, Hicretin

657'nci Milâdî Aralık 1258 yılında oldu. Mevlâna, Selâhaddin'in mersiyesinde şu gâzeli söyledi:

Ey ayrılığın acısıyla yerin, göğün ağladığı, zat!

Senin için gönül kanlara boyandı, akıl ve can inledi.

Şeyh Selâhaddin, zâhid ve âbit bir erdi. Şeriatın inceliklerine riayette son derece dikkat ve itina gösterirdi. "Meğer kışın kırk gün (erbain) denilen mevsimin ortasında şeyhin hırkasını yıkamışlar, dama sermişlerdi. Ansızın cuma ezanı okundu. Elbiseleri buz tutmuştu, onları giyerek câmiye gitti. Cemaattan bir kısmı dediler ki soğuk, sakın şeyhin vücuduna ziyan vermesin. Cismin ziyarı Tanrı emrinin terkinden daha hafiftir, diye buyurdu.

Şeyh Selâhaddin, yaratılışı, tabiatı bakımından sabırlı, susması daha çok bir zattı. Bu sebepten dolayı Mevlâna onun yakınlığından bir dereceye kadar sükûnet buldu. Mevlâna'nın yanında Şemseddin'in tesirli sohbetinin tesirinden vücuda gelmiş, alevlenmiş olan o ateşi, Selâhaddin vücudunun feyiz yağmuru ile, lütuf suları ile bir dereceye kadar teskin etti. Bu geçici emniyet ile feragât daha büyük bir coşkunluğun, daha yıkıcı bir devrimin husule gelmesinin öncüsü idi. Bu gaybın yakıcı devrimi, büyük coşkunluğu, gâybın coşkunluk yaratıcıları, Hüsameddin Çelebi'nin nefsinde, Mevlâna'nın yarı yanmış canı, âşik gönlü için hazırlamışlardı.

HÜSAMEDDİN HASAN ÇELEBİ

Mevlâna'nın Mesnevinin önsözünde aşk hazinelerinin anahtarı, yer yüzü definelerinin emini, vaktin Bayezid'i, zamanın Cüneyd'i diye adlandırdığı

222- Bu sözün alındığı yer İptidaname'nin aşağıdaki beyittir. S. 112: Şeyh buyurdu ki benim cenazeme def çalanlara davul, kös getirin. Beni hoş, neş'eli ellerini sallıyarak, semâ eyilerek kabrime götürün. Herkes bilsin ki Tanrı veilleri, mülâkat âlemine gülerak neş'elenerek giderler. Onların ölümü ayı-ü igrettir, düğündür; onların yeri hurilerle dolu cennet bahçesidir. Böyle ölümün semâ ile olması hoşdur, çünkü orada arkadaşı güzel yüzlü dilerdir. Herkes candan, gönülden bu vasiyeti dinliyerek rıyasız ve memnuniyetle yerine getirdiler.



Hüsameddin Hasan b. Mehmet b. Hasan²²³ aslen Urumya ahalisindedir. Bundan dolayı Mevlâna ona Mesnevisi'nin mukaddimesinde Urmeviyyül Asıl diye söylemektedir. Ailesi vaktiyle Konya'ya göç etmiş, Hüsameddin Çelebi de 622/1225 yılında bu şehirde doğmuştur²²⁴.

Mevlâna'nın şiirlerinde, tezkerelerde onun adına izafe edilen çelebi kelimesi, Hüsameddin'in bir unvanı olup, asıl mânası olan²²⁵ "seyyidim=efendim" sözünü mutlak bırakmayıp, kayıt altına almak, umuma mahsus olmaktan kurtarıp yalnız birisine ayırmak suretiyle eskilerin ıstılâhında²²⁶ Hüsameddin'e mahsus olmuştur.

S.102

Hüsameddin'in lâkabına Çelebi ünvanından başka Ahî Türkoğlu ünvanı da katılmış, bununla da meşhur olmuştur. Bu şöhretin sebebi babalarının Fütüvvet "Ahilik" tarikatının başlarından "yiğitler", civanmertlere fütüvvet öğretenlerden²²⁷ olmasındandır. Bu taife kendi şeyhlerine ahî dediklerinden dolayı ahiye yahut ahiyyan "ahiler" adlarıyla meşhur olmuşlardır. Hüsameddin'in babası, dedesi, yiğitlerin şeyhi olduğundan dolayı Hüsameddin'e Ahî Türk oğlu demişlerdir.

S.103

Hüsameddin henüz gençlik yaşına ayak basmamıştı ki, babası öldü. "Zamanın bütün ulu kişileri, Fütüvvet adamları, şeyhleri, onu kendi katlarına dâvet ettiler. Zira ülkenin itibarlı ahîleri onun babalarının, dedelerinin eğitimi ile yetişmiş olup şerbeti de onlardan içmişlerdi. Böylece Çelebi Hüsameddin,

223- O zatın nesebi evvelce de Mesnevi'nin önsözünde, Eflâki Menakıbında ve Nefahatül Üns'de yazıldığı gibi Mevlâna'nın şu beyitinde onun lâkabını, ismini elde ederiz: Ev şah Hüsameddin Hasan, O şahla ben diyorum ki, Hüsamlığın için gönüme marifet kını yapıyorum.

224- Konya müze müdürü Yusuf Akyurt tarafından tesbit edilip türbenin planı ile birlikte bize yollanan listede, gömülü olan kişilerin -mümkün olduğu kadar gerçeğe uyan- ölüm-doğum tarihlerini bildiren cetvel bu tarihin belgesidir.

225- Çelebi, Ç., L. harflerinin üstüne L ve sığın B ile Y harfleri ile yazılıp Anadolu dilinde efendimiz anlamına gelmektedir. İbn-i Batuta Seyahatnamesi, C. I., S. 317.

226- Lâkin Çelebi, Mevlâna ailesinden gelen diğer zatlara da denmiştir. Arif Çelebi, Çelebi Âbit, Çelebi Emir Âlim vesaire gibi.

227- Fütüvvet lûgatte genç, civanmertlik yani mertlik, insanlık mânalarına gelmektedir. Bu da Ariflerin makamlarından birisi, tarikat ile tasavvuf merhalelerinden bir makamdır. Bu talifenin terimlerinden bir isim olup nefsani sıfatlardan arınmış gönül makamına işaret eder. Onu 3 dereceye bölmüşlerdir. Fakat tahkik üzerine Hicri VI. yüzyılda Fütüvvet yolu bir müstakil tarikat, kendine mahsus şartlara, erkân ve teşkilâta malik idi. Bunun tasavvufu çok farkları vardı. Hakikatte Hicri II. yüzyılın sonlarında mevcut olan, kendine mahsus yaşayışı, gidışı bulunan "ayyarlar" ile bir parça tasavvuf cihetinden birbiri ile karışık fütüvvet ortaya çıkmış oldu. Tasavvuf yolunda şeyhe ihtiyaç olduğu gibi, fütüvvet yolunda da şeyhin kutbun yerinde Ahî vardır. Sofilerin şair olan hırka yerine, fıtyan ve civanmertlerde seravil (yani Şalvar) denilen elbise onların şairidir. Ona Pîrik eden Kemer bağlar ki buna (Şed) derler. Fütüvvet Seravilinin senedi, hırka senedi gibi bu talifenin teriminde Fütüvvet kutbu denilen müminlerin emiri Hazreti Ali'ye erişir. Tasavvuf tarikatinde daha ziyade Salik'in bütün himmeti nefsani rıyazat tarafına masruftur. Halbuki fıtyan ve civanmerdan denilen delikanlılar bu taife bedenî talimlere, meselâ ok atma, kılıç ile oynama, yay çekme, gürz kullanma, güreş ve buna benzeyen şeylere çalışırlar. Her birisinin başında uzun bir külâhi olup, kalemden inçe uzun bir parça buna asılmıştır. Ayağında çizme, belinde hançer yahut bıçak sokulmuştur. Gündüzleri rızıklarını kazanmaya çalışırlar, akşam okuduğunda meclis yahut lenger denilen gençlerin toplantı yeri olan ahî yerinde bu kazançlarını ortaya koyar, yekdiğerine sarf ederler, konuk severlik, dostlara hizmet mahalli, halkı görüp gözetleme, bunların önemli görevlerinden sayılmıştır.



her birinin sohbetindeki sıhhati, derin anlayışı ve görüşü ile anladı. Bütün Lalaları, civardan ile birlikte doğruca Mevlâna'ya gelip baş koydu. O hazretin hizmetini beğenip seçti. Her birisinin kendi kazançları ile uğraşabilmeleri ve Çelebinin müridlerinden elde olunan gelirlerle geçimlerine lüzumu olan şeyleri hazırlamaları amacı ile hizmetçilerine ve civanlarına emir verdi. Malik olduğu her şeyi kaç defalar o hazretin yolunda bağışladı. Hiçbir şeyi kalmadı. Hattâ bu yüzden lalaları hiçbir geçim vasıtası, mülk kalmadı diye onu kinadılar. Çelebi, evin eşyasını satmalarını buyurdu. Birkaç gün sonra, bizden başka hiçbir şey kalmadı, diye haber verdiler. Alemlerin Tanrı'sına şükürler olsun ki Peygamber'in sünnetine uymak müyesser oldu. Sizleri de Allah'ın hakkı, Tanrı'nın

rizası için, Mevlâna'nın aşkı ile azad ettim, diye söyledi. "Şeyh Selâhaddin Mevlâna'nın seçkin halifesi olduğu günlerde idi ki, Çelebi Hüsameddin onun huzurunda müridlik, bendelik şartlarıyla kıyam ediyordu. Ona teslimiyet göstermekte idi. Selâhaddin vefat ettiği zaman, ilk günden beri Mevlâna'nın kulluğunda fedakârlık, can bağışlayıcılık yaptığından dolayı" o ulunun makbulü olmuştur. Gayıp âleminden her ne hasıl olursa hepsini Hüsameddin Çelebi'ye gönderip onu Tanrı askerlerinin başbuğu ashabin başkanı yaptı."

Hüsameddin'in Mevlâna'ya karşı olan ihlâsı, bendeliği, Mevlâna'da o derece tesir hâsıl etmiştir ki Mevlâna onu kendi adamlarına, hattâ akrabalarına bile üstün tutuyordu. "Padişahlar, emirler zengin müridleri vasıtasıyla görünmeyen âlemden dünyalık neler gelirse bunları hemen o saat Çelebi Hüsameddin'e gönderdi. İşlerin idaresini onun eline bırakmıştı. Birgün Emir Taceddin-i Mugtez, 70 bin dirhem sultanı para yollanmıştı. Hepsini alıp Çelebi Hüsameddin'e göndermelerini buyurdu. Sultan Veled, bizim evde hiçbir şey yok, gelen her nimeti hüdavendgâr, Çelebi'ye gönderiyor, biz ne idelim? dedi. Buyurdu ki Bahaeddin! Vallahi Billahi, Tallahi eğer 100 bin kâmil zâhîde açlık hali vaki olsa, ölmelerinden korkulsa bizim de yarım ekmeğimiz olsa onu da Çelebi hazretine yollarım." Mevlâna'nın Çelebi'ye karşı dostluğu, inayeti o dereceye erişmiştir ki hatırı, Çelebi'nin vücudu olmadan rahat bulmuyordu. Çelebi'nin

S.104

Bu talifenin başına yahut başkanına ahî derler. Bu mertebeye nâil olmak için zâhirde birçok şartlara ihtiyaç yoktur. Fütüvvet ehlinin hakkında oy birliği ettiği her kimse bu mertebeye erişebilir, vazife sahibi olur. Bir zaviye kurar, onun donatımı için lâmba, halı, kilim ve keçe gibi şeylerden başka şeyler de boica bulunur. Yukarıda söylendiği gibi gençler, gündüz kazandıklarını gece masrafları için hazırlarlar, yemek yendikten sonra ilâhîler söylerler. Râks ederek geceyi geçirirler. O asrın büyüklerinden bazılarını kendi oğullarını bedeni kuvvetlerinin kemâlâ gelmesi, terbiye edilmesi için ahilere emanet ederlerdi. Bundan ötürü lenger denilen bu yerler ahîlik bozukluğu merkezi olmuştur. Meragâli Evhadî bu sebebi ileri sürerek fütüvvet sahiplerini kötülemektedir.

Fıtyan "delikanlılar" kendilerine mahsus âcip ameller, hususî sırlara maliktir. Fütüvvetin birçok sebepleri, vasıtaları için remizlere inanıyorlardı. Anadolu Selçukluların, memleketlerinde Hicri VII/XIII, VIII/XIV yüzyıllarda hiçbir şehir yoktu ki, onda birkaç tane Fütüvvet evi bulunmasın. İbnî Batuta seyahati sırasında birçok yerlerde bu Ahî yurtlarında konuk kalmıştı. Son asırlarda, meselâ İskendername, Hamza remizleri gibi Farsça efsanelerde ayar denilen kimselerin halleri, olayları görülmektedir. Bunlar da aynı topluluktan idiler. Zorhanekârlar ta bu asra kadar o ayarların kalıntısı olarak mevcut idiler. Fıtyanın halleri, Fütüvvetin anlamı için Kuşeriye Risalesi'ne, Menazilus Sairi'ne, Fütüvvetname-i Sultaniye, Kabusname'ye, İbn-i Batuta'nın seyahat kitabına, Evhadî'nin Cami Cem'i'ne, Taberî tarihine ve İbnî Esir'in Tarihi Kâmil'i'ne bakılırsa geniş bilgi elde edilir.



bulunmadığı mecliste²²⁸ Mevlâna söz söylemez, maarifetten bahis açmazdı. Dostlar bu keyfiyeti iyi anlamışlardı. Bundan dolayı bu türlü meclislerde herşeyden fazla Hüsameddin'in vücudunu lüzumlu sayarlardı. Mesnevinin önsözü ile 4'üncü²²⁹ 5, 6'ncı defterlerin baş kısımlarından, Mevlâna'nın yanında Hüsameddin'in ne kadar büyük bir makama sahip bulunduğu, ne dereceye kadar inayete, alâkaya mazhar olduğu çok iyi anlaşılır.

Mevlâna'nın müridleri ile dostları uzun zaman zarfında edep ile ahlâk düzgünlüğüne²³⁰ sahip olmuşlar idi. Bu kerre Mevlâna'nın Hüsameddin Çelebi'ye olan dostluğunu kıskanmıyorlardı. Çelebi'nin halifelikliğini inkâr etmiyorlar, hepsi onun huzurunda saygı ile eğiliyorlardı.

Çelebi, Mevlâna'nın halifesi, müridlerin başı, önderi olduğundan başka, vezir Taceddin Mu'tez²³¹ vasıtasıyla vezir Ziyaeddin hanikâhına şeyh de tâyin olundu. Her ne kadar onun, şeyhlik postuna oturduğu gün bazı kimseler muhalefet etmişler, fitne koparmışlarsa da neticede Çelebi'nin müridleri üstün geldi, böylece o, iki makama sahip oldu.

S.106

228- Ariflerin Menkıbeleri'nde şöyle nakleder: "Bir gün Muineddin pervane büyük bir ziyafet vermişti. Bütün yüce bilgileri, ulular davet etmişti. O gün Mevlâna mânalar buyurmuş, hiçbir kelime söylememişti. Derler ki, hünüz Çelebi Hüsameddin-i çağırılmamışlardı. Pervaneye ferasetle malûm oldu ki, behemehâl Çelebi'yi davet etmek lâzımdır. Mevlâna'dan, Hüsameddin Çelebi'yi bağdan davet etmek için müsaade istediklerinde münasip olur, diye buyurmuştur.

229- IV. Defter Mesnevi şöyle başlar:

1. Ey Hakkın ziyası Hüsameddin, sen öyle bir ersin ki, Mesnevi senin nurunla ayı bile geçti.
2. Ey Lufu, keremi umulan! Yüce himmetin bu Mesneviyi nereye götürmektedir? Allah bilir.
3. Mesnevin yazılmasına önce sen sebep olmuşsun; artık uzayacaksa arıran da, uzatan da sen olacaksın.
4. Madem ki sen öyle istiyorsun; Tanrı da böyle istiyor, Tanrı kötülüklerden nefislerini koruyanların dileklerini ihsan buyurur.
5. Önce sen varlığını Tanrıya verdin, Tanrı da sana varlığım ihsan etti.
6. V. Defterin başında buyurur:
7. Ey Tanrı ışığı, eli açık (Selek) Hüsameddin! Beşeri bulantılardan durulanların üstadlarının üstadısın.
8. Halk, perde arkasında olmasaydı, halkın gözleri açık, havsaları da dar vaziyette olmasaydı.
9. Seni övmeye mânevî bir tarzda da girişir, bu sözlerden başka sözler söyleyecek bir dudak açardım.
10. Cihan ehline seni anlatmak ziyandır, seni aşk sırrı gibi saklamaktayım. VI. Defterin başında buyurur:
11. Nezle olmamaya, koku almaya bak, halkın yelinden, nefesinden bedenini ört.
12. Onların havalan, kış yelinden de soğuktur, bundan ötürü senin meşamına eserden şu varmış.
13. Bunlar, cansız gibi donmuş tenlerdir, onların nefesleri kar tepelerinden sıçrar, oradan gelir.
14. Ey istekli, çünkü vücudun yeli kardan kafan örtüldü, Hüsameddin'in güneş kılıcını vur.
15. Haydi doğudan Tanrı'nın kılıcını çek, o doğudan bu dergâhı ısıt.
16. Bu beyitlerin benzeri Mesnevîde çoktur.

230- Sultan Veled bu hususta şöyle diyor: İptidaname S. 116.

Bütün dostlar ona itaat edici oldular, onun lütuf suyunun testisi oldular. İkin herbiri yaralanmış idi, o hatadan, günahlardan nâdim oldular. Artık hepsi terbiye oldular, ondan dolayı bunun üzerine hamle etmediler. İnkarından dolayı hepsi yaralanmışlardı, hatayı hepsi ikrar eylediler. Önce kuvvetli bir darbe yediler, ikincide fitneyi azalttılar. Üçüncüde yumuşak, terbiyeli oldular, hasetsiz Cenabı Hak'ın emirlerine boyun eğdiler. O kavimden hiç kimse dikbaşlılık etmedi, herbiri emirlerini can kulağı ile dinledi.

231- Bu olayın uzunca anlatılmasını Eflâkî Menakibi'nden alıp yazıyoruz. "Mevlâna zamanında ulu bir şeyh vardı. İki hanikahta şeyh idi. Bu şeyh öldü, büyük emir Taceddin Mu'tez, Ziyaeddin Vezir, hanikâhının Çelebi Hüsameddin'in adına takrir edilmesini; bu hususta Sultandan ferman alınmasını uygun gördü. Sultan'dan



MESNEVÎ'Yİ YAZMAYA BAŞLAMASI

Mevlâna'nın, Hüsameddin Çelebi ile olan sohbet günlerinin en güzel yadigar şüpheless Mesnevi'nin kaleme alınmasıdır. Mesnevi İran edebiyatının en önemli eserlerinden biri, islâm tasavvufunun şüpheless en yüksek, en büyük kitaplarından biri olarak sayılabilir.

Mevlâna'dan böyle ulu bir feyzin doğuşuna tek sebep, ancak Hüsameddin Çelebi'dir. Rivayetlerin hepsi şöyledir: Mevlâna dostlarının, Şeyh Attar ile hâkîm Senâ'nın eserlerini çok okuduklarını, onlarla meşgul olduklarını gören Çelebi Hüsameddin; Mevlâna'nın gazelleri çoktur, fakat tasavvuf gerçekleri, sülûk edeplerinin inceliklerini toplayan bir eser henüz Mevlâna'nın

tabiatından zuhura gelmesine için bir fırsat gözetliyordu. Bir gece Mevlâna'yı yalnız buldu: Gâzellerinin çokluğundan bahsederek Senâ'nın İlahinâmesi²³² (Yani Hadikâ) yahut Mantıkuttayr tarzında bir eser meydana getirmelerini rica etti. Ansızın Mevlâna başındaki sarığın arasında Mesnevi'nin ilk 18 beyitini ihtiva eden:

Dinle bu Neyi şikâyet etmede, diye başlayıp, Söz kısa olmak gerektir vessalâm.

bu ferman çıktıktan sonra büyük bir toplantı yapıp, eşi ve benzeri olmayan bir posta oturma töreni tertip etti. Ziyaeddin Vezir hanıkahının Çelebi'ye verildiğini Mevlâna'ya bildirdiler. Mevlâna, bütün dostlarla birlikte kalkıp yola düştü. Nefsüddin dedi (Bu hikâyeyi rivayet eden odur.) Ben Çelebi'nin seccadesini omuzuma almıştım. Mevlâna; hemen onu benden alıp kendi omuzuna koydu. Hanıkaha girilince, Mevlâna seccadenin sofanın baş köşesine yayılmasını buyurdu. O zamanın zorbalardan, Rindlerin başta gelenlerinden olan Ahi Ahmet'de bu toplantıya gelmişti. Hasedinin, taassubunun ziyadeliğinden ötürü, Çelebi'nin o hanıkahıta şeyh olmasını istemiyordu. Ansızın kalktı, seccadeyi döürüp, biz onu şeyhliğe kabul etmiyoruz, dedi. Bunun üzerine herkes birbirine girdi. Ahi Kayser, Ahi Çoban, Ahi Muhammed, v.s. gibi müteber ahilerden olup, Ahi Türk ile Ahi Başara'ya mensup olan ahiler; kılıçlara, bıçaklara sarıldılar. Seçkin emirler, kovulmuş rindlerin öldürülmesine kastettiler. Mevlâna hiç buyurmadı, nara vurdu, hanıkahıtan dışarı çıktı. Ahi Ahmed'i red ve tard eyleyerek kulluğa kabul buyurmadı. Edebe uymayan hal; sultanın kulağına erişince; onu katletmek istemişse de Mevlâna nıza göstermedi. Sonunda Çelebi Hüsameddin Ziyaeddin Vezir hanıkahında tam başımsızlıkla şeyh oldu.

232- Mevlâna'nın Mesnevisinde, keza Menakibül Arifinde geçen İlahinâme'den maksut, Senâ'nın başka eserleri, yahut Attar'ın İlahinâme'si olmayıp doğrudan doğruya Senâ'nın Hadikâsidir. Çünkü evvelâ tezkere yazarlarından hiç birisi İlahinâme adında bir eseri Senâ'ya nispet etmemektedirler. İkincisi ise Mevlâna şu beyitleri yazarak şerhi için İlahinâme'ye bakılmasını tavsiye etmektedir. Mesnevi C. III:

3747. Ey ekmeğin esiri! Bu ağız kapat, başka bir mânevî ağız açılmış olursa o, mânevî lokmaları yiyebilir.

3748. Eğer Şeytan sütünden bedeni kesecek olursan, sonunda birçok ruhanî, rabbanî rızıklar yersin.

3749. Ben sözü Türk yemeği gibi yarı pişmiş, yarı ham anlattım; Sen bütününü istiyorsan Gazneli Hakimden dinle.

3750. Ariflerin övücü, gayıpların hakimi olan zat İlahinâme'de bunun şerhini yapıyor.

Havale ettiği İlahinâme'deki "Hâdika" beyitleri şunlardır: Onu görmezsin, o vücuttan önce seni rahimde vücuda getirdi. Sana kandan 9 ay gıda verdi; benzeri olmayan Hakimin hikmetini yaptı. Annenin karnında seni besledi; 9 aydan sonra seni vücuda getirdi. O rızık kapısını her ne ise senin yüzüne örttü, sana daha iyi iki kapı ihvan etti. Ondan sonra sana meme ile dostluk verdi, gece gündüz ölüme iki tane akar çeşme verdi. Dedi ki bunların her ikisini de iç, hepsi sana âfiyet olsun, çünkü haram değildir.

İki seneden sonra süten kesildin, senin bütün hâllerin başkalaştı. Senin rızıkını iki ayaktaan verdi, birisi ile yakala, öbürü ile nereye istersin git. Eğer senin yüzüne iki kapıyı kapadı ise yerindedir, çünkü ikinin yerine dört kapı mevcuttur. Binsi ile tut, öbürü ile muzaffer olarak git, rızıkını istemek için âlemin etrafına git.

Ecel senin yakana ansızın yapıştığı vakit, o halde dünyanın bütün işleri mecazdan ibaret kalır. İki elin, iki ayağın işten geri kalır, onun karşılığında da dört tane vermesi icabeder.

Mezann dört bir yanı kapanır, 8 cennet senin yüzüne açılır. Cennetün 8 kapısını senin yüzüne açarlar, hurleri, gılmanları da senin huzuruna getirirler. Keza Mevlâna Mesnevi C. III de şunları söyler:

2771. Eğer İlahinâmeyi iyi dinlersen, Gâzeli Hakimin şöyle dediğini görürsün.

2772. Kazaya, kadere ait sorularda, boşboğazlık etme; Her mahlûkun filli, maall kendisine münasip oldu. Bu son beyit yine Hadikanın şu beyitine işaretler.

da son bulan kâğıdı çıkarıp Hüsameddin Çelebi'ye verdi.

Şems'in çekim kuvvetinden daha az olmayan Hüsameddin'in çekiciliği, bir dereceye kadar sükûnet bulmuş olan Mevlâna'nın tabiat denizini tekrar kaynatmaya başladı. Ona başka bir coşkunluk, kararsızlık geldi. Mevlâna bundan sonra geceleri, gündüzleri sükûnet ve rahat bulamıyordu. Mesnevi'yi yazmakla uğraşıyordu. Geceleri Hüsameddin, Mevlâna'nın huzurunda oturur, Mevlâna eline kalem, kâğıt almadan söyler, Çelebi Hüsameddin söylediklerini sür'atle yazardı*. Yazdıklarının hepsini güzel, yüksek bir sesle Mevlâna'ya okurdu. Mesnevinin beyitlerinden anlaşıldığı vechile bazı geceler Mesnevi yazılması şafağa kadar kesilmez, söyleyiş, yazılış sabaha kadar sürerdi²³³.

S.108

Birinci cilt sona erince, Hüsameddin Çelebi'nin eşi öldü²³⁴. Evdeşinin ölümü ile gönü karıştı, fikri dağıldı. Mevlâna'nın tabiatı da, satın alıcı, istekli göremeyince bu mahzun olmuştan yüz çevirdi. Böylelikle Mesnevi'nin yazılması iki sene gecikti, Çelebi'nin dağılmış olan fikri toplanınca Mesnevi nazmına başlanmasını ve sona erdirilmesini istedi.

Mesnevi'nin ikinci cildine 662/1264 senesinde başlanmış²³⁵, böylelikle birinci cildin sona ermesiyle ikinci cildin başlaması arasında tam iki yıllık²³⁶ bir fasıla olduğu için, birinci cild 657/1269-660/1262 yılları arasında başlamış olmalıdır.

662/1264 senesinde, 6'ncı defterin sona erdiği tarihe kadar görünüşte hayatının sonuna kadar Mevlâna, Mesneviyi yazmakla uğraşıyordu. Çelebi ile

Sen boşboğazlığı ortadan kaldır, eşeğin kulağı ancak eşeğin başına yakışır.

Üçüncüsü, Mevlâna'nın Senâ'den naklettiği birçok şeylerin kaynağı Hadika kitabıdır ki, Mevlâna'nın Mesnevi'sinde, onun fikirlerinin esasında önemli tesiri görülmektedir. Hâdika kitabından birçok mânalar, anlamlar ktibas edilmişse de onlara işaret buyurmamıştır. Bu karinelere rağmen İlahinâme'den maksadın ancak Hadika kitabı olduğu şüphelessdir. Ama niçin Mevlâna Hadikayı bu adla adlandırmıştır. Zannediyorlar ki, Tazim bakımından Senâ'nın kendisi de şu beyitlerde onu İlahinâme diye adlandırmıştır:

Kendi adımı İlahi koydum, kendimi ona nisbet ettim; Netekim, her şairin kendisini falan, falana nisbet ettiği gibi.

Bu isim irfan bakımından Senâ'nın İlahi aşklara gark olmasından hikâye ettiği için Mevlâna dahi Hadika kitabını irfan ile tevhit sırlarının mecmuası olduğu için İlahinâme, yani Tanrı'ya mensup olan kitap diye söylemektedir. İlahi kelimesi söylenmiş olan her iki yerde de Mevlâna'nın açıklamasından Gâzneli Hâkım olduğu şüphelessdir. Maksadı Ferideddin-i Attar'ın, İlahinâme'si değildir.

* Divan-ı Kebir'in katipleri bir kaç tane ise de Mesnevi'nin katibi baştan sona kadar tek başına Çelebi Hüsameddin idi. (Uzluk)

233- Maksut şu beyittir. Mesnevi C. I.:

1807. Sabah oldu, ay sabahların koruyucusu Tanrı; Hüsameddin cenaplarından özür dile. Bu hikâyeyi Eflâki dahi, rivayet etmektedir.

234- Eflâki Menakıbı, Nefahatül Üns. S. 524.

235- Mevlâna buyuruyor. Mesnevi C. II:

6. Mesnevi ruhların aynası oldu; istiftah gününde (Recep ayının ilk cumasında) tekrar söylenmeye başladı. 7. Bu arzuların, taydalı sözlerin tarihi hicretün 667/1264 yılı oldu.

236- Menakibül Arifin, Nefahatül. Üns.



diğerleri kâtipliklerini yapıyorlardı, meclislerde okuyorlardı. Buna dair ileride tafsilât verilecektir.

Mevlâna'nın Çelebi ile sohbeti tam 15 sene sürdü²³⁷. Dostlar, o kâmil şeyh²³⁸ Mevlâna'nın bu iştahlı dostu Çelebi Hüsameddin'in sohbetlerinde faydalı nimetler elde ediyorlardı. Bütün gönülleri ile onların hizmeti için birbiriyle yarışa çıkmışlardı. Bu 15 yıl içinde Mevlâna'nın bir dereceye kadar akli eksiklerin, fitne ve hücumlarından fikri rahatta idi. Bu düzenlik ebedî rahata,

S.109 Mevlânâ'nın kutsal âleme kavuşmasına kadar devam etti.

5. BÖLÜM

HAYATININ SON GÜNLERİ

MEVLÂNÂ'NIN ÖLÜMÜ

Mevlânâ Çelebi Hüsameddin'in sohbeti ile ülfet ederken dostlar da onun vücudunun ışığına pervane gibi âşık idiler. Ansızın mâna âleminin büyük siması hastalık yatağına düştü, yakıcı bir hummaya²³⁹ yakalandı. Her ne kadar hekimler²⁴⁰ onun tedavisine çalışmışlarsa da bir fayda vermedi. 5 Cemazelâhîr 672/17 Aralık 1273 Pazar günü²⁴¹ güneşin yüzü sarardı, eteklerini topladığı zaman o marifet güneşi, cismani vücuttan inayet nurunu topladı, bu aşâğılık dünyadan gayip âlemien göç buyurdu.

Mevlâna'nın hastalığı, ızırabı haberi Konya'da yayıldığı zaman ahali, onun hastalığını sormaya, gönlünü almaya geliyorlardı²⁴² Şeyh Sadreddin "Sırrı kutlu

239- Kâzımzade İrânşehr, Hâtıralar mecmuası.

240- Bu Tabipler hekim Ekmeleddin ile hekim Gazanfer idiler. Bombay'da 1340/1922 senesinde basılan Mesnevinin başındaki Mevlâna'nın hal tercemesine bakınız.

241- Bu tarih İptidanamenin aşağıda yazılmış olan beyitlerinden anlaşılmaktadır. S. 121:

Ondan sonra Mevlâna, bu meşakkatlerle dolu dünyadan göçtü,
O ihtişamlı padişahın göçmesi Cemazelâhîr erin 5 inci günü idi.
Hazretî Muhammed'in Mekkedden Medine'ye göç etmesinden 672 yıl geçmişti.
(Mevlâna'nın ölümü 17-12-1273) Mevlâna'nın ölümü güneşin battığı zaman vukuu bulmuş olup, tarih ve günü ile birlikte, Bombay'da 1340/1922 de basılan Mesnevi'ye ilâve edilen kısımdaki tercümeyle halinde bildirilmektedir. Bu son tarih keza Câmî'nin Nefahat'ında da rivayet edilmiştir. Buna göre Mevlâna'nın ömrü Kâmerî hesapla 68 yıl 3 aydır. Çünkü onun doğumu 6 Rebiülevvel 604/30 Eylül 1207 yılında, ölümü ise yukarıda işaret edilen tarihte vaki olmuştur. Devletşah tezkeresinde (Leyden Tb. S. 200) buna uyan Ateşgede Müellifi ile Revzatül Cennat sahibi C. IV., S. 198. Mevlâna'nın ölüm yılını 661 zannetmekle büyük bir yanlışta bulunmuştur. Çünkü, Sultan Veled'in açıklamasına ilâveten onun, bu hususta söylediği hüccettir. Nitekim kitabımızın yukarıki satırlarından onun beyitlerinin tercümesi geçmiştir. Bundan başka Mesnevi'nin ikinci cildinin nazmına 662/1263 yani 661 den (1262 den) bir yıl sonra başlanmıştır. Bu rivayete göre Mevlâna'nın ömrü 69 yıl (Takribi olarak doğrudur). Kabul edilmiştir ki, buna göre Mevlâna'nın doğumu 592 senesinde olması lâzımdır. Bu da şüphesiz yanlıştır. Devletşah'ın sözüne aykırıdır. Zira Mevlâna'nın Altar ile 610/1213 yahut 617/1220-21 de görüştüğü zaman çocuk olduğunu söylemektedir.

242- Nefahatül - Üns.

237- İptidanamede, Menakibul Arifinde Mevlâna ile Çelebinin müsahebet suresi 10 yıl olarak yazılmıştır ki yanlıştır. Ancak bazı rivayetlere göre Selâhaddin'in vefatını 662/1264 olarak göstermişlerdir. O da büyük bir yanlıştır.

238- Bu beyitte işaretettir. Mesnevi C. I:

1444. Şeyh kâmilidi; talibin de tam bir isteği vardı; yolcu çevikti, binit de kapıda idi.



olsun" Mevlâna'nın hatırını sormaya geldi. Buyurdu ki, Yüce Tanrı size tez zamanda şifa başlasın. Hastalık âhirette, derecenizi yüceltir. Umulur ki yakın günlerde sağlık bulursunuz. Mevlâna hazretleri âlemin camıdır. Mevlâna buyurdu ki, bundan sonra şifa size mübârek olsun, öyle ki âşıkla mâşuk "sevenle sevilen" arasında kıl bir gömlekten gayri bir şey kalmamıştır. Nurun nura kavuşmasını istemiyor musunuz?

S.110

Ben tenden soyundum o hayalden

Şimdi ben kavuşmanın sonlarında salınıp geziniyorum.

Şeyh Sadreddin ashap ile birlikte ağlaştılar. Hazreti Mevlâna bu sırada şu gâzeli buyurdular:

"Sen içeride, benimle birlikte nasıl bir şahın bulunduğunu ne bilirsin?"

Benim bu altın yüzüme bakma, demirden ayağım var."

Konuyu bütünleyip açıklamak için bu gâzelin tamamı yazılmıştır.

Beni varlık âlemine götüren Sultana doğru döndüm, ona gidiyorum.

O beni yaratmıştır, ona binlerce aferin diyorum.

Bazen güneş, bazen gevher denizi gibiyim

Gönlümün içinde feleğe, dışında da yere mâlikim

Âlemin küpünün içinde, bal arısı gibi uçar dururum.

Sen iniltime bakma, benim bal dolusu evim var.

Ey gönül, eğer bize talip isen, bu takdirde yeşillik çarkının üstündesin.

Benim şahımın öyle bir köşkü var ki, Emnül- Emîne sahibim.

Bu çarhu döndüren su ne kadar korkunçtur.

Ben o suyun dolabı gibiyim, böyle tatlı tatlı bir âlete sahibim.

Şeytan, insan, cin: Hepsini benim buyruğuma baş eğmiş gördüğün vakit,

Bilmelisin ki, ben parmağında mühür yüzüğü olan bir Süleymanım.

Neden bu kadar pejmürde olayım, her parçam yeni yeni açılıyor.

Neden eşek seyisliği edeyim, eğerli bir buraka sahibim.

Neden ben aydan mahrum kalayım, akrep ayağımı sokmadı ki.

Neden bu kuyudan dışarı çıkmıyayım, çünkü sağlam ipe sarılmışım.

Ruhların güvercinlerini, hepsini bir güvercinlikte topladım.

Ey benim ruhumun kuşu, uç, yüz sağlam kaleye sahibim.

S.111



Ben güneşin ışığıyım, gerçi evlerde toz isem de.

Ben akikim, yakutum, her ne kadar sudan topraktan yaratılmış isem de.

Sen her gördüğün bir zerrede başka bir gevher ara.

Zira her zerre, içimde defineye sahibim diyor.

Sana her cevher der ki, benim güzelliğimle kanaat etme, çünkü alnımda parlayan nur, içimdeki mumdandır.

Anlayacak akla, idrâkel sahip olmadığından ötürü sustum.

Kulağını oynatıp kendini kandırma, zira ben çok iyi anlayan bir akla sahibim.

Eflâki'nin anlatışına göre²⁴³ Mevlâna'nın zevcesi ona dedi ki, Mevlâna keşke 400 sene yaşasaydın, âlemi hakikatlerle doldursaydın... Mevlâna buyurdu ki, biz Firavun muyuz, Nemrut muyuz? Biz yer yüzüne -çok ikâmet etmek için- gelmedik, biz dünya zindanında hapsedilmişiz. Pek yalanda sevgili Peygamberimizin meclisine ulaşmamız umulur. Eğer çâresizlerin uyarıcılık görevi ile vazifelenmemiş olsaydık bir an bile bu toprak dünyasında oturmazdık.

"Mevlâna²⁴⁴ ashabına vasiyette böyle buyurmuştur: "Gizli ve aşikâr olarak Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim, az yemek yemenizi, az uyumanızı, az söylemenizi; uyuğa boyun eğmenizi, kötülükler etmemenizi, oruca devam etmenizi, namaz kılmanızı, şehvetten kesilmenizi, mallarını beyhude yere harcayanlarla, ayak takımı ile oturup kalkmamanızı, kerem sahibi ile salihlerle musahebet etmenizi size vasiyet ederim. İnsanların en hayırlısı, insana faydası olandır, hayırlı söz az, öz olandır; Hamd tek olan Allah'a mahsustur." *

Derler ki²⁴⁵ Mevlâna'nın hastalığının şiddetlendiği son gece akrabaları ile dostları büyük bir ıstırap içinde idiler. Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled, her saat takatsız olarak babasının yanına gelir, onun haline tahammül edemeyerek tekrar odadan dışarı çıkardı. Mevlâna şu ateşli gazeli, o vakit buyurmuş olup bu, onun en son söylediği gâzeldir:

Git, başını yastığa koy, beni bırak, geceleri dönüp dolaşan bu zavallıdan vazgeç.

243- Kâzımzade İranşehr'in hatıralar mecmuası, bendenize ait olup, daima baş vurduğum Eflâki nüshasından yapılarak düştüğü cihetle o kayıtlar görülmemektedir.

244- Nefahatül-Üns Tercemesi, S. 520.

245- Bu hikâye, Hacı Seyyit Nasrullahı Takvaya ait olan Şems Külliyyatının Haşiyesinde bulunmaktadır. Bu nefis bir nüsha olup, Eflâki Menakibından nakledilmiştir.

* Bazı nüshalarda bu vasiyetin sonunda Senâî'nin beyitini:

*سر زهوا تافتن از سروریت * ترک هوا قوت بیغمبریت*

Havadan, hevesten vaz geçmek başbuğluktur, Onları terk etmek ise Peygamber gücüne sahip olmaktır. UZ



Biz her gece sabahlara kadar yapa yalnız sevda dalgaları
arasında çürünüp dururuz. Arzu edersen gel bize lütfeyle, istersen
gü, ceza eyle,

Benden kaç, hiç olmazsa belâya giriftar olma; selâmet yolunu
bul yürü, belâ yolunu bırak. Gözyaşları dökerek, gâm köşesinde
inliyoruz, göz yaşlarımızla yüz yerde değirmen kur. Bizi çekip
götüren birisini mermer gibi sert bir gönlü var, adamı öldürdü de
kimsecikler ona, hiç olmazsa döktüğün kanın bahasını ver diye
söylemez.

Gazel yüzlülerin padişahına, vefalı olmak lâzımı gelmez;

Ey sarı yüzlü âşik! Sen sabırlı ol, ahtine vefalı ol.

Ölmekten başka devası olmıyan bir dert var, ben bu derde şifa bul diye nasıl
söyleyeyim?

Dün gece rüyamda aşk mahallesinde bir ihtiyar gördüm²⁴⁶ bizim tarafa gel
diye eliyle bana işaret etti.

Konya halkının²⁴⁷ küçüğü, büyüğü Mevlâna'nın cenaze töreninde hazır
bulundular. Hazreti Mevlâna'nın, herkesin iyiliğini istemiş olmasını, sulh
severliğini denemiş olan Hıristiyanlarla Yahudiler de islâmlara dert ortaklığı S.113
ederek ağlayıp inlemeye başladılar. Mevlâna'nın namazını Şeyh Sadreddin
kıldırır²⁴⁸. Teessür'ün şiddetinden, eleminden ötürü bir nâra attı, kendini
kaybetti.

Mevlâna'nın cenazesini büyük bir hürmet ile kaldırdılar, mübârek türbeye
defnettiler. Kadı Siraceddin²⁴⁹ Mevlâna'nın türbesinin karşısında şu beyitleri
okudu:

Ecel dikenî, senin mübârek ayağına battığı gün ne olurdu, feleğin eli benim
başuma helâk kılıcını vursaydı da böyle bir günde gözüm cihanı sensiz görmeseydi.

246- Câmî'nin Nefahatül Üns'ünde rivayet ettiği üzere bu beyitle Mevlâna, şuna işaret buyuruyor: Bizim
dostlarımız bizi bu tarafa çekiyor, Tebrizli Şemseddin ise öbür tarafa çağırıyor. Ey Kavmimiz, Allah'ın davetini
kabul ediniz, çâresiz gitmek gerektir.

247- Onun şerhi İptidaname'de şöyledir. S. 121:
Şehrin küçük büyük bütün halkı feryat figan etmekte idiler. Köylüler, Rumlar ile Türkler onun deryinden
yekalarını yırtmışlardı.

Hepsi onun cenazesinde hazır oldular. Bunlar İhsan ve İ'ama mazhar olmak için değil, hepsi gönüllerindeki
aşk ile muhabbetin zevki ile gelmişlerdi. Her dinin adamı ona sadık, her kavmin milleti ona âşik oldular.

Mesihiler onu kendilerine mabut yapmışlar, yahudiler ise onu Hut gibi güzel görmüşlerdir, İseviler bu bizim
İsâmiz, Musaviler ise bu bizim Musa-ımız demişlerdir. Müminler on peygamberin sırrı, nuru saymışlar; derin
bir deniz telâkki etmişlerdir. Mesnevihan Mahmut, Sevâkıp kitabında, Mevlâna'nın cenazesinde Yahudilerin,
Nasranilerin de bulunduğunu rivayet eder. Keza (Mesnevi ile birlikte Bombay'da 1340/1922 de basılan)
eserle, Siyahudilere - -sizin Mevlâna ile ilginiz nedir?— diye sordular, onlar eğer müsülmanlar için o
Muhammed ise, bizim için dahi Musa, İsa idi. Eğer sizlere önder, uyulacak zat ise, bizim kalbimiz, gönlümüz
onun nasîli bir zat olduğunu bilir dediler.

248- Nefahatül-Üns tercemesi S. 516-520.

249- Eflâkı Menakıbı.



Eyvah senin kutsal toprağının baş ucunda duran, şimdi benim,
öyle mi yazık, yazık; toprak başıma olsun!

S.114 Konya ahalisi ile Mevlâna'nın dostları 40 gün²⁵⁰ onun yasını
tuttular, ağlayıp inlediler. O göklere mensup olan saadetin
yokluğundan dolayı vah, yazık dediler. Onun temiz ahlâkını
söylüyorlardı. Biz bu hasretle dolu bölümün sonunda, Mevlâna'nın
gâzellerinden olup kendi mersiyesi ile dostlarının tesliyeti için
söylediği bir gâzeli anacağız. O gâzel şudur:

Öldüğüm gün, tabutum götürülürken bende bu dünya derdi
var sanma.

Benim için ağlama, yazık vah vah deme; şeytanın tuzağına
düşersen, o zaman eyvah demenin sırasındır.

Cenazemi gömdüğün zaman fırak, ayrılık deme; benim buluşmam; kavuşmam
işte o zamandır.

Beni toprağa verdikleri zaman elvedâ, elvedâ demeye kalkışma, mezar cennet
topluluğunun perdesidir.

Batmayı gördün değil mi? Doğmayı da seyret, güneşle aya gruptan hiç
ziyan gelir mi?

Yere, hangi tohum ekildi de bitmedi? İnsan tohumu bitmeyecek diye
şüpheleniyor musun?

Toprağa konulduğumu sanıyorsun değil mi? Ayağımın altında bu yedi gök
vardır.

Konya ulularından olan Alemeddin Kayser²⁵¹ Mevlâna'nın ölümünden sonra
30 bin dirhemle onun türbesini yapmaya karar verdi. Muineddin Süleyman

250- Sultan Veled bu konuda şöyle der. İptidaname S. 121: Bu hazin haller 40 gün sürdü, bu müddet
içerisinde

yanıp yakımları sükün bulmadı, 40 gün sonra hepsi evlerine döndüler, bu hikâyeyi birbirine anlatmaya
koyuldular. O hazine toprak altında gizlendi diye, gece gündüz bunu söylüyorlardı. Onun hallerinden,
yaşayışından konuşuyorlardı, Onun inci saçan sözlerinden bahsediyorlardı.

Onun benzeri olmayan temiz yaradılışından, yine benzersiz olan asil yaşayışından bahsediyorlardı.
Onun Tanrıya olan aşkından, tecridinden konuşuyorlardı; onu mestliğinden, Tanrıya olan bağlılığında
söylüyorlardı. Onun bu dünyaya hiç değer vermediğinden, rağbetinin öbür dünyaya âşik olduğundan
bahsediyorlardı. Onun alçak gönüllülüğünden, lütfundan, kereminden, cennete benzeyen semâ'n, halinden
konuşuyorlardı. Mesnevihan Mahmut, bahseder ki, Emir Muineddin'in meclisinde büyük heyecanlar oldu.

Emir Bedreddin Yahya, yakasını yırtarak bu rubaiyi okudu: Ey bizim canımız, senin gâminle ağlamıyan bir
göz, senin matemle yırtılıp parçalanmayan bir yaka kalmamıştır. Senin yüzüne and içerim ki, toprağın
içinde, senden daha kıymetli bir vücut yoktur. Bu Rubai Sadı Gülüstanı'nın Bölüm V., 17'nci hikâyesindedir.
UZLUK

(Görünüşte böyle olmalı: Sana benzeyen birisi toprağın içinde yoktur) Mecliste olanlar, ağlayıp inler.
Pervanede büyük bir halsizlik hâsîl oldu. Çok ağladı, fakirlere bol İhsanda bulundu. Birisi şu rubaiyi söyledi:
Ey toprak! Ben kalbimin kederimden ötürü bugün ecelin sende bir cevher sakladığımı söyleyemiyorum.
Alemin gönüllerine ağlayan tuzak, tuzağa düştü; bütün yaratılmışların gönlünü bağlayan senin kucağında
uykuya daldı.

(Son beyti Mesnevihan Mahmut, Sevâkıp yazmasında şöyle gösterir:
Alemed bulunların, gönül tuzağının, tekrar tuzağa düşmesi, halkın gönül bağladığı bir zatın senin
kucağında uyumuş olmasından ötürüdür; Mukayese ile islâh olundu.)

251- Eflâkı Menakıbı.



MEVLÂNA
CELÂLEDDİN

150

Pervane kendisine 80 bin dirhem nakit yardım etti. 50 bin dirhem daha verdi. Bu suretle Yeşil Kubbe "Kubbe-i Hadra" denilen onun mübârek türbesi yapılmış oldu. Âdet olduğu üzere²⁵² daima birkaç Mesnevihan "Mesnevi Okuyan" ile Kârî "Hafız" Mevlâna'nın kabri başında bulunurdu. Bunlardan biri Ariflerin Menkıbeleri'nin müellifi olup bu kitabımızda adı çok geçmekte olan Şemseddin Ahmet Eflâki'dir.

S.115

Mevlâna, babası Sultanül Ulemanın yanında yatmaktadır. Şimdiye kadar Mevlâna hanedanı ile dostlarından 50 den fazla kişi bu kutsal türbeye defnedilmişlerdir. Bazı rivayetlere göre²⁵³ Baha-i Veled Sultanül Ülema ile onun hanedanının yattıkları yer, ilk önce Sultan Bahçesi adı ile ün almıştı. Baha-i Veled Konya'ya geldiği zaman bizim hanedanımızın kokusu bu yerden geliyor, demiştir. O zaman Sultan (Alâeddin) burayı ona bağışladı. Sonra buraya İrem bahçesi "Cennet bahçesi" dediler.

S.116

6. BÖLÜM

MEVLANA'NIN ÇAĞDAŞI TASAVVUF ŞEYHLERİ, BİLGİNLER, EDİPLER

Mevlâna, Konya'da yaşayan yahut Konya'ya gelmiş olan tasavvuf ehli şeyhlerden, bilginlerden, ediplerden birçoklarıyla sohbet etmiştir. Onun şöreti sebebiyle o çağdaki ulular, onun adını işitmişler, bazıları onun yüzünü görmek maksadıyla Konya'ya gelmişlerdir.

Önce de söylendiği gibi Mevlâna'nın babası ile hanedanının, müslümanların nazarında asıl bir sülâleye mensup olduktan başka, kültürü, ahlâkı yüksek, islâmî ilimlerin türlü kollarında büyük iktidara sahip idi. Lâkin sair tasavvuf şeyhleri ile -gidişinin farklı oluşu bakımından- ayrılığı, orta ile daha aşağı tabakanın zihinlerinde uygun görülmeyen coşkunluklarla, aşkla dolu hayatı, onunla tarikat şeyhleri, fakihler arasında bir takım anlaşmazlıklar, keşmekeşler vücuda getirdi. Bu taife onun aleyhine ayaklanmış, hatırını kırmaya, gönlünü incitmeye çalışmışlardır ki Mevlâna'nın hal tercemesi, Mesnevi beyitleri,²⁵⁴ gâzelleri ya açıkça, yahut da imâ ile bu vak'aları hatırlatırlar. Bu kitabımızda da onlara işaret olunmuştur.

O, ısırtıcı, kırıcı sözlerin hepsine rağmen feragâtli bir gönülle kendi eşi, dostu ile meşguldü. Aykırı düşünenleri güzel ahlâkı ile, olağanüstü tahammülü ile dostluk yoluna getirmiş, kendisine uyanları -halkasının- içine almış, nihayet

254- Nasıl ki buyurur. Mesnevi C. III.: 4232. Gebeğin biri ansızın eşek ahırından — dedikoducu karlar gibi— başını çıkardı.

4233. Bu söz -yani Mesnevi- bayağı bir söz olup, Peygamber'in kisasını, ona uyanları anlatıp durmaktadır.

4234. Bunda öyle veillerin at koşturduğu makamlara dair yüksek sözler, yüce bahisler, sırlar yoktur.

4235. Dünyadan, Tanrıdan başka herşeyden kesilmekten tutta, yokluk makamına kadar derece derece, mertebe mertebe Tanrıya ulaşıncaya kadar.

Faziletli dostum İsfahan'lı Mehmet Bakır Ülfet, bir vakitler bana dedi ki, Mevlâna'nın bu beyitlerden maksadı, Şeyh Sadreddin ile onun müridleri olabilir*.

252- Devletşah diyor ki, devrimizde Mevlâna hanıkâhı ile türbesinin yüksek bir makamı vardır. Seyyahların ziyaret yeridir. Mevlâna'nın mübârek türbesinin başında devamlı olarak sofralar döşenmiş, kandiller yakılmış, halılar yayılmış olup, zengin vakıfları, Anadolu'daki padişahlar tarafından tesis edilmiştir. (Devletşah Tezkeresi, Leyden basımı, S. 200-201) Mevlâna türbesi şimdi evkaf müzesidir. [*KONYA ESKİ ESERLER MÜZESİ* adıyla 1927 yılında açılmıştır. UZLUK].

253- Mesnevihan Mahmut Sevâkır.



kudüm denilen çalgıyı din ilimleri ile fakihlerinin başı üstüne koymuştu²⁵⁵. Şurası muhakkaktır ki bu ulu bilginin katına muhalif, muvafık tarafsız, çok sayıda insan gelmiştir. Ne yazık ki onun hayatına ait tarihlerde bu ziyarete gelenlerden çoğunun ismi, Mevlâna'nın onlarla ahlâk ilmine düstür olarak muamele tarzı kaydedilmemiş, zaptolunmamıştır. Mevlâna ile çağdaş olan tarih, hal tercemesi, tezkere kitaplarının incelenmesinden onların müşterek olaylarından elde edilenler bu bölümde söylenecektir.

İSHAK OĞLU KONYA'LI SADREDDİN MUHAMMED

673/1274 tarihinde ölmüş olan İshak oğlu Sadreddin²⁵⁶ aslen Konya ahalisinden, tasavvuf bilginlerinin ulularından olup Muhyeddin-i Arabî'nin şöhret bulmuş talebesindedir. Ârifler ile tahkik sahipleri yanında eserleri ile, telifleriyle çok şöhret kazanmıştır. Anası Muhyeddin Arabîye zevce olması dolayısıyla o, Muhakkik Ârifin eğitimi altında yetişmiştir. İrfan, bilhassa vahdeti vücut meselesinde Muhyeddin'in meşrebine herkesden ziyade âşinalık kazanmıştır. Hakikatte üstadın tarikatını şeriata mutabık bir tarzda takrir ile ariflerle müslümanlar arasında şöhret buldu, asıl müracaat edilecek bir kaynak haline getirdi.

Tasavvuf fenlerine ek olarak Sadreddin, şer'i ilimler ile zahiri ferilerde dahi övülmeye lâyık mahareti vardı. Hadis rivayet eder, hadisten icazet verirdi. Bilginlerden bazıları²⁵⁷ Câmî-Ül Usul kitabını ondan okumuşlar, hadis nakletme icazetini almışlardır*.

Şeyh Sadreddin, Konya'da zaviye ile medreseye sahipti. Bu tarihin ulularından Sadeddin-i Hamevî²⁵⁸, Müeyeddin-i Cendî²⁵⁹, Fahreddin-i Irakî gibi zatlar onunla beraber bulunmuşlar, tasavvuf usulünü kendisinden almışlardır.

Sadreddin'in tasavvuftaki telifleri, Miftah-ül Gayp, Nusus, Fükûk, Nefahati İlahiye gibi hepsi ulemanın daima başvurduğu kaynaklar olup bilginler; onları

255- Eflâki rivayet ediyor: "Son halinde Mevlâna, semâ etmeye başladığında Mardinli Şemseddin kudümü başı üstüne koyar hakka, hakka, ey hak, ey hak diye teşbih ediyor, diye söylerdi; buna haram diyen haramzadedir, derdi." Bu Şemseddin hanefî fakihlerinden, kadılarından birisi idi.

256- Câmî'nin Nefahatü'l-Üns tercemesi. S. 632. Mecalis-ül Müminin. * Mevlâna'nın bu beyitlerde kasdettiği Şeyh Sadreddin değildir. UZLUK

257- Maksat, Şiraz'lı Kutbeddin'dir. Ravzatül Cennat C. II., S. 533 bakınız. Câmî-ül Usul, hadis kitaplarından birisi olup, Esir oğullarından Mehmet Oğlu Ebi Saadet-El Mübarek'in, yani İbni Esir'in teliftir. Müellifin ölümü 606/1210 dur. Konya'lı Sadreddin, aradaki tek vasıta ile müelliften dinlemiştir. Hacı Halife Câmî-ül Usul kitabını Konya'lı Sadreddin'e nispet etmektedir. Fakat bu nispetten maksat Ebi Saadâtel Mübarek'in eseri olan kitaptır.

258- Şeyh Sadeddin Muhammed b. El Müeyyed (587/1191-650/1252) Şeyh Necmeddin-i Kübran'ın eshabından birisi olup Muhyeddin-i Arabî ile görüşmüştür. Sadeddin'in teliflerinden çoğu, çözümünü yapılmıyacak halde olup remiz şeklindedir. Farsça, Arapça şiirleri vardır. Hamdullah-ı Müstevil onun ölümünü 658/1260 olarak gösterir.

259- Şeyh Sadreddin'in müridlerinden, talebelerinden idi. Onun hal tercemesi için Nefahatü'l-Üns tercemesi S.634 e bakınız.

S.118

dikkatle okuyarak şerh etmişlerdir.

Başlangıçta şeyh Sadreddin, Mevlâna'yı inkâr edenlerden idi. Sonraları Şeyh Siraceddin²⁶⁰ bahsinde geleceği üzere, onun vasıtasıyla, Mevlâna'ya bağlananların başına geçmiştir. Birgün toplatıldan çıkınca "bu er, Tanrı tarafından kuvvetlendirilmiştir. İzzet kubbeleri altında gizlenmiş olanlardan birisidir." diye söylemişti. Ondan sonra bu iki ulu arasında dostluk rabıtası tekrar kuvvet bulmuştu. Mevlâna'nın siyreti, "gidişi" bahis konusu edildiğinde "Şeyh tam doğruluk, derin anlayışla heyecanlanarak: Eğer Bayezit'le Cüneyt bu devirde olsalardı, bu Tanrı erinin gâşiyesini (sırmalı at örtüsünü) omuzlarında taşır, bu hizmeti canlarına minnet sayarlardı. Muhammed dininin fakirlik sofracısı da odur; biz onun sofrasından mânevi gıdalar almaktayız, bütün zevkimiz, şevkimiz onun kutlu ayağının bereketindedir." demişti.

Bir gün ulu kişiler Şeyh Sadreddin'in katında oturmuşlardı. Ansızın Mevlâna uzaktan göründü. Şeyh kalktı, bütün ulularla birlikte onu karşıladı. Mevlâna sofa denilen yerin kenarına oturdu. Şeyh, Mevlâna'ya seccadeye oturması için çok ricada bulundu. Buyurdu ki, "Tanrı'ya ne cevap vereyim" şeyh seccadenin yanına, Hüdavendgâr diğer yanına, ben de oturma diyerek recasını tekrarladı. Muktedir değilim" dedi. Bunun üzerine şeyh, Hüdavendgârın oturmak istemediği bir seccadenin bize lüzumu yoktur diyerek, seccadeyi dürüp attı. "Şeyh Sadreddin, Mevlâna'ya hürmet etmeye çalışır, Mevlâna'da ona büyük saygı gösterirdi. Câmî'nin anlattığına göre; ".....bir cemaat Mevlâna'dan imamlık etmesini rica ettiler. Konya'lı Şeyh Sadreddin'de o topluluk arasında idi. Mevlâna: Biz ebdal kişileriz, nerede olsa oturup kalırız, imamlığa tasavvuf erbabı, temkin sahipleri lâyıktır, diyerek şeyh Sadreddin'e imam olması için işaret etti. Buyurdu ki, Tanrı'dan korkan bir imamın ardında namaz kılan Peygamber'in ardında namaz kılınmış gibi olur." Hüsameddin Çelebi, Mevlâna'dan öleceği günlerde "Namazını kim kıldırırın" diye sorunca, Şeyh Sadreddin, buyurdu. Görünüşe göre muhalefet günlerine ait olan hikâyelerden Eflâki şunu rivayet eder: "Mevlâna, bütün müridleriyle birlikte Sadreddin'in zâviyesi tarafına doğru gidiyordu. Oraya yaklaştıklarında, şeyhin yerinde bulunan kişi dışarı çıkarak, şeyh bucağında yok dedi. Mevlâna, sus be adam, senden ber şey sorulmayınca söyleme, bu kâdarcığı olsun şeyhinden öğrenmedin mi? diye buyurdu. Oradan geçip o yerde bulunan bir medreseye girdiler*. Mevlâna, orada o kadar maarifetler, mânalar buyurdu ki anlatılmaz. Sonra ashaba malûm olsun ki, bizim buraya gelmekten asıl maksadımız, bu zavallı yapı, hâl dili ile Tanrı hazretlerine ne zamana kadar böyle içinde özü bulunmayan boş bir kabuk gibi kalacağımı, dostun mânaları ile müşerref olamayacağım, diye inliyordu."

260- Eflâki Menakıbı.

* Sadreddin'in okuttuğu Câmîül Usul ciltleri Konya'da şimdi Yusuf Ağa Kütüphanesi'ndedir. Bu konuda yayınladığım Mevlâna'nın mektupları kitabının önsözünde açıklamalar yaptım. UZLUK





ŞİRAZ'LI KUTBEDDİN MAHMUT

Kârerunlu-Şirazlı Muslih oğlu Mes'ut oğlu Kutbeddin Mahmud²⁶¹ (634/1237-710/1310) ilim ili bilgi sahibi bir²⁶² ve amcası tıpta kuvvetli malûmata sahiptiler. Hastaların tedavisini yaparlardı. Kendisi dahi hayatının başlangıcında babasının yerine hastahane göz hekimliği ediyordu. Ondan sonra tıp ilmini öğrenmek, İbni Sina'ya ait kanun kitabının güç yerlerini sökmek, çözmek üzere Horasan'a gitmişti. Danişoğlu Ebül Hasan Ali Necmeddin'in ders meclisine girdi²⁶³. Bu zatın ölümü 675/1277 senesindedir. O mecliste büyük üstad Hoca Nasireddin Muhammed Tusî ile tanıştı. Onun mülazemetini (asistanlığını) yaptı. Merağa şehrindeki rasathane Nasireddin'in muavinlerinden²⁶⁴ birisi olduğu herkesçe malumdur. Ancak Hoca Nasireddin'in yazdığı Zic-i İlhâmî mukaddimesine ait kitapta onun adı geçmemektedir.

Kutbeddin, İslâmî ilimlerin bir çoğunda hususiyle hikmet ile onun kollarından olan ilâhiyat, tabiiyye, tıp ve matematikte maharetli bir üstad idi. Onun matematik ve hikmetteki telifleri çok önemlidir. Bunlardan Hikmetül İşrak şerhi ile, Kanun külliyyatın şerhi, Nihayetül İdrâk, Tuhfe-i Şahî, Dürretüt-Tâç; daima bilginlerin itibar ettikleri eserler olmuştur.

Şeyh Kutbeddin, Anadolu'ya gelmiş²⁶⁵, bir müddet Sivas şehrinin Kadısı

261- Tasniflerinin başında, tarih kitaplarının birçoğunda onun adı aynı şekilde yazılmıştır. Bazıları onun ismini Muhammed yazmışlarsa da yanlıştır. Ravzatül Cennat C. III., S. 533.

262- İbni Sina'nın Kanun Külliyyatına yazdığı şerhin önsözünde Kutbeddin şöyle der (Arapçadır): Ben Tıp sanatı ile meşhur olmuş bir ailedenim. Çocukluğumda, gençliğimde onun tahsili ile, onun derinliğine vâkıf olmaya, bütün tafsilât ve telerruati ile kavranılması için uğraştım. Uykusuzluğu gözümü çekti. Nihayet meşhur muhtasarları ezberleyinceye kadar gayret sarfettim ve vukuf kazandım. Kullanılmakta olan ilaçların tesirlerini onların niteliklerini inceledim. El ile icra edilmesi icabeden tıbbın bütün dallarında, göz hekimliğinde pratik elde ettim. Cerrahlıktan başka bütün Tıp kol ve dallarında, meselâ Katarakt (Göze gelen perdeyi açmak) ameliyesini, kan almayı, damar açmayı, gözün diğer hastalıklarını ve başkaca diğer marazları iyice öğrendim. Babam Kâzerun'u Muslih oğlu Ziyaeddin Mes'ud, cerrahlık yapmıyordu. Babamın yanındaki akranının söz birliği ile ki (Tanrı babamı gufrana bürsün, (yarlığasın), makamını yüksek cennet bahçeleri etsin) zira o zamanın Hippocrate'i, devrin Galenus'u idi. Ben isabetli sezgiler, derine giden bakışlarla ilaçların tadilinde, mizaçların değiştirilmesinde şöhret bulmaklığım üzerine, babamın ölmünden sonra 14 yaşında iken Şiraz Maristanına tabip ve göz uzmanı olarak tayin edildim ve burada daha 10 sene hizmet ettim.*

Hülâsa olarak yazılan bu sözden Kutbeddin'in tababet mesleğine, göz hekimliğine başladığı tarih 648/1250-51 dir. Babasının ölümü de bu senelerinde olması icabeder. Kendisi 658/1260 yılına kadar hastahane tabibi idi. Bu tarihten sonra Kanun Külliyyatı dersine amcası Kemaleddin Ebül Hayr B. Muslih-i Kâzeruninin yanında başlamıştır.

263- Necmeddin, Kazvin'deki Münşiler ailesindedir. VII/VIII. yüzyılın tanınmış bilginlerindedir. Merağâ rasathanesinde Hoca Nasireddin-i Tusî'nin asistanlarından birisi idi. Hikmetül Aya kitabı ile, mantığa ait olup Şemseddin-i Cüveynî adına telif ettiği Şemsiye Risalesi meşhur eserlerindedir. Kutbeddin, Hoca Nasireddin-i girdi söylediğimiz Necmeddin-i kâtilbin meclisinde gördüğünü, Ebül Kâsımî Kâzerunin Süllemus-Semâvat kitabında anlatmaktadır. Keza Ravzatül Cennât müellifi de (C. III., S. 533) bu meseleyi o kitaptan nakletmiştir. Lâkin Allâmenin Külliyyatı kanununa yazdığı şerhin mukaddimesinden anlaşılır ki o, kendisi dahi istifade maksadıyla Hoca Nasireddin'in huzuruna gitmiştir. Kutbeddin kendisi şöyle diyor: İlim medinesi ile Hikmet Kâbesi ile ki orada üstad, feylesof, zeki, yüce Nasireddin'in kutsal hazretine (zâline, katına) hikmet Kâbesi ile mülâki olmak için yönelmişim. Bunun böyle olduğunu Suyutinin Buğyet-ül Viat adlı eserindeki sözü teyit etmektedir. Mısır Tab'ı (S. 389) sonra Nasirî Tusiyeye doğru gitti, ondan okudu; meşhur oldu.

264- Ravzat-ül Cennat, C. IV., S. 510.

265- Onun Anadolu memleketlerine seyahat yaptığı kendi kanun Külliyyatı şerhinin önsözünde görülmektedir. Ondan sonra 681/1282-83 yılında İhanlılardan Sultan Ahmet tarafından elçilik yoluyla Mısır'a sefer etti.

olmuştur. Muineddin Pervane'nin, onun ilmine, kültürüne güveni vardı. Kutbeddin Konya şehrinde Mevlâna ile görüşmüştür.

Eflâki, bu mülâkat hâdisesini şöyle anlatır: "Bir gün Şiraz'lı Kutbeddin Mevlâna'nın ziyaretine gelmişti. Sizin yolunuz nedir? diye sordu. Buyurdu ki, yolumuz ölmek, kendi nakdimizi göklere götürmektir: Zira ölmezsen erişemezsin Sadrı Cihanın, ölmedikçe göremezsin dediği gibi, Kutbeddin ah..., yazık, ne yapayım dedi; buyurdu ki işte bu ne yapayım yok mu? Mevlâna derhal semâ'a kalktı, şu rubaiyi buyurdu:

- S.121 *Ben dedim ki ne yapayım? O dedi ki ben ne yapayım?
Dedim ki bundan daha iyi bir çâre bul ki ne yapayım?
Yüzünü bana çevirdi, dedi: Ey yol arayan!
Daima bunun üstünde, bu ne yapayımın üstünde ol*

Kutbeddin derhal mürid oldu. Bu rivayet gösteriyor ki Kutbeddin, Mevlâna'nın ululuğu karşısında teslim olmuştur. Elcevahirul Mudia müellifi²⁶⁶ yukarıdaki hikâyeyi aşağı yukarı aynı şekilde nakletmiştir. Fakat ondan, Kutbeddin'in Mevlâna'yı imtihan maksadıyla geldiği, sonunda dahi Mevlâna'ya bağlanmadığı çıkıyor. İşte Elcevahirul Mudia'nın rivayeti: "Şiraz'lı Şeyh Kutbeddin, meşhur bir imam (bilgin) olup İbni Hacıp Mukaddimesi ile, Miftahi Sekkâkî şerhlerinin sahibidir, Mevlâna'yı arzularayak geldi. Onun huzuruna girip katında oturdu. Mevlâna bir zaman sustuğu gibi Şeyh Kutbeddin'de bir şey söylemedi. Sonra S.122 Mevlâna bir hikâye anlatıp dedi: Buhara bilgini olan Sadri Cihan²⁶⁷ medresesinden çıktıkta bostanına yönelip yol üstünde bir mescidde bir fakirin

266- Elcevahirul Mudie. C. II., S. 124.

3799. Buhara'da ki o Sadri Cel, kendisinden bir şey isteyenlere çok iyi muamele ederdi. Sayısız sağışsız sungularda bulunur, gecelere kadar cömertlik eder, altun saçardı. Altunları kâğıt parçalarına sarar öylece verirdi.

3805. Bir gün dertli olanlara lütufda bulunur, diğer gün dul kadınlara ihsanda bulunurdu.

Daha öbür gün yoksul alevilerle, okumakla uğraşan yoksul fakihlere sungular sunardı. Daha öbürü gün halkın işsizlerine para, verir, bir başka gün borçlulara ihsan ederdi. Ancak bir şartı vardı ki, o da kimse ağzını açıp istemeyecekti.

Geçtiği yolun iki gecesine de bütün züğürtler divar gibi dizilir, çıt etmeden beklerlerdi.

Birisi yanılıp ta, dilenecek olsa, bu yaptığı günahahtan ötürü bir tane bile alamazdı.

Fakihlerin nöbeti geldiği gün, bir fakih, hırsından ötürü inlemeye başladı.

Birçok ağlayıp sızladı, ne çare ki her türlü söylenmesinin faydası olmadı.

Ertesi gün, ayağını eski püskü şeylerle sardı, topal, kötürümle arasında durdu.

Ancak bir şartı vardı ki, o da kimse ağzını açıp istemeyecekti.

Bacağının sağına soluna tahtalar sardı, o padişaha ayağı sınımış (kırmış) biri imiş gibi kendisini tanıtmak istedi. Lâkin Sadri Cel, onu görünce tanıdı, bir şey verdi;

Diğer gün ise yüzünü keçe parçası ile örttü, kendisini kör sanması için gözsüzler arasında durdu. O aziz onu gördü, konuşma cürmünden, günahından dolayı ona hiçbir şey vermedi.

Vaktaki, fakih yaptığı yüz türlü hileden âciz kaldı, kadınlar gibi başına bir bürgü büründü.

Dullar arasına girip oturdu, başını aşağı eğdi, elini sakladı.

Padişah bunu yine tanıdı, hiç sadaka vermedi, fakihin ise mahrumiyetten ötürü yüreği yandı.

Sonunda bir kefeciyeye gitti, dedi ki, beni bir keçeye sar, yol üstüne koy, ağzını hiç açma olur, Sadri Cihanın buradan geçmesini bekle. Öyle ya, görünce ölü sanır da bu zan ile kelen parası almak için altun saçır. Her ne verirse, onun yansını sana vereceğim, o dilenci huylu kefenci, fakihin dediği gibi etti. Keçeye sarıp sarmaladı, padişahın yoluna koydu, Sadri Cihanın yolu oraya düştü. Keçenin yüzüne birkaç altun attı, fakih ecelciliği ile elini dışarı çıkardı, altunları aldı. Sadri Cihan'a dedi ki ey bana kerem kapılarını kapayan zat, altunları nasıl aldım gördün mü?, Sadri Cihan, ey inatçı, sen ölmedikçe bizim tarafımızdan sana hiç bir fayda gelmezdi, dedi.

267- Kısaltılarak alınmıştır.





yanından geçti, o fakir de kendisine bir şeyler vermesi için dilenirdi. Lâkin hiçbir defa ona bir nesne sadaka etmek müyesser olmazdı. Böyle müddetler geçtikten sonra bu fakir son derece aç gözlü olması dolayısıyla hile yoluna saparak Sadr'ın yolu üzerinde yatıp etrafındakiler üstüne bir örtü örtmek suretiyle onu ölü kılıfına soktular. Sadrı Cihan da bunun üstüne bir kaç dirhem verdi. Adı geçen fakir dahi kalkıp üstündeki elbiseyi yabana attı, bunun üstüne Sadrı Cihan, eğer ölmeseydin sana nesne vermez idim, dedi. Mevlâna bu hikâyeyi bitirince şeyh Kutbeddin, yüzü üzere çıkıp gitti. Zira Mevlâna, şeyh Kutbeddin'in kendisini imtihan etmek için geldiğini anlamış idi. (Taşköprüzâde'nin Mevzuatül Ulûm C. I., S. 745'den bugünkü dile göçürdüm. Uzluk.) Bu son rivayet daha doğrudur²⁶⁸.

FAHREDDİN-İ İRAKİ

Şehriyar oğlu Fahreddin İbrahim²⁶⁹ (600/1204- 688/1289) aslında Hemedanlı olup bundan dolayı şiirlerinde Irakî "Iraklı" diye tahallüs etmişti. Devletşah'ın rivayetine göre, tahsilini tamamladıktan sonra iradet elini Sührevverdi Şeyh Şahabeddin'in eteğine uzattı. Daha doğru olan bir rivayete göre, bir aşk şimşegi onun canında parladı. Bundan dolayı talep yoluna baş koydu. Moltan'da, S.123 Moltan'lı Şeyh Bahaeddin Zekeriya'nın huzuruna vardı. Tam 25 yıl yani, 641/1243 yılından şeyhin ölüm senesi olan 666/1268 yılına kadar onun yanında yaşadı. Ondan sonra görünüşte şeyh Bahaeddin'in müridleri ile ashabı, halifelik meselesi üzerinde, ona muhalefetleri münasebetiyle hacca gitti. Mekke²⁷⁰ ile Medine şehirlerinde birkaç kaside yazdı. Sonra Anadolu'ya gelerek Konya'lı Şeyh Sadreddin'in meclisinde irfan usulünün tahsili ile uğraşmaya başladı. Derste Muhyeddin'in teliflerinden Füsûs ile Fütûhat kitaplarını okumuştur. Füsûs dersi sırasında Muhyeddin Usulü ile telif olunmuş Arifâne kitapların en önemlilerinden Lemeat²⁷¹ kitabını yazdı. Şeyh Sadreddin'e okudu. Irakî Konya'da oturduğu günlerde meşhur oldu. Muineddin Pervane ona iradet

268- Eflâki böyle bahislerin çoğunda tahkik dairesinin dışında söz söylüyor. Onun kendi kitabında maksadı, Mevlevî akisleri ile Mevlevî tarikinin yayılmasıdır. Kutbeddin hakkındaki Suyutinin: "Garn taşımaz, sofilerin elbisesini de değiştirmez" sözünde aykırılık yoktur. Zira mümkündür ki Kutbeddin bir başka pîre iradet getirmiş olmalıdır. Buna ilâve olarak sofi elbisesini giymek dervişliğe delâlet etmez.

269- Onun hal tercemesini öğrenmek için: Güzede tarihinin Faksimilesine S. 822, Nefahatül-Üns tercemesi S. 670-674, Meyhane tezkeresine (Lâhur baskısı 27-48) Devletşah tezkeresi Leyden 218-218, Sam Mirzanın Ateşgedesi, Heft İklim, Mecmaal Fusaha, İran Baskısı, C. I., S. 333'e bakınız.

270- Mekke vâsıtında bu matla'arda iki kaside söylemiştir: Ey ululuğu daima izzet saçan şehir! Ey vahdet meydanında kâmuran topunu oynayan şehir!

Sen, Cennetin tipiksisin, onun göğü senin paşmak yerindedir. Birkaç kaside daha Medine-i tahire hakkında demiştir.

271- Ahmedî Gâzali (Ö. 520/1126) tarafından Sanîhalar usulü üzere yazılmış olan bu kitap yüksek fesahatli, çok heyecanlıdır. Câmi (Ö. 898/1496) bu eseri Farsça olarak Eşiatül-Lemeat adıyla şerhetmiştir.



gösteriyordu. Tokat şehrinde onun için bir hanikâh yaptırdı. Abaka han M. Pervane'yi yakalayıp öldürünce (675/1276) çâresiz olarak Anadolu şehirlerinden Mısır'a, Şam'a sığındı. Mısır'da yüce makamlara erişti. Nihayet Şam'da ölecek Salihi'ye de gömüldü.

Şurası gerçektir ki Irakî, Mevlâna Celâleddin'i görmüştür. Zira şâirlik zevki ile tarikat birliğinden başka, yukarıda söylediğimiz gibi Mevlâna ile Irakî'nin üstadı Ş. Sadreddin arasında dostluk, samimilik hâsıl olmuştu. Bu iki üstad birbirleriyle görüşüp konuşmuşlar, Konya'nın ulularıyla beylerinin semâ meclislerinde birlikte hazır bulunmuşlardır. Irakî'nin bu meclislerde hazır bulunduğu, Mevlâna'nın fikirlerinden, mânalarından faydalar elde ettiği şüphesizdir. Eflâki, aşağıdaki hikâyeyi Irakî'nin Mevlâna ile olan bağlılığı hakkında yazmıştır:

"Bir gün medresede büyük bir semâ vardı. Zamanın âriflerinden şeyh Fahreddin-i Irakî o anda cezbeye tutulup hırkası düşmüş bir durumda dolaşıyor, naralar vuruyordu. O sırada Mevlâna da başka bir köşede semâ ediyordu. S.124 Mevlâna Ekmeleddin Tabib bütün emirlerle, bilginlerle birlikle seyrediyordu. Semâdan sonra Ekmeleddin, ey doğruların hüdavengârı! Hakikaten bundan böyle şeyh Fahreddin-i Irakî başını bu tarafa çevirip uyursa hoş rüyalar görecektir. Nihayet şeyhin inayet gözüne mazhar oldu. Mevlâna'nın müsaadesiyle Muineddin Pervane şeyh Fahreddin-i Irakî'yi Tokat'a gönderip onun için yüksek bir hanikâh yaptırdı. Fahreddin dahi hanikâhun şeyhi oldu. Şeyh Fahreddin daima medresenin semâ'ında hazır bulunur, Mevlâna'nın büyüklüklerinden bahseder, ahlar çekerd. Bir gün hiç kimse Mevlâna'yı gereği gibi anlayamadı; o, bu dünyaya gârip olarak geldi, gârip kaldı, yine garip olarak gitti, dedi."

ŞEYH NECMEDDİN'İ BAZI

Mehmet oğlu Ebubekr Abdullah, Dâye diye meşhur olup²⁷², 654/1256'da ölmüştür. Kendisi Rey ahalisinden olup Necmeddin'i Kübrâ'nın halifelerindendir. N. Kübrâ tarafından terbiyesi için büyük halifesi Mecdüddin-i Bağdadi'ye havale olunmuştu. Moğol hücumu sırasında²⁷³ kaçma iktidarına sahip olan herkes kaçıyordu. Necmeddin de Horasan'dan Hemedan'a firar etti. Tatar'ın oraya yaklaştığı haberini alınca kendi talebelerinden bazıları ile Erdebil'e, nihayet Anadolu'ya sığındı. Alâeddin Keykubat onun gelişini kutladı. Şeyh Necmeddin Farsça yazılmış tasavvuf kitaplarının en iyilerinden birisi olup mutlak sihir denebilecek olan²⁷⁴ Mirsadül İbat kitabını Anadolu ülkesinde

272- Onun hallerini öğrenmek için Nefahatül-Üns'e, Güzide tarihinin faksimilesine bakınız. S. 791. Nefahat tercemesi 1270/1854.

273- Bu olayın şerhi Belâgatlı bir beyan, yüksek bir ibare ile Mirsadül İbat kitabının önsözünde yazılıdır. O zamanki İranlıların gönüllerindeki Moğol hücumunun etkisini öğrenmek arzusunda olan kimseler, bu önsöze başvurmalıdır. Mirsadül İbat, Tahran Baskısı 1312/1934., S. 8-16.

274- Bu kitaba —müellifin ifadesi ile— Kayseri'de 618/1220 Ramazanı'nda başlanmış, Sivas'ta oturduğu sırada 620/1223 senesi Recebinin başında pazar günü bitirilmiştir. Mirsadül İbat'a bakınız. S. 15 ve 311.



telif etti. O, Şeyh Sadreddin'in, Mevlâna'nın çok samimi dostu idi. Onun Mevlâna ile olan rabıtası hakkında şu hikâye yalnız Nefahatül-Üns'de göze çarpmaktadır:

"Derler ki bir gün bir mecliste beraber bulunuyorlardı²⁷⁵ Akşam namazı vakti gelmişti. Necmeddin'den imamlık etmesini reca ettiler. Her iki rekâtda da, Kul Ya Eyyühel Kâfirun, sûresini okudu. S.125 Namaz bitirdikten sonra Mevlâna Celâleddin şeyh Sadreddin'e lâfite yoluyla dedi ki, zahirde bir defa sizin için, bir defa da bizim için okudu. (Kur'anın 109 uncu sûresi şöyle der: De ki kâfirleri! Ben sizin yaptıklarınız putlara tâlimam, siz de benim yaptığım Tâniya tapmıyorsunuz. Ne ben sizin yaptıklarınıza taparım, ne de siz benim yaptığımıza taparsınız, sizin dininiz size, benimki de bana." Demek Mevlâna'nın, Sadreddin'e söylemek istediği şur: Sizin inancınız size, benim inancılarım da bana. Çok mânâlidir.) UZLUK

TUSLU BAHADDİN'İ KANI'İ

Tuslu Mahmut Kani'i oğlu Bahaeddin'i Ahmet dahi Moğol korkusundan vatanını terkedip Anadolu'ya gelenlerdendir. Anadolu'ya Alâeddin Keykubat'ın saltanat günlerinde gelmiştir. Burada tam bir saygı, ululuk bulmuştur. A. Keykubat ile oğlu Gıyaseddin Keyhusrev II'nin, bunun oğlu İzzeddin Keykâvus II'nin övgülerini yaparak yaşıyordu. Selçuklular tarihini Selçukname adı altında yazdığı gibi Kelile ve Dimne'yi de manzum olarak kaleme almıştı. Mevlâna ile görüşmüş olup, görüşmelerinden biri şöyle olmuştur: "Bir gün, Mevlâna, mübârek medresede oturmuştu. Ansızın zamanın Hakânisi olan şairlerin meliki Emir Bahaeddin Kani'i, ululardan bir toplulukla Mevlâna'nın ziyaretine geldi. Kani'i dedi ki: "Ben Senâi'yi hiç sevmiyorum, zira müslüman değildir. Mevlâna, o müslüman değildir, demek ne demektir? diye buyurdu. Kani'i Kur'an-ı Mecidin âyetlerini kendi şiirleri arasına sokmuş, onlardan kafiyeler yapmıştı diye söyledi. Mevlâna büyük bir öfke ile Kani'iyi şiddetle azarlayarak, sus müslümanlığın yeri nedir? Eğer müslümanlık onun ululuğunu görse idi, külâhı başından düşerdi. Müslüman sen misin? Senin gibi müslümanlık iddiasında bulunanların binlercesi mi? O, iki âlemde de müslim idi". Kani'nin Mevlâna için mersiye yazdığını söylerler.

Ermevi Ebubekir oğlu Kadi Siraceddin Ebüssena Mahmut²⁷⁶ (594/1198-682/1283 Hicri VII/XIII. yüzyılda yaşayan bilginlerin en şöhretlilerinden olup Kemâleddin Yunus'un²⁷⁷ talebelerinden sayılmaktadır. Usulü fıkıh, din, mantık hakkında birkaç kitabı vardır. Bunlar arasında en S.126

275- Yani Mevlâna Celâleddin, Sadreddin-i Konevi, Şeyh Necmeddin-i Razi.

276- Taceddin Ebinasr Abdölvahabî Sübkî'nin Tabakatı Şafiyesine bakınız. Mısır Tb. C. V., S. 155.

277- Ebil Fazl Yunus oğlu Kemâleddin Musa (551/1156-639/1242) İslâm âlimlerinin imamlarından ve devrin sayılı simalarından idi. Önce babası Ebil Fazl Raziyyeddin (508/1115-576/1181) yanında fıkıh tahsiline başladı. Sonra 571/1176 da Bağdat'a giderek Nizamiye Medresesi'nde oturdu. O medresenin müderrisleri yanında ilim öğreniyordu. Oradan Musufa gelip tedris ile uğraştı. Onun talebelerinden birisi Ömerül Eberioğlu Esirüddin Mufaddâ (Ö. 663/1265) idi. Esirüddin'in kendisi İslâm hakimlerinin en büyüklerinden olup Müeyyebdi ile Molia Sadr'ın şerh ettikleri Hidâye kitabı onun telifidir. Kemâleddin Musa, İslâmî ilimlerde bunlar arasında usulü fıkıh, hilâf, hadis ve tarih gibi İslâmî ilimlerde mantık, hikmet, ilâhiyat, kelâm ve matematiğe derya gibi bir üstad idi. Müslümanlar ondan şer'i ilimlere öğrenirler idi. Yahudiler Tevrat, İsevililer İncil okurlardı. Bu iki dinde bulunanlar müşküllerini ondan sorarlardı. İbrah ederlerdi ki, hiç kimse -Tevrat ve İncil'in remizlerini- bu derece özellikle şerh edemez, takrir edilemezdi. Hal İrcemesini öğrenmek için Velayat-ül-A'yan İran basması, C. II, S. 256-59, Safiye tabakati, Mısır baskısı C. V., S. 158-162.



şöhretlisi Mataliül Envar kitabıdır. Kutbeddin-i Razi²⁷⁸ bu kitaba geniş bir şerh yazmıştır. Bu şerh uzun yıllar, âlimlerin başvurdukları kaynaklardan olmuştur. Talebeler bu kitabı derslerde okumuşlardır.

Siraceddin, hayatının son yıllarını Konya'da geçirdi. Tabiat itibariyle Mevlâna'ya dostluğu vardı. Başlangıçta onun makamını inkâr edenlerden idi. Nihayet inkâr, ikrara çevrildi. Mevlâna ile olan destanlarından birini, Mevlâna'nın kabri başında okuduğu beyitleri geçmiş bölümlerde yazdık.

HİNTLİ SAFİYETTİN

S.127 Hintli Abdurrahim oğlu Safiyeddin Mehmet²⁷⁹ (644/1247-715/1315) 667/1269 yılında kendi doğduğu yer olan Hint diyarından Yemen'e gitmiş, oradan Hicaz'a yolculuk etmiş, hactan sonra Mısır'a nihayet Anadolu'ya gelmiş, Konya'da Kadi Siraceddin'in huzuruna erişmiş, onun yanında tahsil etmiştir. 685/1286 yılında yani üstadın ölümünden 3 yıl sonra Şam'a Atabakiyye ile Zahiyye Medreseleri'ne müderris olmuş, o şehirde ölmüştür.

"Safiyettin XIII ncü yüzyılın başındaki büyük bilginlerden sayılmaktadır. Nihayetül Vüsul ilâ İlmi Usul ile Züppedtül Kelâm Fi İlmi Kelâm onun teliflerindedir. Konya'da Mevlâna'nın huzuruna erişmiştir. Kendini bir şey sanan gururlu inkârcılardan biri olduğundan Mevlâna onun hakkında böyle buyurmuştur: Hintli Safiyettin'in kalbini temizlemek, ona doğru yolu göstermek, 70 Rum putperestini müslüman etmekten daha güçtür. Çünkü onun can levhası, çocukların meşk tahtası gibi kapkara olmuştur. Şu hikâye dahi ona ait olmak üzere Eflâki Menakıbında görülmektedir:

"Hintli Safiyettin, zamanın allâmesi idi. İplikçiler Medresesi'nde müderris idi. Derler ki o, zâhit, dindar bir adamdı. Bir gün medresesinin damına çıkmış, abdest alıyordu. İlim isteyicileri, öğrenciler de onun etrafında halka olmuşlardı. Birdenbire rebap sesi kulağına geldi, rebap gittikçe ilerliyordu, bu bid'aat sünneti de geçti. Bunu yasak etmek için bir çâre bulmak lâzım geliyor," demiştir. Eflâki rivayet ediyor ki, Safiyettin, Sultan Veled'in safaatıyla ricalardan sonra müridliğe kabul edilmiş oldu.

278- Rey'li Mehmed Büveyhî oğlu Kutbeddin Mehmet, (Ö. 766/1365) VIII/XIV. yüzyılın âlimlerinden olup Kutbeddin ile Hilli Âlme (Ö. 726/1326) nin talebelerinden sayılmaktadır. Rey'in Veramin kasabasında doğmuş olup Vezir Hoca Resididdin'in oğlu Gıyaseddin Mehmet'in yanında (katledilmesi 736/1336) Şemsiye şerhini, Metâlî şerhini onun adına yazmıştır. Büyük bir makamı vardı. Gıyaseddin Mehmet'in öldürülmesinden sonra Şam'a gidip orada meşhur oldu, öldü. Muhakemat Kitabı, Şemsiye şerhi, Metâlî şerhi onun en meşhur eserlerindedir. Bugyetülvîyat, Mısır Tabi S. 309, Mecâlsül Müminin İran Tabi 332. Ravzatul Cenaat, C. III., S. 532-35.

279- Hal tercemesi için Sübkî'nin Tabakatına bakınız. Mısır Basması C. V., S. 240.



ŞEYH SA'Dİ

Fars edebiyatındaki şöhreti, makamının ululuğu dolayısıyla her türlü tarife, anlatışa ihtiyacı olmayan Şirazlı Şeyh Sa'di²⁸⁰ Mevlâna'nın çağdaşlarından idi. Yolculukları sırasında Mevlâna ile görüşmüştür. Aşağıda yazdığımız iki rivayet, bu iddianın sebebini teşkil eder: Bunlardan biri Eflâki'nin rivayeti olup Mevlâna ile Şeyh Sa'di'nin mülâkatının sebep ile mukaddimesine aittir. İkincisi ise Acayibül Büldan müellifinin rivayetidir ki, bu mülâkatı bir dereceye kadar genişçe yazmaktadır, Eflâki'nin rivayetinin tenkidi olarak sayılabilir.

Eflâki'nin rivayeti şöyledir:

"Şiraz ülkesinin meliki Şemseddin-i Hindi, insanların en lâtifi, en tatlı sözlüsü Şeyh Sa'di'ye bir mektup gönderip acayip anlamları ihtiva eden emsalsiz bir gâzel göndermesini, onunla kendi camına gıda etmek istediğini, istida eyledi. Şeyh Sa'di, Mevlâna'nın olup o günlerde Şiraz'a getirdikleri, kendi gönülünü tamamen kaptırduğu şu gazeli yazdı²⁸¹:

Her nefeste, sağdan soldan, aşk sesi geliyor. Biz feleklere gidiyoruz, bu seyre, bu temaşaya kim katılmak istiyor?

Mektubun sonunda, Anadolu ikliminde mübârek bir padişahın zuhur ettiğini bildirmişti. Bu, onun sırrının hoş kokularındandır. Bundan daha iyi bir gâzeli ne söylemişlerdir, ne de söyleyeceklerdir. Bende, o sultanın ziyareti için Anadolu ülkesine gitmek isteği vardı. Yüzümü onun ayak toprağına süreyim, böylece melikin malûmu olsun. Melik Şemseddin, o gâzeli mütalâa etti, çok ağladı, âferinler eyledi. Büyük bir toplantı yaptı. O gâzelle semâlar eylediler, Şeyh Sa'di'ye teşekkür için birçok armağanlar yolladılar. Netice itibarıyla Şeyh Sa'di Konya'ya geldi, Mevlâna'nın elini öpmek saadetine mazhar oldu, erlerin inayet gözlerine lâyık oldu." Acayibül Büldan²⁸² müellifinin rivayeti de şöyledir: "Derler ki tarikat ehlinin şeyhi Şirazlı Müsliheddin Sa'di, seyahati günlerinde Mevlâna'nın şehrine geldi. Mevlâna'nın hanikâhı ile onun misafir olduğu yer arasında epeyce mesafe vardı. Bir gün Mevlâna'nın üslubunda bir gazel yazmak istiyordu. Şu mısrayı söyledi²⁸³:

Eğer sarhoş olarak içeri girersen, âlem birbirine karışır,

280- Şeyh Sa'di'nin geniş hal tercemesi, hayatı hakkında tarih yazarlarının muhtelif sözlerini öğrenmek için sayın üstad Abdulazim Gürkânî'nin yayınladığı Gülüstan'ın başına yazdığı uzun mukaddimeye bakınız.

281- Bu gâzelin tamamını Hindistan'da basılan Şems külliyyatının 152 nci sahifesinde bulabilirsiniz.

282- Bu sözü Revzatül Cennat müellifi Acabül Büldan'dan nakletmektedir. Ravzatül Cennat C. IV., S.

283- Bu gâzel Sadî Külliyyatının Bedayi kısmındaki gazeller arasında mevcuttur. Mevlâna Celâleddin'de bu vezin bu redif bu kafiye yazmıştır ki, o da şudur. Ey güzelliğinin karşısında güneş doğmaz olan kimse, Eğer seni hayalime alırsam gâm bizden uzaklaşır. Şems Külliyyatına bakınız, S.311.

Eğer sarhoş olarak içeri girersen âlem birbirine karışır.

Bizim vücudumuzun toprağı yokluk tozundan meydana gelir.

Sonuna kadar gazeli okudu. Sadi anladı ki Mevlâna'nın söyledikleri mânevi halin artmasındandır.

S.129

Bundan dolayı Şeyh Sa'di'nin Mevlâna'nın iç âleminin arılığı, duruluğuna karşı olan inancı çoğaldı" Eski kaynaklardan bize kadar gelen bu iki rivayet isbat ediyor ki, bu iki ulu arasında mülâkat hâsıl olmuş, Sâdi'nin Mevlâna hakkındaki iyi inancı bunun sonunda hâsıl olmuştur. Lâkin Sa'di'nin:

Candan geçmediğin halde, cananını arzu ediyorsun,

Zünnarı kesmediğin halde, imanını arzu ediyorsun.

Bu gâzeli baştan aşağı dil uzatmaktan, târiz etmekten ibarettir²⁸⁴. Görünüşte

284- Bu gazelden şu beyitler gibi: Bir dergeh ki bana görün, nöbetini çalmaktadırlar, bir karınca bile değilsin Süleyman'ın mülkünü istiyorsun. Bir mert olmadığın gibi bir merdin de hizmetinde bulunmadın, böyle olduğun halde mertlerin sırasında bulunmak istiyorsun. Firavun gibi, ben hakkım, lâkirdisini söyleyip duruyorsun, böyle olduğun halde Musa Umranın yakınlığını arzu ediyorsun. Bu gâzeli Şems Külliyyatında ufak tefek lark ile lâvelerle (S. 196) basılmışlardır. Bu gâzelin Sa'di'nin olduğunu zannediyorlar. Lâkin bu gâzelerde görülen bazı ihtilâflar bu inanca aykırı değildir. Çünkü onun benzeri İran Şairlerinin şiirlerinde çok defa görülmektedir. Hatırlatalım ki bu beyit yani "bir dergehte göremezsin nöbeti çalmaktadırlar." Şems Külliyyatında bu suretle yazılmıştır. "Göremezsin" nöbetini çaldıkları bir dergehte. Bir dergehte ki bana başağışı nöbetlerini çalmaktadırlar, bir karınca bile olmadığın halde Süleyman'ın mülkünü istiyorsun. En doğrusu da budur. Çünkü bu sözün Mevlâna'nın münasipidir. Bana başağışla kelimesi ise Süleyman'a. Benden başka bir kimseye lâyık olmıyan bir mülk başağışla. Muhakkak ki sen en büyük başağışlayıcısın, âyeti Kur'an da, Süleyman'ın sözü olarak gelmiştir. Göster bana kendini, Musa'nın sözlerinden bir diğer âyete işaret ki ey Tanrı bana kendini göster, tâ ki sana bakayım. S. 38., Ayet 35. Bu gâzelin Şeyh Sa'di'ye ait olması, vezin, kâfiye ve redifinin aykırılığıyla, Mevlâna'nın gâzelinin karşısında veya ona dil uzatmak için yazılmış olmasına delil teşkil etmez. Şüphesiz ki bu ihtimal çok zayıftır. Çünkü rivayetlerle nass yani kesinlik birbirine karışmaz. Keza Bostan'ın hikâyesinde (Furuğ Tab'ı sayfa 280). Sude şerhi Amire Tab'ı 1288/1871). C. I., S. 437. Etil sıkı Zâhit hikâyesi olup şöyle başlar: İştitim ki Anadolu ülkesinde, temiz bir memlekette, ârif, âbit bir Tanrı eri vardı. (Bütün hikâyede bu şeyhin tekkesine gelenlere yiyecek vermediği anlatılmaktadır. Tercemeci)".

* BAHİL ZAHİDİN HİKÂYESİ

İştitim ki, Anadolu ülkesinde, temiz bir memlekette, ârif âbit bir şeyh vardı. Birkaç seyyah ile birlikte o şeyhi ziyaret için o memlekete gittik. Şeyh efendi bizi görünce herbirimizin başını, gözünü, elini öptü. Bizi, izzet, ikram ile kabul etti, bizi karşısına aldı oturttu.

Gördüm ki şeyh efendi zengin bir adamdır. Çiftlikleri var, uşakları var, her bakımdan malı, mülkü var; altını var. Fakat ne çare ki meyvasız ağaca benzeyordu. Ziyaret için gelenleri güzel kabul ediyor, hadden aşırı bol dudak bir adam, lâkin mullağının ocağı soğuk, tenceresi kaynamıyordu.

Şeyh efendi gece sabaha kadar uyumadı. Teşbih, tehlil ile meşgul oldu. O, ibadet yüzünden uyumadı; biz de açlıktan uyuyamadık. Soher vakti olunca şeyh efendi yerinden kalktı, kapıyı açtı, yanımıza geldi, yine bize iltilâflarda bulundu, bizi öpmeye başladı.

İçimizde hoş tabiatlı, nükteci birisi vardı. Şeyh efendi bizi öperken: "Bize buseyi tahsis ederek ver. Fakire buse değil tuşe (nızk) lâzımdır. İkrâm ve izzaz ederek pabucumu çevireceğine, bana ekmek ver de pabucunu kafama vur!" dedi. (Müavvina ezlahında tashih, kalimenin harf veya noktalarının değiştirilmesine denir. Öpmek manasına gelen (buse) tashih eserden S.85-86'dan aldık. Usluk)

Erler başkalarını, kendi nefislerine tercih ile kazanmışlardır. Asil erler o gibi kimselerdir. Yoksa gönü ölmüş olduğu halde, geceyi diri tutanlar değildirler (gece sabaha karşı uyumayıp ibadet edenler). Gönü ölmüş fakat geceyi diri tutan şeyhlerin Moğol bekçilerinden ne farkları var? Onların da gönülleri ölmüş. Fakat gözleri sabaha kadar uyumaz.

Keramet: cömertlik, ekmek vermektir. Bu olmadıktan sonra boş davulun sesleri gibidir. Kıyamette o kimseyi cennette görürsün ki: dâvayı bırakmış, mânaya bakmıştır.

Dâvam mâna ile sağlamaştırılmak lâzımdır. Mânasız lâf, gevşek bir dayanaktır. Bu hikâye Mevlâna hakkında söylenmemiştir. Şeyh Sa'di'nin o şeyhden naklettiği hasis tabiatlar Mevlâna'nın





Mevlana'nın şu gâzeline²⁸⁵ cevap olacak:

Yüzünü göster ki ben, bağ ile Gülistanımın arzusundayım.

Dudağımı aç ki çok tatlı şekerimin arzusundayım.

Mümkündür ki bu rivayetlerin sonu, Sa'di'nin Mevlana'ya karşı olan inancında bir değişiklik husule getirmiş olsun. Nasıl ki bu iki zatın yollarının ayrılığı da bu iddia edilen şeylere şahitlik edebilir.

Bundan başka Eflâki'nin rivayeti bir dereceye kadar şüphelidir. Zira bu rivayette bahis konusu edilen Şemseddin-i Hindi²⁸⁶ Fars eyaleti sahip Divanı Şemseddin-i Hüseyin'den başkası olamaz.

Şemseddin Hüseyin, Salgurluların çökmesinden sonra, Moğol İlhanları tarafından Fars eyaleti Sahip Divanlığına tâyin edilmiş idi. Bundan dolayı kendisi, Fars mülkünün meliki değildi. Çâresiz olarak bu ünvandan Eflâki mübalâğa etmiş olacak. Sahip divanlığa tâyin tarihi Vassaf tarihine göre²⁸⁷ 671/1273 yılına rastlar. Bu tarihin gerçi Mevlana'nın Sadi'nin hayatı ile aykırılığı yoksa, Eflâki'nin naklettiği üzere Şemseddin'in, Seyfettin-i Baharzi'ye

bildiğimiz ahlâkı ile, hayatı ile hiçbir suretle uygun değildir. Keza Sadi'nin yüksek ahlâkı da ilâhi yola erişen kâmilere, itira etmesine, garaz yüzünden söz söylemesine müsaade etmez.

(1) Muamma istilâhında tashif, kelimenin harf veya noktalarının değiştirilmesinde derler. Öpmek mânâsına gelen (buse), tashif edilince nız mânâsına gelen (tuşe) olur. Kilitli Rifat Bilge tarafından Sadi'nin Bostanından terceme edilip 1942 de A. Halik Kitabevi'nin yayınladığı eserden S. 85-86 dan aldık. UZLUK

285- Mevlana'nın lâtif, gönül açıcı gâzellerinden birisi olan bu gâzelin tamamını Külliyyatı Şems'den S. 171-72 de okuyunuz.

286- Nasıl ki Sadi'nin şîrlerinden malûm oluyor ki, kendisi ile bu Şemseddin'in bir bağlılığı vardır. Onun hakkında güzel methiyeler söylenmiş olup, onlardan bir kasidenin matlağı şöyledir. Tannı teâlâyâ şükürler olsun ki, hasudun istememesine rağmen, atlarının, alinlarında hayır işareti olan süvariler geri geldi.

Şu kaside dahi, Fars eyaleti Divan dairesi işlerinin karşılıklı arasında Şemseddin Hüseyin'in tekrar Divan dairesi mesnedine tâyin edildiğini, onun Irak'tan Şiraz'a geldiğini anlatıyor. Diyor ki: Müjdecî haber getirdi ki, Irak'ın içinden Velti mansurun artık geldiğini, refin merfud olduğunu, Tannının, Fars eyaletine gayip âleminden bir hâkim gönderdiğini; farslıların başarılarına uzun sürecek bir gölge geldiğini. Utukların göçesi, İslâmın cemali Şemseddin'in, Ülkesinin hâkimi süvarilere baş, orduya kumandan olduğunu. Adil, âlim, büyük vezir ve güzel ahlâklı Hüseyin'in dünya yüzünde kendi benzeri olmyan öyle bir zattı. Bir başka kasidesinde de onu, doğunun, batının emiri olarak göstermektedir. Doğunun, batının emiri; âlim, âdil, Utukların serveri Şemseddin Hüseyin!

Bu hitap, Şemseddin'in kudretinin nüfuzudur. Şairler bu tâbirlerin benzerlerinden bir çoklarını şîrlerinde söylemişlerdi. Eflâki'nin, onun hakkında söylediği "Fars mülkünün meliki" sözü ile münasebeti vardır. Şemseddin Hüseyin (685/1286-690/1291) yılları arasında şehit edilmiştir. Vassaf tarihinde zikredildiğine göre Şemseddin Muhammet b. Malik cihan servetine sahip idi. 676/1277-78 yılında tek başına büyük kudretle Fars memleketlerinin mukataa veziri oldu. 699/1300 de inziva köşesine çekildi. Sabah, akşam yiyeceğini kendi köle çocuklarının yardımı ile bulabiliyordu. Keza, Divan vezirlerinden birisinin adı Şemseddin Melik olarak geçmektedir. Fakat Sadi'nin kasidelerinde onların isimleri görülmemektedir. Bu üç zatın hal tercemesini öğrenmek için Vassaf tarihinin ikinci cildine bakınız.

287- Vassaf tarihi C. II deki Fars atabekleri bölümü.



S.131 inancı vardı²⁸⁸. Bu gâzeli ona gönderdi. Seyfeddin 658/1260 senesinde ölmüştü. Demek oluyor ki Şemseddin o tarihte Fars ülkesinin Sahip Divanı, Eflâki'nin tâbiri ile Fars mülkünün meliki değildi. Onun sözünde başka türlü bir tasarruf lâzımdır²⁸⁹, diye bir tevile kail olmak icabeder. Böylece rivayetin önu ile sonu arasında aykırılık kalmaz.

Bu rivayetlerden anlaşıldığı üzere Sadi, seferlerinden dönerek Şiraz'a yerleştikten sonra tekrar Anadolu'ya yolculuk etmiştir. Bu söz, yani Tebriz'de Abaka Han ile meşhur şair Hümameddin'in mülâkat ettikleri keyfiyeti eskilerin ifadelerinden anlaşılıyor²⁹⁰. Lâkin Sadi'nin şu iki beyiti:

Gönlüm, Şiraz ülkesinden hoşnut değildir, Şimdi Bağdat'tan beni sormaklığın lâzım. Hiç şüphe yok ki feryadım oraya da erişir. Acaba sahip divanına feryadım yetişmez mi? Gösteriyor ki Atabeylerin çökmesinden sonra Fars ülkesinin durumundan Sadi'nin gönlü hoşnut değildi, yolculuk etmeyi düşünüyordu²⁹¹.

S.132

288- Şeyh Seyfeddin-i Baharzi 658/1260 da ölmüştür. Necmeddin-i Kübra'nın halifelerinden idi. Tarihi Güzide Tıpkı basım 789-791, Nefahat tercemesi 487-488. Eflâki nakleder ki: "Derler ki, Melik Şemseddin, âlemin şeyhi, hakkın kutbu Seyfeddin Baharzi'ye inancı olanlardan birisi idi. O gâzeli (ki yukarıda geçmiştir) bir kâğıt üstüne yazarak kıymetli hediyelerle Şeyh Seyfeddin'e — Şeyhin bu gâzel hakkında neler diyeceğini anlamak için — gönderdi. Buhara'nın bütün uluları, şeyhin katında toplanmışlardı. Vaktaki şeyh, o gâzeli tam bir dikkat, derin bir anlayışla okudu, nara vurdu, kendini yitirdi. Coşkunluklar ederek urbasını yırttı, feryatlar etti, ondan sonra buyurdu:

Bu nasıl nazlı bir er, nasıl bir din şehsüvan, nasıl göklerin kutbu, nasıl yer yüzünün rahmeti? Gerçek, garip bir sultandır ki, âlemede zuhura gelmiştir. Tannı için, yine Tannı için mükaşefe sahibi olan bütün şeyhler, böyle bir erin hasretinde idiler. Yüce Tannı'dan diliyorlardı ki, böyle bir devlete erişeler. Muvaffak olmadılar, o saadet ancak son zamanın insanlarına nasip oldu. Nasıl ki buyurmuştur: Geçmiş yüz yılların uluları, böyle bir eri düşlerinde aramışlardır. Bu saadet son zamanın insanına yüz gösterdi.

Beyit Mevlana'nındır.

Allah, Allâh! o uluyu bulmak için, demirden çarık kuşanıp, ele demirden çomak almak gerekir.

Eflâki der ki, Seyfeddin'in oğullarından Mazharuddin adlı olanı Konya'ya Mevlana hazretine geldi. Birçok yıllar oturdu, tekrar Buhara'ya döndü. Onun diğer oğullarından birisi de Konya'da yaşamaktadır. Bu hikâye doğru olsa dahi Eflâki'nin kendine mahsus mübalâğası ile karışmıştır.

289- Meliki -Mülkü Fars "Fars Mülkünün Meliki" tâbiri Şemseddin'e ait olarak bu hikâyede yer almamaktadır. Belki Eflâki bunu Şemseddin'in nüfuzunun genişliğini göz önünde tutarak bu hikâyede söylemiştir.

290- Sadi'nin Abaka Han ile mülâkat ettiği hakkındaki destan Sadi Külliyyatının önsözünde yazılı olduğu gibi, yine Sadi'nin Tebriz'li Hümameddin'i gördüğü haberi de Habîbüs-siyer'de yazılıdır. Lâkin muhakkıklar, Sadi'nin İlhan ile mülâkatı hakkındaki bilgi hususunda şüphelidirler.

291- Zira bu kıta'daki (Sahibi Divan) dan maksat Alâeddin Atâmelik-i Cüneyni olup Atâmelik, Irakı Arap'ta hâkim idi. Binaenaleyh bu gidişin, 621/1224, 655/1257 seneleri arasındaki ilk seferlerinden sonra olması icabettir. Bu seferin yapıldığını tayid eden Sadi Külliyyatının Havatim denilen kısmındaki şu gâzel bu ihtimali vermektedir: (Görünüşe göre Havatim "sonuncular" denilen bu gâzelleri Sadi, ömrünün sonuna doğru nazmetmiştir.)

Gidiyorum, hasret yüzünden arkama bakıyorum; hiç ayağımdan haberim yok ki, yürüyor muyum? Gönülsüz, dostsuz gidiyorum, iyice biliyorum ki ben yol eri değilim.

Belki gönümün intibâhine kapılmışım. Canım senin dudağının havası tesiri ile diridir; başka hava, başka su bana hiçbir suretle iyi gelmez. Ayaklarımı dolaştırıyorum, çünkü gönlümün ayakları dolaşmaktadır; yükümü taşıyorum, halbuki yükümden fazla bağlanmışım.

Senin hisminin ateşi su, toprakla bulaşmış olan beni götürdü.

Ondan sonra ancak, rüzgâr benim haberimi sana ulaştırabilir.

Gâmin tomarından her düğümü açacak olursan; çiğemin kanı ile bulaşmış harfleri görürsün.

Eğer bir harf dile getiriyor san, kalem gibi göğsüme kadar başımı yanıyorlar.

Bundan böyle, söylediğim sözler yalnız şikâyet olur; senin alından şikâyet edecek olursam, hangi kapuya varayım?



Lâkin Hümmameddin'in Abaka Han'la mülâkat ettiğine dair olan senetlerin kesin olmayışı, Fars'daki Moğol şihnalari İnkıyanu²⁹² S.133 Soğuncak Noyan için yazdığı övgüler onun Şiraz'da oturduğunu, tekit ettiği halde Şeyh Sadi'nin ikinci seferine ait olan rivayeti sarsıntıya uğramaktadır.

Bu zorluk, Sadi'nin ikinci yolculuğu hakkında elde kuvvetli senetler mevcut olmamasındandır. Yukarda geçen bu iki rivayette, Mevlâna'nın Semâ meclisi ile şairliğinin de söylenmesine göre bu takdirde onun Sadi ile görüşmesi 642/1245 senesinde yani Mevlâna'nın ilk defa semâya, şiiire başladığı tarihten sonra vaki olmuştur²⁹³.

*Gerçi senin pazardaki kâbende huzur aydınlığı olmadıysa da; Sefer daha iyidir, çünkü oturup kalmaya (hazara) mecalim yok.
Seferin uzaklığı ile senden irak kalacak isem de; sen öyle bil ki, ben ancak, o alçak gönüllü Sadi'yim.
Kaza ile kaderinin pençesi senin eteğine ulaşmazsa da, çaresiz ayağımla gittiğim yerden başımla geri geliyorum.*

Bu gâzelden anlaşılıyor ki, Şeyh Sadi, dostlarından yahut akrabalarının birisinden yahut Fars eyaletindeki uluların birisinden incinmesi sebebiyle Şiraz'da oturmaya imkân bulamamıştır. Gerçi şikâyet sözünü diline dolamamakta beraber gönül şikâyetle dolu olarak sefere çıkmıştır. Gerçi o şartla ki, eğer ayakla gitti, baş ile geri geldi demektir. Gâzelerde söylenen seferin illeti Gülistan'ın mukaddimesinde (Fars ülkesindeki karışık durumlardan,) diye bildirilmekte olan sebeplerdir. Herhalde bu bir başka sefere aittir. Hususiyile ilk seferlerin başı, görünüşe göre şeyh, Sadi adıyla meşhur bir şair olmamıştır. Şimdi şeyhin nereye kadar gitmiş olduğunu, acaba kendi şartına vefa etmemiş midir? bunları görelim. Havatim kısmında olan diğer bir gâzeli bu soruya güzel cevap vermektedir. O gâzel şudur, Sadi Külliyyatı Furugu basımı S. 786.

*İşte Sadi ayağı ile gittiği halde başı ile geri geldi
demeysin ki sarhoşluktan dolayı habersiz geldi.
Gönül, karmakarışık, hatin kendi tarafından, halbuki pek basit kalıpla oturmaya geri geldi.
Güzellik itnesi bağın, baharın sevdalısı olarak seher vaktindeki kuşların ötüşlerine aşık olarak geri geldi.
Akıllansın, sükûnet öğrensün diye yıllarca gurbette süründü, ne öğrendi? Belki gittiğinden daha da coşkun,
taşkın olarak geri geldi.
Şiraz toprağı her vakit güzel kokulu gül yetiştirir, onun için güzel ötüşlü başka bir bülbül geri geldi.
Kendisi Şam'da olduğu halde, arzusu Şiraz'daki husrvimizdedir;
Şekerden daha şirin, tatlı bir düşünce ile geri geldi.
O mücrim olan zavallıya danımayınız; zira iyi bir insan; günahkâr, kapıdan tekrar girdiğinde ona danımaz.*

Anlaşıyor ki Sadi bu gâzeli, evvelki gâzelinden sonra yazmıştır. Binaenaleyh Sadi, ikinci seferinde Şam şehrine kadar gitmiş, ihtimal oradan da Anadolu'ya seyahat eylemiş, Mevlâna'yı görmüştür. Bu faraziyyeye göre eğer doğru ise o 662/1263-672/1273 yılları arasında kendi seyahatini yenilemiştir. Şurasını da unutmamalıdır ki, bu gâzel, Sadi'nin kasideleri arasında ufak tefek farklarla bulunmaktadır. Bombay basımı Sadi Külliyyatı 1309/1890.

292- İnkıyanu 667/1269 yılında Abaka han tarafından Paris "Fars" Şihnalığına tayin edilmiş olup Sadi, onun hakkında aşağıdaki mâtlağ'da kaside söylemiştir:
Her gün dünya birçok değişiklikler göstermektedir; bu suretten her halde başka bir surete dönecektir.
Soğuncak Noyan evvelâ 670/1272 senesinde, ikinci defa 677/1278 yılında Fars eyaleti işleri için memur edilmişti. Sadi, şu kasideyi, onun hakkında yazmıştır:

*Zaman eskiden olduğu gibi şimdi de birçok kılığa girmektedir;
Binaenaleyh akli başında olan kimse dünyaya gönül vermez.*

Bombay'da 1309/1890 da basılan Sadi külliyyatında bu kasideyi İnkıyanunin medhi olarak nazmetmişlerse de, şimdi yazılacak beyit:

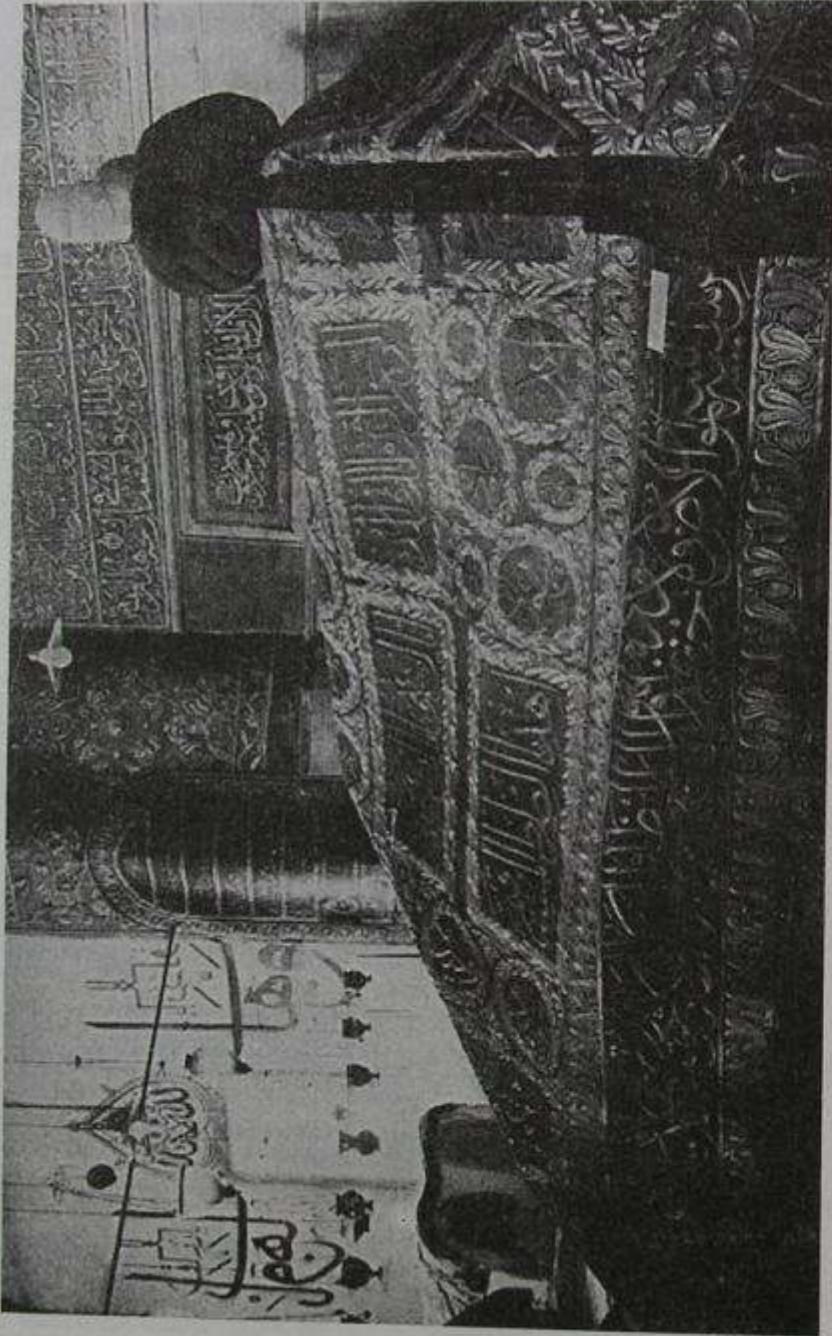
Ulu Noyan'ın devleti dünya durdukça dursun.

İhtimal ki bunlar da Soğuncak Noyan'ın hakkında söylenmiş olmalı,

293- Elimizde olan delillere uygun olarak, Mevlâna, Şems'in yüzünü görmeden önce şiir söylememiştir. Fakat bu bahsin kabulü müşküldür. Lâkin rivayetlerin mülâhazası ile kabulden başka da çâre yoktur.

Sadi ile Mevlâna mülâkatının senesi kat'i olarak belli olmadığı gibi Eflâki'nin sözleri de şüphelidir. Eflâki Menakıbı'ndaki bilgiden başka bir senet ile başka bir kaynağa kesin, yakın olarak sahip olan Acayibül Büldan müellifinin rivayeti de Eflâki Dede'nin ileri sürdüğü sözlere uygun olduğundan ötürü bu iki ulunun görüştüğünden şüphe edilemez.





7. BÖLÜM

ÇAĞDAŞI PADİŞAHLAR, EMİRLER

Mevlâna Anadolu ülkesinde bazen bağımsız, bazen Moğollar tarafından iş başına getirilen Selçuklu padişahlarından bir kaçı ile çağdaş idi. Selçuklu padişahları eskiden beri bilginlere, din büyüklerine, tarikat pîrlerine muhabbet gösterdiklerinden Mevlâna ile hanedanının eskiliği, babasının şöhreti, şahsî ululuğu bakımından ona riayet etmeyi borç biliyorlar, imkân dairesinde hizmetine riayet gösteriyorlardı.

Moğolun ansızın hücumu, şehirlerde öldürmeler, yağmalar cihangir Harzemşahlar devletinin çökmesi, Muhammet Harzemşah'ın ibret verici âkibeti, halkın gözünde, hadiscilerle vaaz edenlerin inancına göre Tanrı gazabının alâmetlerinden, âhir zamanın işaretlerinden idi. Bunlara sebep olarak, halkın şeriat hudutlarına itinasızlıklarını, sünnete riayet etmediklerini, farzlardan, göklere mensup olan sünnetlerden yüz çevirmelerini gösteriyorlardı. Bunlar, tabiatıyla Müslümanları uyandırarak Allah'ı sevmeye, ibadete, gaybî kuvvetlerle vazifeli olan din şeyhlerine hürmete yöneltiyordu. Bunun üzerine Sultanlarla emirlerin gönülden inanışları neticesi, yahut bütün memleket ahalesinin arzularını koruma, onların taraflarını tutmaları dolayısıyla; tasavvuf önderlerine, gece gündüz ibadet edenlere, bilginlere fazlasiyle saygı gösteriyorlar, acizle, niyaz ile onların tarikatına giriyorlardı.

Moğollar, ikinci Giyâseddin Keyhusrev'le Baycu Noyan arasında vukua gelip Giyâseddin'in yenilmesiyle sonbulan Köseadağ savaşının²⁹⁴ arkasından

294- Bu hâdisenin tafsilâtı İbni Bibî'nin Selçuklular tarihinde S. 236-2411 okunabilir. Bizim tercemede S. 214-219.



Anadolu'ya taaruz ettiler. Adetleri üzere insanları öldürmeye, şehirleri yağmaya başladılar. Buraların halkı korkuya, ıstıraba düştü. Bu tarihten sonraki Anadolu Selçuklu padişahları, Moğollar'ın uyruğu idiler. Çâresiz olarak kendi canlarını, hanedanlarını korumak için her türlü maddî, mânevi kuvvete başvurmaya teşebbüs ettiler.

İptidaname'nin, Eflâki'nin rivayetlerinden anlaşılıyor ki Selçuklu padişahlarının hepsi, Mevlâna'ya iradet göstermişler; bunlardan Sultan İzzeddin Keykâvus II (643/1245-655/1257), Rukneddin Kılıç Arslan IV, 655/1257-664/1266) Mevlâna'nın huzuruna erişmişler, Semâ meclislerinde hazır bulunmuşlardır. Tasavvuftan behresi olan, yahut, bu meşrepten tad duyan o devrin emirleri, vezirleri de şeyhlerin sohbetlerini büyük bir kurtuluş yolu

sayıyorlardı. Fırsat buldukça Mevlâna'nın huzuru ile şeref buluyorlardı. Padişahları da onun katına gelmeye râğbet ettiriyorlardı. "Saltanatın başlarında Anadolu padişahı İzzeddin Keykâvus II., Mevlâna'nın ulu veliliğinden gâflette idi. Bir gün kendi veziri İsfahanlı Şemseddin'e -vakit vakit Mevlâna'yı niçin ziyaret- ediyorsun, o uluda, devrin diğer şeyhlerinde olmıyan neleri gördün? diye itiraz etti.

Sahip Şemseddin, Sultana cevabında bir çok deliller söyledi. Böylelikle Sultan da hazreti ziyaret arzusu hâsıl oldu." Eflâki'nin rivayetine bakılırsa, İzzeddin Keykâvus Mevlâna'nın müridlerinden birisi olduğu gibi saltanatta olduğu gibi saltanattan ortağı olan kardeşi Sultan Rukneddin'de Mevlâna'ya inandı. Bendelik, iradet halkasını kulağına taktı, Mevlâna'yı kendisine baba yaptı. Lâkin sonra o, ma'rifet kiblesinden yüz çevirdi. Şeyh Baba denilen bir çok riyazet yapan, dış şeylere ziyadesiyle bağlı zahit bir kimsenin müridi oldu. "Taştanede semâ meclisi kurdu. Büyük bir ikramla Merentli Şeyh Baba'yı getirdiler. Sultanın tahtı yanındaki bir kürsüye oturtular. Hazreti Mevlâna kapıdan içeri girdi, selâm verip bir köşeye oturdu. Kur'an-ı Kerim okunduktan sonra muarifler fasıllar okudular. İslâm Sultanı Rukneddin, yüzünü Mevlâna'ya çevirerek:

Hüdanvendgâr'ın, ulu şeyhlerin bilginlerin malûmu olsun ki bu ihlâslı bende, Şeyh Baba'yı kendime peder yaptım, o da beni oğulluğa kabul etti dedi. Mevlâna dedi ki: Sa'd çok kıskançtır, ben sa'dden daha kıskançım, Tanrı da benden daha kıskançtır. Buyurdu ki eğer Sultan, onu kendine baba yaptıysa," bizde bir başkasını oğul tutalım. Na'ra vurdu, yalın ayak çıktı gitti." Eflâki, kendi âdeti veçhile, Mevlâna'nın kerametini nakledeirken Pervane'nin kışkırtmasıyla vuku bulan Sultan Rukneddin'in katlini, Mevlâna'nın, ondan yüz çevirmesini sebep olarak gösterir. Bu meclisten birkaç gün sonra "Emirler dâvet ettiler, ittifak gösterdiler, Sultanı Aksaray'a, Tatarın defedilmesi meşveretinde bulunmak üzere çağırdılar. Sultan kalktı, evvelâ yardım isteyip sonra gitmek için Mevlâna'ya geldi. Buyurdu ki, gitmezsen iyi olur. Dâvet haberleri arka arkaya gelince çâresiz yola çıktı, Aksaray'a varınca bir halvete götürdüler. Kemân kirişini boynuna geçirdiler, darda kalmış olduğu halde çırpınıyor, bağıyor; Mevlâna, Mevlâna diyordu. Eflâki'nin rivayetine mutabık

S.135

S.136 olarak Mevlâna şu gâzeli buyurdu²⁹⁵

*Sana demedim mi oraya gitme, çünkü senin âşinan benim,
Bu fanilik sarayında hayal çeşmen benim. Onun arkasından
başka bir gâzel buyurdu:*

Sana demedim mi oraya gitme ki seni müptelâ ederler.

Bir bakışla seni belâ okuna amaç ederler.

Sultan Ruknettin'in öldürülmesi olayı İbni Bibi Selçuknamesinde²⁹⁶ genişçe anlatılmıştır. Onun asıl sebebi, Muineddin Pervane'nin sultana içten muhalifliği idi.

Anadolu emirlerinden, vezirlerinden olup önce de geçmiş olan Seyyid Burhaneddin Muhakkık'ın bilgili müridlerinden olup, Mevlâna zamanında iktidarlı zatlerden bulunan Sahip Şemseddin-i İsfahani, Celâleddin Karatay²⁹⁷, Taceddin Mutez²⁹⁸ hakikati taniyan o üstada gönül alçaklığı ile, tam kullukla bağlı idiler. Bunlardan daha ziyade Muineddin Pervane'nin Mevlâna'ya hususiyeti vardı.

Pervane diye şöret bulan²⁹⁹ Ali oğlu Muineddin Süleyman, Evvelâ mektep muallimi idi. Fakat akl, zekâsı cihetiyle yüce makamlara yükseldi. Senelerce Anadolu memleketlerinde naiplik suretiyle hükmünü yürüttü. Her ne kadar Selçuklu hanedanı, saltanat makamında idi ise de gerçekten bütün işler, hattâ padişahların bile azli, tahta oturtulması Pervane'nin onaylaması ile, uyarlaması ile oluyordu. Onun sahip olduğu aklın, zekânın ziyadeliği hasebiyle Selçuklu uluları, pirleri onun emirlerine boyun eğmişlerdi.

Neticede zekâsı onun helâk sebebi oldu.

S.137 Bunduktar diye tanınan Mısır Padişahı Rukneddin Baybars (658/1260-676/1277) ile gizlice el birliği ettiğini, onlarla dostluk kurduğunu, Moğolların aleyhine kışkırttığını, Mısırlıları Anadolu'ya çağırdığını anlayan Abaka Han.

295- Binaenaleyh bu iki gâzel 664/1265-66 yılında yazılmış olmalı.

296- İbni Bibi'nin Selçuklu tarihinde S. 299-303, bizim tercemede S. 269-273.

297- Bu hallerin neler olduğu hakkında yukardaki kaynağın 213-284 üncü sayfalarına bakınız.

298- Bu Emir Taceddin Mutez, Harzem ahalisinden idi. Mevlâna Medresesinin yanında hizmetkârlar için bir bina yaptırmış idi. Eflâki der ki: "Emir Taceddin, dostlar için bir âşiklar yurdu inşaa ettirmek maksadıyla ricada bulunmuştur. Mevlâna buyurdu: Biz bu fani dünya'da Âd, Semud kavimleri gibi yıkılıp, yok olan köşkler, çardaklar yapmak istemiyoruz. Biz Nuh, Halil peygamberler gibi, cennet sahasında aşk köşkünden başka bir şey yapmak istemiyoruz. Mevlâna divanında (Sahat-ı Hulûd) = Ebedî alan diye yazılı. Emir Taceddin dışarı çıktı, kendi sarayına gitti. Cizye malinden 3 bin dinarı, kendi naibiyle dostlarının hamam akçesi yapması için gönderdi. Mevlâna, biz neredeyiz, dünya akçesi nerededir, diyerek kabul buyurmadı. Nihayet Sultan Veledî Şelaatçı tuttu. Mevlâna niza gösterdi. Medresenin yanında hizmetkârlar için birkaç derviş evi yapıldı." Bu emir'in adı İbni Bibi Selçuknamesi'nde iki yerde Taceddin'i Mutez diye geçmektedir. Müellifin elindeki Eflâki nüshasında muteber diye okunuyormuş.

299- Hal tercemesini öğrenmek için Muhtasar Selçuk tarihine S. 272-320'ye bakınız. Bizim tercemede S. 244-289.





Muineddin Pervaneyi Abulistan³⁰⁰ vak'asında, Moğolların Mısır askeri tarafından mağlûp edilmesinden sonra 675/1276 yılında katletti. Moğollar ondan o kadar incinmişlerdi ki, etini yediler, hattâ Abaka dahi onun etinden bir miktar yedi.

Muineddin, hükümeti, vezareti günlerinde Anadolu memleketlerini idaresi altına aldı. Yolları müteğâllibeden kurtardı. Şeyhler için hanikâhlar tesis etti, medreseler yaptı. İlim sahiplerine rağbet gösterdi. Câmî-ül Usul kitabını³⁰¹ Konya'lı Şeyh Sadreddinden dinledi. Fahreddin-i Irakî için Tokat şehrinde bir hanikâh kurdu, onu şeyhliğine tâyin eyledi. Herkesten ziyade hazreti Mevlâna'ya bendelikler izhar eyledi. Çok zaman Mevlâna'nın Medresesine gelirdi. O söz yaratan hakîm'in cana can katan

sözlerinden, tatlı hitabelerinden faydalanırdı. Mevlâna'nın meclisindeki sözlerinin özetinden ibaret olan Fihî-Mafih kitabı işte bu Pervane'ye hitaben söylenmiştir.

Muineddin toplantılarda hazır bulunduktan başka³⁰² adak paralarını da Mevlâna'ya gönderirdi. **S.138**

Mükellef semâlar³⁰³ tertip ederdi. Mevlâna dahi o toplantılara gelerek şeref başışlardı. Konya ahali, Pervane'nin, o doğruların ulusu olan Mevlâna'nın önünde gösterdiği tam bağlılıktan istifade ediyorlardı. Ehemmiyetli olaylar yüz gösterdi. Mevlâna da Pervane'ye, onları başışlaması, dostluk göstermesi için mektup yazdı. Nasıl ki, "Mevlâna'nın dostlarından bir Vali, yağma sırasında büyük mal kaybına uğramış, iki üç bin dinar borç altına girmişti. Onu ödemeye iktidan yoktu. Kalktı, çoluk çocuğu ile birlikte Mevlâna'ya geldi.

300- Bu hususa dair İbni Bibî'nin Selçuklular tarihinde tafsilât vardı; S. 316-18. Tercemede 286-287.

301- Eflâki naklediyor: "Bir gün Mevlâna'dan kendisine öğüt vermesini, nasihatla bulunmasını rica etti. Mevlâna bir müddet düşünceye daldı, sonra başını kaldırdı, dedi: Ey Emir Muineddin! İşitiyorum ki Kur'anı ezberlemişsin, evet dedi; yine buyurdu, işittim ki "Câmî-ül Usul Fi Ahadisirresul" adlı eseri şeyh Sadreddin'den dinlemişsin, evet dedi. Böylelikle Tanrı ile onun peygamberinin sözlerini okumuşsun; bunlardan lâıyık ile bahsediyorsun, biliyorsun da, o büyüklerin sözlerinden öğüt kabul etmiş olmuyorsun. Ayetin, hadisin buyruğuna göre iş işleyorsun, benden nasıl öğüt dinleyeceksin? Pervane ağlayarak kalktı, Mevlâna'nın ayağına kapandı. Ondan sonra ibadete, adalet ile iş görmeye başladı."

302- Eflâki Menakibi'nden anlaşıldığına göre, Muineddin Pervane, Mevlâna yahut Mevlâna dostlarından teşekkül eden birçok meclisler kurmakta, kendisi oralarda hazır bulunmaktadır. O cümleden olarak bir vakit Kemâleddin Kâbi 656/1258 yılında Konya'ya gelmiş, Mevlâna'ya mürid olmuş, bir semâ meclisi yapmıştır. "Bütün sultanlar, ulular o mecliste hazır idiler. Muineddin Pervane Sultanın naipleri bana uyarak (Hikâyeyi rivayet eden Kemâleddindir) ayakta idiler. Mevlâna saz heyetine şu rubaiyi buyurdu: O âşiklara yakışan bir coşkunluk, ateşli, telâşi olarak geldi, evet onun ruhu doğruluk, gül bahçesinden bir koku almıştır.

Kâplı kadı, hayat suyunu aramak için bu yolda bugün bütün kadıları geçti. Bir gâzele buyurmaya başladı: Eğer beni bilmiyorsan, gecelerden sor, sararmış yanağımdan, kurumuş dudağımdan sor. Bu bir uzun gâzeledir.

303- Eflâki'nin Âriflerin Menkabeli'nde yazılıdır: "Bir gece Pervane Mevlâna'yı dâvet etmişti. Şeriat ve tarikat ulular hazır idiler. Semâ bittikten sonra büyük bir yemek sofrası döşediler. Pervane'nin işaretleri ile pirinç yemeğinin içine altın çıkışı konulmuş bir altın kâseyi, Mevlâna'nın önüne sürdüler. Pervane vakit vakit Mevlâna'dan yemeği buyurmasını niyaz ediyordu. Mevlâna, Pervane'ye karşı bir bağırdı: Tiksinilen bir yemeği tiksintili bir kâbe koyarak Tanrı orlerinin önüne getirmek iyi bir şey değildir. Tanrı'ya şükürler olsun ki bize bu kâseler ve bu keselerden tam bir bikkünlük başışamıştır. Şu gâzele buyurdu: Tanrı'ya şükürler olsun ne yağnya, ne tatliya; ne o altın dolu çıkıya ne de o altından yapılmış kâseye arzum var! Bu hikâye henüz dâvete çağırılmaların başlangıcında olmuştur."



Bu hususta Pervane'ye, az bir şeyle sulh yapılması, yahut mühlet verilmesi için inayet, şefaât mektubu yazılması ricasında bulundu. Mevlâna hemen bir tezkere gönderdi. Pervane, bu meselenin divanla ilgisi vardır, diye söylenmiş olacak ki hâşa, hâşa, divan Süleyman'a hükmetmez. Belki divan, Süleyman'ın hükmü ile iş görür, diye cevap yazılmasını buyurdu. Pervane'nin adı Süleyman olduğundan büyük sevinç duydu. Amil denilen bu memurun borcunu sildirdi. "Keza" Konya şehrinde büyük bir hâdis olmuştu. Bütün Konya ahali, Muineddin Pervane'nin katma inayet mektubu yazması için Mevlâna'ya geldiler. Mevlâna'ya olayı arzettiler. Affetmesi için şefaât maksadıyla bir mektup yazarak yolladı. Pervane mektubu okuyunca: Bu meselenin (Veled-i Sadru) ile ilgisi vardır, onun da hazır bulunması lâzımdır, demiş. Mevlâna pervanenin mektubuna olan cevabında buyurdular ki, dervişlerin isteği ancak bir yüzlüdür ve bu mânanın ise yüz türlü yüzü vardır. Pervane mektubu gözlerine sürdü. Şehir ahalisine kurtuluş verdi.

S.139

Mevlâna'nın zamanında bulunan ulularla, yüze gelenler onu büyük tanımışlar, o hazret için kölelik icaplarını yerine getirmişlerdir. Lâkin Mevlâna, daha ziyade dervişlerle, yoksullarla oturup kalkmış, iğreti efendiliklere³⁰⁴ devamlı kalmayacak mevkilere gönlünü asla kaptırmamıştır. Yüksek tabaka ile ancak zaruret olduğu, yahut onları doğru yola getirmek icabettiği vakit görüşmüş ve bunun dışında o sınıf ile hiç karışmamıştır. Mevlâna'nın gidişi ile iç âlemine **S.140** ait bulunan bu konu bundan sonraki bölümde geçecektir.

"Pervane'nin konağında, bir gün semâ yapıyordu. Mevlâna sonsuz coşkunluklar gösteriyordu. Halbuki Seyyit Şerafeddin, Pervane'yi bir köşeye çekmiş Mevlâna'nın aleyhinde bulunmakta idi. Pervane de onu dinlemeye mecbur oluyordu. Filhakika Mevlâna şu gâzele buyurdu: Düşmanın hezeyan dolu sözlerini gönlün içinden işittim; Benim hakkımdaki kötü düşüncelerini de gördüm. Onun köpeği ayağıma ısırdı, cana cefa verdi; ben köpek gibi onu ısırıyorum, kendi dudağıma ısırıyorum. Ben her kişinin sırtına Tanrı erleri gibi vakfım; senin sırtına vakfım diye düşünüyorum.

Pervane derhal başkoydu, tövbe etti; ondan sonra Seyyit Şerafeddin'e yüz vermedi.

NOT: "Sadru" hem bir insanın adıdır, hem de diğer anlamı ile yüz tane yüzü olan demektir.

304- Hüdavendî (Hüdaventlik) ıstılahı şu beyitten alınmıştır: Mesnevi C. IV.: 2779. Odunç hüdaventliğini Tanrı'ya ver ki, hak sana ebedî hüdaventlik başışlasın

8. BÖLÜM

MEVLÂNA'NIN SURETİ, İÇ ÂLEMİ

Mevlâna, zayıf, sarı yüzlü ve ince vücutlu³⁰⁵ bir zat idi. "Birgün hamama girmiş, orada merhametle kendi vücuduna bakınca çok zayıf olduğunu görmüş, buyurmuştu ki, bütün ömründe bir kimseden utanmamıştım, bugün kendi zayıf vücudumdan çok utandım." Sarı çehresi zayıflığı ile beraber gayet nuranî, muhabbetti, azametli idi. Onun gözleri çok cezbeli, keskin ve coşkunlukla dolu idi. Gözlerinin nurundaki parlolu ile coşkunuğundan dolayı hiçbir yaratık onun gözlerine bakmaya muktedir olmazdı; bakanlar gözündeki nurun parlamışından ötürü derhal çekinir, yere bakardı.

Elbisesi ilk önce bilginlere mahsus sarık ile yeni bol cübbeden ibaretti³⁰⁶. Tarikatını değiştirip Şems'le görüştükten sonra gök ferace giyiyor, başına duman renginde sarık sarıyordu. Hayatının sonuna kadar bu giyinişini değiştirmedi.

305- Eflâki diyor ki: "Cemaattan birisi Pervane'ye demiş ki: Mevlâna, devamlı perhizden ötürü san (soluk) benizli idi. Sultan Veled ise gayet pembe yanaklıdır." Mevlâna'nın gazelleri arasında görülen birçok şiirler, Eflâki'nin dediklerini gerçekleştirmektedir. Nasıl ki: Senin iki elin deniz gibi gevher saçmaya inad ederse; Sarı yüzün, sarılık gösterir ve ufak tefek tozlarla uçup gider. Sus artık dostun bir hazine idi; O hazinenin tarifini, tavsifini ne bir kimse, ne de hiçbir şey benim sarı yüzüm kadar ifade edemez. O kırmızı altunu sevinç sermayesini bana ver, korkudan, ümitten dolayı yanakların altın gibi sarıdır. Göz yaşlarıma, sararmış yüzüme, merhamet etmesen bile ciğerimin yanmasında kokular çıkıyor, ona acı. Bu başım meygededir, içki kadehini söyle kırsın; bu yanağım altun gibidir, altını çuvalda tutma. Şahitler göstermeye hiç lüzum yoktur, çünkü Mevlâna'nın gazellerinin çoğu bu mânayı anlatmaktadır.

306- Eflâki Menakıbına bakınız.



Mevlâna'nın iç âlemi "siret" ahlâk bakımından gerçek erler tarafından övülen, zamanın başta gelen simsarlarından idi. Sultanül Ülema gibi bilgi sahibi olan babasının denetçiliği altında mezhebin, irfanın temiz muhitinde terbiye görmüş olan Mevlâna, ahlâkının temelini böyle kuvvetli eğitim üzerinde kurmuştur. Sülûk yoluna adım attıktan, eliyle Tanrı erlerinin eteğini tuttuktan sonra babasından miras kalan o, maarifet kandilindeki yağla gönül çarasını ışıklandırmıştı.

S.141

Mevlâna'nın ilmi kemâli ile, şeriat adamlarının sözlerini anlamaktaki ihatası, velilerle murakebe erbabının sözlerini, hallerini incelemekteki kudreti, derin araştırmacılığı, onun fitri, asli terbiyesine ilâve olup, onu insanlığın en yüksek derecesine, ahlâk kaidelerinin en yüce mertebesine ulaştırmıştır. Nihayet Şemseddin'in, insanı temelinden yakan aşkı, onun bütün varlığını ateşe verdi. Kin tutuculuk, kötülüğün kaynağı ve her türlü şerrin esas olan şahsî duygular bencillik ile maddî işlerde başkan olma arzularından onu kurtardı. Aşk cihanı ile bir yüzlü olmak, barış isteyicilik ile kemâle, mutlak hayır tarafına kendisini çekti. Kavgacılığın aslı olan gayret perdesini³⁰⁷, rengini, onun gözü önünden kaldırdı. Neticede iyi, kötü ne yaratılmış ise kendinden bir parça olarak kabul etti:

İyi de, kötü de dervişin parçasındandır.

Böyle olmayan kimse derviş değildir³⁰⁸.

Bundan dolayı, hayatında bütün milletlerle, mezheplerle anlaşması, barış esası hâkim oldu. Herkese karşı bir türlü muamelesi vardı. Müslümana, Yahudiye, ateşe tapana bir gözle bakıyordu. Müridlerini de böyle olmaya dâvet ederdi. Nasıl ki "bir gün semâ da iyice kızışmıştı. Sevgilinin (Allah'ın) didârı ile müstağrak olup halden hale geçiyordu. Ansızın bir sarhoş sema'a girerek coşkunkluklar etmeye başladı. Kendisini bilmeyerek Mevlâna'ya vakit vakit çarpıyordu. Hazreti Mevlâna'nın dostlarıyla müridleri, adamı azarlayıp incittiler. Buyurdu ki şarabı o içmiş, sarhoşluğu siz ediyorsunuz. Dediler ki, o tersâ (Hristiyan) dır. Buyurdu ki o, tersâ (yani ikinci anlamı da) korkan kimsedir. Ya siz niçin korkmuyorsunuz?... Baş koydular, tövbe ettiler. Bu mesele, yani milletlerle birlik, barış; Mevlâna'nın kabul etmiş olduğu esaslardan birisidir. Kendisi böyle yapmış, eserlerinde³⁰⁹ bilhassa Mesnevi'sinde bütün insanları buna çağırmıştır.

Tahkikle aşk neticesi hâsıl olan bu birlik, barış esasları Mevlâna'ya büyük bir tahammül, yumuşaklık bağışlamıştır ki, hayatında gönül gözleri kapalı olan

307- Mesnevi'den şu beyiti göz önüne getirilim. C. I.:

2467. Renksizlik âlemine ulaşan, Musa ile Firavun'un barışmış olduğu âleme kavuşmuş olur.

308- Şu beyit Mevlâna'nın yüksek ve lâtif gazelinden bir parça olup matlağı böyledir:

Aşklar için arayıp sorma, kendileri için değildir; arandın dünyada ise zaten ondan başka bir şey yoktur.

309- Musa ile çoban hikâyesi münasebetiyle Mesnevi (C. II, beyit sayısı 1720-1816 karanlık bir damdaki Fil (Mesnevi C. III., beyit sayısı), üzüm satın almak için 4 kişi arasındaki anlaşmazlık (Mesnevi C. II., beyit sayısı 3681-3713).



S.142 hasımları tarafından ona reva görülen dil uzatmalara, ileri geri söylemelere, uygunsuz lâkırdılara hiç acı cevap vermez, mülayimlik, güzel huylarla onları doğru yola getirirdi.

Konya'lı Siraceddin'in yanında biri, anlatır³¹⁰ "Mevlâna demiş ki, 73 mezheple beraberim, Siraceddin gâraz sahibi idi. Mevlâna'yı incitmek, onu kıymetten düşürmek için yakınlarından ulu bir danişmendi, Mevlâna'ya —kalabalığın önünde— sen böyle mi söyledin? diye sormak için gönderdi. Ona tenbih etti ki, eğer ikrar ederse kendisine küfürler savur, onu incit. O adam geldi, acaba siz, ben 73 mezheple beraberim diye söylediniz mi? diye sordu. Cevabında Mevlâna, evet demişmiş, dedi. O adam ağzını açtı, küfretmeye, terbiyeye yakışmaz sözlerle başladı. Mevlâna gülerek dedi ki, senin söylediklerine rağmen seninle de beraberim." Mevlana ilim, malûmat ve mânevi makamları, büyük adamlara yakışacak olan tevazu ile bezenmişti³¹¹.

Büyük, küçük, aşağı yukarı bütün halk tabakasına tevazu ile muamele yapardı. Asla onun işlerinde kibir, gurur ve kendini beğenmişlik zerre kadar görülmezdi. Bu işte genç, ihtiyar, mümin ile imansız arasında hiç bir fark gözetmezdi. "Kostantaniye (İstanbul) diyarında bilgin bir rahip, Mevlâna'nın hilmini, ilmimi işitmiş ve onun arzusuyla Konya'ya gelmişti. Şehrin rahipleri onu karşılayarak ikram ettiler, Rahip o hazretin ziyaretini rica etti. Tesadüfen yolda karşılaştılar. 30 def'a Hüdavendgâra tapu kıldı. Başım kaldırdığı vakit, Mevlâna'yı secdede görüyorlardı. Derler ki, Mevlâna 33 defa baş koydu. Rahip feryat ederek elbiselerini yırttı. Dedi ki, ey din Sultanı! Bu ne kadar tevazu, ne kadar gönül alçaklığı ki benim gibi bir biçâyeye gösteriyorsun. Buyurdu ki "ne mutlu o kimseye ki Tanrı onu mal ile, güzellikle, şerefle ve saltanatla rızıklandırdı. O kimse dahi bu mal ile el açıklığı yaptı. Güzelliği ile iffet sahibi, şerefi ile alçak gönüllü, saltanatı ile adalet sahibi oldu." hadisini buyuran bizim sultanımızdır. "Tanrı'nın kullarına, nasıl açak gönüllü, saltanatı ile adalet sahibi oldu." hadisini buyuran bizim sultanımızdır. Tanrı'nın kullarına, nasıl alçak gönüllülük göstermiyeyim? Niçin kendi küçüklüğümü belli etmeyeyim?. Eger bunu yapmazsam neye, kime yararım, dedi. Bunun üzerine rahip kendi eshabıyla birlikte iman getirerek mürid oldu ve ferace giydi. Mevlâna mübârek medreseye gelince buyurdu ki, Bahaeddin! Bugün bir Rahip miskinliğimizi elimizden almak kasdinde idi. Fakat Tanrı'ya şükürler olsun ki Allah'ın inayeti, Peygamber'in yardımı ile biz bu miskinlikten, bu küçüklükten ona üstün geldik. Zira tevazu, küçüklük müminlere, Hazreti Muhammet'ten miras kalmıştır. Bu gâzeli buyurdu:

S.143

Ademsin, âdemsin, âdemsin, Soluğu almayınca âdemlikten çıkarsın,

310- Câmî'nin Nefahatül-Üns tercemesi, S. 517.

311- Bostan beyitlerinden şu beyte işaretin Ttavazu, ulu kişiler için güzeldir, hoştur; dilenciler için tavazu zaten onların huyudur.



Âdemliği tamamiyle kendinde yak, İşte o vakit sırlara mahrem olabilirsin, O yeni ay hilâlken, dolunay oldu, Sen dahi herkesten aşağı olduğunu söylemezsen, Aşağılıktan kurtulamazsın."

"O hazretin güzel ahlâkından bazıları şunlardır: Herkese, çocuğa, ihtiyara, kadınlara, hattâ kâfirlere bile tavazu gösterir, alçak gönülle muamelede bulunur, baş eğer, tapu kılardı. Ermeni bir kasap Mevlâna'ya tesadüf edince, 7 defa yere baş koydu; Mevlâna da ona baş koydu."

Haçlıların kılıcı müslümanların kanı ile boyanmış olduğu böyle bir devirde büyük bir din adamının mezheplerin dışında olan birisine karşı gösterdiği tevazu, büyük bir taaccubî, hayreti mucip

olmaktadır.

Mevlâna, Anadolu padişahlarının, emirlerinin itibarını kazanmış olduğundan bu kimseler, onunla görüşmeyi arzu ediyorlardı. Lâkin Mevlâna daha çok fakirlerle zaruret içindekilerle düşüp kalkıyordu ki onun müridlerinin çoğu alt tabakadan, hor, hakir görülen kimseler idi. O, kapısını padişahlara kapatmasına rağmen Sultan İzzeddin-Keykâvus, Emir Pervane'den³¹² kaçtığı halde, daima adı samî bellî olmıyanlarla, sanat sahiplerinin islâhî, eğitimi ile uğraşiyor, onlarla konuşuyor, onları iyiliğe, doğruluk yoluna irşad ediyordu. O kadar ki onun bu muamelesi, düşmanları tarafından kendisini inkâra vesile bile olmuştu. Düşmanları derler ki "Mevlâna'nın müridleri acayip adamlardır. Onların ekserisi şehrin işçileri ile zanaat ehlidir. Faziletli adamlar, bilginler onun etrafında az dolaşıyorlar. Her nerede bir terzi, bakkal, manifaturacı varsa Hazreti Mevlâna onları müridliğe kabul ediyor". Mevlâna bu sözlere hiç kulak asmazdı. Eğitim işini eksiklerden esirgemezdi. Gönül alıcı cevaplarla itiraz edenlere kanaat verici sözler söylerdi. Derdi ki, "Eğer benim müridlerim iyi olsalardı, ben onların müridi olurum. Fena oldukları için ben onları müridliğe kabul ettim, tâ ki değişsinler, iyi olsunlar." O zaman kavga arayan sofilerden çoğu ya dilencilik, ya adaklar, müridlerin getirdiği niyazlar, yahut hanikâhların vakıflarıyla geçinirlerdi. O sofiler, müridlerini dahi neticesi duygusuzca şişmanlık, işsizlik olan bu yola sürüklüyorlardı. Mevlâna, bu gibi sofilerle hilâfına kendi müridlerini, dostlarını kazanca, iş görmeye çağırırdı. İşsizleri, gölgede yan gelenleri çok değersiz, ehemmiyetsiz sayardı. "Derdi ki, bütün veliler ümit etmek, dilenmek kapısını nefislerini körletmek, müridlerinin benliklerini kırmak için açmışlar, ellerinde kandil, arkalarında zembil taşımaya reva görerek, hali vakti yerinde adamlardan (Tanrı'ya olan borçlarınızı iyilikle ödeyin) (K.L. XXIII, 20) buyruğunca zekât, sadaka ve hediye almışlardır. Biz ise kendi

S.144

312- Eflâkî nakleder: "Bir gün Mevlâna, Medresenin sofasında geziniyordu. Ashabın hepsi ayakta durmuş olup, o sultanın cemalini müşahede ediyorlardı. Buyurdu ki Medresenin kapısını iyice kapayınız. Ansızın Sultan İzzeddin, vezirleri, emirleri ve naipleri ile Mevlâna'ya ziyarete geldiler. Mevlâna, hücrasının içerisine girdi, kendisini gizledi, cevap veriniz, zahmet etmesinler diye buyurdu. Gelen cemaat geri döndüler." Yine Eflâkî rivayet ediyor: "Bir gün Pervane Mevlâna'ya ziyarete geldi. Mevlâna kendisini gizledi, yüce emirler bekleyi bekleyi usandılar, tekat Mevlâna onlara görünmedi." Bu söz, Fihî-Maflîh'de görülen ifadeye uymaktadır, bu sebepten de gerçektir. (Tahran Üniversitesi Basması Fihî-Maflîh, S. 37).



dostlarımıza dilenmenin kapısını kapadık, dostlarımızın ticaret, kâtiplik, yahut başka bir el emeği olan alın teri ile geçimlerini temin etmeleri için Peygamber'in (Gücün yettiği müddetçe dilenmekten sakın) buyruğunu yerine getirdik. Bizim müridlerimizden kim bu yolu tutmazsa onun bir pul kadar değeri yoktur." Kendisi dahi, fetva parası, öğretim hakkı³¹³ ile geçiniyordu. Aslâ kendisini başkalarının minneti altında bırakmazdı. Dünyadan, dünyaya ait şeylerden büyük bir istiğnaya malikti. Eline geçen her şeyi yoksullara, çâresizlere dağıtır, medresede çalışanlara verirdi. Kendisi fetva için aldığı az bir para ile kanaat ederdi. Evinde yiyecek bulunmadığı zaman sevinir³¹⁴. Tanrı'ya şükür olsun, bugün evimiz peygamberlerin evi gibi olmuş, derdi.

Onun utangaçlığı ile hayası sonsuzdu, başkalarının yaptığı ihsanı uzaktan yakından, kimselerin bilmesine razı olmazdı. Medresedeki talebelere karşı âdeti şöyleydi: "Her birinin oturduğu keçenin altına liyakatlarına göre 10, 20, 30 adet para kordu. Kilimin tozunu silmek için kaldırdıklarında paralar dökülür, taaccüp ederlerdi. Onun sevgisine lutfuna karşı baş koyarlardı." Mevlâna'nın dostları kendisine saygı için meclislerin baş tarafından yahut hamandan³¹⁵ birisini kalkmaya mecbur ettikleri zaman ziyadesiyle utandığından, hayasının çokluğundan ötürü oradan dışarı fırladı. Eserlerin şahadeti ile, Mevlâna'da bulduğumuz ilme, bilgiye rağmen o hiçbir zaman kutuplar gibi halkı kendine bağlamak için kibir, âlimane gurur etrafında dolaşmazdı. Bütün tavazu ile hak arayıcısı idi. Hayatta hayat ateşinin severanda bulunduğu şöhrete, yüksekliğe arzusu olduğu genç yaşlarında dahi "âlimlerin, büyüklerin, malûmatları olan konularda hasımlarını sustururdu. Fakat lütuf ve gönül alçaklığı ile kendisini susturulmuş gibi gösterirdi. Bütün lütufla sorular açar, cevaplar verirdi. Birisi konuştuğu zaman, asla kabul etmeyiz, demezdi. Onlar kabul etmeyiz derler reddederlerdi." Mevlâna buyurdu ki, onlar benden yaşça büyük oldukları için ben onların yüzüne nasıl olur da kabul etmeyiz diyebilirim.

Mevlâna vefa sıfatım³¹⁶ severdi. Yemin ettiği zaman "Mertlerin vefası hakkı için" derdi.

Müridlerini çetin riyazatlara, ağır çalışıp çabalamalara mecbur tutmazdı.

313- Eflâkî Menakıbı.

314- "Mevlâna, hizmetçisinden daima bugün evimizde bir şey yiyecek var mıdır diye sorardı. Eğer, hayır, hiçbir şey yoktur, diye cevap alırsa, sevinirdi. Hamdederek Tanrıya şükürler olsun ki bugün evimiz peygamberin evine benzedi derdi" Nefahat tercümesi S. 516-520.

315- Eflâkî söylüyor: Mevlâna bir gün hamama girmişti. Hemencecik dışarı çıktı, elbiselerini giydi. Dostlar sordular ki, efendim, niçin çabukça dışarı çıktınız. Buyurdu ki, telâk bir kimseyi havuzun kenarından — bana yer ayırmak için — uzaklaştırdı. Onun mahcupluğundan terledim, çabucak dışarı çıktım.

316- Eflâkî'nin rivayetine göre Mevlâna, Mesnevî'den bu beyitleri okudu. C. III.

321. Köpeklerin âdeti vefalı olmaktır, yürü be adam, hiç olmazsa köpeklerin adını kötüye çıkarma.

322. Vefasızlık, köpekleri bile utandırırken, sen vefasızlığı kendine nasıl reva görürsün?

323. Ulu Tanrı bile vefa ile övündü; bizden başka ahdine kim vefa eder ki, dedi.

Eğer Hintli genç, vefalı olsaydı, onun devletine —bakası uzun devam etsin— diye kös vurulurdu. Alâüddeve basımında bu son beyit yoktur.



Çille çıkarmak³¹⁷ ile onun benzerini, sevmez, bunları ortadan kaldırılmış şeyler addeder, müridlerini onlardan men eylerdi. Mesleği olduğu üzere dünya ilgilerini bırakmaya ehemmiyet verir, lâkin hiçbir zaman gene onları maddî işlerle uğraşmaktan vaz geçmeye dâvet etmezdi. İlginin terk edilmesini ve nefsin karar bulmasını husule getirmekte, bedene ait şeylerle maddî işleri kemal yollarından birisi olarak sayardı. Daima kendi ömrünü ahlâkın düzelmesi, topluluğun ıslâhı yolunda sarfederdi. Bu maksada erişmek için faydalı olan her yola teşebbüs ederdi. Kendisinin sahip olduğu yola ait inancın gösterisinde hiç kimseden korkmazdı. Hakikat güneşine³¹⁸ sırtını dayayarak hiçbir korkusu, çekinmesi olmaksızın yalnız başına dışa ait işleri tutanların

S.146

karşısında ciddiyetle durur, onları birliğe, beraberliğe, aykırılıkların kaldırılmasına, sûretlerin bırakılmasına, mânaya yönelmeye, bütün mezheplerle anlaşmaya mutlak olan kemâlin, cemâlin aşkına dâvet ederdi. Nasıl ki dedi: Mesnevi, C. III.

2709. İlleti onulmaz hastaya sala,
İlâcımız dertlere birebir deva.

Mevlâna, ahlâk ve halkın iyiliğini isteme yönünden, dünyanın büyük nebileri, velileri, Tanrı erleri gibi insanîyet âlemine hizmet edenlere benzer. Doğruluk ile hak bakımından Mevlânayı beşerin en büyük yol göstericileri arasına koymak lâzımdır.

S.147

317- Menakibül Ârifin'de yazılıdır: "Sultan Veled 20 yaşında iken, Mevlâna'dan halvete konulmasını, çilleye girmesi için ricada bulundu. Buyurdu ki: Muhammedilere halvet, çille yoktur. Bu bizim dinimizde bid'attır, fakat Musa ile İsa (selâm onlara olsun) şeriatında vardır. Bizim bütün çalışıp çabaladığımız, çocuklarımızın, dostlarımızın rahatı içindir. Onlar hiçbir halvete muhtaç değildirler". Haberlerden anlaşılıyor ki, Mevlâna, Şems'in yüzünü görmeden evvel, riyazata, çille çıkarmaya inanıyordu. Burhaneddin Muhakkik'in yanında birkaç çille çıkarmıştı. Fakat Şemseddin, onu makama, maşukluk sıralarına ağâh etmişti. O mertebeye erişti ki, Mevlâna riyazatı terk etti. Eflâkî'nin, Mevlâna'dan nazm ettiği bu söz, aşağı yukarı Şems'in yazacağıımız sözlerine benzetmektedir: "Bu çilleye girenler, Musaya uymuş olanlardır. Zira, Muhammed'e uymaktan tad bulmamaktadırlar, hâşa, belki Muhammed'e tâbi olma şartında değildir. Musa'ya tâbi olmaktan az lezzet duymaları hasebiyle o yolu tutmaktadırlar." Şemsin Makalâtı İran Maarifine ait fotoğraf nüshası S. 114.

318- Şu beyitlere işaretir, Mesnevi C. III.:

4139. Kimin arkası güneşten pişerse, yüzü de özü de pek olur, artık onda ne korku kalır ne de utanma.

4140. Yüzü, hiçbir şeye aldırış etmeyen güneş gibi, yüzü düşmanı yakar, perdeyi yırtar.

4141. Cihanda her peygamber sert yüzlüdür; biricik atlı olduğu halde, padişahların ordularını bozar, kırar, geçirir.

4142. Korkudan, gâmdan yüz döndürmedin, âleme, mensup olanların üstüne tek başına himmet atını sürdü, onları bozdu.

9. BÖLÜM

MEVLÂNA'NIN ESERLERİ

Geçmiş bölümlerden de anlaşıldığı üzere Mevlâna, bütün ömrünü marifet kazanmakla, nefsini kemâle erdirmekle, faziletleri aramakla; bu yolun erenleri sermestleri olan kimselere hürmet etmekle, yahut eksik olardan doğru yola dâvetle bu çığırın isteklilerini uyarmakla ve gerçekleri yaymak ile geçirmiştir. Hayatı baştan başa çalışıp çabalamanın, mânevî eserleri meydana çıkarmanın delilleridir. Bu bakımdan Mevlâna'nın eserlerinin sayımını yapmak, işlerini, sözlerini, çağdaşları bilginlerle ve kendinden sonra gelen sofiler üzerindeki etkilerinin derecesini tanımak güçtür. Yıllarca emek harcamakla da bunun gerçeğine ulaşmak mümkün olamaz. Mevlâna'nın ağzından çıkan sözleriyle şifahen öğrettiklerinin hepsi kaydedilmemiş olduğundan çoğunun kaybolması ihtimali mevcuttur. Bundan dolayı bizim buradaki inceleme ve araştırmamız yalnız elde bulunan eserlerine münhasır olacaktır.

Mevlâna'nın eserleri, manzum ve mensur olarak ikiye bölünebilir. Manzum olanları şunlardır:

GAZELLERİ

Mevlâna'nın bu konudaki eserleri, Külliyyat, yahut Şems'in divanı olarak tanınmıştır. Zira Mevlâna gâzellerinden çoğunun sonunda, kendi adını yahut kendi mahlasını söyleyeceği yerde, şairlerin usulleri hilâfına Şems-i Tebrizi'nin adını mahlas yapmıştır. Bazı gâzellerini Selâhaddin-i Zerkûp, Hüsameddin Çelebi adına yazmış olup bunların toplamı 100 gâzeli geçmemektedir. Yalnız hamuş, hamuşkûn ile buna benzer sözler, Külliyyatın matlağında pek seyrek olarak anılmıştır. Mevlâna'nın Şems'le olan ilgisinden haberi olmayan kimseler,



Şems'in Farsça yazılmış gâzelleri olduğunu, bu çok değerli beyitleri onun yazdığını sanırlar. Halbuki Şems'i, hiç kimse şair olarak tanımaz.

Şüphe yoktur ki bu halin sebebi, Mevlâna'nın coşkunluğu, S.148 kararsızlığı ve hakikatte³¹⁹ şairliği, gâzel söyleyiciliği, Şems'e karşı aşkının ve bağlılığının tesiri ile husule gelmiştir. O din bilgini, Şems'in inayet ışığı sayesinde çekici bir dile, sıcak bir ruha sahip ve şairliğe âşina olmuştur. Daima gözüne sebepten yumuşak sebep olana diktiklerinden ötürü Mevlâna, Şems'e karşı olan aşkının ilhamı ile onun verdiği telkinin neticesi olan şiirlerini onun adıyla yahut kendisinin diğer adı olan Şems'le süslemiştir.

Eskiler, Divan'ın beyit sayısını 30 bine vardırılmışlardır³²⁰. Yazma nüshalar 5 binden 40 bin'e, basmalar ise 50 bin beyte ulaşır. Söylediğimiz gibi bu Divan, Mevlâna tarafından dostları, Şemseddin, Çelebi Hüsameddin'in adlarına yazılan gâzelleri ihtiva eder. Bir farkla ki, Şems'in hissesi, ötekilere nisbetle çok, Çelebi Hüsameddin'in ki onlardan azdır. Zira Mesnevi gibi daha nefis, daha değerli olan bir eser Çelebi'nin adına yazılmıştır.

Mevlâna'nın kendi işaretine³²¹ ve Devletşah'ın söylediğine göre³²² bu gâzeller, heyecanın, halin neticesinden ibaret olup ekseriya kararsızlık haletinde sermestlik ile söylenmiş, müridleri, dostları onları yazmışlardır. Bu mâna üzerinde dikkat sarfedilmemiş olan şiirlerde sıcaklık, yakıcılık, enginlik, yükseklik duyulup, görülmektedir.

Mevlâna fazla şiir yazmış, başka bir deyimle velût kimselerden olduğu halde, kesin olarak yazma, yahut basma büyük Divanlarda ona nispet edilen şiirlerden çoğu Mevlâna'nın feyzi tabiatının, aydın fikirlerinin mahsulü değildir. S.149 Evvelâ bazı şairlerin kendilerine ait olduğundan hiç şüphe olmayan şiirlerini Şems divanına dercetmişlerdir. Bazan dahi, gâzelin Mevlâna'ya olduğu kesin

319- Tebrizlilerin övündüğü zat, hakkın, dinin Şems'i; bütün bu sözlerim senin sadandır. Bu kâbilden birçok şeyler söylenmiştir.

320- Devletşah tezkeresi Leydan basımı S. 197. 1312/1934 de bir kitap satıcısı Şems Külliyyatından bir yazma nüshayı getirmişti. Divanı toplayan zat, bir mukaddime yazmış, diyor ki: Birçok zahmetler çekerek, inceleyerek, uzun tahkikler yaparak Mevlâna'nın şiirlerinden 30 bin beyit topladım, daha fazlasını elde edemedim.

321- Mevlâna buyurur:

Kan kaynadığı zaman ben ona şirden bir renk sunuyorum; Kana bulmuş olan elbise, vücudu kana bulastırır. Sarhoş olmadığım zaman sözlerimin tadı tuzu yoktur, çünkü külfetlidir, edebî olmasına çalışıyorum. Bırak beni de aşk acayıplıklarını söyleyeyim; sözlerimle halka görünmez âlemde bir kapıyı açayım. Hepimiz senin katında davul gibi, kûs gibi görülmüş boştur, sen davulun tokmağına vurduğun zaman biz figan ediyoruz. Bu sebepten ötürü kendi göğsüne, şaraphane demektir. Benim göğsüm, Âlemin şaraphanesi olmuştur. Civanmert olan göğsüme (göğsüm hakkı için) binlerce rahmet. Kendi sözünün tesiri ile sarhoşluk verdiğine imâ ederek diyor ki: Eğer dudagını, benim dudagiya yapıştırarak olursan, sarhoş olursan, hele bir sına bakalım, üzüm şarabındaki hassadan eksik değilim.

322- Devletşah tezkeresi, Leydan Tb. S. 197.



bulduğunu göstermek için gâzelin sonuna Şems adını taşıyan bir beyit katılmıştır. Söz gelişi İsfahan'lı Cemâleddin, Tabaslı Şemseddin, Everî³²³ den beyitler, Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in Veled mahlâslı 27 gâzeli, Bombay'da basılan külliyyatta görüldüğü gibi bazı yazma nüshalar da kaydedilmiştir, ikincisi; Mevlâna'ya ait gâzeller arasında Şems-i Meşrikî yahut yalnız Şems mahlâsını kullanan bir şairin şiirleri derç olunmuştur. Dikkatli sayımlara göre bu şairin eseri bulunan 230 gâzel, Şems'in Külliyyatında yer almıştır. Nişaneleri de şöyledir:

1- Beyitlerin sayısı az olup ediplerin gâzellerini sınırlayan sayıya uygundur. Halbuki Mevlâna'nın şiirleri umumî olarak kararlaştırılmış hududu aşmakta, uzun kâsidelerin sınırlarına ulaşmaktadır.

2- Şiirlerin mazmunları taze olmayıp geçmişlerin fikirlerinin tekrarıdır biraettir.

Halbuki Mevlâna'nın gâzelleri lirik, taze mânâ ve mazmunları ihtiva eder.

3- Bu gâzelerde şair, kasret, vahdet, cem, fark, mutlak, mukayet, taayyün gibi irfana ait terimlerle ilgilenir. Fikirlerinin esası, Şeyhi Ekber Muhyeddin'in tarikatına dayanır. Mağrip'li³²⁴ Şairin (Şeyhi Ekber'in) sözlerine benzer. Mevlâna kendi gâzellerinde ise terimler etrafında pek az dolaşır. İrfan, aşk S.150 gerçeklerini kendine yakışan şairâne ibareler, söz gelişleriyle süsler.

4- Söz bakımından bu gâzeller düzgün, hepsi bir elden çıkmış, terkip usulü daha çok sonrakilerin yazış tarzlarına yakındır. Bu şairin şiirlerinde hiçbir sıcaklık, heyecan yoktur. Halbuki Mevlâna'nın şiirlerinde çok değerli değersiz parçalar vardır. Onun terkipleri, eskilerin tarzına daha yakındır, okuyana yüce bir hal, acaip bir coşkunluk bağışlar.

5- Bu gâzellerin vezinleri, gâzelerde göz önünde tutulması gereken şekilde hafif, lâtif, zevke uygun olup (XIII ve XIV. yüzyıl şairlerinden bilhassa Sadi ile Hâfız'ın zevklerinin inceliği, fikirlerinin lâtafeti ile husule gelmiş) bulunan vezinlerin değişmesinden, gidişlerinden gâzel vezninin, kâside vezninden ayrılmasından sonra söylenmiştir. Halbuki Mevlâna'nın gâzelleri hafif, ağır, kısa, uzun vezinleri ihtiva ederler. Bazılarının gâzele, bir kısmının ise kâsideye yaraşacak kılkta oldukları fark edilir.

323- Nasıl ki bu gâzel, İsfahan'lı Cemâleddin'dir. (Ö. 588/1192)

Ya ben sana vefa öğretsem; yahut ben senden cefa öğrensem.

Bu gâzel de Şems-i Tabası'nındır. (Ö. 624/12261).

Saba rûzgârı, senin yüzünde bir yana zülf bağladığı zaman, sim siyah olan güzel kokulu saçın, feryada gelir.

Aşağıdaki kit'a Enverî'nindir (Ö. 583/1188):

Ey ulular arasından tek olan zat! Senin kerem denizinin ucu bucağı yoktur.

324- Mağrip'li Molla Mehmet Şirin VIII/XIV. yüzyıl şairlerinden olup, şiirdé hususi bir vadisi, bir tarzı vardır. Ö. 809/1409 dir.



6- Her gâzelin makta'ında bu şair, yalnız Şems mahlâsını kullanır. (Yalnız 3 yerde Mâşriki³²⁵ ünvanı ile beraberdir.) Halbuki Mevlâna'nın şiirlerinde Şems lâfzı tek başına söylenmemiştir. Daima Şemseddin, Şemsülhak, Şemsülhakayik, Tebriz sözü ile birlikte kullanılmıştır. Son beyitinde yahut ondan önceki beyitlerde 'khâmûşkun' sus, 'khamûş' susan, 'khâmûşkerdem' sustum ile bu anlamları anlatacak başka lâfızlar söylenmiştir.

Bunlardan başka zevk sahibi her okur, bir kaç sayfa mütalâ ettikten sonra, Mevlâna'nın sözünü, Şems adıyla adlanan bu şairin sözlerinden ayırt edebilir. İşte örnek olmak üzere Mevlâna'ya ait olandan, başka bir gazelde, Şems adlı o şairden zikrediyoruz:

Mevlâna'nın gâzeli:

Canın canıma ne kadar yakındır
Düşündüğün her şeyi bilmekteyim
Bundan daha yakın ne alâmet olabilir?
Gel yanıma da benim nişanımı gör
Dervişlikle çık ortaya,
Şaka yapma, deme ki ben ortadayım
Evinin ortasında sütün gibiyim
Damundan başı aşağı oluk gibiyim
Haşırda, neşirde seninle birlikte doğdum.
Sanma ki dünya dostları gibi ev sahibiyim
Senin bezminin ortasında şarap gibi dönüyorum
Senin savaşında kılıç gibi öndeyim
Eğer şimşeği³²⁶ kendime sanat edinirsem
Senin güzellik şimşeğin gibi zararsızım
Daima sarhoşum, can verip can alayım
Hiçbirinin farkı yoktur.
Sana canımı versem ticaret olur.
Zira her can için bana yüz cihan verirsin
Bu evde yüzlerce ölü yudular (ytkadılar)
Sen oturup diyorsun ki bu, benim evim barkımdır
Bir avuç toprak diyor ki bir zamanlar zülf idim
Öteki, bir avuç toprak diyor ki ben kemiktim
Yine bir avuç toprak diyor ki ihtiyardım.
Diğer bir avuç toprak diyor ki delikanlı idim.³²⁷

S.151

325- Buna ilâve olarak:
Bir müddet Meşriki Şems, dostun gözünün önünde oldu;
Güzel yüzölçülerde olan, güzelliğe bakmak için onun yüzüne baktı
Meşriki Şems'in göğüs hazinesinde binlerce gizli hazine yaratıldı.
O kimse Meşriki Şems'e dedi ki, bu remzi dangi dil ile olursa da söyle, bu kimdir?

326 مریه yerine مریه gösterilmiştir

327 مریه yerine مریه gösterilmiştir

328 مریه yerine مریه gösterilmiştir



Bir avuç toprak der ki sus
Ki ben falan oğlu falanım
Bir avuç toprak der ki ben göz idim
Bir avuç toprak der ki ben kaş idim
Bir avuç toprak der ki cisim idim
Bir avuç toprak der ki hayır ruh idim
Hayretler içinde kalmışken ansızın aşk gelir
Gel yanıma ki, ben ebedî diriyim
Çek gümüş kucağına bizi
O anda seni kendinden kurtarayım³²⁸
Ey husrev sus, tadından az bahset
Zira şirinlik ağzımı yakıyor
Tebriz'li Şems'in güneşinin nurundan
Zerre gibi hem aşikârim, hem gizliyim.
Şems-i Mâşriki'nin gâzeli:

Ben yuvası arşta olan kuşum
Cihan cismine ruh gibi gizliyim
Ben senin tuzagında olan kuşum
Yine oyum, yine oyum, yine o
Gel, bir damla, gönlümün hızarına damlat
Gönlü hayvan karanlığından kurtarayım
Neden benim mülküne kanadı bağlı düştün.
Ben yuvası arşa olan bir kuşum
Ben beyanımın arkasında olan yine benim
Her ikisinden de hiç kimse benim nişanımı bilmez
Ey müslümanlar, ben o basit nurum ki
Yıldızların parçalarında gizliyim.
Bilmiyorum o, benim gönlüme ne etti.
Ben gönlümü şimdi balçıktan ayıramıyorum.
Cihan benimle dolu, ben ise ondan boşum
Bu surette cihanın ruhuyum
Bazen ten karanlığında gizliyim
Bazen da ayanın gözünde aşikârim
Allah, Allah ne olduğumu bilmiyorum
Yoksa ben ebedilik ülkesinin güneşi miyim?

S.152

Şems-i Meşriki'ye ait olan gâzellerin Mevlâna'nın şiirleriyle karışmasının biricik sebebi, tahallüs münasebetidir. İki şair'in, yahut övdükleri kimselerin isimlerindeki benzerlik, yahut bu adların birbirine olan yakınlığı sebebi ile buna benzer karışıklıklar birçok şairlerin divanlarında vuku'a gelmiştir³²⁹.

329 Meselâ, İsfahan'lı Zahir'in şiirlerinden bir kısmı, Faryap'lı Zahir'in şiirlerine dahil olmaktadır. Hakan adlı bir şairin şiirleri Hakanî'nin gazelleri ve rubaileri arasına karışmaktadır. Hakanî'nin el yazması divanlarında o beyitler mevcut değildir. Yine Katran'ın şiirleri, onun memduh'u olan Ebu Nasr Memlân ile Rudeki'nin Memduhu olan Nasr b. Ahmedî Samanî (301/914-331/943) bir dereceye kadar Rudeki'ye müntesip



Şairlerin Divanlarını toplayan kimseler dahi bilgisizlik, yahut eskilere, rivayetlere olan itimatlarının fazlalığından dolayı antolojilerde gördükleri her şeyi, yahut başka şairlerden duydukları her şiiri, şairin üslubunu, edebî değerini, zamanına ait hususiyetleri düşünmeden o şairin divanına yazmışlar, böylelikle tetebbu erbabını zahmete düşürmüşlerdir.³³⁰ Hattâ Senâî, edebî mahareti ile üstadlığına rağmen Mes'ud Sad'ın Divanını topladığı zaman başkalarının şiirlerini onun adına dercetmiştir. Ali oğlu Sikatülmülk Tahir, kendisine hataya düştüğünü anlatmıştır. III'üncü olarak başka gâzellerden dahi, zahiri bakımdan itiraz edilmese de, isabetli seziş gösteriyor ki onda dahi karıştırma çok olmuş, yavaş yavaş bilinmeyen şairlerin şiirlerinden Şems'in Külliyyatına katılmıştır.

Bu şairlerin adları ile hal tercümelerine vukufumuz olmadığı gibi Mevlâna'nın zamanı, irfanı tarikat ile meslekinin icabettirdiği şeylere uygun düşmediğinden ötürü o büyük üstada nispet edilmesinin yanlış olduğunda kuşkumuz yoktur. S.153

Ulu erlerle, şöhretli bilginleri bir tarikata, yahut bir mezhebe ihtisabetmeleri halinde o tarikatın, o mezhebin yüksek tabaka ile halk arasında revaç bulmasına, yayılmasına vesile olduğu noktaya dikkat edilmesi gerekir. Bundan dolayı her tarikatın, her mezhebin müridleri ile tarafları —hususiyetle azınlıkta oldukları takdirde —her bir vesile ile devrin büyüklerini kendilerine tarikat, mezhep arkadaşı yapmaya kalkışurlar. İşte bunlar bu tabakanın hal tercümesinde, kitaplarında, sözlerinde tevile, ilâvelere, ezip bozmalara başlangıç olur. Bazılarında mezhebe ait duygular o kadar kesin olur ki bu hiyaneti caiz, mubah, ahrette ecri mucip, büyük sevap sanırlar.

Bu bakımdan Mevlâna'nın şiirlerine ilâveler ve kalem karıştırmalarının yapıldığı zannı hâsıl olur. Söz gelişi biliyoruz ki Mevlâna³³¹ Hanefî âlimlerinden olup mezhebin kollarında İmamı âzam Ebu Hanife'nin yolunda gidenlerdendir. Hanefî Medreselerinde terbiye görmüştür. Ailesi de Hanefî mezhebindedir. Farzedelim ki Mevlâna, Şia olsun, çâresiz tasdik ederiz ki Konya şehrinde Şia'lılığı izhar etmesi, Tevellâ ile Teberra tarikasını göstermesi münasip değildi. Böylelikle Mevlâna'nın zaruret sebebiyle safeviye devri şairleri gibi Tevellâ ile Teberra yolunu tutması değil, Tekva yolunda yürümesi lâzım gelirdi. Bu yüzden şu gâzelin:

saymışlardır. Tuhaf şurasıdır ki, bazan kâtipler kendi işlerinin revaç bulması için şiirlere kalem karıştırarak, isimleri değiştirerek tasarruf etmeyi caiz görmüşler, bazı lezkereler yazarları da, bu çığırın uzak kalmamışlardır. Hem bazen bir şairin şiirlerini ziyade olarak toplamayı göz önünde tutmuşlar, yahut tamamen ilgisizlik dolayısıyla bir şairin beyitleriyle aynı ve zinde olan başka şairin şiirlerini onun Divan'ına derç etmişlerdir. Hattâ Sehname yazma nüshalarına Gergasname'nin birkaç bin beytini yazmışlardır. Yahut mütehasşislarca bilindiği üzere birçok rubaiyi, meşhur Hayyam'a nispet etmişlerdir. Bu mesele bir hayli uzundur.

330- Çahar Makalenin haşyelerine bakınız. S. 149.

331- Eflâki rivayet eder "Çelebi Hüsameddin Urmuyeli olup Şafii mezhebinden idi. Bir gün Mevlâna'nın bendeliğinde, Hüdavendgarımız Ebu Hanife mezhebinden olduğundan, istiyorum ki bundan böyle ben de bu mezhebe intisab edeyim." Mevlâna'nın mezhep hakkındaki düşüncesi ise şöyledir: Aşkın mezhebi, mezheplerden uzaktır; aşklar için mezhep, millet, Hüdâdır.

332- Bu kabiliden olan gâzelin matlağı şöyledir:
Bizim sığınmamız, velilerin şahınadır; onun nuru da Tanrı nurundan kopmuştur.

*Ey meydanın baş buğu Ali, mertler sana selâm ederler,
Ey meydanın yiğiti Ali, mertler sana selâm ederler.*

Eğer tamamı ile uydurma değilse 12 imamın (Selâm üstlerine olsun) adlarını ihtiva eden son kısım üslûbundaki zayıflık, gevşeklikten başka, o asır adamlarının zevklerine de uygun değildir. S.154 Kuvvetli ihtimalle³³² bu uydurma, ekleme olacaktır. Mevlâna'nın gâzellerinin, tebdilinin bozulmasının diğer sebepleri de dervişler onları ezber ederek sokaklarda, mahallelerde okumuşlar, bazan zamanın iktizasına, yahut makama göre şiirlerini ezerek, bozarak beyit sayılarını azaltıp çoğaltmaktan çekinmemiş olmalarıdır. Şimdi Mevlâna'nın şiirleri arasında³³³ onun eserlerini çabukça, kolayca bulabiliriz.

Bunlardan başka aynı redifte, aynı vezin ve kâfiyede Mevlâna'ya isnat edilen bir çok gâzelin bulunuşu³³⁴ bütün bunların Mevlâna'ya nispetinin doğru olması hususunda başka bir zorluk daha ortaya çıkarır. Zira, aynı vezinde, o redifle o kâfiyede birçok gâzel söylemek, şair şöyle dursun, okur için dahi çok yorucudur. Bu zorlukları şöylece gözlemek kabildir: Denilebilir ki bu gâzellerin hepsini Mevlâna, doğrudan doğruya kendisi nazmetmiş, belki onun dostları, müridleri, kendi pirlarına, kendi şeyhlerine uyararak yazmışlar ve Şems'in adına da izafe etmişlerdir.

1- Fihi-Mafih, Maarif-i Sultan Veled, Sultan Veled'in Mesnevileri, Eflâki Menakıbı, Harzem'li Kemaleddin Hüseyin'in Mesnevi şerhi gibi Mevlâna'nın şiirlerini ihtiva etmekte olan eski kitaplar olup biz daha fazla Eflâki'nin S.155 gâzellerin yazılma sebebini ihtiva eden rivayetlerinin çoğunu bu kitapta yazdık.

2- Gâzellerin dikkatle incelenmesi, onlardaki mazmunlarla³³⁵ tâbirlerin, Mevlâna'ya ait bulunduğu muhakkak olan Mesnevi ile karşılaştırılması, Mesnevinin, gâzellere nisbetle pek az değişmelere, bozulmalara uğradığını gösterir.

333- Bu misal dolayısıyla aşağıdaki beyitleri sıralıyalım:
Bayezit, Seyyid Ahmet, Şems-i Tebriz, - Celâl, Şiblî, Ma'ruf-ı Kerhî,
Mansur her halde sarhoşdurlar.
Kutupların kudbu, pirların piri, Şeyh Lokman Bu Said,
Cam şehrinde Hazretî Ahmed büyük köpden sarhoşdurlar.
Bu yol erlerinin ulusu olan bizim pirimiz Mevdudu çeşti kükremiş aslan olarak dolu camdan sarhoşdur.
Bu beyitlerin geri kalanını, ona yapılan nazireleri yazmaktan vaz geçiyorum, zira baş ağrısı verir ve faydasız olur.

334- Meselâ 15 gâzel bu redifte, aynı vezin ve kâfiyededir:
Deveci, develere iyice bak hele, katar baştan başa sarhoşdur.
Bey de sarhoş, tüccar da sarhoş, dost ta düşman da sarhoş.

335- Nasıl ki bu beyitlerin mânası:
Bazen benden memnun kalıyorsun, halbuki ben ölüyorum;
Neden dolayı ölüye taparız canların hasmımız?
Ölümden sonra dostluk etmek istiyorsun, halbuki bütün ömrümüz boyunca senin gâminden ötürü sıkıntıdayız.





Bu kitabın yazarı, burada Mevlâna'nın gâzellerindeki önemin derecesini, üslûbunu, meziyetlerini, hususiyetlerini mevzu bahis etmek niyetinde değildir. Daha geniş, bir fırsat elde edince, bu bölüme yakışır bir şekilde konuşmak istiyorsam da burada; Mevlâna'nın gâzellerinin, arık, gürbüz, uzun, kısa, söz bakımından birbirleriyle uygun, bir sedada, bir edada olmamakla beraber, nadir mazmunlar, lâtif beyitler, yüksek mânaları havi olduklarını, lâfızların güzelliklerinin de fesahatça aşağı bulunmadığını hatırlatmak yerinde olur. En iyi gâzel yazarların divanında bu sayılan meziyetler az bulunur.

Hususiyle Mevlâna, aşk tavırlarında, onun sonsuz duraklarında, olgunlukla, marifetle yoldaş bir yürüyüşe sahip bulunduğundan, bu yolun ciğeri yanmış, ateşli âşıklarına yaraşan hallerden³³⁶ haberi olmakla beraber gönlün duyduğu, beyana sığmayan incelikleri belâgatlı ibareler, fesahatlı işaretlerle güzelleştirmiştir. Bu bakımdan denilebilir ki Mevlâna, Canların dili, gönüllerin avazıdır. Onun şiirleri, âşıkların hallerinin tercümanı, aşk sırlarının mahzeni olmuştur. Kitabımızın sonundaki nota bakınız. UZLUK

S.156

MESNEVİ

Ediplerin terimlerinde Mesnevi, iki mısraı bir kâfiyede, vezin bakımından birlik gösteren, kâfiye yönünden başka başka olan şiirlere denir. Eski zamanlardan beri Farsçada bu tarzda şiirler yazılmakta idi. Farsça şiirlerin revaç bulunduğu tarihten beri şairler, mesnevi yazmaya başlamışlardır. Rûdeki'nin Kelile ve Dimmesi³³⁷ Ebuşekûr'un Aferinnâme'si³³⁸ gibi. Lâkin bugün Mesnevi denilince derhal Mevlâna Celâleddin'in Mesnevi'si hatıra gelir.

Bu göklere nispeti olan nağmenin, bu ilâhî sesin doğuşuna sebep, önceden de geçmiş olduğu gibi³³⁹ Hüsameddin Çelebi'dir. O, Mevlâna'dan Senâî'nin Hadikâsı, yahut Attar'ın Mantık-ı Tayrî vezninde, irfan sırlarını, tarikat usullerini

Benî ölü zannet de dostluk yap; zira teslim olurken ölümler gibiyiz.
Kabrimize buse vermek istiyorsan, şimdi yüzümü öp ki, ben o adamım.
Aşağıdaki şiirler Mesnevi'de yazılıdır. C. VI:
2709. Ben öldüğümde, lutfundan dolayı bana ağlarsın; sen kerem sahibisin, ihtiyacın olmadığı halde yine de ağlarsın.
2710. Mezarımın başında epeyce zaman kalırsan, güzel gözlerinden yaşlar boşansın.
2711. Mahrumluğuma ağlar, inler, zavallığıma gözlerini yumup yaşlar dökersin.
2712. O lutufların birazını şimdi yap, o sözleri şimdi benim kulağıma küpe et.
2713. Toprağıma söyleyeceklerint şimdi gâmlî kulağıma seç, şimdi söyleyiver.

336- Mevlâna'nın sözünü hatıra getirelim.
Bizim her halimiz, bir kâvmin gıdasıdır; bu gıdalardan, gâyip âlemindekiler semirirler.

337- Bu manzumeyi Rûdekî, büyük bir ihtimalle 325/937 yılında Nasr bin Ahmed'in teşvikiyle, veziri bulunan Abdullah Bel'amî oğlu Ebulfazlî Muhammed'in arzusu ile (Ö. 329/941) yazıp nihayete erişmiştir ki, vezni keza Mevlâna'nın veznine benzeyen remel-i müseddes'i maksurdur.

338- Ebuşekûr-i Belhî, Aferinnamesini 333/945 de yazmaya başlayıp 336/948 de sona erdirmiştir. O manzume müterakip bahrinde, Firdavsî'nin Şehnâmesi vezindedir.

339- Bu kitabın 145-148 inci sayfalarına bakınız.



toplayan bir kitap nazmetmesini niyaz etti. Mevlâna Mesnevi'nin başında olup, önceden yazmış olduğu 18 beyti Çelebi'ye verdi. 657/1259-660/1263 yılları arasında birinci defteri bitirdi. 662/1265 de ikinci deftere başladıktan sonra, hiç aralık vermeden 6 defterin hepsini nazmetti. Vakit buldukça, gönlünde arzu oldukça, hâtrasını bu işe sarf ediyordu.

VI. defter, konu "matlap" bakımından kesik, güdüktür. Şehzadelerin kıssası tamamlanmadan söz kesilmiştir. Bunun sebebi, şairin sözleri süsleyen dili, vücudun kudretsizliği, yahut ruhun üzüntüsü dolayısıyla susmayı üstün görmüş, konuşmadan kalmış olmasıdır.

S.157 Mesnevi'nin sonunda bulunup da Sultan Veled'e nispet edilen şiirlerden³⁴⁰ anlaşıldığına göre Mevlâna VI. defteri bitirdikten sonra bir müddet daha yaşamıştır. Buna göre Mesnevi 659/1260'da yazılmaya başlanıp 666/1268 yılında bitirilmiş diyen Sahih Ahmed Dede'nin bu rivayeti³⁴¹, doğru olmaktan o kadar uzak değildir. Fakat, o şiirlerin Sultan Veled'e ait olduğu hakkında kesin bir hüküm verilmez. Öncekilerin rivayetleri, Mesnevi'nin işaretlerine göre Mevlâna ilk 18 beyitten başkasını elile yazmamış³⁴², Mesnevi'yi Hüsameddin Çelebi ile diğer dostlar yazmışlar*1, Mevlâna'nın katında okumuşlar, tashih ettirmişlerdir. Hüsameddin Çelebinin yazıp Mevlâna'ya okumuş olduğu Mesnevi nüshası bugün elimizde yoktur.

Bazıları: Mesnevi C. II. *مثنوی که صیقل ارواح بود*
باز گشتن روز استفتاح بود

6. Mesnevi, ruhların aynası oldu
Siftah gününde tekrar söylenmeye başladı.

beytinin delâletiyle Mesnevi'nin adının Saykâlul -Ervah olduğunu zannetmişlerdir.

Bu yanlışlıktır. Zira Mevlâna, (önsözünde) kitabın adının geçmesi lâzım olan yerlerde ona hep Mesnevi demektedir. Yalnız yukarıki beyitte (Saykâlul =

340- Zira o hâtîme "Bitirmede" diyor ki:
Bu Mesnevi, bir müddet, babam gibi susdu, Veled dedi ki, ey nefesi diri, soluğu ile ölüleri diri kılan;
Bu fetrelî icap ettiren, Mevlâna'nın vefatına kadar uzamış olan müddet hakkında şu beyit kesin bir senet olamaz:
Bu âlemden göçme zamanı geldi, ırmaktan sıçrama vakti geldi "her şey helâk olur, ancak onun vechi bâki kalır" Kur'an II, IX.
Mevlâna'nın ölümüne yakın bir zamanda Mesnevi'yi söylemekten vazgeçmiş olması hatıra gelir. En kuvvetli ihtimal de budur.

341- Kâzımzade İrânşehrî topladığı makaleler, hâtralar mecmuası. Bu şiirlerin Sultan Veled'e ait olduğu tâyin edilmediği gibi bu cihette sarıh olmadığından kesin hüküm verilemez.

342- Nasîl ki buyurur: Mesnevi C. I.:
2934. Ey Tanrının işini Hüsameddin, bir iki kâğıt fazla al da pirin vasfını anlatayım.
2938. Yol bilen pirin hallerini yaz, piri seç, onu yolun tam kendisi bil.

* Mesnevi, baştan sona kadar yalnız Çelebi elile yazılmış başka kimse bu şerefli işte ona yardımcı olmamıştır. UZLUK.



Ruhların aynası) sözünü Mesnevi adıyla beraber söylemiştir. Maksudı ise, Mesnevi'nin adı olmayıp vasfını bildirmekten ibarettir. Zira öncekilerden hiç birisi Mesnevi'yi bu ad'la tanımamışlardır. Eski mevlevi kaynaklarında da bu anılmış değildir.

Mesnevi, VI defterden ibarettir. Hikâyenin beyanı bakımından tamamlanmamış olan son defter, Mevlâna'nın sözünün sonudur. Mevlâna VI. defterin yazılmasına başlarken sözü bu defterde bitirmeyi düşünüyordu. O ümit iledir ki, eğer bundan sonra Tanrı'dan söz söylemeye buyruk olursa, söylenecekler daha yakın bir beyanla söylenir, der. Nitekim VI. defterin ilk beyitlerinde buyurmuştur:

Ey gönüllerin hayatı Hüsameddin!

Mesnevinin VI. bölümü nazmetmek için büyük arzu coşuyor.

Senin gibi bir allâmenin çekimi ile Hüsâmın kitabı, cihanda dolaşmaktadır.

Senin rızanı elde etmek için

Mesnevinin tamamı olan VI. bölümü sana armağan ediyorum.

Ey mânevi; Mesnevinin tamamı olan

VI. bölümü sana sunuyorum.

Belki bundan sonra bir müsaade gelir de,

Söylenmesi icabeden surlar söylenir

Bu ince, gizli kinâyelerden

Daha açık, daha anlayışlı bir şekilde anlatılır.

S.158

Mesneviye ilâve olarak Mevlâna'ya nispet edilmiş olan VII. defter, Mevlâna'nın düşünce güneşinin nuru değildir. Aşağıda göstereceğimiz deliller ile bu payidar olmayacak nazmın o ulu kişiye nispet edilişi pek büyük bir yanlışır. Şöyle ki:

1- Bu defteri, Mevlâna yazmış olsa idi söze, VI. defterde yanda bıraktığı yerden başlaması, onu tamamlaması gerekirdi. Şehzadelerin hikâyesiyle kendi mirasının oğullarının en tenbeline verilmesini vasiyet eden kişinin hikâyesini bu defterde dile getirmesi, söylenmesi lâzım gelirdi. Halbuki bu iki hikâyenin de, o konuların da VI. defterle hiçbir suretle irtibatı yoktur³⁴³.

2- Bu defterde, yanlış, yeni kullanılmış sözler, uydurma terkipler, gevşek ibareler istimâl olunmuştur. Fars dilinde azıcık zevke, biraz bilgiye sahip olan her kimse, nasıl bu kullanışı beğenmez, uygun bulmazsa, öncekilerin divanlarıyla eserlerinde yeter derecede inceleme, araştırma sahibi olup bizzat kendisi bu dilin salâhiyetli üstadı bulunan Mevlâna, bunları nasıl beğenir, nasıl uygun bulur?

İşte açık yanlışlardan bir örnek:

343- Arabin su getirmesi hikâyesini tekrar etmektedir ki, bu birinci ciltde yazılıdır. Hikâyenin yazılışındaki tatsızlık, tuzsuzluk tasavvur edilemeyecek kadar çoktur. Aynı hikâyenin Mesnevi'de tekrar edilmesi, Mevlâna'nın âdetine aykırıdır.

Biri insanlık hasletidir, diğeri de hayvanlık huyudur

O insanlık, o ruhaniyetin güzel ahlâkı nedir? O kötü, yırtıcı hayvanlık zamanla kazanılan bir huydur

Sen böyle devlete haber verici oldun Tekallûtten tahakkuk yoluna geçtin Bir köylü, köylerde çiftliklerde Eşeklerle, danalarla emişir Senin vezirlerinin veziri şeytan olmuş Senin mancınık üstadın gelmiş

Taklit yerine takallût (yırtıcılık), demek olan dediyet sözleriyle kariyenin (köy) çoğulu olan kura (köyler) yerine kuraya kelimesi ile vezirlik yerine bunun tafidili olan ef al veznindeki evzer maddesini kullanmak apaçık yanlışlardır ki ilk okul çocukları bile bunları kullanmaktan utanır.

Gevşek ibareler, yeni avam'ca kullanışlara örnek:

Arslan, bu; elbette insan olmalıdır, dedi.

Zira azasında şişmanlıktan, yoğunluktan eksiklik yoktur

Çünkü tedbir tâkîde yâr olursa İşlerin hepsi her yönden saf olur.

Her bir kimse kendi istidadı kadar

İyiden, kötüden istifade eder

O kabadın durumunu, tutuşunu, usulünü görerek

Eline, ayağına bir türeme düştü.

S.159

Şair elbette yerine elbet, bütün yönler yerine bütün yöndem saf olur, istifade miküned (istifade ediyor) ezseri vaz'u usûl, (vaziyet ile usûl ucundan) gibi yeni, avama yakışırcaasına terimler kullanmış, ediplerin deyişi ile bunlar sokak lâkirdisi olup, çok arık, tatsız düşmüştür. Bilhassa "Ezseri Vaz-u Usûl" terkibi düşük, kekeme, soğuktur. Şems-i Kays'ın³⁴⁴ dediği gibi "eşegin bile gevelemeyeceği" sözlerdir.

3- Bu Mesneviyi yazanın, Fahri Razi'ye karşı inancı varmış. Onu, din reislerinden, yakın erlerinden sayıyormuş. Onun övgüsü sırasında şöyle diyor:

Tanrı'nın o Emîni, kendine itimat edileni,

Fahri Razi, Allah'ın rahmeti üstüne olsun

Bütün bu burhanlarla, delilden başka

Celil olan Hallâk'ın kemâli zatı üstüne

İleti az olan ferd aklının kemâlinden

Ötürü, o binbir delil ortaya koymuştur.

Halbuki Mevlâna ile babası, Fahri Razi'yi hakikatın dışında sayıp kendi eserlerinde ona dil uzattıkları gibi, neşe ile usuldeki aykırılıktan dolayı ona Tanrı'nın emîni yetkilisi demeleri hiçbir surette mümkün değildir. Bu hususta birinci bölümde³⁴⁵ yeter derecede bilgi verilmiştir.

344- Şems-i Kays'ın El-mu'cem adlı kitabı, Tahran basımı, S. 236.

345- Bu Kitabın 10-19. sayfaları.





4- Mevcut eserlerin hiç birisinde Mevlâna'nın kendisi için kinaye yoluyla bile olsa, söylemediği Mevlevî, Mevlâyı Rum gibi sözlerin bu eserde bulunuşu, yine aynı şekilde Mevlâna'nın Fûsus kitaplarındaki rakamların sırlarından bahis eyleyen delilleri göstermek, isbat etmek yollarını tutmak gibi haller; bu kitabın ona mensup oluşunun yanlışlığına³⁴⁶ başka bir şahit olabilir.

S.160

5- Eskilerden, yenilerden hiçbir kimse Mesnevi'yi VI. defterden fazla olarak tanımamıştır. Yalnız³⁴⁷ Ankara'lı Şeyh İsmail 1035/1626 yılında, 814/1412'de yazılmış bir nüshadan, kendi sezişine dayanarak bu beyitleri Mevlâna'dan, Mesnevi'ye dahi VII. Defteri olduğunu iddia etmiştir. Böyle zayıf, düşük şiirlerin o büyük üstada nispet edilmesi —yukarıda kesin deliller, kaçınılmaz burhanlarla tavazzuh etmiştir— büyük bir töhmet, affolunmaz bir günahdır. Bu yanlışlığın başlangıcı, Fars dilinde bilginin, sermayenin, büyüklerin sözlerini süslemelerinin, ifade tarzlarını bilmiş olmanın azlığıdır. Mevlâna hanedanının, Mevlevilerin bu göklere mensup olan kitaba gösterdikleri ihtimamlarıyla birlikte (Zira semâ' meclislerinde, kutsal türbede Mevlâna'nın baş ucunda daima okunmuş, göğüslerin, omuzların süsü yapılmıştı*2.) Mesnevi'nin VII. defteri unutulmuş, bir köşeye atılmış kalmış olması, 365 sene hiç kimsenin ondan haberdar olmamış olması³⁴⁸ nasıl düşünülebilir? Bu defter hakkında en kuvvetli seziş olarak hatıra gelen şudur: Anadolu abalisinden, Mevlâna'nın mürid ve mutekidlerinden olup Fars diline o derece âşinalığı bulunmayan birisi (taklit maksadıyla, idrâkinin kit oluşundan) Farsça'daki kelimeleri kullandığını doğru bilmediğinden ötürü, pek büyük bir hata irtikâh etmiş hattâ lâtif bir fikri, şerif bir lâfzı içerisine alan tek bir beyit bile yazamamıştır.

İran edebiyat kitaplarının en büyüklerinden birisi olan Mesnevi'nin ululuğunun beyanı, ifadesinin yüceliği, irfana dair olan şiiriyeti, fikrî gidişinin

346- Zira Mevlevî kelimesi yenidir. Mevlâ'na kendi çağında (Mevlevî) adıyla çağırılmamakta idi. Çağdaşları tarafından saygı maksadıyla "Mevlâna'yı Rum" Anadolu'nun Mevlâna'sı diye lâkaplandırılmıştı. Keza Mevlâna, kendi eserlerinin hiç birisinde Şeyhi Ekber Muhiddin ile ona, müridlerine ait kitapların adlarını söylememektedir. Bu düzme "Apocryphe" Mesnevi'de söylenen sayıların sırları, Mevlâna'nın usulünden uzak kalmaktadır. Mevlâna eserlerinin hiçbir yerinde rakamlardan söz açmaz. Hususile VII nci cildin hesap söyleyicisi, söylediği galatlar arasında diyor ki:

Ey güzel hevesli, adetler yedide son bulduğunda, sayıların uğurlusu yedir. Şemsühak sözünün harflerini sayarsan yedir; o zaman işimiz bundan dolayı yukarıya gitti. İlimlerde Ziyâühak sözü yedir; böylece bir başka yedi de Mevlâ'yı Rum'dur. Biz eğer (ka)ı teşditli olarak kabul edersek iki harftir; yahut lâm Elif hesap edersek o zaman Şemsühak yedi, Ziyâühak sekiz harf olur. Eğer farz olunan bu ikiden birisi eksik olursa Şemsühaktan bir harf eksik olmuştur.

347- Keşfızzûnun Maarif Vekâtefi baskısı C. II., S. 1587-88.

* Göğsün süsü ezber edilmesi, omuzun süsü Hamaylı olarak asılması. Uziük.

348- Müellif bu defterin tarihinde der: Göyüp âleminden sıçramış olan VII. nci mesnevinin tarihi 670'dir. Bu tarihin de tahrif edilmiş olması mümkündür. Aslı 770/1369 olmalıdır. Böylelikle de kitabın 1035/1621 de meydana çıkmasıyla arada 365 yıllık bir fasıla olmuş olur. Bendenizin nakliettiği şiirlere ait nüsha 1268/1852 de Bukada Türkçe tercemesiyle birlikte Tâlik harfleriyle basılmış olan kitaptır.



özeti İslâm ümmetlerinin akli sülûklarının neticesi olması hasebiyle Mevlâna'nın şiirinin tertibi, tanzimi ile sözlerinin niteliği hakkındaki şerhini yazmak bu kitabın dışında kalır. Mevlâna'nın eserleriyle fikirlerinin incelenmesine ayrılacak olan ikinci bölümde bunlar açıklanacak, Mesnevinin vasfını öğrenecekler için söz, o gerçekleri en iyi görene bırakılmıştır. "Aşk'la âşıklığın şerhini yine ancak aşk söyledi."

S.161

شرح عشق و عاشق هم عشق گفت

Mevlâna buyurdu³⁴⁹ "Bizim Mesnevimiz mânevi bir dilber olup güzellikte, olgunlukta eşi yoktur. Aydın gönüllü görüş sahipleriyle ciğeri yanmış âşıklar için o hazırlanmış bir bağ, kutsal bir ağaçtır. Bu gayb âleminin güzelini görmekte zevk duyan, Tanrı erlerinin inayet bakışlarına lâyük olan, böylelikle de (...) o ne güzel kuldur, o tövbe eden, geri dönerdir. (K. XXXVIII, 300) âyetinde bildirilen Tanrı erlerinin sırasına girmiş olan o cana ne mutlu!"

Derler ki³⁵⁰ kendi Mesnevisi'nin dış yüzüne yazılmıştır. "Mesnevi'yi Hamaylı olarak boyuna asmak, ezberlemek için söylemedim. Belki ayak altına koyarak göklerin tepesine çıkmak için söyledim. Mesnevi, gerçek miracının merdivenidir, yoksa bir merdiven gibi omuzlara yüklenip şehirden şehire dolaşmak için değil. Çünkü bu usul ile istenilen dama gidilemez, çünkü gönül arzusuna erişilemez.

Mesnevi C. VI. "Hatime-i Veled'in sonunda":

*Bu söz asumanın merdivenidir,
Hangi kimse buradan yürüyecek olursa dama erişir?
Yeşil renkli olan çarhın damına değil,
Belki feleklerden daha üstün olan bir dama
Ondan feleklerin damına sesler gelir
Onun dönüp dolaşması dahi bu havadan,
Bu feyizdendir."*

Aşikârdır ki uluların sözlerinin mahiyetini anlamak, sırlarını idrâk etmek, onların fesahatlerinin derecesini ölçmek, yalnızca şiir zevkine sahip olmak, edebiyatın lâfza ait tekniğini bilmekte, sathi bir inceleme ve araştırma ile müyesser olmaz. Belki bu yolun esas şartı, cana aşinâ olmakla mümkündür. Böylelikle bir kimse kendi ruhunu mânevi lâtifelerle bezemedikçe, o lâtif tabiatlarla, o temiz gönüllerle dil birliği etmedikçe, onların sözlerinin inceliğini, anlatışlarının yüceliğini anlayamaz, başarı elde edemez.

349- Eflâkî Menakıbi.

350- Seyyit Nasrullah Takva'ya ait Mesnevi nüshasının sonunda, keza Tahran İlahiyat Fakültesinde bulunan Yazma Mesnevi de bu rivayet bahsedilmekte, Alâüddeve'nin bastırdığı mesnevinin sonunda bu beyitler Sultan Veled'e nisbet olunmaktadır.



Mesnevi'nin gerçeklerini görmenin yolu, söylediklerinin meramı, o padişahlara lâayık olan altın kumaştaki edebî zerafetlerin idrâki için zevkin lutfuna ilâve olarak geniş bir anlayış, ruh sefası, zihnin parlaklığı, ruhî yakınlık muhakkak şarttır. Nasıl ki Mevlâna buyurur³⁵¹: "Mesnevinin nurlarla dolu sırlarını, inceliklerini anlamak, âyetlerin, hadislerin ve hikâyelerin tertiplerinde, aralarındaki münasebeti kavramak için büyük bir inanç, devamlı bir aşk, tam bir doğruluk, selim bir gönül, son derece zekâli olmak, türlü türlü bilimleri bilmek gerekmektedir ki onun dışında insan seyredebilsin, onun sırrının sırrına hakkı ile erişebilsin. Eğer doğru bir âşık isen bu vasıta ve âletler olmadan da Mesnevi'yi anlamak hususunda aşkın sana kılavuz olabilir, maksadına erişebilirsin. Tanrı başarı sağlayıcıdır, doğru yolu göstericidir, o yardım edici ve insanları idare edicisidir".

Mesnevi, önceden de geçtiği gibi, din gerçeklerinin beyanı, tasavvufun usulünü, Kur'an âyetleriyle peygambere ait haberlerin, remizlerin şerhini ihtiva etmekte Mevlâna ile onun seçkin dostlarının mertebelerinden, makamlarından ve maksatlarından bahsetmektedir. Lâkin Mevlâna'nın Mesnevi'yi nazmetmekten asıl maksadı³⁵² mânevi hallerinin beyanı ile birlikte o seçkin erlerin hallerini; meselleri, hikâyeleri, Musa ve İsa ile tarikat şeyhlerinin kıssaları içerisinde söylemek, dilberlerin sırrını³⁵³ -başkalarının olayları dolayısıyla- dile getirmekten ibarettir.

Meselelerde hikâyelerin başlarında bulunan dağınık nesirlere benzeyenler ile 6 adet Mesnevi defterinin ön sözleri³⁵⁴ kesin olarak Mevlâna'nın kendi ifadesidir. Bunlar bazen onun fikirlerinin maksat ile gayelerine ait gizli bir işaret, ince bir telmih gösterirler. Mesnevi'nin incelenmesinde bu noktadan gâflet etmemek lâzımdır.

Görünmez âlemden gelen bu kitap, güzel ibarelerle süslenip, manzum hale geldiği zamandan bugüne kadar, sâliklerin maşuku, gerçeklerin isteklileri ile kemâle gelmiş olanlar için kılavuz, can yoldaşı, marifet sahiplerine sığınak; zevk, hal sahipleri için candan gönülden sevinç sermayesi olmuştur. Hakkı,

351- Eflâki Menakibi.

352- Bu bahsi Sultan Veled, İptidaname'sinin önsözünde sarahatle yazmakta, Eflâki de Mevlâna'nın sözü olarak nakletmektedir. Mesnevi'de dahi Mevlâna bu maksadını imâ ile ediyor ki. Mesnevi C. II: 2493. Ademin karşısında bulunan kimseyi yüzüne karşı övmek iyi bir hareket değildir, ondan ötürü Musan'ın adına mahsus söylüyorum.

2494. Yoksa Musa değil de kim olursa olsun, senin katında başka birinden söz açmak olur mu?.

353- Mesnevi'nin şu meşhur beytine işaretler. C. I:

136. Dilberlere ait sırların, diğerlerine dair olan sözler içinde söylenmesi daha hoşdur.

354- Eflâki'nin bu hususa dair bir rivayeti vardır. Hattâ Mevlâna tarafından Mesnevi'nin ikinci defterinin mukaddimesinde yapılan bir değişikliği nakletmektedir. Biz, onu, eserimizin ikinci kısmında anlatacağız.

S.162



yakîni tanımak nimetinden behresiz kalmış olan, dışa bakanlardan bir kısmı, cehaletle tabiat karanlığında mahpus kalmışlardır, yahut S.163 bir kısım beyni kuru avam halkın memnun olması için nadanlığın şiddetinden dolayı kendilerini havaya, hevese kaptırmışlardır. O devirde³⁵⁵, ondan sonraki zamanlarda³⁵⁶ Mesnevi'yi; aşağı, gevşek bir nazım hususiyle sapıklığa götüren kitaplardan olarak sanmışlardır. Bu hususta zarif hikâyeler meşhurdur.

Mesnevi kitabı dahi Mevlâna'nın gâzelleri gibi (onlardaki kadar değilse de yine tashihden, tahriften; beyitlerin azaltılmasında, çoğaltılmasından kurtulmamış, sâlim kalmamıştır. Eski yazmalarla S.164 basılan nüshalardaki beyitlere ait rivayetlerle bunların sayıları³⁵⁷ muhtelifdir. Eflâki Menakibi'nden³⁵⁸ anlaşıldığına göre Mevlâna zamanında birisi Mesnevi kitabına, kendi üslubunda şiirler karıştırmıştır.

Basma nüshaların en doğrusu üstad R.A. Nicholson'un eski (yazma, basma) nüshaların üstünde büyük dikkatle, mukayese ile tab'ettirmiş olduğu Mesnevi'lerdir. Alaüd-Devlet basması diye ün alan Tahran Tab'ı da kendi hududu içerisinde itimat olunacak durumdadır.

Mesnevi sırlarının anlaşılması güç, müşkül olmasından dolayı, âlimler, mutasavvıflar onun çetin noktalarını açıklamak, karışık yerlerini çözmek için çok çalışmışlar, himmet etmişler; gerek manzum, gerek mensur, Arapça, Farsça, Türkçe olarak bütün mesnevi defterlerine, yahut onların muhtelif kısımlarına birçok şerhler yazmışlar, telifler meydana getirmişlerdir.

355- Alâüddeve tarafından basılan Mesnevi'nin III.defterinde eksik anlayışların kötü düşünceleri hakkındaki kısma bakınız. S. 304.

356- Cehrümlü Mühyi oğlu Kutub IX/XV. yüzyılın fazıllarından, sofiyenin ulularından idi. Yedigâr olarak bıraktığı mektupları fesahat, belâgat numunesi olup benzeri yoktur. Mevlâna'nın sözlerine inancı olan onun inceleycilerinden birisi idi. O zamanlarda Mesnevi okumayı şeriata aykırı sayan kendi dostlarına daima Mesnevi okumalarını tavsiye ederdi. Muhyi oğlu Kutub bir mektubunda Mesnevi mütalâasının helâl olduğu yazılıdır.

357- Üstad Nicholson'a göre 6 defterden ibaret Mesnevi defterinin beyit adetleri şöyledir:

Birinci Defter 4003	Beyit
İkinci Defter 3810	"
Üçüncü Defter 3810	"
Dördüncü Defter 3810	"
Beşinci Defter 3810	"
Altıncı Defter 3810	"

Böylece bütün beyitlerin mecmuu 25632 ediyor.

Bazıları ise Mesnevi'nin beyitlerini 26660 çıkarmaktadırlar.

Keşfüzzünun'a bakılsın. S. 372. Devletşah ise 40 bin beyit olarak söylemektedir.

358- Eflâki diyor: "Sivas'lı şeyh Fahreddin, fenier sahibi bir erdi, o devirde sırların, mânalarn kâtipliği onun uhdesinde idi. Ansızın bir cinnete tutuldu. Mevlâna aynı gün bu gâzeli buyurdu: Ey âşıklar, ey âşıklar, bir kuşkuş akıllı deli oldu; bizim yüzümüzden rüsva olup tımarhaneye düştü. Derler ki meğer o hüdavendgânın sözlerine müdahale eder, tashih edeceğim derken, kelimeleri tahrif edermiş. Bu eserin yazarı Hâkibendesi (Tanrı onu daha iyi etsin) der ki, hazreti Mevlâna kendi mübârek eli ile bir kitabın üstüne birkaç satır yazı yazmıştı. Bir gece şeyh Selâhaddin (Tanrı zikrini yükseltsin) in hamamda futası çözüüp düştü. Dedi ki ey çerağ, beni rüsva ettin. Derhal kandil söndür teppe taklak geldi, hamam halkı şeyhin katına koşular, biz hiç görmedik, dediler. Şeyh onların bu sözünden hoşnut oldu, zira onlar görüleni görülmemiş gibi bildirmişlerdi. Şimdi Mesnevi'nin tebdili kutsuzdur, onun kelimesini tahrif etme (biz istâh edicileriz, şüphesiz onlar müstaidler. Kur'an II, XI) âyetinde buyurduğu gibi uğursuz bir iştir.



Bu şehirlerin hepsi üstüne yazılacak tenkid şudur: Şârihler, kendi bilgilerinin, kendi fikirlerinin derecesi ile Mevlâna'nın inançlarını tahlil edip izah ediyorlar. Bazıları dahi Mesnevi'nin müphem yerlerini çözmek için hikmet ile felsefe kitaplarının yardımına müracaat edip, hakimlerin yolları ile Mesnevi'yi şerh ediyorlar. Eğer bu zahmetler yerine Mesnevi'nin kendisini dikkatle mütalâa etseler, incelemede bulunsalardı onu daha iyi şerh edebilirlerdi.

Mesnevi'nin Fars dilinde yazılmış şerhlerinden en iyisi Cevhariül-Esrar kitabıdır. Âriflerin kâmillerinden biri olup bu tabakanın terimlerine, fikir cereyanlarına vukufu bulunan Harzemli Kemaleddin Hüseyin'in telifidir. Lübbülübap ise Molla Hüseyin Kâfifi'nin tasnifidir. Fakat yalnız ünvanları seçmiş olmasın göre, surette şerh değildir. Mesnevi'den yaptığı seçmeleri maksatlara göre takip etmesi, her kısmın başlangıcında maksada işaret etmesi yönünden o; en çok rağbet edilen şerhlerden olarak sayılabilir.

RUBAİLER

Mevlâna'nın eserlerinden olan bu kısım İslambol'un Ahter matbaasında göç aylarından 1312/1896 yılında basılmıştır. 1659 Rûbaiyi, yahut 3318 beyti ihtiva eder. Bu beyitlerden bazıları, karinelerin tanıklığı ile Mevlâna'nındır. Bir kısmı için dahi büyük bir şüphe uyanmaktadır. Onların Mevlâna'ya nisbetinin doğru olduğu belli değildir.

Bu rûbailerden yüksek mânalar, ince, derin mazmunlar görülmektedir. Fikirlerin gidişi ile cümlelerin bağlılığının Mevlâna ile tam bir ilgisi vardır. Bununla beraber, umumiyetle rûbailer; gâzellerle Mesnevinin derecesine erişemez.

Mevlâna'nın Mensur Eserleri

FİHİ-MAFİH

Bu kitap Mevlâna'nın takrirlerinin mecmuasından ibarettir. Mevlâna bu takrirleri kendi meclislerinde beyan etmiş, oğlu Sultan Veled diye ün alan Bahaeddin, yahut müridlerinden biri onları yazmış, böylelikle meydana gelmiştir. Kitabın bölümlerinin (fasıllarının) çoğu, halin gereğince ortaya atılmış olan konulara dair sorularla bunlara verilen cevaplardır. Bu bakımdan kendinden öncekiyle ilgisi yoktur. Bir kısmı da Muineddin Süleyman Pervane'ye hitaptır.

Bölümlerle oturumlar (Meclisler)'in konusu, onların sonuçları, umumiyetle ahlâkî meseleler, tarikat, irfan, tasavvuf nükteleri, Kur'an âyetleri, peygamberin hadisleri, şeyhlerin sözlerinin şerhi, beyanıdır ki Mevlâna'nın kendine mahsus üslubu ile yani atalar sözü, hikâyeler anlatılarak izah edilmiştir.

S.165



Fihi-Mafih'in darbimeselleri, hikâyeleri, pek çok hususlarda maksatların beyan şekli, Mesnevi'ye benzemektedir. Yalnız şu farkla ki, Mesnevi'nin konuları, kinayeler, ince tâbirlerle anlatılmıştır. Bu bakımdan bir dereceye kadar onu anlamak zordur. Zira yazarın eli, kolu, şiirde kafiye, vezin ile bağlı, nazım sınırları ile sınırlandırılmıştır. Halbuki Fihi-Mafih bu kayıtlardan kurtulmuş, âzade kalmıştır. Hususyle Mevlâna, kendi takrirlerinde mecliste hazır bulunanların, dinleyicilerin idrâkinde başka bir maksat gütmemiştir. Onların istidatlarına, tahammüllerine göre maarifin, hakikatlerin beyanında söz söylemiştir. Kendisinden bir eser bırakmak için söylememiştir. Bu bakımdan onun sözleri sade, anlayışa daha yakındır. Lâkin Mesnevi'yi yazmaktan maksadı, eserin ebedî olarak kalması, kendi yahut Hüsameddin Çelebi'nin adının -son bulmayan bir zaman içinde- yaşamasıdır. Bu cihetten kendi çağdaşlarını yahut belli bir zaman insanların istidadını nazar-ı itibara almamıştır. O kitapta sözün yolu, her zaman içindeki kâmil fertlerdir. Mesnevi bu sebepten ötürü ince kinayeleri toplıyan, bütün sözleri içine alan bir eserdir. Mesnevi'nin sırlarını idrâk etmek kolayca mümkün değildir. Onun mevzusunun Fihi-Mafih ile münasebeti olan yerleri daha çabuk anlaşılıp belli olur. Sanki Fihi-Mafih'in bu kısmı, Mevlâna'nın Mesnevi üzerine yazdığı bir şerhtir.

Kitabın içerisinden Mevlâna kendi babası Sultanül-Ülema'nın (Bu kitapta büyük Mevlâna ünvanıyladır.) Tebrizli Şemseddin'in, Burhan-ı Muhakkikin Salahaddin-i Zerkub'un isimlerini anıyor; bazan onların sözlerinden nükteler naklediyor.

S.166

Fihi-Mafih'i, eskiler bu ad'la tanımamışlardır. Mevlâna Menakıbı'nın kaynakları da bu eserin adını anmamışlardır. Ancak Bostaniüs-Siyâhâ müellifi onu Fihi-Mafih adıyla yad'eylemiştir.

Her ne kadar Fihi-Mafih lâfzı, eskilerin kitaplarında bu isimle zaptedilmiş değilse de, tahkik neticesinde onun Mevlâna'ya nispeti kesin dolarak kabul edilebilir. Zira bu kitabın kendisinde bulunan karinelere fazla olarak onun Mesnevi ile olan irtibatı, söylenen cihetlerden ötürü bu sözün sıhhatine başka bir delil olabilir.

Önce söylediğimiz gibi, kendi şeyhlerinin beyanlarını yazmak, sofiler arasında âdet idi. Hususyle Mevlâna hanedanının haricinde, istisnasız olarak görüyoruz ki bu tarikatın ulularının eserleri muhafaza edilmiştir. İleride söz konusu edilecek olan Baha-i Veled'in Maarifi, Şems'in Makalâtı, Sultan Veled'in Maarifi onların müridleri tarafından toplanmış sözlerinden, takrirlerinden ibarettir; yahut kendileri yazmışlardır. Bu bakımdan sahip olduğu şöhretle, ululukla beraber Mevlâna'nın takrirlerinin zaptedilerek muhafaza edilmemiş olması mümkün değildir. Nihayet tasavvur edilir ki, bu eserin adı da Makalât imiş, Mevlâna'nın bu beyitteki muradı: Mesnevi C. V.:

2683. Çok sual, çok cevap ile mâcera; zahide gâyıpların sahibi arasında geçti.



2684. *Yer de, gök te nur ile doldu; onların hepsi Makalât'ta söylenmiş oldu.*

Makalât'tan maksadı bu kitap olup, anlaşılacağı üzere Mevlâna'nın söylemek istediği de odur. Bu konu diğer bir telifte beyan edilmiştir. Fihi-Mafih eserinden başka Makalât adına uygun bir eser elimizde mevcut değildir. Kelime itibariyle hatıra getirirsek, görürüz ki Tebrizli Şems'in takrirlerine de Makalât denmektedir.

Fihi-Mafih, bir dereceye kadar dikkatli mukabele ile tashihten sonra 1333/1915 yılında Tahran'da (Taşbasma ile) basılmıştır. Fakat kitabın sonunda asıl nüsha kâtibinin söylediği üzere hatalar mevcut olduğundan basım sırasında büyük yanlışlar yüz göstermiş olup yeniden islâh edilmeye ihtiyaç hasil eylemektedir.

MEKTUPLAR

Bu eser, Mevlâna'nın kendi çağdaşlarına yazmış olduğu mektuplar mecmuasıdır. Onun iki nüshası İslambol Üniversitesi kütüphanesinde mevcut olup Mevlâna'nın mütekitlerinden Mehmet Feridun Nafiz (Uzluk) tarafından bastırılmaktadır.

Bu mektuplar arasından 3 mektup, Eflâki Menakıbında görülmektedir. Onlardan birisi Mevlâna tarafından, Selâhaddin'in hastalığı zamanında onun halini, hatırını sormak üzere yazılmış olup bu kitabın IV. bölümünde dercedilmiştir. Diğer 2 mektubu, Mevlâna, Sultan Veled'le Selâhaddin'in kızı olan zevcesi Fatma Hatun arasında vukua gelen bir kırgınlık zamanında yazılmıştır. Mevlâna kendi el yazısı ile özür dileyen mektubunu Fatma Hatun'a; öğüdü ihtiva eden diğer bir mektubu da Sultan Veled'e yolladı. S.167

1. MEKTUP

Mevlâna'dan Fatma Hatûn'a

Benim ruhum senin ruhunla kavuşmuş, birleşmiştir,

Seni inciten her olay beni de incitir.

Celâl sahibi olan Tanrı'yı şehit tutar, yüce Tanrı'nın temiz olan zatına yemin ederim ki, o muhlis çocuğun rahatsız olması bizi de on misli gâmlü, kederli eder. Şeyhlerin sultanı, hakikat nurlarının doğduğu yer, hakkın, dinin salâhını (Allah ruhunu mukaddes kılsın) ihsan ve efendiliklerinin hakları bu duacının boynuna hiçbir hizmetle ödenmesi mümkün olmıyan bir borçtur. Onun şükrünü de Allahü Taalâ'nın hazinesi ödeyebilir. O temiz çocuktan beklediğim, kimden incinirse bu babadan gizlememesidir. Hattâ minettar olurum. İnşallah mümkün olduğu kadar yardımda kusur etmem. Eğer aziz oğul Bahaeddin sizi incitmeye çalışırsa Tanrı'ya tekrar tekrar yemin ederim ki onun



sevgisini gönlümden çıkarır, onun selâmına cevap vermem, cenazeme gelmesini istemem, ondan başka kim böyle yaparsa buna hiç gâm yemekliğini, kederli olmamaklıgını isterim. Celâli yüce olan Hak Tealâ sizin daima dostunuz olacaktır. Allahın kulları da sizin dostluğunuzdadır. Kim sizin hakkınızda artık eksik söylerse söylesin, deniz köpeğin ağzı ile kirlenmez, şeker dengi sineğin banması ile değerinden yitirmez. Yakınım var, onlar, biz mazlumuz diye yüzbin defa yemin etseler, senin hakkında dost ve duacı olmadıkça ben onları mazlum tanımam. Yemin ve özür kabul etmem. Vallahi, Billahi, Tallahi sana kat'i söyleyeyim hiçbir özür, and, hile, ağlamasını kabul etmem. Mazlum sizensiniz, yahut da size hümet edip efendi ve efendizade diye çağırarlardır. Yüze karşı yahut arkadan iki yüzlülük etmeden, suçlu biziz diye kusuru kendilerine yüklerler. Bütün bunlara rağmen onlar zalim olur, siz mazlum. Zira sizin hakkınız ve o sultanın hakkı, onların yaptıklarının yüz mislidir. Vallahi böyledir. Billahi böyledir, Tallahi böyledir. Ben eğer bu topluluk karşısında kendi nezaketim sebebiyle zorla gülsem de hamdolsun Haktaalâ o aydınlığı vermiştir; onlar candan, gönülden, açıkca hak ile hak kulları ile dosdoğru olmadıkça, hileyi balçıga atmadıkça, işleri başaşağı göstermedikçe; yüz yüze ve sonradan Hak Tealâ'nın kullarının ayaklarının altına toprak, köle olmadıkça gönlüm onlara doğrulmaz. Bu babanın inancı budur; bunun üzerine ölür, bunun üzerine mezara girerim. (İnşallah). Allah, Allah! Bu babadan bir şey gizlemeyiniz. Olup bitenleri bir bir bana söyleyiniz de Allah'ın inayeti ile yardımda bulunayım. Siz hakkın korkusuzluk timsalisiniz, siz o sultanın bu dünyada eseri olduğunuz için onun temiz olan ruhu, bereketinizde o âlemden ve yine sizin sebebinizle yer yüzü halkına yüzbinlerce inayet yapar. Eserleriniz hiçbir zaman tükenmesin, nesliniz kıyamete kadar kesilmesin, gönlünüz, çocuklarınızın gönlü kederli olmasın; âmin ey âlemlerin Tanrısı. Beyit:

Salâhaddin'in nurları coşup taşmış olsun.

Âşıkların canlarına, gönüllerine dökülmüş olsun.

Lâtif olan, letafeti de geçen her ruh

Salâhaddin'in toprağı ile karışmış olsun.

2. MEKTUP

Mevlâna'dan Sultan Veled'e

Bugün son oğlumuzun nikâhlısı bulunup (Zekeriya ona kefil oldu K. III. 37) âyeti hakkında denebilecek olan sana —seni sınamak için teslim olunan— şehzademiz, gönlümüzün, gözümüzün belki bütün âlemin gözünün gönlünün aydınlığı "Fatma Hatun"un görüp gözetilmesi için tavsiyede bulunuyorum. Umulur ki oğlumuz ona haksızlık etmez. Bir an, bir nefes bile kadıncağızın gönlüne "babamın ölümünden sonra, vefasızlık ediyorlar" şeklinde bir kuruntunun gelmemesi için oğlunuz —hiçbir zaman bilerek yahut bilmeyerek— yakışsız bir harekette bulunmaz; ona* karşı olan denetçilik görevini de bırakmaz.



Cevherinin arılığından ötürü o kadın, şehzadelik unsuru ile kendisine miras olarak kalan sabırla mürtüvetten ötürü şikâyet etmez şiir:

*Ördek pilici dün doğmuş olsa dahi
Deniz suyu onun ancak göğsüne kadar çıkar.*

Lâkin Selâhaddin'in temiz olan çocuklarının koruyucusu olan ilâhi ruhların, gözetilmesine dikkat etmek lâzımdır. Çünkü (Cennette biz, zürriyetleri onlara karıp katarız. Tur., LII. 21) buyurmuştur* Allah, Allah, Allah, Allah, Allah, Allah bu babanın kendisinin, bütün oymağının yüzünü ak etmek için "Fatma Hatun'u" aziz tutasın. Her gün, her geceyi düğün günü, gerdek gecesi bilesin. Sen onu, gönülle, can tuzağı ile avlamaya çalış, artık avlanmaya ihtiyacı kalmadığını sanma. Çünkü bu iş yalnız dışı görenlerin mezhebidir. (Onlar, dünya hayatının dış yüzünü bilirler K. XXX. 6) Ayeti kerimesi onlar hakkında buyurulmuştur. Fatma Hatun eskiyecek unsurdan değildir. Tanrı'nın ezeli inayeti, onların kapu ile duvarlarını nurlu, güzel kokulu bulundurmuyacak kadar az değildir. (İncir, Zeytun, Turisina ile and içerim. K. XCV. 1-2) Ayetindeki bu yemin cansız şeyler üstüne yapılmıştır. Bir gün onların değeri o dereceye ulaşmıştır ki, "Ey Âli eğer sen, benim ciğer paremin toprak üstünde süründüğünü görseydin ona ne yapardın? buyurunca Âli, "buna cevap veremem, ey Tanrı'nın yalvacı, göz çukurumu onun sığınacağı, kalbimin içini onun barınacağı yapsan yine de nefsimi onda kusur, cürüm işlemişlerden say" dedi. Peygamber (Tanrının salâtı ile selâmı onun üstüne olsun) "Fatma benden parçadır. Çocuklarımız yer yüzünde yürüyen ciğer parelerimizdir" dedi. O ruhları incitme bir incitme, yüz, hattâ bin incitme değil, belki daha da fazladır. Beyit:

*Canda, cihandan geçmek zor değildir
Müşkül olan senin köyünü terk eylemektir.
Bu ayrılık, yüzü sararıp solmuş olan âşığın ayrılığı değil
Ruhun, cesedin ayrılığıdır.
Ben senden hata zuhur etmeyeceğini biliyorum
Fakat âşıkların kalbi kötü düşünceli olur.*

Oğlum! Sen bu vasiyeti gizli, saklı tut. Hiç kimseye söyleme. Tanrı, en iyi bilicidir.

Mevlana'nın vaaz, öğüt yolu ile minber "kürsü" üstünde söylediği sözlerle meclis denilen toplantılardaki vaazlarından meydana gelmiş bir mecmuadan ibarettir.

MECLİSİ SEBA'A "YEDİ ÖĞÜT"

Bu kitabın yazma bir nüshası, Üsküdar'daki Selimağa kitaplığında saklıdır. Onun kopya edilme tarihi 788/1388 yılıdır. M. Feridun Nafiz (Uzluk), onun basılmasında gayret göstermektedir. Bu senenin (1936) Martında bu kitabın 3 forması basım kisvesine bürünmüştür.



* "Yani, atalarının inanı sebebiyle çocuklarını onlara ilhak ederiz."

10. BÖLÜM

MEVLÂNA HANEDANI

Eflâki'nin söylediğine göre Sultanül-Ülema Baha-i Veled'in 2 oğlu, 1 kızı vardı. Ulu oğlu Alâeddin Muhamed, ikinci oğlu Celâleddin Muhammed, kızı Fatma Hatun adında idi. Kızı, Baha-i Veled'in göç etmesinden önce ölmüştür. Alâeddin babasının göçü sırasında 7 yaşında, Celâleddin ise 5 yaşında idi. Önceki bölümlerde geçtiği üzere bu tahmin, düşünülmeye değer, çok şüphelidir.

Adı söylenen Alâeddin ile onun çoluğu, çocuğu (eğer varsa) hakkında bilgimiz yoktur. Hâl tercemesi bu kitabın konusu olan Celâleddin Muhammed'in 4 evlâdı vardı:

- 1) Sultan Veled diye ün salan Bahaeddin Muhammed,
- 2) Alâeddin Muhammed³⁵⁹ (624/1227- 660/1262) Şemseddin'in ölümü hâdisesi ile şöhret bulmuş, babasının gözünden düşmüştür. Çocukları da bundan dolayı şöhret kazanamamışlardır. Bu 2 oğul Semerkant'li Şerafeddin'in kızı Gevher Hatun'dan, yani bir anadan doğmuşlardır.
- 3) Muzaffereddin Emir âlim olup Eflâki'nin anlattığına göre vaktin padişahının hazinedarı idi.6. Cemazelevvel 696/1297'de öldü.
- 4) Melek Hâtûn (Ö. 12 Şaban 703/1304) olup her ikisinin anaları Konya'lı Gerâ Hâtûn'dur. Gerâ hatûn 13 Ramazan 691/1292'de dünyadan göç etmiştir. Eflâki ondan birçok rivayetler nakletmiştir.

359- Konya Müze Müdürü Akyurt tarafından hazırlanmış olan plân üzerinde Mevlâna'nın kabri ile oraya gömülmüş olan kişilerin adları yazılmıştır. Bu tarihleri ve bu bilgiyi biz oradan aldık.



Mevlevilik tarihinde, Mevlâna'nın çocukları arasında şöhret, en büyük oğlu Sultan Veled'e nasip olmuştur. Diğerleri meşhur olmamışlardır.

Sultan Veled diye ün alan Bahaeddin-i Muhammed, 623/1226 yılında, Lârende (Şimdiki Karaman'da) doğmuştur. Mevlâna babası S.171 Sultanül-Ülemayı andaç³⁶⁰ etmek üzere onu Bahaeddin-i Muhammed diye adlandırdı. Ondan sonra, Sultan Veled ünvanı ile meşhur oldu.

Sultan Veled öğretim çağına³⁶¹ gelince, Mevlâna ona kardeşi Alâeddin'i yoldaş ederek Şam'a gönderdi. Orada bilim öğrenmeye çabaladı. Bazı rivayete göre (Merginan'lı Burhaneddin Ebi Bekr'in telifi olan) fıkıhdan Hidayeyi bizzat Mevlâna okuttu.

Nakli bilimlerle kendini süsledikten sonra bütün hayatını, tasavvuf şeyhlerinin hizmetinde, ilâhi marifetlerin yayılmasında, babasının makamlarının anılmasında, ders okutmakta sarfetmiştir. Başlangıçta Seyyid Burhaneddin muhakkıka erişmiş; candan, gönülden Şemseddin'e bende olmuş, bir ay müddetle onun yanında yaya olarak koşmuş, irade eliyle Selâhaddin'in, Hüsameddin'in eteğine sıkıca sarılmıştı.

"Mevlâna, suret âleminde göç ettiği vakit, Çelebi Hüsameddin 7. ci gününden sonra kalktı, bütün dostlarla birlikte Sultan Veled'e geldi: İstiyorum ki bundan böyle babanın makamına otursun, bizim gerçek şeyhimiz olasın. Ben senin yanında atının örtüsünü omzuma alayım. Bendelik, lalalık edeyim, dedi. Sultan Veled derhal baş koydu, buyurdu ki sofiye hurka; yetim kişiye yarıp yakılma yararır. Sen babamın zamanında nasıl halife isen, şimdi de hilâfet ve post ondan sana lâyiktir. Her ne kadar birbirine rast gelseler, Sultan Veled; Çelebinin elini operdi. Sultan Veled'in babasının halifelerine ettiği o bendelikler hiçbir şeyh oğlundan menkul değildir."

Çelebi Hüsameddin 11 yıl halifelik etti. Mevlâna'nın koyduğu usulleri semânın tertibi, Kur'an-ı Kerim ile Mesnevi okunmasını takarrür ettirdi. Sultan Veled'e diğerlerinin ödeneklerini yetiştirdi. Ferace giyinmiş 500 zengin kişi, bendelik küpesini kulaklarında taşırdı. Çelebi 22 Şaban 683/3.11.1284 Çarşamba günü bu dünyada ömrünü sona erdirdi. Çelebinin vefatından sonra, müridler yüzlerini Sultan Veled'e döndürdüler. Onun, babasının yerine oturmasını, irşad ile marifet yaygısını yaymasını bu ulu hanedanın çırasını, ışık söndürenlerin nefesinden saklı tutmasını istediler. Sultan Veled bu arzuyu kabul ederek babasının tahtına oturdu. Mevlevî tarikatının esasını kurdu.

S.172

360- Kardeşlerimin kıymetlisi olarak anamdan doğunca, babam, o şahin yani Baha-i Veled'in lâkabını bana verdi. (İptidaname S. 218)

361- Bu bahislerin çoğu, Eftâkî Menakıb'ndan, İptidaname'den iktibas edilmiştir. Sultan Veled'in hâl tercemesi, Câmî'nin Nefahatül Uns'ü ile Eicevahîrül Muzia, Haydar Abat Tab'ı C. I., S. 120'den alınmıştır. Cevahirü Muzia'da ismi Muhammed yerine Ahmet olarak kabul edilmektedir. Nefehat terc. S. 5. Mevzuat terc. C. I., S. 747/48.



Mevlevihaneler açtı, etraftaki şehirlere halifeler tayin etti; babasının hayatının sırlarını şerh ederek inkâr edicilerin gönüllerinden inkârın kökünü kazıdı. Bu işlerin şerhini İptidaname bu suretle anlatmaktadır. S. 129.

İhtiyar, genç halk toplanıp hepsi yalvararak şefaati oldular. Ey Veled, babanın yeri sana ait olur, çünkü seni daima severdi. Sen hakkını Çelebi Hüsameddin'e bağışladın, zira o babanın yanında seçkinlerden idi.

O gidince, bahanen kalmadı, çünkü yüce Tanrı böyle takdir eylemişti.

Ondan sonra, şeyhliği kabul et, halkın başı, kılavuzu ol Bu kavmin başı ol, başbuğsuz asker bir şey yapamaz Bu yolda lakırdı uzadı; Veled, onların sözünü işitip kabul etti. Mekânı olmayan cihanda ayağa muhtaç olmadan tahta çıktı. 7 yıl müddetle babasının türbesi başında surlar söyledi*

Şöhreti, doğudan batıya kadar yayıldı, hakkın âyini yeniden tazelendi. Düğümlü güçlükleri çözdü, böyle armağanı hiçbir şeyh vermedi Düşmanlar hep dost oldular, hışımdan, kinlerinden vaz geçtiler. Babasının makamına oturunca her yoksula altın definesi verdi.

Sayırsız erkek ile kadın mürid oldu, hepsi hünerde önemli kimseler oldular. Babasının tarikatında halifeler yetiştirdi, her makama bir başbuğ tayin etti. Uzaklardan her şehir ahalisi, hep bu armağın suyuna can atıyorlardı.

Vatanda muratlarına ermeden kuşlar gibi tuzakta bağlanıp kalmışlardı. Aileleri, çocukları onlara engel oluyordu; bu tarafa gelmelerine inkân yoktu. Bizim tarafımızdan her yere bir halife gitmesi vacip oldu

Anadolu'ya halifeler doldu, böylece kimse bizden mahrum kalmadı Her birerleri, erenler yolunda ilerlediler, hepsi cisim ve can kaydından kurtuldular.

Onlar için şecere yazınca (hilâfetname),hepsinin bağı sayısız meyveler verdi.

Gerçi babası (Mevlâna) gâyet meşhur idi, o Şemseddin gibi gizli değildi. Hepsi ona candan mürid idiler, Veled zamanında daha da çoğaldılar. Babasının beğenip seçtiği veliler, öyle taklit cihetinden değil son derecedeki isabetli görüş neticesi idi.

Babasından sonra Veled zamanında onların ne derece ululuk sahibi oldukları aşikâr oldu. Veled, halka onların şerhlerini candan, gönülden yaptı; gençler de, ihtiyarlar da işitti. Birazcık onların ibadetlerini, biraz da onların kanaatlarını, halvetlerini anlattı.

Birazcık candan ettikleri sözleri, biraz gizli hallerini şerh etti. Her birinin kerameti nasıldı? Namazdaki istikametleri nasıldı? Her birinin ne şekilde sohbeti vardı, her birinin Tanrı'dan ne rütbesi vardı. Hülâsa, hepsinin hallerini birer birer gösterdi, halkı zühmeden kurtardı.

* Şeyh Kerimeddin b. Bektemur (683-691) arasında 7 yıl siyrette halife oldu. Ona işaret ediyor. UZLUK.



Sultan Veled'in halifelik süresi aşağı yukarı 30 yıl sürdü. Bu müddet içinde onun işi, babasının tarikini yaymak, onun usullerini kurmak olmuştur. Bugün kabul edildiği üzere, mevlevilerin semâdaki ekser âyinleri, giyiniş tarzları Sultan Veled tarafından konulmuştur. O, 7 yahut 9 mevlevi kutbundan birisi olarak sayılmaktadır³⁶².

Sultan Veled 25 Rebiülahir 623/16 Nisan 1226'da doğmuştu. 10 Recep 712/15 Kasım 1312 Cumartesi günü vefat etti.

Mevlâna'nın Sultan Veled'e sevgisi sonsuzdu. Ona karşı "sen insanların yaradılışca, huyca bana en çok benzeyenisin" diye buyuruyordu. Medresenin duvarına "Bahaeddin'imiz iyi talihtir, güzel yaşadı, rahatça ölecektir," şekilde yazmıştır.

Sultan Veled babasını taklit etti³⁶³, ona uyarak mevcut olan manzum, mensur eserlerini yazdı. Onun manzum eserleri cümlesinden birisi, kaside ile gâzellerden meydana gelen Divan'ı olup İptidaname'yi nazm etmeye başlamadan önce tamamlanmıştır. Bundan önce de hatırlattığımız gibi Sultan Veled'in sözlerinden olarak 27 gâzel, Şems külliyyatında derç olunmuştur. Bu şiirlerin hepsi Mevlâna'ya uyularak, onun usulünde söylenmiş ise de, o kadar letâfeti, metaneti yoktur.

Veletname denilen mesneviler 3 bölümdür. Birinci kısmı, Senai'nin Hâdikası vezinde yazılmış bir manzumedir. Onun asıl konusu beraberce oturup kalktığı (Mevlâna ile Şemseddin, Selâhaddin, Hüsameddin gibi) zatların, ulu Mevlâna Baha-i Veled'in, Burhaneddin Muhakkık'ın hallerini, makamlarını anlatmaktadır. Yalnız Mevlâna'nın hayat tarihi daha tafsilâtli, Baha-i Veled'inki ise kısadır.

Sultan Veled, rivayetler, tarihi haberler arasında daima irfanın incelikleri ile ahlâki sonuçların şerhine geçer. Babasının yaşayış tarzının, coşkum, inkâr edilen hayatının sırlarını, önceki şeyhlerin sözleri ile, halleri ile uygun gösterir. Bu yüzden Sultan Veled'in bu kitabı (İptidaname) babasının makamını savunmak, inatçıların kuşkularını ortadan kaldırmak için yazdığı düşünülebilir. Beyitlerin sayısı -elimde bulunan yazmaya göre- 10 bine yakındır.

Kendi ifadesine göre Mesnevi'ye 690 yılı Rebiülevvel ayının başında başlamıştır (7 Mart 1291 de) Yine o yılın Cemazelâhirin'de 13 Haziran 1291) sona erdirmiştir. Onun nazmedilmesi hakkında şöyle diyor:*

362- Bu zatlar şunlardır: Sultan-ül Ulema, Seyyit Burhaneddin Muhakkik, Mevlâna Celâleddin Muhammed, Tebrizî Şemseddin, Selâhaddin Zerkûp, Çelebi Hüsameddin, Şeyh Kerimeddin Bektêmîr (Ölümü 690/1291), Sultan Veled, Arif Çelebi. Yedi kutb olarak sayıldıkları zaman Şeyh Kerimeddin ile Arif Çelebi hesaba katılmamış olurlar.

363- İptidaname'nin ön sözünde bu bahis açıkça yazılmaktadır.

* 98 günde yazılmış demek olur.

S.174

Ey dost, cana can katan bu beyanın başlangıcı 690/1291: yılı idi.

Rebiülevvel'in başında söylenmeye başladı, gerçi uzun olmuş ise de, uzun oldu deme.

Ey aziz, sonu dahi Cemazelâhir'in 14 üncü Cumartesi günü olmuştur.

Böylece bu mesnevinin yazılması için 4 aylık bir müddet sarfedilmiş olur. Şiirlerin zayıflığı ile terkiplerin bozukluğunun sebeplerinden birisi, yazılmasındaki dikkatsizliği doğuran acelecilik ile sür'attir.

Sultan Veled'in mesnevilerinden 2, 3 üncü cüzleri ise, Mevlâna mesnevisinin vezni olan Bahri Remeli Müseddesi Maksur ile söylenmiş manzumeler olup, yazarı önce rebap üstüne söze başlamakta, ondan sonra kendi konularını söylemektedir. İkinci kısım birinci cüz'ün konuları devam ettirilmek suretiyle yazılmıştır. Bu mesnevinin yazılışına, müridlerinden birinin, Sultan Veled'ten Mevlâna'nın mesnevisi vezinde bir eser meydana getirmesini istemesi sebep olmuştur.

S.175

Bu iki kısmı Sultan Veled, tahkika göre, birinci mesnevisini bitirdikten sonra yazmaya başlamış, bunların konularında tasavvufun dağınık soruları ile Mevlâna'nın sözlerinin ve gâyelerinin şerhleri vardır. Bu bakımdan Sultan Veled'in mesnevileri büyük önemi haiz olup ancak edebiyat yönünden o derece ehemmiyetleri yoktur. Sultan Veled'in bu manzumelerinde bulunan misallerden, bahislerden bir çoğunun asılları, Mevlâna'nın mesnevisi ile diğer eserlerindeki sözler etrafında dolaşmakta, onun yüksek beyanını ibare suretine getirerek iktibas eylemektedir. Lâkin Sultan Veled'in maksadı, kapalı, müşkül olan kısımların şerhi ile çözümünü olup konularının çoğunda o sırların üzerinde bulunan perdeleri kaldırmaktadır. Mevlâna'nın maksadını öğrenmek, bunları dinlemek arzusunda olanlara, meşhur bir deyimle suyu pınarın başından içmek isteyenlere -Mevlâna'nın koltuğunda eğitim görmüş Sultan Veled mesnevilerinin değeri- meçhûl kalmayacaktır.

Mevlâna'nın Fihî Mafih'ine ilâve olarak Tahran'da Fihî-Mafih adıyla şöhretlendirilerek basılan Sultan Veled'e ait mensur risalenin mevzuu irfanî bahislerdir. Şurası aşikârdır ki, görünüşte kitabın aslı³⁶⁴ Sultan Veled'in maarif olması icabederken yayınlayan, kıyas yüzünden bu ismi kitabın üstüne Fihî-Mafih olarak yazmıştır. Sultan Veled'in meclisler "Mev'izeler" ile takrirlerinin özeti olan bu eser, o ulu tarafından yazılmış olup imkân dairesinde belâgat usullerine riayet edilmiştir.

364- Hollanda şehirlerinden Leyden'deki Üniversite kütüphanesine ait bir yazmanın dış yüzünde "Sultan Veled'in Maarif" yazılmıştır. O kitaphaneye ait fihrist C. V., S. 40-41. Kitabın ilk ibaresi bu nüshanın başlangıcından alınıp yazılmıştır ki doğru, aslının tipkisidir. Sultan Veled büyük babasının usulüne uyarak kitabına (Maarif) ismini koymuş olması ihtimal dâhilindedir.





Sultan Veled'in 4 oğlu vardı. Emir Celáleddin Feridun Ârif Çelebi, Emir Şemseddin Âbit Çelebi, Emir Selâhaddin Zahit Çelebi, Emir Hüsameddin Vacit Çelebi,

Celáleddin Feridun Arif Çelebi Şeyh Selâhaddin'in kızı Fatma Hatûn'dan 670/6 Haziran 1272 yılında doğmuştur. Mevlâna, onun doğumuna Hindistan'dan basılan Şems Külliyyatı nüshasında görülmeyen şu gâzeli yazmıştır.

S.176

Feridun'un gayıp âleminden gelişi bize kutlu olsun, o dinin padişahı olacaktır.

Gökteki ay gibi parlaktır, aydındır; şekerle dolu Mısır gibi tatlıdır, Feridun.

Saadet alanında top oynayıp, yağız devlet atına eğer vursun Feridun.

Yücelik burcundan ay gibi doğarak muhabbetler, safâlar getiriyor Feridun.

Gâm dahhakinin boynunu, rifatle temkinin kılıcı ile vurup koparsun Feridun.

Tanrıya şükürler olsun ki devlet köşkünün rütbesini, ayinini artırıyor Feridun.

Anasından 670 yılının pazar günü doğdu Feridun.

Zikâda ayının 8 inci günü öğle vaktinden iki saat sonra idi, Feridun.

Onun soyu, sopu hüsrevlerdir, şirin gibi sevicektir Feridun.

Anası da, babası da asalette şahdır, Cennetten güzel güzlü huriler gibi geldi Feridun.

Büyüyüp âkil ve bâliğ olunca, bu şürimi beğenecektir Feridun.

Onun ömrü binlerce yıl uzun olsun, bu duaya sen de âmin de Feridun.

712/1312 yılında Sultan Veled'in ölümünden sonra Emir Ârif Çelebi halife olmuş³⁶⁵, Muhammed Sayıt Hüdabende'nin şiiiliği bırakıp sünni mezhebe irşad edilmesi için İran'a yolculuk etmiş, onun Sultaniye'ye gelişi Hüdabende'nin ölümüne rastlamıştı. Çelebi Emir Arif keza 719/4 Şubat 1320 tarihinde vefat etmiş, müridlerinden olan Ahmet Eflâki onun emri ile 718/1318 yılında Menakibül Ârifini, yazmaya himmet eylemiştir.

Âbit Çelebi (682/1283-738/23.7.1339) Mevlâna'nın 4 üncü halifesidir. Oğullarından iki kişi bu mesnede nail olmuştur. Birisi ikinci emir Alim Çelebi, diğeri 4 üncü pîr Emir Âdil Çelebi'dir. Birinci zat 8 inci, diğeri 10 uncu halife olmuştur.

Ulu Vacit Çelebi (685/1286-742/Şubat başı 1342) Sultan Veled'in 3 üncü oğlu, Mevlâna'nın 5 inci halifesidir. Onun evlâdından hiç kimse (eğer evlâdi varsa) halifelige nâil olmamıştır.

Ulu Zahit Çelebi (686/1287-734/Nisan 1334) halifelik postuna oturmamıştır.

Sultan Veled'in (Mutahhara Sultan Âbide Hâtûn) isimli bir kızı olup kendisinin torunlarından Karahisar'lı 3 üncü Mehmet Ârif Çelebi, Mevlâna'nın 16 ncı halifesi olmuştur.

S.177



Mevlâna hanedanı Anadolu'da son derece saygıya mazhar olarak yaşamışlar, Farsî edebiyatını, İran dilini ve tasavvuf usulünü yaymışlardır. Bu hanedandan şimdiye kadar 30 kişi Mevlâna'nın halifelik postuna, irşad makamına oturmuştur ki Hüsameddin Çelebi istisna edilirse, hepsi Sultan Veled'in oğlu Ulu Ârif Çelebi'nin evlâtlarından idi. Mevlâna Dergâhı'nın son post-nişini (yani posta oturanı) Şeyh Mehmet Bahaeddin Veled Çelebi (Izbudak) olup bu vazifeden ayrılmış, bu hanedanın mesnedi onunla nihayete ermiştir.

Veled Çelebi çok eskiden yazdığı içli bir gazelinde:

ولد دوری بخله ختمه ایردی
بن اول منظومه شمس الهدایم

demmişti. Bu fakir o zaman buna itiraz eylemişim. Olaylar, Çelebi Hazreti'ne kehanetde bulunduğunu haklı çıkardı, itirazın yerinde imiş, keşke böyle yazmasa idim demişti.

EKLEMELER, KATKILAR AÇIKLAMALAR

1) S. 4. — Mevlâna'nın (Khâmûş) mahlasını kullanması hakkında sayın bilgin M. Bakır Ülfet, Nusret Tezkeresi isimli eserde Mevlâna'nın — bu mahlası kullandığım— yazmakta olduğunu teyid etti "üstünledi". Nusret Tezkeresi, Sipehsâlâr Medresesi Kütüphanesi No. 273'de saklıdır. Bu hususu, Tahran Üniversitesi Profesörü sayın bilgin Radâvî bana hatırlatmıştır.

2) S. 6. — Mesnevi'nin birinci defterinde bulunan mukaddimedeki Mevlâna'nın ibaresinin şerhinde bu müellif —Sıddîk sözünü— birinci halife Ebubekr'in mutlak lâkabı olduğunu, "mükerrem şeyh'e" intisabı olan zat cümlesinin, Hüsamettin Çelebinin intisabı cihetini beyan olduğunu, "Kürdî olarak yattım" ibaresiyle bunun Çelebi Hüsamettin olduğunu teyit eylediği neticesini çıkarmıştım. Çok değerli bilgin rahmetli üstad Muhammedi Kazvînî, Şeddüli-zâr'ın notlarından öyle mânâ çıkarıyor ki (Eşşeyhül-mükerrem'den maksat Urumya'lı Yezdanyâr oğlu Ali oğlu Ebubekir Hüseyin'dir). Bazı rivayetlere dayanarak - Gece Kürdî olarak yattım, sabahtan Arabî olarak kalktım- cümlesinin sahibi, Yezdanyaroğludur. Çelebi'nin nesebi, Hüsamettin Hasen b. Muhammet'dir ki Mevlâna'nın ifadesi ile aslen Ermevî "Urumye'lidir" oraya erişmektedir. Bu netice bu işareye dayanmaktadır. Mükerrem-üşşeyh'e muntisip olan, sıfattan sonra sıfat ve tazvih "Aslı Urmiyeli" olup Sıddık oğlu Sıddık ibaresi değildir. Bimâ-kale cümlesi Yezdanyâr oğlu'nun mükerrem olduğunu beyana yaramaktadır; yoksa Hüsamettin Çelebi'nin Ebubekri-Sıddîk'e olan intisabı cihetini bildirmez. Buradaki "Sıddîk" sözü, umumî vasıfta olup yaygın, gelenek halindeki mânâyı ifâde etmemektedir. Şeddülizâr, Tahran baskısı S. 511-516 sayfasındaki notlara bakınız.

3) S. 6. — Sultanülulemâ lâkabı hakkında, bu sayfanın notunda İptidanâme'den, Eflâki menakıbından göçürme yapılmıştı. Görünüşte bunun



kaynağı, Maarif kitabında Baha-i Veled'in şu sözüdür: Kadı benim Sultanülulemâ lâkabımı siliyor, ortadan yok etmek istiyor. Sen benim Sultanülulemâ ünvanımı nasıl mahvedebilirsin ki? Azizlerden, Tanrı seçkinlerinden biri rüyada, Tanrı haslarından nurlu bir pîr gördü. Yüksek bir yere çıkmış oturmakta, bana: — Ey Sultanülulemâ, (ey bilginlerin padişahı), çabuk dışarı çık, kendini göster de, bütün cihan aydınlansın; gaflet karanlığından kurtulsun, demekteydi. Birçok büyüklere hizmet etmiş olan Mervzî de bana: — Ben de gördüm, dedi. Yüce, ulu Tanrı kulları, sana Sultanülulemâ lâkabını Peygamberin verdiğiğine şahadet ediyorlardı. Sana böyle hitabetmeleri Peygamberin buyruğudur. Artık bu lâkabı bu âlemde de o âlemde de kim ortadan kaldıracaktır? Yine dedi

ki; bir kavim gördüm, yüksek sesle: — Rahmet Sultanülulemâ'nın dostlarına olsun, diyorlardı. Bana bu sözden malûm oldu ki, lânet ona düşmanlık edenlerin üstüne olsun demek anlamına geliyor. İstanbul Üniversitesi Kitaplığı No: 602. Yazma Sultanülulemâ Maarifini II nei cildine ait fotokopisinin yazara ait olan nüshasından alınmıştır. Keza Sipehsâlâr Menakıbı Feridun b. Ahmet, Tahran basması 1955, S. 188, Maarif-i Sultanülulemâ, Tahran basımı 1333 Ş. H./1955 S. 189.

4) S. 7. — Sultanülulemân'ın doğum yılı hakkında metinde yazdığımız şeyler sezîş ve anlayış yoluyla, Eflâki'nin sözlerinin kıyaslanmasıyla elde edilmiştir. Bu, gerçekten de o kadar uzak değildir, Esasen Sultanülulemâ'nın tasrih eylediğine göre kendisi Hicri 600/1204 yılının Ramazan ayı başında 55 yaşına yaklaştığını söylüyor. Buna göre onun doğumu 545/1150-51 yılının sonunda yahut 546/1151-52 senesinin başlarında olması lâzım gelir. Baha-i Veled'in buyurduğu şöyledir: Ömrüm 55'ine yaklaştığı zaman 600/1204 yılının Ramazan ayı başı idi. Düşündüm ki ben daha 10 sene ya yaşarım, ya yaşamam. Çünkü bir hadiste "Ümmetim, 60 ile 70 yaşları arasında ölür" buyruluyor. Bu da, kuvvetli bünyedeki şahıslara ait olsa gerek. Hesapladım ki 10 sene gün itibariyle 3600 gün eder. Feraset sahibi odur ki kendi nefsinin iyi bilir, dedim. Bu 3600 günü ne ile geçireyim ki iyi olsun. Maarif, Tahran basması 1955, cüz. III., S. 354.

5) S. 27 — Bahâ-i Veled'in seyahati hakkında şu noktaya dikkat etmek faydalıdır ki, Semerkand'ın işgali ile ahalisinin —Alâaddîn Muhammed Harzemşah emriyle — umumunun katli sırasında Baha-i Veled, Semerkant'da idi; nitekim Mevlâna Celâleddin, Fih-i Mafih kitabında bu konuyu şöyle açıklıyor: "Semerkant'ta idik, Harzemşah Semerkant'ı muhasara etmiş, asker çıkarmış savaşıyordu. O semtte çok güzel bir kız vardı —ki şehirde benzeri yoktu— Her zaman o kızın "Tanrım, beni zâlim düşmanların eline bırakmaya nasıl razı olursun? Biliyorum ki bunu bana hiçbir zaman reva görmezsin" dediğini duyardım.

Şehri yağma ettiler, şehrin bütün halkını o kızın cariyeleleri de içerisinde olmak üzere esir aldılar. Fakat kıza hiçbir kötülük yapmadılar. O kadar güzelliğine rağmen kimse ona bakmadı bile. İşte kim kendini Tanrı'ya teslim

ederse, âfetlerden, felâketlerden emin olup selâmette kalır. Onun huzurunda hiç kimsenin dileği ziyan olmaz. Fih-i Mafih, Tahran Üniversitesi baskısı, S. 173.

Bu olay İbnülesîr'in söylediğine göre takriben 607/1210-11 senesi hududunda "İbnülesîr'in Tarihülkâmil'i 604/1207 senesi hâdisleri arasında, Atâmelikicüveyni'nin söylediğine göre bu olay 609/1212-13 yılında vukubulmuştur. "Cihanguşâ Tarihi Leyden baskısı 1916 C. II., S. 125." Mevlâna o tarihte ya 4 veya 6 yaşında idi. Çok kuvvetli bir ihtimalle babası, bütün ev halkıyla birlikte Semerkant'da oturmakta idi. Binaenaleyh muhtemeldir ki, Baha-i Veled, Harzemşah'dan incinmiş, Fahr-i Razi'yle onun taraftarlarının koğuculuğundan dolayı Belh'den göçüp Semerkand'a gitmişti. O şehir halkı ile onların padişahı olan Sultan Osman'ın Harzemlilerle arası iyi değildi, sonunda da Muhammed Harzemşah'ın hiddet ve öfke ateşine giriftar oldular.

İkinci defa Moğollar'ın hücumu korkusuyla Horasan ve Belh diyarından 617/1220-1221 senesinde büsbütün ayrılmış olduklarını kabul edersek, Eflâki ile diğerlerinin sözleri arasında açıkça görülmekte olan ve birbirini tutmayan tuhaf aykırılıklar, ortadan kalkmış olur. Müellifin Fih-i Mafih'te yazdığı notlara bakınız. S. 333.

6) 29-30. — Aşağıdaki beyti böyle okuyunuz:

کرد تاتار قصد آن اقليم * منهدم گشت لشکر اسلام

Tatar o iklime kast etti — İslâm askeri mağlûp oldu. Asıl metnimizde S. 16 da bu beyit şöyle idi:

کرد تاتار قصد آن افلام * منهدم گشت لشکر اسلام

Tatar o iklimlere hücum etti. İslâm askeri de bozguna uğradı. Sarf (gramer) ilminin belli kaidesine göre İslâm kelimesi eslim suretinde okunabilir, fakat iklim kelimesi eklem diye okunamaz.

7) S. 30-31. — Şeyh Attar hakkında bu kitabın birinci baskısından sonra çok itibarlı, önemli bir sened elde ettik. Bu, Kemaleddin İbn-il Futû (ölümü 722/1322)'nin Mu'cemül Elkab adlı nefis kitabında yazdığı Attar'ın hâl tercümesidir; bu büyük üstadın hâl tercümesi (bizi) bir takım şüphelerden kurtarmıştır. Konu, önemli olduğu için Mu'cemül Elkab'ın IV. bölümünde yazılı olanı olduğu gibi buraya göçürüyoruz.

"Attar diye tanınmış olup Nişabur'lu Ali oğlu Yusuf oğlu Ferideddin Said-ül Attar-ül Arif, söz, iş, marifet, asi, ilim, amel cihetinden devrinin en iyi adamı idi. Mevlâna Nasîruddin Ebu Cefer Muhammed b. Muhammed b. Elhasan et-Tusî, onu —Tus şehrinde— görmüştü. Dedi ki: Güzel konuşur, sâlik imamların, âriflerin, şeyhlerin sözlerini iyi anlar ve mânâlandırır idi. Onun büyük bir





divanı ile Mantık'ut-Tayr (Kuş Dili) adlı mesnevi tarzında bir eseri vardır. Tatarların elinde Nişabur'da şehit düştü. Dedi ki: İştittim ki Mısır'lı Zunnûn, der ki Sofiler, Tanrı'yı —herşeyden üstün— tutarlar, onun için de Allah, onları herşeyden üstün tutar.

İbn-ül Fûti'nin sözünden anlaşılıyor ki Attar, Nişabur'da Tatar ve Moğol elinde şehitlik dolusunu içmiştir. Binaenaleyh onun şehit düştüğü yıl 617/1220-21 senesidir. (Tarihçilerin sözlere göre Nişabur şehri, Moğollar'ın eline düştü. Oradaki ahalinin hepsi ölüm şerbeti içtiler. Horasan'ın ana şehirlerinden olup muhtelif bilgilerin, hüner sahiplerinin toplandığı yer ve merkezi olan bu şehir, öyle harap oldu ki, ondan hiçbir eser bâki kalmadı.)

Attar'ın 587/1181 veyahut 597/1201 yılında öldüğü hususundaki inanç, 597/1201 doğumlu olan Hoca Nasîreddin-i Tusî ile görüşmesi bakımından imkânsızdır. Eğer 597/1201 senesini —Attar'ın ölüm yılı olarak alırsak— Tuslu Nasîreddin'in doğmadan önce görüştüğünü kabul etmek lâzım gelir; böyle olunca İbn-ül Fûti'nin —Tatar'ın elinde şehit düştü— tâbiriyle 617/1220-21'den sonra olduğu da kabul edilemez. Mantık'ut-Tayr'daki şu beyti söylemeden geçmeyelim:

از گنه رویم نکر دانی سیاه
حق همنامی من داری نگاه

Adaşlığım hakkını görüp, gözetle de

Günahtan ötürü yüzümü kara etme!

Bizzat Şeyh Attar, Peygamber hazretlerinin övgüsü için böyle söylüyor. Şüphe yok ki Attar'ın adı Muhammed'dir, İbn-ül Fûti'nin Attar'ın adını Yusuf şeklinde göstermesi, Attar'ın yazdığı bu şiire aykırı olup gerçekten de uzaktır. Bilhassa diğer inanılır kaynak onu, Feridüddin-i Muhammed diye yazmışlardır. Tezkere yazarlarının Mantık'ut-Tayr sahibi Şeyh Attar'ı muhaddisler cümlesinden olan ve hal tercümesi, Zehebî'nin Tezkeretül-Huffaz C. II., S. 222'de yazılı bulunan İsfahan'lı İbrahim oğlu Ebubekr Muhammed Attar ile karıştırmaları ihtimali de vârit değildir.

Şunu da açıklayalım ki Mu'cemül-Elkab'ın IV. cüzü, Şam'ın Zahirîye Kütüphanesi'nde saklıdır. Irak ülkesinin bilgin fazıllarından Prof. Dr. Mustafa Cevad, eseri tashih, gerçekten açık bir şekle getirerek diriltmiş, basıma hazır bir hale koymuştur. Şeyh Attar'ın hâl tercemesini de tashih ettiği nüshada Tahran Üniversitesi öğrencilerinden Irak'lı Hüseyin Ali Mahfuz vasıtasıyla bana göndermiştir. Aynı zamanda Prof. Abbas İkbâl'da Zahirîye Kütüphanesi'ndeki nüshasının fotokopisini hazırlayarak bana lütf edip vermiştir.

8) S. 37. — Baha-i Veled'in Bağdad'daki ikâmeti, Eflâki'ye göre 3 günden fazla değildir. Feridun Sipehsâlâr nakil ediyor ki: Baha-i Veled, Bismillah tefsirini takrir ediyordu. Bağdad'ın bütün uluları, öğle vakti yapılan bu toplantılara gelirler, yeni mânâlar, garip hakikatler duyarlardı. Böylece Eflâki

ile Câmî'ye göre, Baha-i Veled'in Erzincan dolaylarında eğleşmesi 4 yıldır. Melik Fahreddin'in 622/1225 tarihinde ölümünden sonra Larende'ye gitmişler; halbuki Feridun Sipehsâlâr'ın söylediğine göre aşağı yukarı Erzincan'daki ikametleri 1 sene imiş. Feridun Sipehsâlâr Risalesi, Tahran baskısı, S. 14-15.

9) S. 40. — İzzettin Keykâvus'un Melik Fahreddin Behramşah'ın kızı Selçukî Hatun ile evlenmesinin şerhi, tafsili Elevamirülâlâ'ye Fil Umur-il Alâniye adlı İbni Bibî'nin ünlü tarihinde yazılıdır. Bu defa T.T.Kurumunun yayınladığı tıpkı basım 1956, (S. 172-182) görülebilir. Muhtasar Selçukname (Houtsma tabı - Leyden 1902)' de Nizamî ile onun eseri Mahzenül-Esrar manzumesi hakkında kısa bilgi mevcuttur. Biz burada mufassal İbni Bibî'den alıyoruz. (S. 71-72).

"Söz yaratıcısı hoca, imam Genceli Nizamî (Tanrı yarlığasın), Mahzenül-Esrar, "Sırlar Mahzeni" kitabını onun (Fahreddin Behramşah'ın) karna armağan olarak sunmuştu. Fahreddin, onun karşılığında 5 bin dinar (altın), 5 baş yorga ester, 5 baş kotozlu at, atla ilgisi olan herşey ile parlak, pahalı elbiseler, murassa cevherler bağışlamıştı. Kerim olan padişahla konuşma yetkisine sahip olan Nâip, perdecî gibi bazı saray memurları, bu hediyelerin lüzumundan fazla olduğunu, söylediklerinde, Eğer imkân olsaydı, defineler, hazineler ikram ederdim, zira benim adım inciler gibi olan bu manzum kitap dolayısıyla dünyada ebedî kılınmıştır," diye buyurmuştur.

10) S. 31. — Mevlâna'nın mektuplarından böyle anlaşılıyor ki, Mevlâna'nın Fahreddin Behramşah'ın âilesi ferdlerinden biri ile çok kuvvetli bağlılığı, dostluğu vardır. Fahr-i âl-i Davûd, Tac-i âl-i Davûd ünvanıyla yazdığı bu mektupları, bu dostluk ve ittihadımı, kalbî birliğinin kemâlinde bahsediyor. Açıklık, gerçeklik, bilgi bakımından, Mevlâna'nın en iyi mektuplarından sayılır. Mektubat-ı Mevlâna, Uzluk Basımı, İst. 1937, S. 40,43, 60, 62, 94, 96, 104, 106.

Mevlâna'nın Davut oğullarıyla olan dostluk ve samimiyetlerinin Erzincan'daki ikâmetleri sırasında başlamış olduğu ihtimal dahilindedir.

11) S. 36. — Tarihçi İbni Bibî, Rükneddin Süleymanşah'ın şahsî fazileti ile olgunluğu hakkında bilgiler vermektedir ki konunun önemi, meselenin iyi anlaşılması için metni olduğu gibi göçürüyorum:

"Onun yazısının güzelliğinde hilâl oğlu şaşırıp kaldı, dolunay; son günlerinde olduğu gibi incelik küçüldü. Utarid yıldızı da sönük kaldı.

Mürekkebinde aşk olduğu için onun yazısında, her kalbe ait arzular vardı.

Maktul Şeyh Sahabettin, Rüknettin Süleymanşah'ın katında saygıya itibara nâil olmuştu. Hikmet bahsinde onunla daima meşgul olur, bu hususta onunla hakikatleri araştırmada, felsefe bahislerini derinleştirmekte büyük bir zevk, haz duyardı. Şehabettin, tahsilinin ilk yıllarında yazdığı "Pertevnâme" adlı





eserini, Süleymanşah'ın kutlu adına telif etti. Sultan, onu bu kitap hakkında konuşmak, tartışmak için getirtti. Onun bütün remiz ve işaretlerinde maharet sahibi oldu. Hasta olan nefsinin iyileşmesini elde etme zamanında "Biz senin bilmediğin şeyleri öğrettik" (IV. Nisâ, 12) âyetiyle bilgisizlik uçurumundan kurtardı. O meslekte olanların terimlerini, kanunun usüllerini öğrendi, o kadar ki İbn-i Sinâ'nın ruhu, onun bilgisine kıskançlık gösterirdi. Faksimile İbn-i Bibî, S. 24-25.

Gerçi R. Süleymanşah'ın adının yeri asıl nüshada açık kalmışsa da, müellif 59. sahifede menakıbını takrir sırasında açıkça diyor ki; "bundan önce onun ululuk faziletlerinden hikmet ilimleri, yazı, belâgatteki iktidarından söz söylemiştik. Bunun tekrar yazılması kitabın büyümesine sebep olur. fakat kardeşi olup Kayseri padişahı olan Kutbeddin Melikşah hakkındaki düşmanlık ve öcalmayı bildiren iki beytini yazıyor.

Ey kutup! Seni bir nokta gibi dairenin içine çekmedikçe; ben felek gibi senden baş çekmem.

Senin perçemini başının kâsesinden çekip koparmazsam, vücudumun derisini davula çeksinler.

Hiç şüphe yok ki, S. 24-25'de müellifin söylemek istediği, R. Süleymanşah'tan başkası değildir.

İbn-i Bibî'nin, Zahirreddin-i Faryâbî kasidesinin karşılığında mükâfat olarak verilenler için söyledikleri esas nüshada şöyledir:

Bu kasidenin mükâfatı pek değerli şeylerdir: 2000 altın, 10 baş at, 5 baş ester, 10 baş genç deve ve 5 nefer köle ile güzel yüzlü 5 Anadolu'lu câriye, 50 sormalı atlas, kutnu ile diğer ipek, çuha elbiselerdir. Bu olağanüstü kasidedeki sözlerin açık dilli oluşunu, anlamların yerinde söylenişini, ibarelerin güzelliğini beğendiğini göstermek için teşekkür makamında övgülerle dolu bir yarlıg yazdırıp yolladı. Şâirin çarçabuk kendi sarayına gelerek işe başlamasını istedi. Câize ve ihsanlar ona geldiği zaman, onu, fakirlik, iflâs halinden kurtararak zenginlik, istiğna mertebesine yükseltti. Dedi ki: Bu Şahoğluşah'ın faziletleri hakkında başkalarının söylediği kaside ve metihler asılsız, yalan olur. İbn-i Bibî, tıpkı basım. S. 62.

Hüsameddin-i Sâlâr'ın kızı tarafından yazılan kaside 9 bentli bir terkihibent olup her bendinde 8 beyit vardır. Son letâfeli, fesahati hâvî olan bu bendin birincisini örnek olarak veriyoruz:

O güzelin büklüm büklüm saçları, yol kesen gibi geldikçe çok ahlâr bu dertli gönülden yükseldi.

Aşkla ilgili olarak bu mahalleye gelen her kimsenin cam, gamla, hasretle yara ile doldu.

O güzel, sarhoş olarak pazara geldiği gün dünya güzellerinin değerlerine kesiklik geldi.

Selvi boylu dilber, zamane bostanından salına salına gelince, fîdan boylu güzeller utandı.

O yeni yetişmiş susam çiçeği-gül bahçesinden görününce lâtif yanağı gül gibi parladı.

Ey felek! Halkın kanını dökmeye kasetme, zira sevgili, bir gamzesiyle o bu işi yapmaktadır.

Ey ay yüzlü güzel! Şimdi güzelliğin —anıyla şanıyla— yerinde kal, zira yıldızlar âleminin şahı geldi.

Güzellik öyle bir şahı ki, can bağışlayan İsa'ya benzer, sanki genç talihli cihan bağışlayan ikinci bir Cemsidşah'tur.

Bu kasidenin tamamı İbn-i Bibî tarihinde tıpkıbası S. 122-126'da vardır.

12) S. 37. — Erzincanlı Nizamettin Ahmet, İzzettin Keykâvüs'le Alâaddin Keykubat devrinin faziletli kâtip, şâirlerindedir. Alâaddin Keykubat zamanında bir müddet için padişahın öfkesine uğramıştı. Sonunda Alâaddin'in kutlu günlerinde Celâleddin Harzerşah'a üstün geldiğinde bir fetihname yazmış, padişahın hoşuna gitmiş, kendisine Tuğracılık vazifesi verilmiştir. İbn-i Bibî, Alâaddin devri büyüklerini anlatırken onun faziletlerini anmak suretiyle şöyle der:

Seyyidlerin ulusu, faziletlere, efendiliklere sahip olan temiz su yolunun bir kolu, çiçekle dolu olan bahçenin gülü, konuşma, yazmada üstünlük sahibi bulunan Vezir Mahmud'un oğlu Emir-i Ârız rütbesini haiz Nizameddin Ahmet'dir. Söz ülkelerinin sultanı Tus'lu Firdevsi "Allah makamını cennet köşesi etsin, günahlarını bağışlasın". Pehlevî dili mesnevilerini yanyana sıralamakta yaratıcı üslubuyle Derî "Farscanın sarayda konuşulan ağzı" lehçesiyle dizilen söz incilerini hiç kimse ondan daha üstün bir ustalıkla tertip edememişti. Aşağıda süalli cevaplı rübâisi eksiklikten uzak olan lâtif tabiatının toprağında yetişmiş bir mücevher gibi parlamaktadır:

Dedim ki:

- Senin zülfünün gamını artık çekemem, senin miskini koklayıp yüreğimin kanını daha fazla içemem.

Cevap verdi:

- Gözümün, dudağımın gamlarını yeme, zira insan, daima badem ile şeker yemez.





İbn-i Bibî tıpkıbasım S. 202

Bu sözden birkaç nokta aydınlanır. Onlardan birisi Nizameddin, Hazreti Peygamber'in evlâtlarından, seyyidlerinden biri idi. Diğeri mütekârib bahrine Firdevsi usulüyle güzel şeyler söylemiş olmasındır. Üçüncüsü ise Alâeddin Keykubat saltanatının başlangıcında emir-i ârz denilen askerlik veziri olmuştur. İzzettin Keykâvus'ü metheden kasidesi şöyle başlar:

Cadı gamzenin renkten renge girmesinden dolayı benim gönlüm asla senin gamundan şadalmaz.

İbn-i Bibî tıpkıbasım S. 126-127.

- Kemâlettin Kâmyar, Anadolu emirlerinin büyüklerindendi. Alâaddin Keykubat zamanında (617/1220-634/1237) iki sene müddetle bir köşeye atılıp kaldıktan sonra, padişahın inayetine mahzar olmuş, en yüksek dereceye erişmiştir. Ermenistan ile Gürcistan, Şam diyarının fethi onun şecaati sayesinde husule gelmiştir. Keza o Celâleddin Harzemşah'ın yanına gidip geldikten sonra Alâaddin Keykubat'ı Harzemşah'la harbe teşvik etti. Nefsani faziletlerde, mânevi kemallerde devrinin başta gelenlerinden, kalem ile kılıç sahiplerindendi. Nihayet Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatının ilk yıllarında öldürüldü. İbn-i Bibî tıpkı basım S. 271-274.

Nizameddin-i Hasirî; bu lâkapla meşhurdur. Nispeti Buhra'lı Abdüsseyyid oğlu Ebülmeamid Mahmud oğlu Cemaleddin oğlu Nizameddin Ahmet'tir. 629/1232 de doğmuş 665/1267 yılında kardeşi Kavvamüddin Muhammed'in (doğumu 11 Şaban 625/1228, ölümü 4 Şevval 665/1267) ölümünden sonra Şam'da bulunan Zengi oğlu Nureddin Mahmud yaptırdığı için Nuriye adına alan Hanefiye mezhebinin önemli medreselerinden birisi bulunan Nuriye'ye müderris tâyin edildi.

Ömrünün sonu olan 2 Muharrem 698/11 Ekim 1298 yılına kadar bu hizmette bulundu. Zehebî'nin sözüne uygun olarak ölümünde 70 yaşına yakındı. İbn-i Hallekân onu Semerkant'lı Rükneddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed-ül Amidî (Ölümü 615/1218) talebesi sayar. Nizameddin-i Hasirî'nin (616)1219-20) yılında Nişabur'daki halkın hepsinin öldürülmesi sırasında yok edildiğini söyler. Eğer dediği Mahmud-ı Hasirî oğlu Nizameddin Ahmed ise —Nasıl ki ibaresinden açıkça böyle anlaşılıyor— hiç şüpheye, kuşkuya düşmeden söyleyelim ki o söz, açık bir yanılma, âşikâr bir gaflettir. Zira söylediğimiz gibi o, İbn-i Hallekân'ın öldürüldüğünü söylediği yıldan 13 sene sonra doğmuştur.

Yukarıda dediğimiz gibi tam bir aydınlıkla şurası gerçektir ki, İbn-i Bibî'nin Kemâleddin Kâmyâr hakkındaki "Fıkhı, Nizameddin-i Hasirî'den öğrendi" sözü doğru değildir. Zira Kemâleddin Kâmyâr, Gıyaseddin Keyhüsrev II "634/1236-37" saltanatının başlarında öldürülmüştür. O zaman Nizameddin'i Hasirî daha 6 yaşında idi. Denilebilir ki İbn-i Bibî, Nizameddin'in şöhretini göz önüne alarak, kitabını yazdığı Eser takriben 680/1281-82 yılında Alâaddin



Atamelik-i Cuveynî adına yazılmıştır. Cuveynî'nin ölümü 681/1282-83'dedir. Sözü geçen son hâdisenin 679/1280-81 senesinde vâki olması cihetiyle şüpheye düşmüş Cemaleddin Mahmud'u Hasirî yerine, Nizameddin-i Hasirî'nin adını yazmıştır.

Cemaleddin Mahmud B. Ahmed b. Abdüsseyyidil Hasirî-yul Buharî şeyhlerin, Hanefiye fakirlerinin ulularından olup doğumu 546/1151-52 yılında, ölümü ise 8 Safer 636/21 Ekim 1238 Pazar gününde Şam'da vukubulmuştur. Cenazesi büyük saygı ile sofiler mezarlığına gömülmüştür.

C. Hasirî, 592/1195-96 yılında ölen Kadı Han Hasen b. Mansur-ı Özcendi'nin çalışkan talebelerinden olup Sahih-i Müslim adındaki Hadis kitabını ondan dinlemiştir.

Eyyüb oğlu Ebubekr oğlu Melik-i Muazzam İsâ "576/1180-81 — 624/1226-27" Ebüssena Taceddin Mahmud b. Âbid b. Hüseyin b. Muhammed Sarahsî. "582/1186-87 — 674/1275-76". Sibî-i İbn-il Cevzi b. Yusuf b. Kızıoğlu (ölümü 21 Zilhicce 654/1256) onun huzurundan istifade edenlerden idiler. 611/1214-15 yılında Nuriyye Medresesi'ne tâyin edilmiş; 25 yıl orada ifaza ifade ile uğraşmıştır. İbn-i Hallekân, onunla Şam'da birçok defa görüşmüştür. Bazıları, Hasirî'nin Nuriyye Medresesi'nde derse 623/1226'da başladığını kabul etmişlerdir. Böylece Elfavâid-ül Behiyye müellifinin onun ölümünü 637/1239-40'da kabul etmesi, müellifin yahut kitabı bastırmanın hatasıdır. Şurası gariptir ki İbn-i Hallekân, kendi ifadesiyle "Onunla birçok defa görüştüm" demektedir ki Cemaleddin-i Hasirî görüşmüş olacak. Nizameddin Ahmed'in Ruknettin'i Amidî ile meşgul olduğu hakkında da şöyle demektedir: Halktan büyük topluluk onun etrafında toplandı, ondan fayda görenlerden Hasirî (Hasircî) diye ünalan Hanefî, Buharî Naşiri Abdülmelik oğlu Nasr oğlu Osman oğlu Abdüsseyyid oğlu Ahmed oğlu Mahmud Ebilhamid "İran baskısından yanlış olarak Ebilmücahid" Eş-şeyh Cemaleddin oğlu meşhur tarikat sahibi Nizameddin Ahmed ile başkalarıdır. Pek az aralıkla diyor ki: Nizameddin-ül Hasirî 616/1219 1220 yılında Tatarların Nişabur memleketlerine evvelki hürunda Nişabur şehrinde tatar tarafından katledildi. Allah rahmet etsin. Babası âlimlerin ileri gelenlerindendir. Ben onunla birçok defa Şam'da görüştüm. İlaahir. Nasıl ki dediğimiz gibi Nizameddin Ahmed b. Cemaleddin Mahmud'un (doğumu 629/1232) Ruknettin-i Amidi (ölümü 615/1218-19) ile meşgul olduğu tasavvur edilemeyeceği gibi 617/1220-21 yılında Nişabur hâdisesinde katli de mümkün değildir. İbn-i Hallekân'ın ibaresinden Nişabur hâdisesinin 616/1219-20'de vukua geldiği öğreniliyor. Fakat bu da tarihçilerin rivayetlerine aykırıdır. O korkunç olayın 617/1220-21 yılı içerisinde vukua geldiği tarihçilerce zapt edilmiştir. İbn-i Hallekân'ın "Vezalike fi seneti sitte aşeretü ve sittemie" ibaresinden kastedtiği belki Tatarların evvelki hürucudur. Nişabur'daki umumî katil hâdisesi olmamalıdır. Hatıra geliyor ki bu söz konusu edilen, Nizameddin'in yani Abdüsseyyid oğlu Ahmed'in lâkabı da Nizameddin idi. Usülden olduğu üzere dedenin, babanın lâkabını oğluna verirlerdi. Böylece Mahmud oğlu Nizameddin Ahmed'i bu adla, bu lâkapla çağırıyorlardı. Keza İbn-i Hallekân'ın,



Ruknettin-i Amîdî yanında tahsilde bulundu, Nişabur vak'asında şehit düştü sözünde de İbn-i Hallekân, büyükbabayı, ad ve lâkab birliği dolayısıyla torun sanmıştır. Bu ihtimali teyid eden Vefayyat-ül A'yan'ın Mısır'daki yeni baskısında bu ibare şöyledir. "Oğlu, bilginlerin yüze gelenlerinden idi. Onunla birçok defalar görüşmüştüm" (Bu nükte bilgin Mücteba Munevi'nin ifadesindedir. Adı geçen nüsha ondadır.) İşte bizim Kemâleddin Kâmyâr'ın, Nizameddin-i Hasırî'den okuduğu hakkındaki şüphelerimiz, İbn-i Hallekân'ın ifadesindeki birbirini tutmamazlıklar, diğer müelliflerin sözleriyle ortadan kalkmış olacaktır.

Şurasını da söylemeliyiz ki El Cevahir-ül Mudia ile El Fevaid-ül Behiyye müelliflerinin her ikisi de Hanefiye fakihlerinin tabakat (biyografya) eserlerinden olup Nizameddin-i Hasırî'yi Ahmet b. Mahmud b. Abdüsseyyid Hüsameddin El Hasırî diye lâkaplandırıldığı görülmektedir*. Halbuki El Cevahir-ül Mudia müellifinin ifadesi şöyledir: Ahmet, bunu Nizameddin diye lâkaplandırır. Bu şüphe yok ki Humameddin ünvanı ya kopya edenin hatası, yahut Cemaleddin'in dedesi olan Abdüsseyyid Humameddin adıyla lâkaplandırılmıştı. El Fevaid-ül Behiyye müellifi Cemaleddin'in hâl tercümesi hakkındaki bahsi El Cevahir-ül Mudia kitabının notuna bakmadan nakletmiş, o tenakuzu, o birbirini tutmamayı, tercüme sahibinin ünvanıyla Vefayyat-ül A'yanda bulamamış o kitabın hükümlerini, Ahmet b. Mahmud (Nizameddin)'in hâl tercümesi olarak yazmıştır. Az mülâhaza ile Nizameddin-i Hasırî'nin doğum tarihi olan 629/1231-32 ile onun babası Cemaleddin-i Hasırî'nin ölüm yılı olan (636/1238-39) belli olunca El Cevahir-ül Mudia müellifinin, Nizameddin'in hâl tercemesinde "Babasından fikh öğrendi sözü" çok şüpheli görülür. Zira Nizameddin babasının ölümü sırasında takriben 7 yaşında idi. Nihâf, (en son) mânevi ilimlerden sayılan fikhin İslâm medreselerinde usul, âdet olduğu üzere o yaşlarda tahsili mümkün değildi.

Hasırî, hasır'a nisbettir. Buhara köylerinden, yahut bu şehrin hasır dokuyanlar mahallesinden birisi olması icabeder. Feruhi'nin öğdüğü -Sultan Mahmud ile Gazneli Sultan Mesut -devrinin ulularından olan Ebubekri Hasırî bu mevkiye mensup olmalı. Cemaleddin ile Nizameddini Hasırî'nin hâl tercemesini öğrenmek için: Tarih-i İbn-i Hallekân İran baskısı C. II., S. 52. Zehebi, Duvel-ül İslâm, Haydarabad baskısı C. II., S. 107. Tarih-i İbn-i Kesir, Mısır baskısı C. XIII., S. 152., C. XIV., S. 4. El Cevahir-ül Muddia Haydarabad baskısı C. I., S. 124, 402, C. II., S. 155, S. 159, S. 299. Eddâris fi Tarih-il Medaris, Şam baskısı C. I., S. 619-621. El Fevaid-ül Behiyye fi Tabakatil Hanfiyye, Mısır baskısı S. 41., S. 205. Şezeratüz-Zehab Mısır baskısı C. V., S. 182, S. 440.

Bu faydalı konunun tamamlanması için, Nizameddin-i Hasırî'nin hayatını tahkik, mütalâa sırasında, bu satırların yazarı bulunan ben, İbn-i Hallekân'ın

* El-Cevâhîr-ül Mudia'da nispet yazı olmaksızın El-hasırî şeklinde gösterilmesi yanlış olduğu gibi, İbn-i Kesir tarihi de böyle yazmaktadır. (Müellifin notu)



ifadesindeki aşırı aykırılığı gidermek için Hasırî'nin adının geçtiği diğer kaynakları görmemizin lüzumlu olduğunu düşündüm, bu bahsi değerli bilgin Mücteba Minevi (Tanrı benzerlerini çoğaltsın) ile görüşüyorken o değerli zat, kendi kıymetli vaktini Hasırî hanedanı hakkındaki konuları incelemeye ayırdı; hazırladığı notları, hâtra olarak bu yoksul muharrire gönderdi. Bu bahsi teyid eden maddeleri buraya ilâve olarak dercediyorum:

1- İbn-i Hallekân'ın ibaresinin şöyle olması gerektiğini çok doğru olarak sezmişlerdir. Şöyle ki; Nizameddin Ahmed Ebbüşşeyh Cemaleddin olacak, İbnüşşeyh Cemaleddin olmayacak.

2- Cemaleddin Mahmud 610/1213-14 senesinde İbn-i Cevzi torununun Şam'daki dersinde bulunmuştu. Miratüz-Zaman C. VIII, S. 490.

3- Cemaleddin 619/1222-23 yılında bir hac sefer etmişti.

4- Nizameddin Ahmed, 669/1270-71 Fethiyye Medresesinde müderris idi (Eddâris, C. I., s. 619).

13) S. 40.- Sahib-i Divan (sadrzam demek) İsfahan'lı Şemseddin Muhammed, Anadolu Selçuklu Devleti şâir ve kâtiplerinin ulularından sayılırdı. Bir kasidenin matlağı:

Devletinin bayrağını bu üzüm diyarına çekti; Hüma gibi himmet gölgesi saldı.

Bu 17 beyti ihtiva eden bir kaside olup diğer bir kasidenin matlağı da şöyledir:

Güneş seratan (yengeç) burcunun yarısından geçti- Küresinin Merih tarafı ay'in terbüne bakdı.

Bu kaside dahi 16 beyti havidir.

Bir rübâisini, onun fikir mahsulü olarak İbn-i Bibi tarihinde nakletmiştir ki tabiatının kudretine şahit olabilir. Farsça şi'rine ilâve olarak Arapça'da dahi güzel şiir söylerdi. İbn-i Bibî bu zatın Arapça şiirinde bir kıtasını kendi tarihine yazmıştır ki büyük kudret, açık bir ifadeyle terkip edilmiştir. O kıta bu beyitle başlar:

Cebir ve zor kullanmadan senin semahat ve faziletin aşikâr olarak görülmektedir, Ey değerli zat!

Şemseddin, padişah katından yazılan mesajlar ile inşa fenninde, türlü faziletlerde akranının başta gelenlerindendi. İbn-i Bibî'nin söylediğine göre Tebriz'li Tacettin ile her gün türlü ilimler hakkında tartışmalarda bulunur. Tebriz'li hattat Velîyud-Din Ali'den güzel yazı meşkederdi. Onun 2 mektubunu İbn-i Bibî tarihine koymuştur. Birisi Celâleddin Harzemşah'ın yenilmesi, Alâaddin Keykubat'ın üstüne gelmesi üzerine yazılmıştı. Lâkin nükteleri iyi



anlayan padişahın isteğine uygun düşmemiş, onda çok yanlışlar bulmuş, tuğracılık vazifesinden onu azletmiş; Sultan'ın arzusunun göre fetihname yazan Erzincanlı Sadreddin'i buraya tâyin eylemiş, kendisini taltif etmişti. Diğer mektubunu Amasya kadısı o devrin geniş bilgili, tatlı dilli, güzel sözlü vâzırlarından (İbn-i Bibî'nin sözüne göre) olan Celâleddin-i Verakâni'nin mektubuna cevap olarak yazmıştır. Bu her iki mektup da son derece külfetli, düğümlü bir üslupla yazılmış olup fesahatten, selâsetten, insicamdan mahrumdur.

Şemseddin, Alâaddin Keykubad (617/1236-37) ile Gıyaseddin Keyhüsrev (634/1236-37 — 643/1245-46), İzzettin Keykâvus (643/1246-47 — 655/1257) zamanlarında tuğracılık, vezir naibliği,

kezâ vezirlik gibi önemli vazifelere yavaş yavaş yükselmiştir. İdarede, asker kumandanlığında, devlet işlerinin düzenlenmesinde, Moğol emirleriyle hoş geçinmede büyük yeterlik, anlayış göstermiştir. Fakat sonunda vezirlikten azledilmiş, hapsolünmüş, öldürtülmüştür. (647/1249-50) yılı sonlarında).

Onun hâl tercümesini öğrenmek için, İbn-i Bibî tarihi tıpkıbasım S. 202-597'ye bakınız.

14) S. 14. — Altunbe Medresesi; görünüşte maksad Şemseddin Altunbe'dir. Alâaddin Keykubat devri emirlerinden olup İbn-i Bibî tarihinde S. 642'de söylenen Altunbe Kervansarayı bu zata mensup olacak.

15) S. 45. — Dizirdâr diye maruf olan Medrettin Gühertaş. Bu kelimeyi mühmel (dal), noktalı (za)ye takdim ederek dizdâr şeklinde okuyunuz. Çünkü bu eserin müellifine ait Eflâki'nin yazma nüshasında açıkça görülmektedir. Dizdar, kütüvâl yani kale muhafızı karşılığı olup önemli görevlerdendir. İbn-i Bibî tarihinde (S. 417) Alâiye dizdarının adı geçmektedir. Eserimizin ilk baskısında, çağımızın mânevi âlemine mensup ululardan rahmetli Seyyid Abdurrahim-i Hâl Hâli'ye ait bulunan Eflâki nüshasını okumuş olmamız bu yanlışlığın yapılmasına sebep oldu. Bedrettin Gühertaş, görünüşte silah emiri olup 662/1267-68 yılı sonunda Selçuklu emirlerinin birçoğuyla birlikte şehid edilmiştir. İbn-i Bibî S. 642). Mümkündür ki Eflâki onu Emir Bedrettin Muslih Lâlâ (İbn-i Bibî S. 608) ile karıştırmış olacak.¹

16) S. 45 — Baha-i Veled'in Maarifi: Metinde geçtiği gibi bu kitap, Sultan-ül Ulema Bahaeddin Veled'in mevzie "öğüt"ler, meclisler "toplantılar" keza hatrına gönülüne gelen şeylerin takririnden ibarettir. Onun bahislerinin çoğu, kendisinin melek, melekût ârız olan münasebetlerden, yahut uykusuzluk, başağrısı, gönül, ruh sıkıntısı veya ferahlığı gibi ruhâni sanihalardan yahut

* Konya'da Bedrettin Muslih'in 640/1243 tarihinde yaptırdığı Sırçalı Medrese adıyla bilim, sanat dünyasına ün salan bir âbide, eski güzel günlerinin parıltısıyla fakat solgun, küskün bir çehreyle ayakta durmaktadır. Medrese iki katlı imiş. Büyük kapısından girilince sağdaki türbede bulunan kabirlerden birisi Tebriz'li Şemseddin'e nispet ediliyorsa da bu, Bedrettin Gühertaş ile Bedrettin Muslih'in adlarındaki benzerlikten iberi gelmektedir. UZLUK



müritlerin sualleri üstüne verilmiş cevaplardan meydana getirilmiştir. Böylelikle, onun tefekkür tarzı hatıralarının mahsulü olması hasebiyle ziyadesiyle mühim, belki Fars dilinde benzersizdir. Bu eserin yazılmasında bazen ruhunun heyecanı, tabiatının coşkunluğu da sebep olmuştur. Tanrı'nın temiz adları, Kur'an-ı Kerim âyetleri, Peygamber'in Hadisleri, dikkat gözünde tutulmuştur. Denilebilir ki, Tanrı isimlerini, sırlarını keşifte, Kur'an âyetlerinin, remizlerinin şerhinde, Peygamber Efendimiz'in (S.A.) işaretlerindeki nüktelerin anlatılmasında onun benzerini, bu tabaka arasında pek az kimse tanımıştır.

Nitekim kitabın kendisinden anlaşılıyor ki onun fasıllarının (bölümlerinin) çoğu Horasan'da yazılmış, söylenmiştir. Nasıl ki bazı senelerin, hâdislerin söylenmesinde, kişilerin, binaların anlatılması gibi şeylerin emareleri, karineleri bu noktayı isbat etmektedir. Ahmet Sipehsâlâr oğlu Derviş Feridun'un ifadesine göre, Baha-i Veled bu bahisleri meclislerde (toplantılarda) mübârek ediline gelen sözler, oraya devam edenlerin kalemleriyle yazılmıştır. Ondan pek azı örnek olmak üzere teberrüken buraya yazılmıştır. (Feridun Sipehsâlâr Risalesi, Tahran basması S. 20 bu kitabın A. Avni Konuk tarafından tercemesi S. 23).

Kitabın bahisleri ister müellif tarafından bizzat yapılmış olsun, ister müritleri tarafından zaptedilmiş bulunsun, her iki surette de matlâbların tâbiri, ibarelerin yazılış şekli dolayısıyla müellifin bizzat kendisindedir. Mecliste bulunanlara, müritlere dikte ettirmiştir. Onlar dahi kendiliklerinden hiçbir şey katmadan eskilerin usulü üzere aynen yazmışlardır. İbarelerin tarzı, konuların anlatılması bunun hikâyesinden başka bir şey değildir.

Mevlâna, bu kitabın mütalâasına büyük değer vermekteydi. Feridun Sipehsâlâr'ın anlattığına göre Seyid Burhaneddin Muhakkik "Sultan-ül Ulema'nın (Tanrı ondan razı olsun) Maarifi'ni "bin defa Hüdavendgâr (Mevlâna'ya) tekrar etti." Aşikârdır ki hezar = bin kelimesi burada çok defa demek olduğunu anlatmak içindir. Yoksa Burhaneddin Muhakkik'in takririnin zayıf olmasından yahut dinleyenin az anlayışı bulunduğunu anlatmak için değildir. Eflâki'nin rivayetine göre Mevlâna, Baha-i Veled'in Maarifi'ni daima mütalâa buyurur, kendi yanında taşırdı*. Tebriz'li Şems onu, bu eseri mütalâa etmekten alıkoymdu; sözleri de yukarıdaki ifadelerine uygundur.

Bu kitap nadir, lügatleri, eşsiz tâbirleri havi olması bakımından, uçsuz bucaksız bir deniz mesabesinde ki onun derinliğine erişilmez. Gerçekten de Farsça lügatinin hazinelerinden birisi olarak sayılabilir.

* Frenklerin cep kitapları dedikleri ufak kitadaki eserler yerine doğuda giyilen cübbenin geniş olan kol ağzı içinde —ki buna "yen" derler— taşınmasını kolaylaştıran, sıgır dili biçiminde kitaplar, mecmualar vardı. Arabçada "yen" karşılığı "küm" denildiğinden şöhretli tabibimiz Celâleddin Hacı Paşa'nın yazdığı bir tıp kitabının adı Kümmi Celâli'dir. UZLUK.



Maarifte örnek "şahit" olmak üzere Arapça, Farsça şiirlerden pek az görülmektedir. Orada bir tek Arapça beyitle tekrar edilmiş olarak 18 Farsça beyit görülmektedir.

Bu eserimizin birinci baskısını hazırlarken Baha-i Veled Maarifi'nden ancak bir kısmına sahip bulunuyordum. Sonraları arayıp tarama neticesi olarak belli oldu ki, bu kitaptan birkaç nüsha Konya, İstanbul kitaplıklarında mevcut olup şimdi bu eklerin yazıldığı sırada mikrofilimleri elimde bulunmaktadır.

1 — İstanbul Fatih Kütüphanesinde 1716 numarada kayıtlı yazmanın fotokopisi elimdedir. Bu, Maarif kitabının 2 cüzünü ihtiva etmektedir. Onun 1. cüzü şöyle başlıyor. "Esirgeyen, kayıran

Tanrı adıyla; bizleri doğru yola götür. Ey Tanrı! benim her cüzümü in'aminla hoşluk, rahatlık şehrine erıştır." bu ibareyle son buluyor: Mahrumluğu ebedî olmayana verirler. En doğruyu Allah bilir. Her şeyin döneceği, sığınacağı yer O'dur.

Bu kısım, bu risalemizin ilk basımı sırasında elimde bulunmaktaydı. II. nci cüz şu cümleyle başlar: "Hatırladım ki o sizinledir." (Kur'an, Hadid, 5.) "Onun sonu böyledir. Sanki bütün halkı diri bırakmış gibi olur." (Kur'an Maide, 35). Allah en iyiyi bilir.

Bu nüsha 232 küçük yapraktan ibarettir, her sayfa 15 satır, açık, işlek, nesih hatla yazılmış olup yanlışları parmakla sayılacak kadar azdır. Yazarı, 747/senesinin Cemazélâhir'inde (Eylül 1346 da) onun kopyasını sona erdirmişti. Bu nüshanın varlığında, fotoğrafisinin alındığı hususunda değerli bilgin Mücteba Minovi'nin büyük himmeti olmuş, yol göstermiştir. "Bu işte bu munarririn de çok hakkı vardır.

2 — İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde 602 numaralı nüshanın fotoğrafisidir ki Baha-i Veled Maarifinin 3 cüzünü buraya toplamaktadır. Orta kutada 278 yaprak her sayfada 21 satır, açık nesih yazısıyla yazılmıştır. I. inci cüzü şu ibareyle başlar: Bizi doğru yola götür. (Fatiha I,5) dedim ey Tanrı, benim her cüzümü.... Bu ibareyle sonunu tamamlamaktadır. Mahrumluğu ebedî olmayana verirler. En doğrusunu Allah bilir. Ona dönülür. Bu iki cüzü 994 yılı Rebi II. nin ortasında yazılmıştır. (5.41586 tarihine rastlar.)

II nci cüzü şu cümleyle başlar. "Biz yeri döşek" (Kur'an, Nebe sûresi, 6), "yerin zerrelerini birbirine bitişirdik." - Aşağıdaki ibareyle sona eriyor: "Eğer ki, toprak bile olsan taze olası, iyisini Allah bilir." Bu iki kısım 994 yılı Cemazi. II. ayının başında yazılmıştır. 2. XII. 1587.

III. üncü cüzün iptidası şöyledir: Rüyada gördüm ki kazadan daha büyük, ulu kuşlar uçuyorlardı. Sonu şudur: O diğer ilimlerin kurtuluşu malûm olur. En doğrusunu Allah bilir, ona dönülür, ona gidilir. Bu eserin yazılma tarihi Hicretin bininci senesindedir. (XVII. inci yüzyıl).

Bu nüshanın Fatih Kütüphanesi'ndeki yazma nüshadan üstünlüğü yalnız



Maarif'in, III'üncü cüzünü de ihtiva etmiş olmasından ibarettir. Değilse yazılışının doğruluğu bakımından Fatih nüshasıyla kıyas edilemez. Buna ilâve olarak II. nci cüzün sonunda birkaç fasıl daha eklenmiştir. Bu nüshanın, İran Millî Meclis Kütüphanesi Müdür Yardımcısı aziz dostum faziletli Dr. Taki-i Tafaddüli'nin himmetiyle, değerli müsteşrik, bilgin Dr. Ritter'in yardımıyla fotoğrafisini aldırıştır. Bu bende her iki bilginin himmet ve çalışmalarından ötürü son derece minnettar olmuştum.

3 — Yine İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve 1274 numarada bulunan bir nüshanın fotoğrafisi elimdedir ki küçük kıt'ada 108 yaprak olup her sayfasında açık bir nesihle yazılmış 17 satır vardır. Nüsha 10 Safer 965 Cuma gecesi (2. XII. 1557) de kopya edilecek sona erdirilmiştir. Bu nüsha dahi M. Minovi'nin himmetiyle elde edilmiştir.

Adı geçen nüshanın sonunda yazıldığına göre Maarifin II., III. cüzleri şöhret bulmamış, hattâ toplanmamıştı bile. Muhtelif şehirlerde dağınık halde bulunmaktaymış. Fakat I. cüz Mevlâna müritlerinin yanında şöhret kazanmış ve müellifinin temiz türbesinin baş ucunda okuyorlarmış. Lâkin M. Minovi'nin tahkiklerine uygun olarak (Sultan Veled ve Eflâki ile çağdaş olup İptidanâme diye anılan Sultan Veled Mesnevisi'nde Eflâki Dede'nin Menakıbı'nda adı geçen) Mesnevihan Siraceddin'in talebesi Şirazlı Muhibbi oğlu Alâi, II'nci, III'cü cüzünü dağılmaktan kurtararak toplanmasına, kitap haline getirilmesine himmet eylemiştir.

Bu satırların yazarı (Fürûzanfer) Maarif kitabını, adı geçen nüshaları üzerinden tashih etmiş, şimdiye kadar İran Maarif Vekâleti hesabına II cüzüne yakın bir kısmı bastırılmıştır* .

17) S. 55. — Belhli Burhaneddin Ebülhasen;

Maksad Ebi Cafer veya Behli Cafer oğlu Muhammed oğlu Hasan oğlu Burhaneddin Ebülhasen Ali-i Caferi'dir ki Burhan-i Belhî adıyla şöhret bulmuştur. Mâze oğlu Ömer oğlu Abdülâziz'in talebelerinden olup (Sadr-ı Cihan hanedanından ve Ali Burhan soyundan) aynı zamanda Hanefi fakihlerinin büyüklerinden birisi olarak sayılmıştır. Halepteki Halâviyye Medresesi'yle Şam'daki Belhiye, Sadriyye, Emiyye, Hatuniyye, medreselerinin ilk müderrisi idi. Uzun müddet mezhep ilimleriyle meşgul oldu. 548 yılı Şaban ayında (31.X.1153) de Şam'da öldü. Şehitler mezarlığına gömüldü.

(1) İptidaname'de adı, gördüğü bir rüya dolayısıyla geçen Mesnevihan Siraceddin (Bk. İptidanâme, Tahrir, Celâi Huma-i baskısı 1316/1937. S. 396-97) —Eflâki Menakıbı'nda Siraceddin-i Tatarı diye geçer— Sepesâlîhar'ın İran'da basılan risalesinde S. 154 adı Alâeddin-i Amasî (Amasyalı: Bayram oğlu Alâeddindir) Sultan-ül Ülema Maarifî'nin II'ci, III'cü cüzlerini toplayan Şirazlı Muhibbi oğlu Alâi ise Hicri X. cu; miâdi XVII. ci yüzyılda yaşayan bir zat olup Elesiletü velecivbetül Kuran isimli her sayfasında 9 satır bulunan 128 yapraklı bir eseri kendî el yazısıyla yazılmış olarak Nur-i Osmani kütüphanesi'nin No. 110. kayıtlıdır. Eserini evvelâ Karaman eyaletinde valî olup sonra Sadrazam tayin edilen Cafer Paşa'ya hediye etmiştir. Muhibbi oğlu Alâi'nin topladığı Maarif kitabı bir tek cilt halinde kenarında Alâi'nin notları bulunduğu halde, benim kitaplığında —rahmetli Veled Çelebi İzbudak'tan intikal— etmiştir; böylelikle XIV'cü yüzyılda yaşayan Siraceddin Tatarı, XVII. yüzyıldaki bir zata üstad olamaz. UZLUK.



Bk: Elecevahir-ül Mudia C. I., S. 359-60; Tarih-i İbn-i Kesir C. 12., S. 229; o arada onu ölüm tarihi 546/1151-52 olarak gösterilmiştir. İslâm devletleri, Zehebî; C. II., S. 45; Şezeratüzzehab C. IV., S. 184, El Fevaidül-Behiyye, S. 120, Eddâris c. I., S. 481, 504, 530, 537, 540.

Ahmet b. Ali Usuli-i Selefî. Büyük hafızlar, hadisçilerden birisi olup aslen İsfahanlı idi. O zaman hadiscilerin usul, âdetleri üzere Hadis öğrenmek maksadiyle birçok şehirlere gitti. Birçok şeyhlerden Râvîlik icazetnamesi aldı. Sonunda İskenderiyye'de yerleşti. Uzun seneler hadis, fıkıh okumak isteyenlerin müracaat ettikleri birisi olmuştur. Doğumu 472/1079-80 veya 475/1079-80 veya 475/1082-83 yılında, ölümü ise 576 yılı 2.

Rebii'nin Cuma gününde vaki olmuştur. (27.8.1180). Metinde Burhaneddin lâkâbiyle yazılmasının sebebi, Nehruzzehab müellifinin nakline göre idi. Fakat İbn-i Hallekân onu Sadreddin lâkâbiyle anmaktadır. Şimdiye kadar hiçbir kaynakta Nehruzzehab müellifinin sözüne uygun bir senet elde edemedim. Bk. İbn-i Hallekân C. I., S. 32-33, İbn-i Kesir C. XII., S. 307-8, Tabakatüş Şafiiyye, Sübki C. IV., S. 43-48. İslâm Devletleri, Zehebî C. II., S. 65, Şezeratüzzehab, C. IV., S. 255, Ravzatül-Cennat C. I., S. 82.

18) S. 57. — Melik-ül Üdeba Bedreddin

Yahya; görüşüne göre tercüman Bedreddin-i Yahya olup İsfahanlı Sahib Şemseddin'in meslektaşı, şairlerle yazarların fazıllarından idi. İbn-i Bibî onun hakkında şöyle yazmıştır: Tercüman Bedrettin Yahya (Allah rahmet etsin) Anadolu memleketlerinin yüce fazıllarındandır. Manzumelerinin inceliği, nesirlerinin yüceliği ile fesahatlı sözün oluşu, belâgatlı yazarların çok beğenilenlerinden idi. Gerçi onun doğum yeri, yetiştiği şehir Konya ise de eski ırkı, asıl toprağı itibariyle Cürçân ülkesine müntesipti. Veys-ü Râmin hikâyesinin şairi olan Cürçanlı Fahriye — soy bakımından — nispeti vardı. Sağ ve sol eliyle pek güzel yazar, ilimlerin hepsinde tam bir zevke, büyük hünere sahipti. Bilhassa padişah divanına ait mektuplar, mektuplaşmalarda mucizeli bir ele, İsâ gibi nefese mâlikti. Yüce bir dereceye erişmişti.

Kağuları eline alıp ta yazmaya başladı mı, eli nurlar saçar, yahut cevherler dizer.

Yüce Tanrı'ya yakınlık etme arzusunda olan bu zafin (yani İbn-i Bibî'nin) yetişmesinde, terbiyesinde - ahlâkının iktizası olan "onlara sizi Tanrı'nın yüzü suyu hürmetine yediyoruz, sizden mükâfat, teşekkür beklemiyoruz" (Dehir Sûresi 9) âyetinde işaret buyurulduğu üzere lütufların inceliğinden ötürü, türlü türlü ihsanlardan içbirisini eksik bırakmamıştır. Yarabbi ona rahmet et, talebesi olması dolayısıyla bu zaf kuluna dahi üstadına ihsan ettiklerinin nev'inden mükâfatlarla taltif buyur.

Tarih-i İbn-i Bibî tıpkıbasım S. 568-569 yukardaki bahislerden 2 mühim nokta elde edilmiş oluyor: Birisi Bedreddin Yahya kendisini Cürgânlı Fahrettin

soyundan olarak kabul ediyor. Binaenaleyh o büyük şairin soyu Hicretin VII. Milâdi XIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bundan İbn-i Bibî'nin inşa tarzındaki üslûbunun ne olduğu böylelikle anlaşılmış olur.

19) S. 60. — Mukaddemiye Medresesi: Hanefilerin Şam'daki mühim medreselerinden birisi olup o şehirde bu isimde 2 medrese vardır.

1 — Mukaddemiyyeyi Cevaniye (dahili ve enderunî) bunun kurucusu Mukaddem oğlu Şemseddin Muhammed'dir. Bu zad 584/1187 - 88 de ölen Eyyup oğlu Selâhaddin Yusuf çağının itibarlı, ünlü emirlerindendi. Bu Medreseyi kurduktan sonra Hanefiye Fakihlerinden Fahreddin-ül Karî, ondan sonra sırası ile onun oğulları Necmeddin Muhammed ile İmdattin, sonra Ezrai Ebil'iz Vehib oğlu Sadreddin Süleyman, onun oğulları Şemseddin Muhammed, Takiyuddin 682/1283-84 yılına kadar müderris olarak vazifelendirilmişlerdir.

2 — Mukaddemiyye-i Berraniye (hariç, binini) onu kuran, yaptıran 597/1201 senesinde ölen şemseddin Muhammed oğlu Fahreddin İbrahim'dir. O medresenin ilk müderrisi Fahreddin-i Râzî'nin oğlu Necmeddin idi. (Eddâris C. I., S. 594-600).

Berraniyye'nin ilk müderrisi hakkında söylenen bu hüküm herhalde yanlıştır. Zira İbn-i Hallekân C. II., S. 49 İbn-i Ebi Useybia (Tabakâtül-Et'ibba) C. II., S. 26 gibi tarihçilerin yazdığına göre Fahri Râzî'nin 2 oğlu vardı. Büyük oğlu Ziyaeddin, küçüğü ise Şemseddin adlarını taşımakta idiler. Bunların her ikisi de Herat'ta oturmuşlar, Moğolların hücumuyla Herat'ın harabolmasından sonra Semerkand'a göçetmişlerdi. Fevaidül Behiyye müellifinin (S. 192) yazdığına göre Fahreddin-i Râzî'nin evlâtlarının kalıntıları Hicretin IX., Milâdi XV. yüzyılına kadar yaşamışlardır. Bunların herbiri birer bilginler. Yine Efevaidül Behiyye müellifi açıklıyor ki imam Fahreddin-i Râzî'nin Muhammed, Mahmud adında iki oğlu varmış. Tarihçilerden hiçbirisi Necmeddin adında bir zatı Fahreddin'in oğlu olarak kabul etmemişlerdir.

Mevlâna'nın Mukaddemiyye-i Cevaniyye'de tahsil etmiş olması akla gelebilir. Zira Eddâris kitabından anlaşıldığına göre Mukaddemiyye-i Berraniyye Medresesi Necmeddin'in müderrisliğinden sonra vakfedicinin evlâtları elinde kalmış, duraklamış, tatile uğramıştır. Fakat Feridun Sipehsâlâr'ın açıkladığına göre Mevlâna'nın Beraniyye Medresesinde hücrəsi varmış (Feridun Sipehsâlâr Menakıbı İran Tab-ı S. 24 bu kitabın Türkçe tercümesi Ahmet Avni, İstanbul 1331/1913, S. 26). Sipehsâlâr ile Eflâki'nin sözlerinin hepsinden Mevlâna'nın "Mukaddemiyye-i Berraniyyede" tahsille uğraştığı neticesine varılmaktadır. Böyle kabul etmeyecek olursak Şam'da Mevlânâ'nın bulunduğu yeri, medresesi malûm olmamış olacaktır. Şundan ötürü ki, Berraniyye adında Şam'da birçok medrese vardır. Hatuniyye-i Berraniyye, Rükniyye-i Berraniyye, Şibliyye-i Berraniyye, İzziyye-i Berraniyye, bunların hepsi Hanefiye mezhebinden olanlara aittir. Nitekim söylediğimiz gibi Feridun Sipehsâlâr'ın ifadesi şüpheden





uzak değildir.

20) S. 63. — Seyyid Burhaneddin'in kitapları, Eserleri: Bizim metinde söylediklerimizden maksat, onun telifleri, tasnifleri değil belki notlan, cüzleri, kitaplarıdır. Zira Burhan Muhakkık'dan kısaca "Burhan-ı Muhakkık'ın Maarifi" diye adlandırılan bir mecmuadan başka yadigâr kalmamıştır. Maarifi Muhakkık-ı Tirmizi, onun sözlerinin mecmuundan ibarettir. O kitapta ibadet sırları, âyetlerin, hadislerin tevili, fakrın remizleri, sulûkün incelikleri yazılmış olup üslup, tâbir tarzı bakımından "kelimatı kassare" benzeyen birçok bahisler vardır. Onda —uzun uzadıya cümleler— az bulunur. Fikirlerin izahında, geniş sözler, uzun ibareler değil ancak kısa, özlü cümleler olmasına riayet edilmiştir. Bu cihetten

eski mutasavviflerin "işaretler" denilen sözlerine, gidişlerine uygun olup onlara çok benzer. Ekseriya her ibare başlıbaşına bir bahsi içine almıştır. Önündeki, sonundaki cümlelerle ilişiği yoktur. Bu sebepten fasıllara, bablara ayrılmaz. Fakat bu îcaza, bu kısaltmaya rağmen çok güzeldir, gönül açıktır, fesahatlıdır. İbarelerin terkihi cümlelerin yapılışı çok muhkemdir, kuvvetlidir. Birçok Sofilerin sözleri gibi tesirlidir, sihirlidir.

Burhaneddin Muhakkık'ın sözleri arasında, Kur'an âyetlerinden, hâdislerden, şeyhlerin eserlerinden, sözlerinden istifade ettiği görülür. Yerine göre lâtif şiirlerin iradında son derece zevk, güzel yazış tarzı göstermiş olduğunu söylemek yerinde olur.

O kitapta münasebet geldikçe yazılan şiirlerin çoğu Senâi ile Nizâmî'dendir, Hâkânî'nin şiirlerinden olmak üzere az çok nûmuneler mevcuttur. Okur onun Gazneli Hakîm Senâi, Genceli Nizâmî ile olan ilgisini açıkça görmektedir. Bu kitabın iki yerinde Bahaeddin Veled'in adı büyük hürmetle şu şekilde anılmaktadır:

"Ahmed-i Mürsel (Selât ve Selâm, tahiyenin en iyisi onun üstüne olsun) den sonra birçok veliler vardır; hiç kimse Mevlâna, milletin, hakkın, dinin bahâsı (Bahaül milleti-vel-hakkı-ved-Din) in "Tanrı aziz olan sırrımı çok takdis etsin" bu rütbe ve makamına sahip olmamıştır. Bu riyakârlık değildir; derler ki biz müminleriz, maddeyi gizliydim, nasıl ki hüdavendim (sahibim) şeyhim Mevlâna Baha-ül milleti vel Hakkı ved-Din..... Bahaeddin Veled'den Hüdavendim, Şeyhim tâbiriyle söz açması, o kitabın Burhan Muhakkık'a mensup olduğunu açıkça göstermektedir.

Kitabın içerisinde bulunan bahislerden bir kısmı, Mesnevi'nin şiirlerine yalandır. Zannedilir ki Mevlâna, Burhaneddin Muhakkık'ın sözlerine bakarak onları nazmetmiştir. Mevlâna Mesnevi cüt. V.

2502. *Tutalım ki Ali'den Zülfikâr adlı kılıcı miras olarak aldın,*

Tanrı arslanının kolu sende varsa göster. (Alaüd-Devle Bsk. S. 499).

Bu beyit şu ibareden iktibas edilmiştir: "Zülfikâr kılıcı için —Ali'nin

bazusu gerektir ki— ikilik koşanların boynunu kesip koparasın.

Mesnevinin şu beyti, C. L:

20. *Eğer denizi bir bardağa dökersen ne alır; ancak bir günlük kismetini.*

Onunla münasebeti olan ise, şu ibaredir: "Nasıl ki güneş pencerenin büyüklüğü nispetinde girerse, bardak dahi denizin suyundan hacmi kadarını alır."

Mesnevi, C. I.:

310. *Kal'ayı yıkıp kâfirlerden almış, ondan sonra oraya burç, hendek yaptırmıştır.*

Görünüşte bu, aşağıdaki ibareden alınmıştır:

"Şimdi kendi vücut kal'anın çevresinden çık, savaş yap, onun haraplığından hiç çekinme; çünkü başkalarının şehridir. Çok sağlam olan her kapıyı yak. Ne zaman kal'an senin mülkün olursa o zaman imare eyle."

Aşağıdaki beyitler de yine bu zatın eserini hatıra getiriyor. Mesnevi, C. V.:

2035. *Firavn ben Tanrıym dedi alçaldı. Mansur ben Hak'ım dedi kurtuldu.*

2036. *Onun, benim deyişinin arkasından, hemen Tanrı lâneti ulaştı. Bu ben deyişin ardından hemen Tanrı rahmeti yetişti.*

Mesnevi C. II deki şu beyitlere bakınız:

2522. *Bu ene "Ben" sözünü vakitsiz söylemek lânete vesiledir.*

Bu ene, "beni" zamanında söylemek de rahmettir.

2523. *Mansurun ene "ben" demesi şüphesiz ki rahmet oldu, fakat Firavn'ın ene "ben" deyişinin lânet olduğunu anla.*

Mesnevi'deki bu beyitler şu ibareden iktibas edilmiştir: Firavn (lânet üstüne olsun) ben sizin Rabb'inizim (Enerâbbiküm) dedi. Allah'ın lânetine uğradı. Mansur (Enel-Hak) ben Hak'ım dedi, ben (ene) diye söyledi. Tanrı'nın rahmetine mazhar oldu.

Bu kitaptan şimdiye kadar iki nüsha tanınmaktadır:

1 — Selim ağa nüshası bu kitabın 567 numarasında kayıtlı olup içerisinde şunlar vardır:

a - Maarifi Baha-i Veled I- 68 a

b - Mecelisi Seba-i Mevlâna 68 b- 98 a

c - Fih-i Mafih 99 a - 190 b

d - Maarifi Sultan Veled 191 b-302 a





MEVLANA
CELALEDDİN

228

e - Makalâtı Seyyid Burhaneddin 302 b-315 a

f - Makalâtı Şems-i Tebrizi 315 b-323 b. Bu mecmua 788/1386 yılında Mahmud b. Hacı Sevinç Bey Elhacı Turhanî kalemiyle kopya edilmiştir* Seyyid Burhaneddin'in Makalât'ı şu ibareyle başlar. "Bütün kâfirler şöyle dediler ki biz mal, soy, sop, güzellik, boy, bosca Muhammed Aleyhisselâm'dan daha yakışıklıyız." dedi. Kitabın sonu ise: "Kutlu odur ki, gözü uyur, gönü uyumaz. Eyvahlar olsun ona ki gözü uyumaz, gönü uyur. Tann uyarıcıların ulusudur.

Bu mecmuanın, birkaç sene önce fotoğrafı, faziletli dost Dr. Takiyi Tafaddulî'nin himmeti, orien-talist bilgin Dr. Ritter'in vasıtasıyla elde edilmiş olup müellifin yanındadır.

2 — Konya Müzesi'ndeki yazma olup içerisinde muhtelif risaleler bulunan No: 2127 deki mecmuadır. O risalelerden ikincisi Burhaneddin Mu-hakkik'in Maarifidir. 18 a dan 54 b ye kadar sürmektedir. Ergun b. Aydemir b. Abdullah-ül Mevlevî hattıyla 5 Muharrem 678/19.5.1279 yılında kopya edilmiştir.

Bu yazımıza şunu da ilâve ederek söyleyelim ki, 2 ayrı yerde Sultanül-Ulema Muhammed Baha-eddin Veled'in adı geçmektedir. Konya'daki Müze yazması, Üsküdar Selimağa nüshasının münderecatıyla kıyaslanınca anlaşılıyor ki müze nüshası daha tam, daha mükemmeldir. Şüphesizdir ki, Selimağa yazması eserin ortasına aittir. Önü, sonu düşmüş bir yazmadan kopya edilmiştir. Gerek Konya nüshası, gerek Selimağa nüshası hakkında tahkikçi bilgin M. Minovi böyle düşünmekte olup birinci mecmua ile ikinci mecmua için onun notlarından istifade edilmiştir. Selimağa kitaplığındaki mecmuada bulunan kitabın adı "Makalâtı Burhan-ı Muhakkik" Konya Müzesi'ndeki mecmuada ise "Maarifi Burhan-ı Muhakkik" şeklinde zapt edilmiştir. Mevlevî şeyhlerinin kitaplarından bazısının adı "maarif, bazıı Makalât şeklinde şöhret bulmuşlardır." Daha eski, daha tam, hem de Burhan-ı Muhakkik'in ölümünden 40 yıl sonra yazılmış olan Konya Müzesi'ndeki nüshaya dayanarak bu eserin adım biz "Burhan-ı Muhakkik Maarifi" diye anmaktayız.**

21) S. 69. — Şems'in Makalâtı'nın mütalâasından şu nükte iyice anlaşılıyor ki Şemseddin, ömrünün başlangıcından itibaren hadden aşırı bir istidat ve dehaya malik idi. İbadete, riyazata çok devam ederdi. Nasıl ki der: Henüz gocuktum, bülüğa erişmemiştim, bu ibadet hususundaki aşktan ötürü 30-40 günün geçtiği halde yemek yemeye arzum olmazdı.

(Makalat-ı Şems, Veliyüddin Efendi nüshası. Yaprak 109). Seyir Sülükteki hâli, tavn, babasının istediği şekilde olmadığı gibi çağdaşlarının da usullerine uygun değildi. Babası ona niye böyle yaptın, niye öyle ettin, derdi. O, babasına dokunaklı bir cevap verirdi. Her ne kadar cismani doğuşu itibarıyla onunla

* Selimağa kitaplığına ait yazmada 306. b, 309 a sayfalarında Baha-i Veled'in adı saygı ile anılmaktadır. UZLUK.

** Mevlevîler arasında adı Seyyid'in Makalâtı diye anılır. UZLUK.

—babasının arasında— hiçbir münasebet bulunmadığı noktasına dikkatini çekti. Bağlılık, akrabalık da düşünülemezdi. İşte Şems'in sözü:

Çocukluk çağında bana (Şems'e) acaip bir vaka âriz olmuştu. Babam, buna vâkıf değildi. Diyordu ki sen evvelâ deli değilsin. Gidişinin ne olduğunu da anlayamadım. Riyazatın da, falanın da tertibi, bu değildir. Dedim ki benden bir söz dinle, seninle benim aramda olan münasebet aynen ördek yumurtasını tavuğun kanatları altına koymaya benzer. O, onları kuluçkada tuttu, yumurtadan çıktılar. Ördek civcivleri büyüyüp anneleriyle birlikte ufak bir ırmağın kenarına geldiler; Tavuk olan anneleri ise yavaş yavaş ırmağın kenarında gidiyor, fakat suya girmek imkânına mâlik olamıyordu. Şimdi ise ey benim babam, görüyorum ki deniz, benim gemim, vatanım olmuştur. Benim hâlim bundan ibarettir. Eğer sen benden isen veya ben senden isem gir bu denize, eğer böyle değilse, git bu tavuklara katıl, işte senin hâlin.

Babası dedi ki:

— *Dostla böyle yaparsan düşmanla kimbilir ne edersin?*

(Makalâtı Şems Veliyüddin Nüshası K. 11)

Zira onun iç halleri, gönüle dair duyguları, babasının anlayışının dışında idi. (İyi bir adamdı, sıcak kalpli idi, fakat aşktan koku alamıyor, âşıkların iç sırlarını anlayamıyordu.) Şems, dış (zahir) taat ve ibadete, zahitlik âdetlerini babasına gösteriyordu. Fakat batını (içe ait) halleri iç cilveleri gizliyor, saklıyordu. Nitekim buyurur:

Ben kendi ibadet ve taatlarımı babama gösteriyordum. Amma bânımı (iç âlemimi), gizli hallerimi nasıl gösterebilirdim. O, iyi kalpli, cana yakın bir kimseydi, iki söz söylesem ağzının suyu akardı, fakat âşık değildi. İyi insan olmak başka, âşık olmak başka.

(Makalâtı Şems Veliyüddin Efendi Nüshası k. 51)

Eflâkî'nin Şems'i; Tebriz'li Sepetçi Ebubekr'in müritlerinden sayması Feridun Sipehsâlâr'ın şu sözleriyle kuvvetlenmektedir. Tebriz şehrinde, zembil ören Tebrizli Şeyh Ebubekr'in müridi idi. (Risalei Feridun Sipehsâlâr Tahran B. 5., S. 176)* Şems'in Makalâtında (Konya Müze Nüshası) (k. 3, 43, 80) de Şeyh Ebubekr'in sözü geçmektedir. Sanılır ki bundan sele örtücü Şeyh Ebubekr kasdedilmiş olacak.

22) S. 70. — Rükneddin-i Secasî: Ebülğanâ-im Rükneddin-i Secasî,

(*) Sipehsâlâr'ın kitabında bu şekilde bir malâmat mevcut olmayıp Eflâkî'nin Ariflerin Menkubeleri'nden kısaltılan kısımdaki hikâyeye yazılmıştır. UZLUK.



MEVLANA
CELALEDDİN

229



idi. O'nun ölümü 606/1210 dan sonra vuku bulmuştur. (Şiraznâmenin 119. sayfasında açıklandığına göre Zerkûb İzzettin Mevdu'd o sene Evhadüddin-i Kirmâni ile görüşmüştür.) Onun müritlerinden birisi Heriveli (Ehrili) Şeyh Şehabettin Mahmud olup, Erdebil'li Şeyh Safiyüddin'in silsilesi şeyhlerindedir. Diğeri de 618/1221-22'de ölen Şirazlı Asilüddin Muhammed-i Şirâzî'dir. Böylece 746/1345-46 yılında ölen Şafii mezhepli Tebrizli, Erdebilli Hüseyin oğlu Abdullâh oğlu Tacettin Ali'nin açıkladığı gibi Kirmanlı Ebulfahr oğlu Evhadüddin-i Hâmid dahi Rükneddin-i Secasi'nin müritlerinden idi. Taceddin, bu hususu kendi hayat hikâyesinde yazmıştır. 774/1372-73 de ölen Mısırlı Rafii Havramı oğlunun Müntehabül-Muhtar adlı kitabında da nakledilmiştir. İşte

Taceddin'in sözü; Arabşahül Evhadî oğlu Şeyh Kemaleddin Ahmedî, Erdebil'de tanıdım; bana dua ve zikir telkin etti. Ona da Kirmanlı Şeyh Evhadüddin, ona dahi Rükneddin-i Secasi telkin etmiş, icazetnâme dahi vermiştir. (Müntehabül-Muhtar, Bağdad baskısı, S. 147-48). Bu söz Misbahül Ervah'da yazılı bulunan, müellifinin Muineddin-i Saffare gösterdiği iradet ile aykırı değildir. Zira esasen o kitabın Evhadüddin-i Kirmâniye nispet edilmesi şüphelidir. Bazı nüshaların sonunda onu Kirmanlı Berdesir'li İldoğan oğlu Şemseddin Muhammed'e nispet etmişlerdir. Lübabül-Elbab (C. I., S. 279), bunun doğru olmasında da bir şüphe mevcut olmayabilir. Zira, bazı sâlikler, tarikat duraklarını geçiş sırasında bazan bir pirden fazlasına da mürit olmuşlardır. Bazan da kendi pirlерinin işaretleriyle diğer Şeyhlerin eteğinden yapıştıkları da görülmüştür.

Tacettin'in hâl tercümesinden sarahatle anlaşılıyor ki, Şemseddin-i Tebrizî'nin tarikat silsilesi, Rüknettin-i Secasiye erişmektedir. Onun ibaresi şudur: "Bana tasavvuf hırkasını giydiren, zikir telkin eden memleketinde Zâhit Şeyh diye ünalmış olan Rabbânî sâliklerinin imamı Taceddin İbrahim'dir, o dahi Tebriz'li Şemseddin Muhammed de, o dahi Rükneddin-i Secasi'den, o dahi Kutbettinül Ebheri'den, o dahi Ebün-Necib-i Suhreverdi'den, o dahi Muhammed-i Gazali'nin kardeşi Ahmed-i Gazali'den hırka giymiştir.

Bu senedin mevcudiyeti sayesinde Tebriz'li Şemseddin'in, Rükneddin'den terbiye görmüş olduğunda şüphe yoktur. Fakat Makalât'ta açıklandığına göre o, Tebriz'den ilk çıktığından beri kendisinin mürit olabileceği bir şeyh ve önder görememişti. Nasıl ki der: Ben kendim, öz yurdumdan çıktığımdan beri hiç Şeyh görmedim. (Mevlâna) eğer şeyhliği kabul edecek olursa, ne âlâ. Fakat o hırka giydirmiyor. O başkadır, lâkin geliyorlar, zorla bize hırka ver, saçımızı kes diye ilzam ediyorlar da öyle kabul ediyor. Diğerleri ise gel, benim müridim ol diyorlar*. (Makalâtı Şems, Konya Müze Nüshası k, 80). İptidânâme ile Menakıp kitapları açıkça yazmışlardır ki, Şems birçok şehirleri gezmiş dünyada kâmil bir insanı bulabilmek için dötüp dolaşmıştı. Sonunda Mevlâna'yı

(*) Bu gelenek Mevleviler arasında Türkiye'de 1925 yılına kadar devam etti. Hattâ Çilleyi Merdan denilen ve Mevlevî âsitanelerinde usul olan 1001 gün hizmet etmek isteyenlere dahi, çillenin zorluğu anlatılırdı. Yani her önüne gelen, mevlevî dervîşi yapılmazdı. UZLUK.



bulmuştu. Söylediğimiz gibi mutasavvıflar seyir ve sülûk sayesinde sayısız şeyhlerin huzuruna erişmişlerdir. Zaten onların vazifelerinden birisi de, bu niyetle seyahat, seferdir. Şems'in de ilk olarak sele örücü Şeyh Ebubekr'in, ondan sonra Rükneddin-i Secasi'nin huzurunda sülûk derecelerini geçirmiş olması mümkündür. Aşk usulünü ve âyinini o ilâhi dost seçmeyi ancak ondan sonra yapabilmıştır. Birkaç pîr'e mürit olmanın o zamanlar kabul edilen usullerinden biri olduğu Erdebil'li Tacettin'in sözlerinden kesin olarak anlaşılmaktadır.

Bu önemli senedin ifade ettiği gibi Giylan'lı Şeyh Zâhid'in Tebriz'li Şems'e intisabı bizim Şems hakkındaki, onun Konya'ya vardığı zaman ayarı tam, kâmil bir insan olduğu hakkındaki sezîşimizi tekid etmektedir. Aynı zamanda Şems'in yok iken hayal olarak düşünölmüş, öyle zannedilmiş bir vücud olduğunu sanan kimselerin düşüncelerinin asılsız olduğunu aşikâr olarak ortaya koymaktadır.

Diğer önemli bir senet daha vardır ki 698/1299 senesinde ölen Selâhaddin Hasenül Bulgari, hırkayı Tebrizli Şemseddin'in elinden giymiştir. Bu rivayeti Mücemeli Fasihi Hwafî'nin 698/1299 senesi sonundaki olaylar arasında yazmış olup şöyle okumaktayız:

"Şeyhlerin şeyhi Salahül milleti ved-din Hasen'ül Bulgari'nin ölümü aynı senede Tebrizde vukubulmuş ve onu Sürhâb'da gömmüşlerdir. Esir olarak Bulgara gelmiş 30 sene kalmış, oradan kaçarak Buhara'ya gelmiş, oradan da Tebriz'e gitmiştir. Hırkayı Kemâl'e ermiş ve tekml etmiş, erişmiş Tebrizli Şeyh Şemseddin'den giymiştir. Bu zat Hoy'da gömülmüştür. Anadolu'lu Mevlâna kendi şiirlerinden onun adını —mahles olarak— kullanmıştır."

Rükneddin-i Secasi hakkında verdiğimiz bu bilgileri Allâme Kazvîni'nin (Tanrı Rahmeti onun üstüne olsun) Şeddül-İzar haşiyesindeki notlarından elde ettik. S. 311-314.

23) S. 75. — Şems'in Makalâtı'ndan anlaşıldığı üzere onunla Kirmanlı Evhadüddin arasında bir dostluk rabitası olup birbiriyle görüşüp konuşmuşlardır. Onların mülâkatı hakkında yazılmış olan hikâye doğrudur. Fakat Eflâki buna dal budak vermiş menakıp yazan, hikâye söyleyenlerin usulü üzere ona bazı şeyler ilâve etmiştir. Şems'in Makalâtında Evhadüddin'e ait aşağıdaki hususlar görölmektedir.

"O Şeyh Evhad, beni Sema'a götürürdü, çok hürmetli davranıp tekrar kendi odasına (halvetine) getirirdi. Bir gün bizimle olsan ne olur, dedi. Bir şartım var, müritlerin yanında oturup şarap içeceksin, dedi. Dedim ki sen iyi talihli bir fasık olursun, ben ise kötü bahtlı bir fasık olurum. Ben yapamam dedi. Ondan sonra bir kelime söyledim, üç defa elini alına vurdu." Makalât-ı Şems Fatih Kütüphanesindeki nüsha, k, 34.

Şüphesiz ki başkalarının da alıp yazdıkları Eflâki rivayetinin kaynağı, yukarıda suretini verdiğimiz hikâye olup buraya Şems'in "Makalât"ından



alınmıştır. Aynı mesele işaret suretiyle diğer bir, iki yerde de geçmektedir: "Evhaddüttin bana dedi ki gelip benimle beraber olmana ne mâni vardır? Gel getirelim birisini sen, birisini ben, sema için toplanılan yerde dolaştıralım. Yapmam dedi. Dedim ki öyleyse benim sohbetim senin kârın değildir. Makalât-ı Şems Fatih Kütüphanesi Nüshası k. 51.

O Şeyh Evhad, beni sema'a götürürdü, bütün tertipleri yerine getirirdi. Aynı kaynak K. 81. Zira Şemseddin birçok yerlere sefer ettiğinden Evhadüddin de seyyahata meraklı olduğundan, ikisinin görüştüğü yeri kesin olarak bilmeye imkân yoktur. "Şeyh Evhad, helâk olmuş kimselerin önüne gelip secde ederdi" ibaresi aynı kitabın k. 98'inden alınmıştır. Anlaşıyor ki Evhadüddin'in büyük makâmı varmış. Şems ona hürmet gözüyle bakarmış.

24) S. 91. — Celâleddin Karatay: Anadolu Selçuklularının büyük emirlerindedir. Alâaddin Keykubâ'nın saltanatının başında İzzettin Keykâvüs, Rüknettin Kılıçaslan devirlerine kadar emirlik, hazinedarlık, taşdarlık, devâdarlık, vezirnaipliği, sultan atabeyliği gibi mühim memuriyetlerde bulunmuştur. İzzettin Keykâvüs'le, Rüknettin Kılıçaslan'ın saltanatları zamanında büyük işbirlikle, iyiniyetle, temiz kalblilikle memleketi idare etmiş 652/1254-55 yılı sonlarında ölmüştür. (Tarih-i Muhtasarı Düvel Beyrut, Tab'ı 1895., S. 461).

Celâleddin Karatay dünya memuriyetlerine ilâve olarak bâtini dereler, rûhâni makamlarda da yüksek bir mertebesi vardı. Çağının zâhitlerinden sayılırdı. Kadınlardan ayrı yaşamış, evlenmemiş, et yememiştir. Surette, sirette büyük insandı. Bu münasebetle fermanlarda ona, yeryüzünün Tanrı velisi diye hitap ederlerdi. Onun, Mevlânâ'ya mânevi bağlılığı vardı. Eflâki onun Mevlânâ ile olan bağlılığını birkaç hikâyeye bize anlatmaktadır. Mevlânâ'nın mektupları arasında onun adına birkaç mektup görülmektedir. İbn-i Bibî ile Aksaraylı Mehmet oğlu Mahmut, onun sungularından, güzel ahlâkından; cami, medrese, hânîkah, kervansaraylar yaptırdığını ilim adamlarına, dervişlere, muhtaçlara yardımlarda bulunduğunu öğerek söz konusu etmektedirler. Bk. İbn-i Bibî Tarihi, tıpkıbasım 226-618; Musameretül Ahbar, Ankara Bs. S. 36-38.

25) S. 100.— Bal renginde yünden maksad, sarımtırak, bal renginde olan yündür. Aseli bal renginde olan demektir. Yahudilerin kullandıkları Aseli ise bu münasebetle, bu isimle adlandırılmıştır. Hâkanî der:

*Sabah ışığı mavi göğe Yahudilerin sarı parçası gibi hoş yaraşır Gerdûn,
Yahudiler gibi gök renkli elbisesile O sarı parçayı gör ki neler gösterir.*

Hindi Barî: Eflâki'nin sözünden "Bürdiyemanî ve Hindi'den Ferace diktirdi" ibaresi bu kitabımızın sayfasında geçmişti. Anlaşıyor ki Hindi-Bârî, Hindistan'dan getirilen Bürdün bir nevidir. O yol yol, çizgili bir kumaş olup, Zamahşehri, Mukaddimetül Edep de onu alaca ile tefsir etmiştir. Zahiren bir

kumaş olup bundan öncelerine kadar giyilmekte, alaca diye meşhur idi. Dört köşeli siyah kilime dahi bürd derler.

Şekerâvîz. Sarığın bir ucu olup arkadan omuzların arasına sarkıtılmasıdır. Hoca hafızın da aşağıdaki beyitinde bu mânâ ifade edilmiştir.

*"Vezirlik Şekerâvizi sana lâyıktır ki keremden iyi yenini âlem
kerimlerine silkersin. Yani onların keremlerine itibar etmezsün.
Hâsılı keremde, ihsada onlara üstünsün."*

Şekerâviz kelimesi lûgat kitaplarında zaptedilmemiştir. Eflâki'nin Menakıbı'nda yazılmış olan hikâyeden onun istimal suretini öğreniyoruz.

"Bir gün Hazreti Peygamber (A.M.) Medinesinin seyyitlerinden itibarlı bir genç Sultan Veled'i ziyarete gelmişti. Konya seyyitlerinden bir cemaat de onunla beraberdi. Hazreti Mustafa Türbedarının oğludur diye onu takdim ettiler. Acaip bir sarık sarınmıştı ki, taylasanı tâ göbeğine kadar sarkıtmış, diğer tarafını da Mevlevilerin Şekerâvizi gibi yapmıştı.

Bundan sonra Sultan Velet, ondan bizim Mevlânâ'mızın usulü olan, Mevlevilere mahsus, diğerlerinde bulunmayan, başka seyyitlerin bu tarzda sarınmadıkları bu usulü nereden aldıkların sordu. Seyyid cevap olarak, dedelerimizden gelen rivayetlere göre, Esrarı Miraç "Miracın Sırları Kitabında" yazılıdır ki Peygamber Hazretleri (A.M.) Miraca çıktığında azametli olan arşın şerefesinde, başında şekerâviz biçiminde sarık, Yemen alacasından giyinmiş —büyük sallantı ve ıstırap içinde— bir şeklin örneğini müşahade buyurdu. Namusi Ekber'den (Cibril) o şeklin, suretini, nitelik durumunu (hal keyfiyetini) sordu. Cebrail (selâm üstüne olsun) bu suret ulu Sıddık'ın soyundan gelecek, âhir zamanda senin ümmetinin arasında zuhur edecek olan bir kimsedir. Onun adı Muhammed, lâkabı Celâleddin'dir, diye söyledi. Peygamber Hazretleri (A.M.) de derhal sevincinin çokluğundan büyük açıkyüzlülük, ferahlık gösterdi. Mübâreklik ile kendi kutlu yerine ulaşıncı, kendi mübârek destarını gördüğü şekilde sardı. Sarıklarınızda taylasan bırakın, çünkü şeytan taylasan bırakmaz, sarık arapların tacıdır buyurdu. Bir karış miktarını kendi meme başına kadar uzattı. Diğer tarafını kafasının arkasına şekerâviz olarak bağladı. O zamandan tâ bu günümüze kadar biz Kureyşliler, Peygamber'in sünnetine uyarak çabalamaktayız, o bizim oymağımızın geleneğidir. Derler ki, Horasan'ın bilginleri, Şeyhleri o sünnet üzere giderler" (Kısaltularak göçürüldü).

Kafasının arkasına şekerâviz olarak bağlamıştı, cümlesinden iyice anlaşılıyor ki şekerâviz öyle bir sarıktır ki onu sardıktan sonra başın arkasından omuzların arasına sarkıtılan Bu (azebe) ile müteradiftir. Arapçada zahiri olarak sarığın ucunu salmak, bu suretle gururla yürümek, harp gününün âdetindedir. Nitekim aşağıdaki rivayetten anlaşılıyor; Ebi Abdullah (selâm üstüne olsun) dan rivayet edilmiştir. Ebadecanetil ensarı, bir pazar günü sarık sardı, sarığın ucunu iki omuzunun arkasına kadar sarkıttı.





Hazreti Resul (S.A.) bunu görünce şöyle söyledi: Bu Tanrı'nın gadap edeceği bir tavidir. Ancak Tanrı yolunda harp edildiği zamanda doğru olabilir. (Sefinetül Bihar, "Ammame maddesi") aşağıdaki hadisten: Peygamber eliyle Ali'ye (Salât Ali ile onun çocuklarının üstüne olsun) sarık sarardı, ucunu elinin arasından tutup 4 parmak kadar kısaltarak arkasına bıraktı. (Sefinetül Bihar yanı madde) öyle anlaşılıyor ki azebe ve şekerâvizî tâbiri sarığın başından daha kısa olmak üzere sarığın diğer ucunun göğüsten sarkıtılmasına denir. Eflâki'nin rivayetiyle Peygamber Hazretleri'nin arşın şerefesinde müşahade buyurmuş oldukları bir destar örneğinin hey'etine muvafık olan hadisin mânasından da anlaşılıyor. Şekerâviz ve azebe, salınmak, gururlanmak sayılacağını Hoca Hafız'ın

(Şekkerâviz-i Hâcegi) vezirlik Şekerâvizî tâbiri göstermektedir. İ'tizab.....(Uc uzatma) lügatinin tefsirinden istinbat ediyoruz ki bazen sarık iki Azabe (Uc), şekerâvizle bağlarlar. (Kamusta El İ'tizabı, sarığın arkada iki ucunun sarkıtılmasıdır.) Tezhib-i İmame, Arab lügatinde şekerâviz bağlamak mânasına gelir "şekerâviz" terkihi, teşbihi terkipler nev'indedir. Yani şeker gibi tabiata uygun ve tatlı şeye Âvizî denir. Bu terkinin naziri, benzeri şekersema, şekerşüvar olup Senâî'nin aşağıdaki beyitinde geçiyor:

İrmağın tatlı şırılmasını dinlemek ne hoştur (şeker-semâ)

Top oynamak ne güzel bir spordur.

Şekerhap, "tatlı uyku" Hafızın şürinde geçiyor:

..... Herhalde cenk sesi ile, tatlı sabah uykusu engel oluyor, yoksa seher vaktinde âhımı işitse idi elbette gelirdi.

Şekerbeh ise ziyadesiyle tatlı olan şeker nev'idir.

26) S. 103. — Şurası bilinmek gerektir ki sülûk'un mertebelerinden birisi malı terketmek, malûmdan sarfınazar eylemektir. Bu cihetle birçok sofiler, sülûk'e başlamadan evvel herşeyden vazgeçerek malı, mülkü terketmişler, her türlü ilgiden soyunmuşlar, çıplak olmuşlardır. Bilhassa sülûk yolunda mala düşkün bir kimseyi görürlerse ona malın terkinini emredip (sevdiğiniz şeylerden harç etmedikçe asla iyiliğe nâil olamazsınız. Kur. II, 92) âyetinin emri mucibince malın bağışlanmasına, dünyaya ait her şeyi atmaya mecbur ederlerdi. Şems, müridlerine şükran veriniz, kesin olarak dünyanın arzu edilen, sevilen şeylerinden alâkanızı kesiniz: Dünyanın terki demek, nefsin riyazatla Tanrı'ya yönelme hususunda ısrar ederdi. Fakat dışı gören ham düşünceli müridler, Şems'in maslahat endişliğini, dünya sevgisi ile ittiham etmişler, kendileriyle kıyaslamışlardır. Nitekim onların muhaliflik ve isyan sebeplerinden birisi, nefislerinin bu batıl ile bulaşmış olan düşüncelerindedir. Bu cihet o kadar yayılmıştır ki Şems, kendini müdafaa etmek gâyesiyle birkaç kerre bahis açtı, müridlerin vehimlerini gidermek için söz söyledi.

Meselâ hepiniz günahkârsınız, Mevlâna dünyadan elçettiği, dünyayı terketmiş olduğu halde Tebriz'li Şems dünya malını, dünyaya ait şeyleri

toplamaktadır, demiştiniz. Yazık o kınamaya, yazık bu duyumsuzluğa!

"Dünyanın ne kudreti var ki beni perdede saklasın, yahut kendisini benden perdelesin. Şemsin Makalâtı, Veliyüddin Efendi nüshası K. 13". "Dediler ki Mevlâna dünyadan el çekmiştir. Tebriz'li Şems ise el çekmemiştir. Mevlâna bu hususta demiştir ki bu, sizin Şems'i sevmediğinizden ileri gelmektedir. Eğer onu sevseydiniz bu inançta olmazdınız, o size çirkin görünmezdi". Aynı kaynak, K. 33.

27) S. 107. — Tebriz'li Şems'in gömülü olduğu yere ait metinde yazdığımız katkı olarak Fasihi Hwafî'nin Mücmeli'nde, 672/1273, 698/1299 yıllarına ait olaylar arasında yazılıdır ki Şems, Hoyda gömülüdür. Şimdi Hoy'da bir yer vardır ki ahalisi orayı Şems'in mezarı olarak bilirler. Bu rivayetlerden hiçbirisi inandırıcı bir delile dayanmamaktadır. Sondaki benim notlara bakınız. UZLUK.

28) S. 122. — Eserimizin ilk tabının yazılması sırasında elimde Şems'in Makalâtı'ndan bir tek nüsha vardı. İleride söyleyeceğimiz gibi bu, Makalât'ın bir kısmı idi. Tanrı'ya şükürler olsun ki şimdi aşağıdaki nüshaların fotoğrafinde sahibim.

1 — Konya Müze Nüshası. 2154 No'da 28,5X13,5 büyüklüğünde 77 yaprak olup her sayfada nesih yazısı ile 33 satır vardır. Her ne kadar yazıldığı tarih belli değilse de mevcut alâmetlerden Hicri VII. (Milâdi XIII.) yıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüsha şu cümle ile başlar: Pîr Muhammed'den sordu, hepsi hırka-i Kâmilî Tebrizi" sonu ise "Halis altunun dibinde kalan kısmı dışarı çıkarıp Allah yemin olsun ki altundur, dedi." cümlesi ile biter. Bu nüsha iki risaleyi ihtiva eder. 119. sayfada birinci kısımda "Ama hak için söylenmiş olan bu Kur'an emir, nehiy, yol göstermek için olup diğer bir sevkî vardır. Havas için söylenmiş olan ise diğer bir zevke mâliktir. En iyi bilici Allah'tır." ibaresiyle sona ermektedir. Bu kısım ilk telifimiz sırasında elimizde idi.

Bu nüshanın ikinci kısmı 120. sayfadan: "Maşukların Sultanı olan Tebrizli Mevlâna Şemseddin'in Makalâtı'ndandır. Allah onun bereketini azaltmasın. Eğer cisimden geçersen" ibaresiyle başlar ve 154'üncü sayfadaki "Halis altının dibini dışarı at, Vallahi ki dedi, altundur." cümlesiyle sona erer. Metinde de söylendiği gibi bu nüshanın yaprakları cild esnasında birbiri arasına konulmuş olarak ciltlendirilmiş olduğundan I, II'nci kısım varakları birbirine karıştırmıştır.

2 — Konya Müze Nüshası, No. 2155, 23,5x16 büyüklüğünde 193 yaprak; açık nesih yazısı ile her sayfada 22 satır mevcuttur. Birinci nüshadan sonra yazılmış olması sanılmaktadır. O nüshanın aynıdır. Ancak ikinci Risale başa yazılmış olan mükerrerlerde vardır. Fakat bundan ibarettir. 3 — Veliyüddin Efendi nüshası No. 1856 da olup 23,7X17 büyüklüğünde 58 varak, her sayfada 21 satır orta derecede okunaklıdır. Bu ibare ile başlar: "Tanrı bereketini eksik etmesin Tebriz'li Mevlâna Şemseddin'in makalesindedir, eğer cisimden vaz





geçersen", "Havas ile söylenenin başka bir zevki vardır, bunun içindir ki buyurur" cümlesiyle sona erer. Bu nüshanın başlangıcı, ikinci kısmın başlangıcı, sonu ise Konya nüshasının birinci kısmının sonudur. Bu nüshanın birinci sayfasında "El-mücelledül Evvel" kelimesi yazılmıştır. Bu nüsha, eksik gibi görülüyorsa da, karinelerin şahadeti ile hemen VII. yüzyılda yazılmışa benzer. Birinci sayfasında böyle yazılıdır. "Mevlâna Şemseddinül Fenârî'nin vakfidir. 4 üncü sayfada böyle okunuyor.

من الكتب التي وقفها المرحوم شمس الملة والدين محمد بن حمزة بن عمدة الفنارى.

Anlaşıyor ki bu nüsha Muhammedül Fenârî oğlu Hamza oğlu Şemseddin Muhammed'e ait imiş. Fenârî I. Beyazıt'la çağdaş olup büyük âriflerden idi. 833/1430 yılında ölmüştür. Konya'lı İshak oğlu Sadreddin Muhammed'in teliflerinden olan Miftahül Gaybın şerhi Misbahül Uns. Fenârî'nin eseridir.

İkinci sayfada aşağıdaki ibareler görülmektedir. "Bu mücelledi, aziz kardeş, ilmi ile amel eden bilgin, Sülukta kâmil, faziletli Hacı Emir İsâ oğlu Hacı Yusuf, Tanrı başarı versin, arzularını husul buldursun, isteklerini, kalbini islâh etsin, bana okudu. Ben Sivas'lı Ebi Yezid oğlu Muhammed oğlu Mahmudum."

Sayfalarının çoğunun kenarında tasavvuf, Kur'an âyetlerinin teviline ait âriflerin anlayışına göre Arapça, Farsça ile yazılmış, fakat metinle alakası olmayan bahisler vardır.

4 — Fatih Kütüphanesi, No. 2788 de 123 yaprak, 26,5x23 eb'adında her sayfada 22 satır vardır. Birinci sayfa şu ibare ile başlar: "Şimdiye kadar gamsız sıkıntısız idi, ne zaman çalışıyordun" 47'nci sayfada bu cümle ile sona erer: "Namazın zâhiri adabında kusur ve tembellek ettiğim zaman, bana böyle söylüyorlar, en iyisini Allah bilir. 48'inci sayfada bu cümle ile başlar "Ah kardeşlerime mülâkat için ne kadar şevkim var.", 117'nci sayfada bu ibare ile sona erer: "O, onun ağırlığı ve âletin ağırlığıdır." 118'inci sayfa da bu ibare ile başlar: "ki onun tedris kürsüsü vardı" bu ibare ile sona erer: "Bana böyle bir dost verdi, ne mutlu, siz onu Ebu Hüreyre farzediniz."

Cildin zahirindeki birinci sayfada şu ibare yazılıdır: "Tanrı yükceltsin mâşukların Sultanı Mevlâna Tebriz'li Şems'in kelimelerinden birinci mücellettir. Diğer bir cildin 48'inci sayfasının arkasında böyle yazar: "Allah hatirasını ulu kulsın, mâşukların sultanı Tebriz'li Mevlâna Şemseddin'in Maarifinden bir cildir." 124'üncü sayfada böyle yazılıdır: "Allah gühahlarını bağışlasın, Mevlevî Satı oğlu Kul Müstancî'de intikal etti. 789/1387 yılının aylarında. Fakat bu kitabın yazılışı üstad ve hakiki üstadın oğlu Müneccim Mevlâna Muhammed b. Merhum Saadetli Mevlâna Hüsameddin Hasenül Mevlevî, ki Sultan Veled hazretlerinin (Allah onun aziz sırrını takdis etsin) halifelerindendir, Celâleddin Muhammed'in müneccimin gevherler saçan kalemi ile meydana gelmiştir." Bu nüsha Şems'in Makalâtı'nın en iyi, en mükemmel nüshalarından



olup Şems ile çağdaşlarının, adları unutulmuş mutasavvıfların, âriflerin yaşayışlarının hakkında bize malûmat vermekte, ayrıca faydalı, tarihi bilgileri de ihtiva etmektedir.

5 — Müellife ait yazma nüsha. 396 sahife olup 20X14 büyüklüğünde her sahifede 15 satır ve haşiyesinde ise 10 satır açık nesitalik ile 1243/1828 yılında kopya edildiği yazılmıştır. Merhum Şirazlı Sua'in kütüphanesinden 1324/1945 senesinde elde edildi. O sırada Şiraz'a seyahat etmişim. Sayın bilgin Ali Asgar Hikmet, o nüshanın benim elime geçmesine sebep oldu. Bu nüshanın 1. inci sahifesinde böyle başlar: "Mâşukların sultanı Tebriz'li Mevlâna Şemseddin'in Makalâtından, Allah onun bereketini azaltmasın", 13'üncü sahifede bu cümle ile bitiyor: "Ona, hâmi ve müin gerekmez", fasılasız olarak böyle başlıyor: "Bismillahir-rahmanirrahim, pîr Muhammedden Tebrizi'nin Hırka-i Kâmilini sordum", sonu 30' nci sahifede böyledir: "Öyle ise ben yarın hamama gideyim, şunu da kendinle beraber götür, dedi." 303'de şöyle başlıyor: "Kardeşlerimi görmeğe müştakım," 395' inci sahifede böyle sona eriyor. Ali (a.m.) gibi kim kılıç vurabilir. Ondan sonra bir beyit, bir rûbai, nüsha kâtibi tarafından katılmıştır. Bu nüsha, tafsilât verilme bakımından Fatih nüshasına yakındır. Burhaneddin-i Muhakkık'ın Maarifiyle karıştırılmış olması ihtimal içindedir.

Şems'in Makalâtı'ndan çıkarılabilen tarihi faydalar, irfana dair bahisler, nükteler, eşi az bulunan lûgatlar hususunda - incelemelerde bulunmak; onun konularının Mevlâna'nın Mesnevi'si, Fih-i Mafih'i diğer eserleriyle olan ilgisinden söz açmak lâzım ise de bunu daha müsait bir vakite bırakmak, bu hususta başlı başına bir risale yazmak icap ediyor.

29) S. 126. — Salâhaddin'in babasının adı, benim elimdeki Eflâki nüshasında Bağlıbasan şeklinde yazılı idi. Bu kelime aşikârdır ki kullanılan insan adlarından. Müsameretül Ahbar da S. 29, 32, de açıkça Yağlıbasan şeklinde geçmektedir. İbni Bibî Tarihi'nde S. 76, 79 da aynı suretle okunmaktadır. 30) S. 134. — Çavuşoğlu hakkında müellifin Fih-i Mafih notlarına bakınız, Tahran Üniversite Yayınları'ndan. S. 302.

31) S. 142. — Taceddin Mu'tez. Kendisi Anadolu'nun büyüklerinden, zamanın ulularından idi. Âlimlere ikram eder, şâirleri teşvik eyler, onlara sungular sunardı. Medreseler, tekkeler, hanlar, imaretler gibi hayır müesseseleri vücuda getirmiştir. Vezirlerin, eminlerin birinci sırada yer alanları arasında sayılırdı. 675/1276-77 yılına kadar yaşamıştır.

Harzemli Ömer oğlu Mücireddin Kavvamülmülk Tahir, bu zatın babası idi. Celâleddin Harzemşah devletinin ulularından, Harzemşahlar diyarının Kadilkuzatı idi. Kelâm ilminde, fıkhıta, diğer fenlerde büyük yetkisi vardı. Sultan Celâleddin, Meragada 622/1225 yılında bulunurken, onu elçilikle Alâeddin Keykubat'a gönderdi. O, Kösevi Şehabeddin'in kalemiyle yazılmış olan bir mektubu, sultanın şifahi haberlerini getirdi. Kayseri'de Alâeddin'e eriştiği zaman, Keykubad onun gelişini izaz ve ikram ile karşıladı. Onun



hürmetine ayağa kalkıp elini öpmekten onu affetti. Onunla kucaklaştı. Bir müddet orada kaldıktan sonra gene izaz ile ikram ile geri gönderdi. Mücireddin, dönüşte Sivas'ta katı, güç bir hastalığa tutulup canını canlar sahibine teslim etti.

Taceddin Mu'tez, Mücireddin Emîrşah Muhammed adında ünlü bir kişinin oğlu olup büyük devlet ulularından idi. "Naibus-Sultana" unvanını haiz olmuş, 701/1301-2 de ölmüştür.

İbni Bibi Tarihi, S. 633, 647, 373 den 466'ya kadar. Müsameretül Ahbar, S. 65, 118, S. 134-293. 32) S. 154. — Mevlâna'nın vefatı ve cenaze namazının Sadreddin tarafından kılındığı hakkındaki Müsameretül-Ahbar müellifinin söylediklerini tekrarlamak yerinde olur. Mevlâna'nın yaşayış ve irfan makamı hakkında bilgi vermektedir. Rivayet şudur:

"Keza âriflerin sultanı Belhi Muhammed oğlu Mevlâna Celâleddin (Allah onun aziz sırrını kutlasın) fâni cihandan baka dünyasına erişti. Ulu Tanrısına yürekte bir münacaatta bulunmuş, "ey sevgili Tanrım benimle ölüm arasında bir barış yap! Tanrı rahmetine kavuştu, Şeyhülislâs (söylenmek istenen Sadreddin-i Künevi'dir). Cenaze namazını kıldırdıktan sonra ona da bir hastalık geldi, şeyhin koltuğuna girip kendi zaviyesine götürdüler, 8 ay sonra şeyh dahi (Tanrı gufranına bürüsün) vefat eyledi. Musameratül-Ahbar, S. 119, tercümemiz S. 199-202. 33) S. 156. — Alemeddin Kayser, Selçukluların emirlerinden, kumandanlarından. Cimri fitnesinde Rükneddin Kılıç Arslan IV. oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev III. ile bir çok yiğitlikler, bahadırliklar gösterdi. 676/1277-78. Mevlâna, ona inayet gözüyle bakardı. Mevlâna'nın Mektupları arasında 2 mektup, o ulunun —Alemeddin'e olan— iltifatının yüceliğini hikâye eder.

Tarihi İbni Bibî, Tıpkıbasım, S. 727; Mevlâna'nın mektupları, S. 26, 127.

34) S. 171. — Hind'li Safiyeddin'in seyahatlerine dair, tarihine dair hatırlanması gereken bir şey vardır. O, 667 yılı Recep ayına (5.3.1269) kadar Delhi'de oturmuş, bu tarihte Hicaz'a gitmiş, hac farızasının ifasından sonra 3 ay Mekke'de kalmıştır. 666 yıl Rebi I. nin sonunda (27.XI. 1269) Yemen'e gitmiş, 671 senesinde (1272 de) Mısır'a geçmiş, 4 yıl Mısır'da eğleşmiş, oradan Antalya yoluyla Anadolu'ya gelmiş. 11 yıl burada kalmıştır. Bunun 5 senesini Konya'da 5 yılını Sivas'da, 1 yılını Kayseri'de geçirmiştir. Binaenaleyh Safiyeddin, 675/1276-77 senesinde yani Mevlâna'nın ölümünden 3 yıl sonra Konya'ya gelmiş. Böylelikle onun Mevlâna ile görüşmesi doğru olmayıp Eflâki'nin rivayeti sahih değildir. Ed-Dâris, C. I., S. 130-131***.

35) S. 172. - Atabekiye ve Zâhiriye: Bu medresenin her ikisi de Şam'daki Şafiye medreselerinden idi. Atabekiye medresesi, Aksungur oğlu Atabek Zengi oğlu Kutbeddin Mevdud oğlu İzzeddin Mesud'un kızı Türkân Hatuna mensup idi. Bu hanım, Musa Muzafferüddin Eşrefin zevcesi idi. Ölümü

640/Rebi I. (Eylül 1242) dir. Ed-Daris (C. I., S. 128). Medrese-i Zahiriyeden maksad ise Zahiriyeye-i Cevaniye'dir. Mısır ve Şam hükümdarı olup Bundukdar diye ün salan Meliküz-Zâhir Rükneddin Baybars (658/1260-676/1277) tarafından 670/1271-72 yılında kurulmuştur. Safiyeddin-i Hindi 2 Cemazelula 691/24 Mart 1292 Pazartesi günü bu medresede kendi derslerine başladı (Ed-Daris C. I., S. 349, 352).

36) S. 189. — Veled-i Sadru. Lâkabı Şemseddin olan Veled-i Sadru hakkında İbn-i Bibî şöyle söylüyor: Şemseddin Veled-i sadru, sihir, göz bağcılıkta yüz türlü hüneri vardı. Bu olayı Moğol beyleri, yarguculara anlatmak için onların yanına gönderdiler. (İbn-i Bibî S. 665). İşaret edilen bu olaydan maksat, vezir Sahip Fahreddin Ali ile Muineddin Pervane'nin arasındaki muhalefettir. Bu olay 670/1271-72 yılında vaki olmuştur. (Müsameretül Ahbar S. 92). Böylelikle Şemseddin Veled-i Sadru, o zamana kadar yaşamakta idi. İbn-i Bibî'nin sözünden onun Muineddin Pervane ile ilgisini, onu bu mühim meselede (yani Moğol emirlerinin aracılığı ile Vezir Fahreddin Ali'nin hapis ve tazvik edilmesi işinde) mahrem bildiği açıkça anlaşılıyor.

37) S. 189. — Seyyit Şerefeddin: Görünüşte, o Müsameretül Ahbar müellifinin hakkında söz söylediği Seyid Şerefeddin'dir. "Asrının teki, dehrin biriciği idi. S. Şerefeddin, Şeyhlere, âlimlere, Seyyitlere örnek olacak bir zat idi." Onun yazdığı kıt'alardan birisi şudur:

Dün gece rüyada gördüm ki gece, gündüzden daha aydıdı.

Çünkü Tanrımın velilerinden biri geldi Elimi tuttu, bana, benimle bir ahit yap da, iki âlemin gerçekleri sana aşikâr olsun, dedi. Kalk mülkün sahip kıranı olan zatın huzuruna var, onun meymeneti ile ufukların iç âlemi doludur.

Dedim ki onun adı ne? Elini kaldırarak işaret etti:

Altın suyundan harflerle Ali oğlu Süleyman yazdı.

(Müsameretül Ahbar, S. 46). Bu kıt'ayı, Pervane Muineddin'in övgüsü için söylemiştir. Müsameretül Ahbar'da Seyyit Şerefeddin Hazma adında, kötü tabiatlı, fenalık, zulüm yapmaktan zevk duyar, Maliye Divanı memurlarından olan birisinden söz açar. (S. 279, 280, 283, 286, 290). Bu kimse 700/1031 yılına kadar hayatta imiş, şüphesiz ki bu Şerefeddin, başka birisidir. Çünkü müellif onu övmekte, şeyhlerin, bilginlerin, seyyitlerin uyacağı zat diye anmaktadır.

Mevlâna'nın, Şemseddin'e (görünüşte A. Keykubat ile oğlu Gıyaseddin Keyhusrev'in emirlerinden olan Sadettin Köpek olacak.) bir mektubu vardır ki Seyyid Şerefeddin'i tavsiye etmektedir. Mümkündür ki bu ikisinden birisi olmalı. Müsameretül Ahbar'da onların adı geçmektedir. (Mevlâna'nın mektupları, S. 78).





38) S. 224. — Fih-i-Mafih: Eski nüshalarda kitabın adı hakkında bilgi edinmek için bu müellif (Füruzanfer'in) Fih-i Mafih'e yazdığı önsöze bakınız. (Tahran Üniversitesi yayınlarından olarak Farsça metni neşredildi.)

39) S. 226. — Mektuplar: Bu kitap "Mevlâna Celâleddin'in Mektupları" adıyla 1356/1937 yılında İstanbul'da Sebat matbaasında, Mevlâna'nın torunlarından, Türkiye'nin asrı hazır fazıllarından Dr. Feridun Nafiz'in himmetiyle bastırılmıştır. Tertip edilmiş sayıma göre 144 mektuptur. Fakat bazı mektupların birbiri ile karıştırılmış olduğu şüphesi hasil olmaktadır. Faraza S. 47, 53'e dikkatli bir gözle bakılınca öğreniliyor ki mektupların sayısı bu miktardan daha ziyadedir.

Mevlâna'nın mektupları, Hüccetül İslâm Muhammed Gâzelî, Aynu'l Kûzat Miyancı, Kutup b. Muhyi-i Cehremi'nin yazdığı mektuplar, tarikat müşküllerinin çözümü, irfana ait meselelerin açıklanması nev'inden olan mektuplardan değildir. Belki bunların çoğu özel konularla, müridlerinin ricacılarının iltiması ile yazılmıştır. Böyle olmakla beraber, görülüyor ki mektupların ancak pek azında marifet nükteleri, tarikatın güzel şeyleri mevcut değildir. Hemen hepsi (Tanrı kapılan açıcdır) yahut (Allah aramızı birleştirsin) ibaresi ile başlamakta, hemen arkasından mektubun —adına yazıldığı kimsenin— lâkapları, ünvanları gelmektedir. Bu sözler, mektupların çoğunda tekrar edilmekte olup 1-2 kelimesindeki değişiklikten başka birbirinin tıpkısıdır. Ünvanlar, sıfatlar Arapçadır; bazı yerlerde ise Türkçe yahut Farsçadır. Birkaç mektupta ise (S. 53) mukaddime ile beraber ahlâk ile sofilik hakkında sözler bulunmakta, fakat ünvanla lâkaplar bildirilmemektedir.

Mevlâna'nın mektupları umumiyetle o devrin Muineddin Pervane, Fahreddin Ali, Mahmud Celâleddin Müstevfî, Taceddin Mutez gibi meşhur devlet ulularının adları; İbn-i Bibî tarihi, Eflâki Menakıbı, Müsameretül Ahbar, Feridun Sipehsâlâr risalesinde dahi bulunmakta olanlarla diğer zatlardır ki hepsi 37 kişidir. Onlardan nitekim 30 mektup Muineddin Pervane'ye, geri kalanı diğer 36 zata yazılmış, birkaç mektubun ise kimlere yollandığı bilinmemiştir. Mektupların hepsi Farsça yazılmış olup ancak 3 mektup Arapça olarak kaleme alınmıştır. (S. 19, 44, 72).

Mektupların üslubu incelenirse, Nesr-i mürsel, yani sade yazılmış olduğundan Seci ve diğer sanat oyunları göstermeyen yazılar arasına koymak gerekir. San'at için ağır bir yük olan ünvanlardan sarfınazar edilirse, diğer kısımlar sade, külfetsiz tarzda yazılmıştır. Bazan çok fesahatli, heyecan verici, tesir edicidir. Yalnız tek bir mektup seci ile san'at oyunları gözetilerek yazılmışsa da her türlü tesirden uzaktır (S. 79).

Konularının, yazılışının lâtifliği bakımından mektupların hepsi birbiri ile eşit değildir. Bazıları alelâde konuları ihtiva etmekte, bir kısmı ise mânalardaki ehemmiyet, ibaresinin olgunluğu ile okurda bıraktığı tesir, eşsizliği ile gözü üstüne çekmektedir. Bilhassa Mevlâna'nın "Fahr-i Al-i Davud, Tac-i Al-i Davud"

diye hitabettiği zata ait mektuplarda lâtif nükteler, yüksek mazmunlar, ince sözler, akıcı ibareler, fesahatler vardır. Bunları, mektupların arasında birinci sırada saymalıdır.

Mevlâna'nın hayatını aydınlatmak, Mesnevi'yi iyi anlamak bakımından mektupların okunması zaruridir. Mevlâna'nın yaşayışına ait birçok özelliklerin Eflâki Menakıbı'ndaki müphem konuların açıklanması, ancak mektupların yardımı ile kabil olabilecektir. Mektupların konuları nispetinde yazılan fesahatli Arapça, Farsça şiirlerle Kur'an Kerim âyetleri, hadisler onlara yüz türlü güzellik bağışlamaktadır.

40) S. 229. — Mecalis-i Seba: Bu kitap "Mecalis-i Seba-i Mevlâna" adıyla Hicri-Kamerî 1356/1937 yılında Dr. Feridun Nafiz'in himmetiyle (Tanrı çalışmalarını meşkür kulsun) basılmıştır. Mevlâna'nın toplantılarından yedi meclisi ihtiva etmekte, yayınlıyan ile düzeltenin söylediklerine uymaktadır.

Şurasını da bilmek gerekir ki sofilerin, halk topluluklarında kürsü, minber üstünde söylediklerine "meclis", bu neviden olan vaizlerine, yani söz söylemelerine de "Meclis söylemek" adı verilmiştir. Minber, minbere çıkmak tâbirinin benzeri olarak sofiler arasında eskiden beri kullanılmıştır. Yer yüzünde ilk defa Rey'li Maaz oğlu Yahya (Ölümü 258/871-72 tarafından kürsü üstünde meclis söylenmiştir. (Kûtül Kûlûp, Mısır C. II., S. 47). Nasıl ki Baha-i Veled'in Maarifi onun meclisleri olup, yazılmak suretiyle kitap haline getirilmiştir.

Görünüşte Mevlâna, Tebriz'li Şems ile görüştüğten sonra elini vaazdan, meclis söylemekten çekmiş. Eflâki'nin rivayetine göre, devlet ulularıyla kendi müridlerinin istekleriyle —halin değişmesinden sonra— bir defa kürsüye çıkmış; onun vaazının sıcaklığından, yol göstericiliğinin tesirinden ötürü dinleyiciler arasında kıyamet gürültüleri kopmuş, bir daha kürsüye çıkmamış, meclis söylememiştir. Böylelikle Mecalis-i Seba, Mevlâna'nın hayatının ilk devresindeki düşünüş tarzı, ifadesinin üslubunu ortaya koyacağı cihetle çok faydalıdır. Kitapların, meclislerin tertibindeki takdimler, tehirler anlaşılabilir. Bu hususta hiçbir işaret ve delâlet mevcut olmadığından, onların tekrar edildiği, söylendiği tarihleri söylemek mümkün olmuyor. Ancak kuvvetli bir sezikle denilebilir ki, II. Meclis diğer meclislerden daha önce söylenmiş olmalıdır. Çünkü Mevlâna bu meclisin başında kendi babasının, anasının, üstadının adlarını anmakta, onlar hakkında hayır dua etmektedir. Konunun söylenişinden güzelce anlaşılıyor ki, üstadın, babası, annesi o zaman hayatta idiler. (Meclis-i Seba. S. 49). Çünkü Mevlâna 617/1220-21 yılından beri seferde idi. İhtimal ki bu meclis, Mevlâna'nın henüz bülûğa ermediği tarihten önce söylenmiştir, fakat bu zayıftır. Bu meclisi hangi tarihte hangi mahalde söylediği doğru olarak söylenemez. Ancak babasının ölüm yılı olan 628/1231 yılından önce tekrar edilmiş olduğu şüphesizdir. Arapça seçili, çok tekellüflü bir hutbe ile başlamakta olan meclislerin hepsi kuvvetli bir sezikle bizzat Mevlâna tarafından yazılmıştır. Duayı ihtiva eden kalp hallerinin, için ıslâhını isteyen Farsça bir kısım





germekte, ondan sonra bir Hadis-i Şerif yazılmaktadır. Hadis'in mukaddimesinde Resulü Ekrem Efendimiz'in kutlu adı dolayısıyla geniş bir naat (meselâ bazen basılı nüshada bir yaprağı geçmektedir) Farsça, Arapça seçili, sanatlı ibareler, Tat, Tacik dilindeki şiirlerle karıştırılmaktadır. Ondan sonra hadisin şerhine, sırların anlatılmasına geçiliyor. Konunun anlatılması için darbı meseller, hikâyeler, âyetler, haberler, şiirlerden birçok örnekler gösterilmekte, kürsü sahiplerinin geleneğine uyularak zayıf bir münasebet, irtibat ile yahut da hissedilmeyecek derecede konuya geçilmektedir ki bu tarz, Mesnevi'de de böyle olmuştur.

Mecalis: Son bakımından da birbirlerine tam olarak benzemektedir. Orada konular bir nispetle çok yakıcı, pek acındırıcıdır, uzun sözler pek yoktur. Yalnız tafsilli olan birinci meclis, sanıldığına göre birkaç meclisten meydana gelmiştir. Şu cümleye bakalım: Kıraat ehlinin en faziletlisi olan Fulaneddin'e uyarak tâ canın içinden Errahman adımı diyelim. S. 15, şu ibare: Ey kuralların meliki, Rabiyyel âlâ sözünden oku, S. 18. 42 nci sayfadaki münaccat, karine ile anlaşılıyor ki, ondan sonra diğer bir meclis başlıyor. Böylelikle belki birinci meclisin bir meclis değil 4 meclis olduğu neticesine varılıyor.

Meclis-i Seba'nın nesri külfetli, san'atlı neviden olup, birbirine sarılmış tâbirler, terkiplerle dolu olması hasebiyle okurken çok dikkatli bulunmak lâzımdır. Fakat bazen hem açık, gönül yakıcı, hem de tesirlidir. Konuları bakımından Mecalis ile Mevlâna'nın diğer eserleri arasında bir ilgi vardır. Okuyucu Mesnevi'nin bazı güçlüklerini, Mecalis'in kılavuzluğu ile açabilir.*

Bendeniz B. Füzûzanfer'in (Tanrı onun halini, arzularını daha iyi etsin) kalemi ile yazılmış ve Mevlevî diye ün salmış olan Mevlâna Celâleddin Muhammed'in halleri, yaşayışı hakkındaki inceleme risalesinin notları, eklemeleri, Tanrı'nın inayeti ile sona erdi. Tahran'ın kuzeydoğusundaki Hukuk Bulvarı'ndaki özel evinde gök aylarından 1373 yılı Cemazelsâni'nin 30 uncu pazar gününe rastlayan 15 İsfendmah 1332 / Şubat 1954 de sona erdi. (Bu yoksul F. N. Uzluk'un tercemesi de 28 Muharrem 1376, 4.9.1956 da bitti.

Ankara, Bahçelievler, Cadde 8. No. 29'daki evimizde tamamlandı.

(*) Mevlâna'nın Yedi Öğütü'nü 1937 yılında yayınlarken ön sözünde Mevlâna'nın bu öğütleri camilerdeki ahaliye anlattığını, bir hikâye söylenirken onu bitirmeden bir ikincisine, hattâ bir üçüncüsüne geçtiğini, sonraki birleşimlerde bu hikâyeleri tamamladığını, bunun da sebebinin dinleyicilerde usanç getirmemek amacı güdüldüğünü yazmış, bu usûlün Mesnevi'de de kabul edildiğini ilk defa iddia etmişim. Memlekitemizde pek dikkatli çekmeyen bu olayın Füzûzanfer gibi büyük bir üstad tarafından kabul edilmesi fikrimin doğruluğunu göstermektedir. UZLUK.



SULTAN VELED DİVANI:

İptidaname'nin önsözünde bildirdiği üzere mesnevilerini yazmaya başladığı zaman ki, 690 tarihidir. Divanını ikmal etmişti. 14 bin beyitten meydana gelen Arapça, Farsça, Türkçe, Rumca gazellerden, rubailerden teşekkül eden divanı, 1941 yılında Ankara'da kendi matbaam Uzluk Basımevi'nde eski harflerle metni 628 sayfa içerisinde gazellerin tercemesini 100 sahifede ayrı bir bölümde hazırlayıp Mevlâna'nın minyatürü ile birlikte 728 büyük sayfa olarak bastırmaya muvaffak oldum. Sayın yazar B. Füzûzanfer'e o zaman göndermiş isem de harf dolayısıyla kendisine erişemediğinden eser hakkında malûmatı olmamıştır.

SADREDDİNİ KONEVİ: 605 yılında Malatya'da doğan Sadreddin, Şafii mezhebinde idi. Mevlâna 17 Aralık 1273 Pazar günü vefat etmiş, namazını Sadreddin kıldırılmış, o gün hastalanarak evine gitmişti. Konya kal'asının dışarısında Çeşme Kapısı semtinde şimdi türbesinin bulunduğu yerde oturmuş. O civarda mustevfi Mahmut b. Emirül Hac'in yaptırdığı bir medrese varmış. Hangi gün vefat ettiğini kesin olarak bilmezken Selimağa Kitaplığı'nda Nuri Banu kısmında bulduğumuz No: 105'de kayıtlı kitabın 149'uncu sahifesindeki vasiyetnamenin sonunda şu kıta bize onun vefatı gününü açıklamış oldu. Kıta budur:

چون زھرت ششصد و هفتاد و سه اندر گذشت
درگذشت از دار دنیا شیخ صدرالدین روم
چاشنی یکشنبه از ماه محرم شانزده
در جوار حق بیوست آنچنان بحر علوم

"Çünkü hicretten 673 yılı geçmişti, Anadolu'lu Şeyh Sadreddin, dünya evinden geçti. Muharrem ayının 16 ncı pazar günü kuşluk vaktinde onculayın ilimle denizi, Tanrı'nın civarına erişti" diye Türkçeleştirebiliriz, ki bu tam olarak 22 Temmuz 1274 Pazar gününe rastlar.

1949 yılında Konya'da Temmuz ayının 22'sinde onun ölüm günü için bir anma töreni yapmıştık.

Konya'da Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde Hicri 862 tarihinde yazılmış kendisinin eseri İcazül Beyan'ın sonunda şu Arapça kaydı bulduk. Bunun Türkçe tercemesi şöyledir: Mehmet İshak oğlu Arif İmam, Şeyh Sadreddin Mehmet'ül Konevi Şafii mezhepli olup İbnül Arabi adlı Şeyh Muhiddin'in rebibi, yani üvey oğludur. 16 Muharrem 673 senesinin pazar günü vefat etti. Konya'nın dışındaki hanıkahına "tekkesine" gömüldü. Onun kabrinin yanında yapılan dualar müstecap olur.

SAFİYUDDİNİ HİNDİ: Mehmet oğlu Abdurrahim oğlu Abdurrahimoğlu Şeyh Mehmet Safiyüddin Hindi. Eş'ari mezhebin sırlarını ir görmüş, halk arasında en bilgini, aslında güçlü kuvvetli idi. Telhi sahibi olan Ürmevi



MEVLÂNA
CELÂLEDDİN

244

Sıraceddin yanında iştigal edip kelâm ilminde Zübdei, fıkıh usulünden Nihaye'yi, Faik kitaplarını tasnif eyledi.

Bütün eserleri cami, ahali arasında makbul ve nafiidi. Hususiyle Kitabünihaye Cami-i Fevait ve Dekaike Binihayeder. Doğumu Hind beldelerinden 644 Hicri yılındadır. Oradan Yemen'e göçüp sonra Mısır'a geldi, sonra Anadolu diyarına gelerek Seraceddin ile buluştu. Sonra Şam'a gitti, halkı ilme iştigal eyledi. Ölümü Şam'da 715 yılındadır. Lâkin bu denli fazileti cami olup tab'ı zarif, dili fasih, yazısı ise gayet kabih (çirkin) idi.

Hikâye olunur ki bir gün mezatta bir kitap görüp zannettim ki, onun yazısı benimkinden daha kötüdür; bu kitabı yüksek bir baha ile satın aldım, tâ ki benim yazımı, yazının en berbadı diye iddia edenlere ihtiyaç vaktinde göstermek istiyordum, Evime gelince, dikkatle baktım, gördüm ki o dahi benim eski yazım ile imiş.

İbni Teymiye'yi mezbur Şeyh Safi, hapsedtirip, Hak Tealâ için cihet ispat eyledi diye şehirde dellâl çağırıp, bütün Teymiye taraftarlarını dahi böyle töhmet olunup her biri vazifelerinden azil olunmuşlardır. Mevzuatül Ulüm, İkdâm Matbaası, C.I, Sayfa 834 s- 35.

Eflâki'nin, onun kalbi, çocukların karalaması gibi siyah idi sözünden yazısının pek çirkin olduğu âdeta bu benzetişle anlatılmak istenilmiştir. UZLUK.

Türk yurdunun ölümsüz varlığı, maneviyat âleminin ulu sultanı Mevlâna hakkında kılı kırk yararcasına derin ve ince tetkiklerle dolu olan bu eser, denilebilir ki aynı konu hakkında daha önce yazılmış olan benzerleri arasında eşsizdir.

Prof. B. Fûrûzanfer bu konu ile ilgili bütün sanat ve vesikaları gözden geçirmekle beraber bu bapta geniş tetkiklerini Mevlâna'nın kendi eserlerinin şahadeti ile de kuvvetlendirmiş, bütün eski kaynakları karıştırmıştır. Bu bakımdan eserin muhtevası sağlam ve itimada değer bir mahiyet kazanmıştır.